

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALKAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDEN 21.
YÜZYILIN BAŞLARINA KADAR BOŞNAK
ROMANINDA GÖÇ**

Gamze GÜRCENAN ESEN

Öğrenci No: 1188250203

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ LEVENT DOĞAN

EDİRNE 2024

Tezin Adı: 19. Yüzyılın Son Çeyreğinden 21. Yüzyılın Başlarına Kadar Boşnak Romanında Göç

Hazırlayan: Gamze GÜRCENAN ESEN

ÖZET

Göç kavramı birçok disiplin tarafından incelemeye alınan önemli bir konudur. Bosna Hersek yıllar boyunca pek çok göçe tanıklık etmiştir. Ülkede yaşanan göçlerin edebiyata da yansıdığı aşikârdır. Çünkü yazarlar çevresinde yaşanan olumlu ya da olumsuz olayları topluma aktaran ayna niteliğinde eserler verirler. Bu çalışmanın amacı Boşnak edebiyatında 19. Yüzyılın son çeyreğinden 21.yüzyılın başlarına kadar olan dönemde kaleme alınan romanların göç ile ilgili unsurlarını belirlemektir. Çalışmaya göç olgusu barındıran ancak yeterli veri elde edebildiğimiz romanlar dâhil edilmiştir. İnsanların kaderlerini etkileyen göç kavramının edebiyata yansımaları, toplum üzerindeki etkilerini anlayabilmek adına romanların incelenmesi son derece önemlidir.

Boşnak Edebiyatında 19. yüzyılın son çeyreğinden 21. yüzyılın başlarına kadar geçen dönemde yazılan romanlar çeşitli açılardan değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boşnak edebiyatı, roman, göç, iç ve dış göç.

Title of Thesis: Immigration in Bosnian Novel from the last quarter of the 19th to the early 21st century.

Prepared by: Gamze GÜRCENAN ESEN

ABSTRACT

The term migration is an important topic studied and dealt with by several disciplines. Bosnia and Herzegovina witnessed numerous migrations for years. It is clearly evident that the migrations taken place in the country have reflected on the literature. This is because authors produce works mirroring, and handing down to the society, the good or bad that happens around them. The aim of this study is to determine the migration-related elements of the novels written in the Bosnian literature from the last quarter of the 19 th century to the early 21 st century. The study included the novels that involve the fact of migration but on which we were able to obtain sufficient data. It is remarkably significant to study novels in order to understand how the term immigration, which affects the fates of people, reflected on the literature and affected the society.

The novels written in the Bosnian literature in the period from the last quarter of the 19 th century to the early 21 st century were attempted to be reviewed from different points of view.

Key Words: Bosnian literature, novel, migration, domestic and external migration.

ÖNSÖZ

Göç geçmişten günümüze dek süregelen, tüm insanlığı ilgilendiren, insanlık tarihi kadar eski olan ve her daim gündemdeki yerini koruyan önemli bir olgudur. Birçok disiplini ilgilendiren göç, farklı açılardan incelenerek çeşitli çalışmalara konu olmaktadır. Farklı disiplinler tarafından incelenen göç konusu edebî alanda da ele alınıp incelenmiştir.

Edebiyat, edebi ürünü yaratan yazarın toplumu yansıttığı bir araçtır. Yazar, edebi ürünü yaratırken; dış dünyada kavradığı olayları ve kişileri kendi dünyasında yeniden inşa ederek meydana getirdiği kurgusal metni topluma sunan önemli bir görevi yerine getirir. Ortaya çıkan edebi metin yazıldığı coğrafyadan etkilenir. Yazarlar edebi eserlerini yaratırken topluma yazmış olduğu eser ile mesaj vererek fikirlerini aktarırlar.

Edebi bir tür olan roman aynı zamanda insan ve toplumla yakın ilişkisi olması bakımından sosyal yapıda meydana gelen değişimleri de sosyoloji açısından da inceleyebileceğimiz önemli bir türdür. Yazarlar, bazen toplumun yaşadıklarından yola çıkarak, bazen toplumda var olan eksikliklerini dikkate alarak zaman zaman da var olan şartları düşünerek romanın konusunu belirlerler. Göçün toplumda yaşayan bireyleri her açıdan etkileyen etmenlerden biri olması sebebi ile romanlarda sıkça işlendiği görülür. Boşnak edebiyatı yazarları da romanlarında, toplum için önemli bir olgu olan göçe sıkça değinmişlerdir. Tezimizin konusu olan 19. Yüzyılın son çeyreğinden 21. Yüzyılın başlarına kadar Boşnak romanlarında göçün toplum için önem teşkil ettiği, yazarlar açısından önemsenererek konu edindikleri görülmektedir.

Bu sebeple, göç konusunun Boşnak edebiyatı açısından roman türü ele alınarak incelenmesi gereksinimi duyulmuştur. Yapmış olduğumuz çalışmaya demografik yapısını çoğunlukla Boşnakların oluşturduğu Sancak bölgesi yazarlarına ait romanlar da dâhil edilmiştir.

Çalışmaya dâhil olan romanlardan, Zeleno Busenje, Ponornica, Minka, Sandale, Dnevnik Jednog Nomada, Nigdje, Niotkuda, Đurumlja, Bez Nade, Tuđe Gnijezdo romanlarının tarafımızca çevirisi yapılmıştır.

Çalışmanın “*Giriş*” kısmında Bosna Hersek ve Boşnaklar hakkında kısaca bilgi verildikten sonra çalışmanın kapsamı ve yöntemine değinilmiştir.

“*Boşnak Edebiyatı*” başlıklı 1. Bölümde konu genel hatları ile ele alınmış olup bu edebiyatın gelişim evreleri ana hatları ile incelenerek alanda önemli olan isimlerden bahsedilmiştir.

“*Göç Teorileri*” başlıklı 2. Bölümde göç olgusunun anlaşılması adına göç kavramı ve göç çeşitleri ele alınmıştır. Ayrıca göç kavramı ile ilgili olan göç kuramlarını da alt başlıklar halinde incelenmiştir.

“*Boşnak Edebiyatında Roman ve Göç*” başlıklı 3. Bölümde çalışmada kullanılan romanların özetleri ve romanların yazarları hakkındaki bilgiler paylaşılmıştır.

“*Romanlardaki Göç Unsurları*” adlı 4. Bölümde çalışmaya dâhil edilen romanlarda göç olgusunun ortaya çıkış sebepleri ele alınmıştır. Romanlar alt başlıklar halinde göç eden bireylerin göçten önceki ve göçten sonraki hayatları, yapmış oldukları meslekler, cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları, yaşam alanları tasnif edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

“*Romanlarda Mekân ve Zaman İncelemesi*” başlıklı 5. Bölümde ise zaman kavramı ve mekânların tespiti yapılarak incelenmiştir.

Çalışma boyunca bana destek olan, yol gösteren ve cesaretlendiren tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN’a sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez izleme sürecimde yer alan ve değerli fikirlerini paylaşan Sayın Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR ve Sayın Doç. Dr. Refik SADIKOVIÇ’eteşekkürü bir borç bilirim. Çalışma sürecimde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Ömer AKSOY’a minnettarım.

Eğitim hayatım boyunca bana her zaman destek olup yanımda duran babam Birol GÜRCENAN, annem Semiha GÜRCENAN ve kardeşim Hilal Doğa GÜRCENAN’a sonsuz minnetlerimi sunarım.

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, güç veren, yardımını hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Burak ESEN ve biricik kızım Güneş ESEN’e minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	ix
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	x
GİRİŞ	1
G1. Bosna Hersek Tarihi Üzerine.....	1
G.2. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı	7
1. BÖLÜM: BOŞNAK EDEBİYATI.....	8
2. BÖLÜM: GÖÇ TEORİLERİ	12
2.1. Göç Kavramı	12
2.2. Göç Çeşitleri	15
2.2.1. İç Göç	15
2.2.2 Dış Göç	16
2.2.3. Zorunlu Göç	17
2.2.4. Gönüllü Göç.....	17
2.3. Göç Kuramları	17
2.3.1. Ravenstein'in Göç Kanunları	17
2.3.2. Kesişen Fırsatlar Kuramı.....	19
2.3.3. Petersen'in Göç Tipi	20
2.3.4. İtme Çekme Kuramı	22
2.3.5. Modernleşme Okulu: Denge Kuramı	22
2.3.6. Merkez- Çevre Kuramı	23
2.3.7. Dünya Sistem Kuramı	23
2.3.8. Parekh'in Üçlü Göç Kuramı	23
2.3.8.1. Liberal Görüş	23
2.3.8.2. Toplumcu Görüş	24
2.3.8.3. Etnik veya Milliyetçi Görüş	24
3. BÖLÜM: BOŞNAK EDEBİYATINDA ROMAN ve GÖÇ	25
3.1. Göç Unsuru Bulunan Romanlar Üzerine.....	25

4. BÖLÜM: ROMANLARDAKİ GÖÇ UNSURLARI	54
4.1. Göç Etme Kararında Etkili Faktörler.....	54
4.1.1.Eğitim	54
4.1.2. İş	55
4.1.3. İşgal ve Savaş.....	58
4.1.4. Doğal Afet	71
4.1.5. İkili İlişkiler	72
4.1.6. Tutuklanma, Şiddet Eylemleri, Baskı, Sürgün ve Sınır Dışı Edilme.	75
4.1.7. Nedeni Belirtilmeyen Göçler	83
4.2. Göç Şekli	86
4.2.1. Tek Başına Yapılan Göç	87
4.2.2. Yanında Birileriyle Birlikte Yapılan Göç	88
4.2.3. Göç Vasıtaları.....	94
4.3. Romanlarda Göç Sonrası Ortaya Çıkan Durumlar	102
4.3.1. Geride Kalanların Durumu.....	103
4.3.2. Göç Etmeden Önceki ve Sonraki Hayat.....	109
4.3.3. Göç Edenlere Karşı Göç Edilen Yerdeki İnsanların Yaklaşımı	171
4.3.4.Göçten Önce ve Göçten Sonraki Meslekler	178
4.3.5. Göç Sonrası Duygu Durumları	189
4.4. Göç Edenlerin Çeşitli Açılardan İncelenmesi.....	198
4.4.1. Medeni Durumu	198
4.4.2. Eğitim Durumu	208
4.4.3. Yaşları ve Karakteristik Özellikleri	214
4.4.4. Cinsiyeti	220
4.4.5. Göç Öncesi ve Sonrası Yaşam Alanları.....	224
5. BÖLÜM: ROMANLARDA MEKÂN ve ZAMAN İNCELEMESİ	234
5.1. Romanlarda Mekân	234
5.1.1. Açık-Geniş- Dış Mekânlar	234
5.1.1.1. Şehirler, Ülkeler	234
5.1.1.2. Köyler, göller, nehirler, mahalle, çarşı.....	253
5.1.1.3. Muhtelif Açık Mekânlar	256
5.1.2.Kapalı Mekânlar	259

5.2.Romanlarda Zaman.....	267
5.2.1. Nesnel Zaman	267
5.2.2. Nesnel Zamanı Belli Olmayan Romanlar	272
5.2.2.1.Vak’a Zamanı.....	272
5.2.2.2. Muhtelif Vak’a Zamanları	273
SONUÇ	274
KAYNAKÇA.....	288

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: Ve bunun gibi, ve benzeri, bunun gibi, ve benzerleri.
Yay.	: Yayınları

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

Č : ç (sert)

Ć : ç (yumuşak)

Dž : c (sert)

Đ : c (yumuşak)

J : y

Lj : ly

Nj : ny

Š : ş

Ž : j

GİRİŞ

G1. Bosna Hersek Tarihi Üzerine

Bosna Hersek doğusunda Sırbistan, güneydoğusunda Karadağ, batı ve kuzeybatısında Hırvatistan olan ve Balkan Yarımadası'nda bulunan bir ülkedir.¹ “*Bosna*” isminin nereden geldiğine dair pek çok görüş mevcuttur. Đjurđev Branislav Bosna isminin “Bosna” adını taşıyan ırmaktan aldığını ve bu ismin ülkenin kuzey kısmını oluşturduğunu belirtmiştir.² Mustafa İmamoviç’e göre akarsu anlamına gelen “bos” ya da “bhog” kelimesinden türemiştir. Roma kaynaklarına göre ise “Batinusflumen” ya da İilir dilinde akarsu anlamına gelen “Bassinus” tabirilerinden bahsedilmektedir.³ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri’nde bulunan “Bosna- Hersek Arşiv Belgelerinde “*Bosna*” kelimesi “...*Sava nehrine dökülen Bosna suyundan gelmektedir.*” şeklinde belirtilmektedir. Yine aynı arşiv belgelerinde “*Hersek*” ismi ile ilgili olarak “...*ortaçağ sonlarında burada kurulan HercegovinaDukalığı’ndan almıştır.*” şeklinde verilmiştir.⁴ Bir diğer kaynaktaki ise Knez Stephan Vukčić Kosača’nın ünvanından (Herzeg = Dük) bu adı aldığından bahsedilmiştir.⁵

Tarihinin farklı dönemlerinde çeşitli etnik gruplara ve medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır.⁶ Paleolitik, Neolitik ve Bronz Çağlarına ait kalıntılar bulunmuş olmasına rağmen bölgenin kabul edilen ilk sakinleri Hint-Avrupa kökenli olan

¹Saida Kondo, *Bosna Hersek Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara 2003, s.2.

²Đjurđev Branislav, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, s. 297.

³ Mustafa İmamović, *HistorijaBošnjaka*, BošnjakçaZajednicaKulturePreporod, Sarajevo1997, s.24.

⁴Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1519-1919) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:7, Ankara 1992, s. 3.

⁵Đjurđev Branislav, *a.g.e*, s.297.

⁶ Ömer Aksoy, *Boşnak Alhamijado Edebiyatı*, Bengü Yayınları, Ankara 2018, s. 19.

İlliryalılardır.⁷ İllirya kabilelerinin ardından bölge tarihinde önemli bir süreç olan Roma İmparatorluğu hâkimiyeti başlamıştır ve bu hâkimiyet yaklaşık 400 yıl kadar sürmüştür. Bu dönemde Bosna'nın bir bölümü de Roma eyaleti olan Dalmaçya sınırlarının içerisinde yer almaktadır.⁸ Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılması ile birlikte dini ayrılıklarda yaşanmıştır.

6.yüzyılın sonu ile 7.yüzyılın başlarından itibaren Slavlar ve Türk soylu olan Avarların bölgeye göçü başlamıştır.⁹ Slavların Balkan Yarımadası'nın büyük bir bölümüne yayılması ile birlikte de bölgede etnik olarak büyük bir değişiklik yaşanmıştır. Epir bölgesinin kuzeyinde yaşayan ve bölgeye daha sonra göç eden etnik grupların Slav etnisitesi adı altında toplanmaya ve slav dili konuşmaya başlamaları da bir diğer önemli durum olmuştur.¹⁰

Orta Çağ'da Bosna'da üç güçlü hükümdar dikkat çekmektedir: Ban Kulin (1180-1204), Ban Stephan Kotromonić (1322- 1353) ve Kral Stephan Tvrtko (1353-1391). Bu dönemlerde Bosna'da yaşayan feodal güce sahip olan soylu kesim tek hükümdar yönetimi altında bir araya getirilmiştir.¹¹ Bu üç hükümdarın yönetimde oldukları dönemler sırasında, yerel soylu aileler arasındaki yaygın iktidar çekişmeleri sebebiyle Bosna bölünmüştür. Bosna'daki toplumsal sistemin temelde feodal yapıda olmasının aksine, askeri yükümlülüklerini yerine getirmezseler, soyluların arazilerinin krallığa iade edilmesini gerektiren katı bir feodalizimanlayışıda yoktur.¹²

Osmanlı dönemine değin Bosna'da inanç Hristiyanlıktı. Bosna'da hâkimiyet sağlamış olan Sırp Hırvat kimliği taşıyan kabilelerden Sırp Ortodoks mezhebini,

⁷ Enver İmamović, *Porijeklo i Pripadnost Stanovništva Bosne i Hercegovine*, Art 7, 1998; M. Lutfullah Karaman, Bosna Hersek ve Bosna Hersekli, *Bosna Hersek*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s.5.

⁸M. Lutfullah Karaman, *a.g.e*, s.5.

⁹Omer İbrahimgić, *Državno Razvitak Bosne i Hercegovine*, Štampa GIK "OKO", Sarajevo 1998, s.7.

¹⁰ Ömer Aksoy, *a.g.e*, s.20.

¹¹Ömer Aksoy, *a.g.e*, s. 21.

¹² Noel Malcolm, *Bosna*, çev: Aşkın Karadağlı, Om Yayınları, 1999, s. 42-43.

Hırvatlar ise Hristiyanlığın Katolik mezhebindendiler. Fakat bu iki mezhep arasında sıkışan Bosna halkı yeni bir inancı benimsemiştir. Bu ise Bogomilizm'dir.¹³

*“Bosna, Bogomil mezhebinin etkisi altına 12. yüzyılın ortalarında girmiştir. Aynı yüzyılın sonlarında Bosna'nın hâkimi olan Ban Kulin, Bağımsız Bosna Kilisesi'ni kurarak Bogomililiği resmi din olarak kurumlaştırmıştır.”*¹⁴

Osmanlı Devleti tarafından Bosna'ya yapılan ilk akın 1386 yılında gerçekleşmiştir. 1389 yılında yapılan Kosova Savaşı'na, Sırp Knezi Lazar komutasında olan Bosna askerleri de katılmıştır. Savaşın Osmanlı'nın üstünlüğü ile sonuçlanmasının ardından Sırp Knezliği Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Paşa Yiğit Bey zamanında Bosna'ya akınlar düzenleyerek, Osmanlı tarafından 1428- 1429 yılları arasında haraca bağlanmıştır.¹⁵

Bosna, 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmiştir. Jajce ve Banja Luka Osmanlı hâkimiyetinde kısa bir süre kaldıktan sonra elden çıkıp 1527 yılına kadar Macar hâkimiyetinde kalmıştır. Fakat Mohaç Zaferi'nin ardından her ikisi de Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Hersek'in ise Osmanlı hâkimiyetine geçişi 1481 ve 1482'de gerçekleşmiştir.¹⁶ Mohaç savaşından sonra 1527 yılında Jajce kenti de fethedilmiştir.¹⁷

Osmanlılar tarafından aşamalı olarak fethedilen Bosna 1580 yılında “Bosna Beyler Beyliği (Eyaleti)” olarak birleştirilmiştir.¹⁸

“Osmanlı hâkimiyetinin son dönemlerinde Bosna vilâyetinin ayrılmış olduğu sancaklar ve bunlara bağlı olan kazalar şunlardır: Merkezi Saraybosna olan Saray

¹³ Ramazan Biçer, *Saraybosna*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2019, s.35.

¹⁴ Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, Emre Yayınlar, İstanbul 2005, s. 266.

¹⁵ Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri. *a.g.e.*, s. 7.

¹⁶ Mustafa Kahramanyol, “Bosna ve Boşnaklar”, Düünden Bugüne Bosna Hersek ve Aliya Zvezetbegoviç Uluslararası Sempozyum Bildirileri, s. 13-28.

¹⁷ Noel Malcolm, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁸ Ramazan Biçer, *a.g.e.*, s.30.

sancağının kazaları: Visoka, Foyniça, Çayniça, Vişegrad, Çelebipazar, Kladine'dir. Merkezi Tuzla olan İzvornik sancağının kazaları: Maglay, Gradčanča, Gradaçaç, Brečka, Bjelina, İvornik, Birçe'dir. Merkezi Banjaluka olan Banaluka sancağının kazaları: Gradiška, Derbend, Teşene'dir. Yine merkezi Bihaç olan Bihke sancağının kazaları, Ključ, Novosel, Sazin, Krupa, Kostayniça, Priyedor olmuştur. Merkezi Travnik olan Travnik sancağının kazaları: Yayçe, Akhisar, Glamoç, İhlivne'dir. Hersek sancağının ise merkezi Mostar olup, kazaları Foça, Koniça, Dumna, Liyubuška, İstolça, Trebin, Bileke, Nikşik, Gačka'dır. Merkezi Yenipazar olan Yenipazar sancağının kazaları, Yenivaroş, Mitorviça, Gusinye, Tergovişte, Akova, Kolaşin, Prepol, Taşlıca olmuştur''¹⁹

Bogomil Mezhebini benimsemiş olan Bosna halkı, Osmanlı'nın gelişinden kısa süre sonra İslamiyeti kabul etmiştir. Bu durumdan memnun olan dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet, halkın kendisinden dileklerini belirtmelerini istemiştir. Bosna halkının devlet idaresinde istihdam edilmeyi talep etmesi üzerine, halkordu, saray, devlet hizmetleri gibi önemli pozisyonlarda görev almaya başlamıştır. Bosna'nın ardından benzer bir süreç Hersek'te de söz konusu olmuştur ve Hersek Osmanlı idaresine girmiştir. Hersekzade Ahmet Paşa olarak bilinen Hersek kralının oğlu önce Müslüman olmuştur, daha sonra ise vezirlik ve sadrazamlık yapmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in ve kendisinden sonra gelen diğer padişahların davranışları neticesinde Bosna ve Hersek halkları kitleler halinde ve kendi rızaları ile İslamiyeti benimsemişlerdir.²⁰

Osmanlı'nın Bosna'ya gelmesinin ardından dağınık haldeki köyler, yeni kurulan Mostar, Sarajevo, Travnik gibi Osmanlı tarzı olan şehirlerde bir araya getirilmiştir. Bölgede köprüler, yollar, hamamlar, kervansaraylar, inşa edilmiştir. Günümüzde hala Osmanlı tarzı mimari yapı, kültürel dokunun varlığını

¹⁹ Ramazan Biçer, *a.g.e.*, s.30.

²⁰ Mehmet Maksudoğlu, *Osmanlı Tarihi 1289- 1922*, 5. Basım, Salon Yayınları, Konya 2018, s. 184-185.

korumaktadır.²¹ Osmanlı-Türk tarzı şehirlerin kurulumu beraberinde kültürün de yayılmasını sağlamıştır. İnşa edilen camilerin etrafında çarşılar ve mektepler açılmaya başlamıştır. Böylelikle medreseler nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar için önemli eğitim kurumları olmuştur.²² Şehir ve kasabalarda da Türk el sanatları, kuyumculuk, dericilik gelişmeye başlamıştır. Böylece bölgenin ticari yapısına da katkılar sağlanmıştır. Bosna'da kültürel etkileşim dil, sanat, gündelik yaşam vb. gibi daha pek çok alanda etkisini göstermiştir.²³

Bosna Hersek 1878 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir. Bosna Hersek idari anlamda Avusturya-Macaristan'a bağlanmıştır. Bunu sonucunda Boşnaklar teşkilatlanıp Avusturya-Macaristan işgaline direnmişlerdir. Fakat herhangi bir sonuç elde edememişlerdir. 1908 yılında Bosna Hersek'i tamamen ilhak ettiğini duyuran Avusturya-Macaristan 1918 yılına dek Bosna Hersek idaresini elinde bulundurmuştur.²⁴

Bosna Hersek'te Avusturya-Macaristan'ın hâkimiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ile sona ermiştir. İlk olarak 24 Kasım 1918 yılında Sırbistan Krallığı'na bağlanan Bosna Hersek, 1 Aralık 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı himayesine girmiştir.²⁵ 1946 yılında Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'ni oluşturan 6 cumhuriyetten biri olmuştur.²⁶ Bosna Hersek 1992 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁷

Bosna Hersek'in demografik istatistikleri zaman içerisinde birtakım değişikliklere uğrasa da temelde üç etnik gruba ayırılabilir. Slav kökenli olan bu

²¹Kadir Albayrak, *a.g.e.*, 2005, s.263-264.

²² Sami Karacan, Esin Karacan, Yüksel Güngör, "Osmanlı Dönemine Ait Kültürel Zenginliğin Bosna Hersek Cumhuriyetinde Turizm Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, Vol.1No.2, 2017, s.53.

²³Şenol Alparslan, *Bosna'da Türk Kültürü'nün İzleri*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.90.

²⁴ Ömer Aksoy, *a.g.e.*, s.25

²⁵Emel Topçu, Muhudin Mulalić, Tarihsel Geçişler Bağlamında Bosna Hersek, *Bosna Hersek Ekonomi ve Siyaset Çerçevesinde Ülke Analizi*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2022, s.47.

²⁶ Ömer Aksoy, *a.g.e.*, s.26.

²⁷ Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri. *a.g.e.*, s.52.

etnik gruplar Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırlar ve Katolik Hırvatlar olarak sınıflandırılabilir.

Çalışmaya dâhil edilen romanlar arasında Sancak bölgesinin yazarlarına ait romanlar da bulunmaktadır. Demografik olarak çoğunluğunu Boşnakların oluşturduğu Sancak bölgesi, farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bir bölgedir. Sancak bölgesinin nüfusu Boşnak, Arnavut, Sırp, Karadağlılardan oluşmaktadır. Nüfus 2002 verilerine göre 530.000'dir. Bu nüfusun %67'si Boşnak, %33'lük bölümü ise Sırp-Karadağlı ve Arnavutlardan oluşur.²⁸

Sancak bölgesi, güneyde Arnavutluk, kuzeyde Sırbistan, batıda Bosna Hersek, güneydoğuda Kosova, güneybatıda ise Karadağ olmak üzere beş ülkeye komşudur.²⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun fethine kadar Sancak bölgesi Raška olarak adlandırılmıştır. 1580 yılından itibaren Osmanlı tarafından "Yenipazar Sancağı" olarak adlandırılmaya başlamıştır. Osmanlı hâkimiyetinin ardından bölgede İslamlaşma süreci yaşanmıştır.³⁰

1878 Berlin Antlaşması ile Osmanlı'ya bağlı özerk bölge statüsü elde edip, 1913 yılında Belgrad Antlaşması ile Sırbistan ve Karadağ arasında bölüştürülmüştür.³¹

²⁸ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, Ahmet Özensoy, "Sancak Bölgesi Osmanlı Vakıfları", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 13, sayı:2, 2023, s.488.

²⁹ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, Ahmet Özensoy, *a.g.m.*, s.487.

³⁰ Caner Sancaktar, "1945 Sonrası Sancak Sorunu: Sosyalist Yugoslavya, Sırbistan, Karadağ ve Boşnaklar", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, s. 29.

³¹ Haluk Tanrıverdi, Kemal Ergen, "Sancak Bölgesi Kültürel Mirası", *Avrasya Bilimler Akademisi Avrasya Eğitim ve Literatür Dergisi*, 2019, s.64.

G.2. Çalışmanın Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmada, Boşnak edebiyatında yer alan romanlar arasında kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Boşnak edebiyatında 19. yüzyılın son çeyreğinden 21. yüzyılın başlarına kadar yayınlanan romanlar arasında göç konusunun işlendiği romanlar tespit edilmek üzere yaklaşık 500 roman taraması yapılmıştır. Bu romanlar içinde göç unsuru barındıran eserler tespit edilmiş olup, bu eserlerin sınıflandırılması yapılmıştır. Çalışmada metin merkezli tahlil yöntemi kullanılmıştır. Çalışmaya muhteviyatında göç olgusu bulunduran ve aynı zamanda yeterli veri barındıran romanlar dâhil edilmiştir.

İncelemeye alınan romanlar; Edhem Mulabdić **Zeleno Busenje** (Yeşil Çim), Skender Kulenović **Ponornica** (Uçurum), Bekim Sejranović **Sandale** (Sandaletler), Bekim Sejranović **Dnevnik Jednog Nomada** (Bir Göçebenin Günlüğü), Bekim Sejranović **Nigdje, Niotkuda** (Hiçbiryerden, Hiçbiryere), Husein Bašić **Tuđe Gniježdo** (Yabancı Yuva), Nura Bazdulj-Hubijar **Ruža** (Gül), Mevluda Melajac **Durumlja** (Gönüllü), Saša Stanišić **Köken**, Saša Stanišić **Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?**, Abdurezak Hıfzi Bjelevac **Minka** (Minka), Osman Aziz **Bez Nade** (Umutsuz), Aleksandar Hemon **Lazarus Projesi**, Velibor Çolić **Hıdırellez**, İvo Andrić Lanetli Avlu, İvo Andrić **Hanımefendi**, Semezdin Mehmedinović **Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**, Şerif Şabanović **Muhacirler**'dir.

1. BÖLÜM: BOŞNAK EDEBİYATI

Bosna Hersek'te ilk edebiyat örnekleri 11. Yüzyıla dayanmaktadır. Mezar kitabeleri ve taş üzerine yazılmış olan kitabeler en eski edebi örneklerdir. İlk el yazmalarının ise 12. Yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Çoğu, dini içerikli olan kodeksler Bosna Hersek yazılı edebiyatının en önemli eserleridir.³²

Fahri Kaya “*Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*” adını verdiği kitabında, Boşnak edebiyatının dört ayrı dönem içerisinde incelendiğinden bahseder. Bu dönemlerden ilki Osmanlı, ikincisi Avusturya–Macaristan, üçüncüsü İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesine kadar olan dönem ve dördüncüsü de Eski Yugoslavya’nın dağılmasına kadar geçen dönem.³³

Osmanlı egemenliği ile Boşnaklar edebi ve kültürel anlamda etki altında kalmışlardır. Bu sayede gerçekleşen etkileşim sonucu binlerce Türkçe-Arapça ve Farsça sözcük Boşnakçaya girmiştir.³⁴ Arap harfelerinin dile girmesinin ardından Boşnaklar arasında Türkçe, Farsça ve Arapça yazanların sayısı çoğalmıştır.³⁵ Boşnakların İstanbul’da eğitim görmeleri ve bu sayede Türkçe, Arapça, Farsça gibi dilleri öğrenmeleriyle edebiyat alanında eserler vermişlerdir. Arap dilini kullanarak felsefe, hukuk, ilahiyat gibi bilimsel alanlarda eserler ortaya koyarken, Osmanlıca ile seyahatnameler, mezar kitabeleri gibi eserler üretilmiştir. Bunların dışında Divan edebiyatı eserleri de Osmanlıca yazılmıştır. Birçok şiir de üretilirken Farsça kullanılmıştır.³⁶

³² Melahat Pars, “Bosna Hersek’te gelişen Boşnak, Sırp, Hırvat, Yahudi Edebiyatları”, *Balkanlar El Kitabı*, 3. Cilt, Karam & Vadi, Ankara 2007, s. 13.

³³ Fahri Kaya, *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*, YKY, İstanbul, 1997, s.18.

³⁴ Abdulah Skaljić, *Turcizmi u SrpskohrvatskomJeziku*, Svjetlost, IzdavačkoPreduzeće, Sarajevo, 1996, s. 11-13.

³⁵ Fahri Kaya, “Boşnak Edebiyatı”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:1,1996, s.139.

³⁶ “*Geçmişten Günümüze Boşnak Edebiyatı*”, *Balkan Edebiyatından Seçme Hikayeler II*, Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ed. Cüneyt Nur, Taner Şen, Edirne 2022, s. 2.

Osmanlı Dönemi Boşnak edebiyatı yazarları arasında ilk sırada Adni gelmektedir. Adni gazeller kaleme alan bir şairdir. Ayrıca kendisi ilk Türkçe yazar Boşnak şairlerden birisidir.³⁷ Adni dışında bu dönemde Nihadi (ö.1587), Hasan Kafi Pruşçak (1544-1616), Mecazi (ö.1610), Talık (ö.1674) örnek gösterilebilecek isimlerden bazılarıdır.³⁸

Osmanlı döneminde gelişen Boşnak edebiyatında, *Alhamiyado edebiyatı* olarak adlandırılan bir dönem bulunmaktadır. Alhamiyado edebiyatı Osmanlı döneminde yaygındır. Alhamiyado edebiyatının bilinen önemli eserlerden biri “Hırvat Türkisi”dir. Bu eser Erdelli Mehmed tarafından kaleme alınmış altı kıtalık bir şarkıdır.³⁹ Dönemin dikkat çeken diğer eseri Muhamed Hevai Uskufi’nin “Makbul-i Arif (PoturŞahidiye)” dir. 1631 yılında kaleme alınana bu eser, ilk Boşnakça-Türkçe sözlük olma niteliğini taşımaktadır.⁴⁰

Alhamiyado edebiyatı alanında eser veren kişilerden bazıları; Muhamed Hevai Uskufi, Feyzo Softa, Hasan Kaimî, Molla Mustafa Başeski, Omer Hazim Humo, Salih Gaşeviç, Arif Hikmet, Arif Brkaniç, Sarayliya, Kadı Hasan’dır. Osmanlı Döneminde yazılı edebiyatın yanı sıra sözlü kültür ürünleri de mevcuttur. Müslüman Güney Slav destanları, Boşnakların İslam’ı kabul etmesiyle birlikte doğar ve gelişir.⁴¹ Bu sözlü kültür ürünlerinin en önemlilerinden biri Cercelez Ali’dır.⁴²

Boşnak halk edebiyatının en yaygın türlerinden biri sevdalika olarak adlandırılan lirik şarkılarıdır. Anonim bir tür olan sevdalinkalar, Boşnakların

³⁷ Ömer Aksoy, *a.g.e.*, s. 34.

³⁸ Fahri Kaya, *a.g.e.*, s.34.

³⁹ Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika Bosanskoga Jezika*, Dom štampe, Zenica, 2004, s. 53.

⁴⁰ Ömer Aksoy, *a.g.e.*, s.134.

⁴¹ Dževad Jahić, *Narodno Blago Bošnjaka*, Trešnjev Bunar, Moskva, 1995, s.19

⁴² Ömer Aksoy, “Bosna Hersek ve Boşnak Folkloru ile İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliografya Denemesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2015, s.117.

İslamiyet’i kabul etme sürecinin ardından ortaya çıkmıştır.⁴³Sevdalinkalar, karşılıksız aşk, özlem, imkânsız aşk, ölüm, gibi duyguları içermektedir. Âşıklar birbirlerine olan duygularını sevdalinkalar ile anlatırlar.

Baladlar Boşnak sözlü edebiyatının farklı bir türüdür. Boşnak baladlarında bir kahraman ve o kahramanın mücadelesi konu olmaktadır. Boşnak baladlarının en önemlisi olarak *Hasanagana* (Hasan Aganın Karısı) kabul görmektedir. Hasanagana dışında diğer önemli baladlar *Smrt Omera i Merima* (Ömer ile Merima’nın Ölümü), *Smrt Braće Morića* (Moriça Kardeşlerin Ölümü)’dır.⁴⁴

Osmanlı hâkimiyetinden sonra 1978 yılında Avusturya-Macaristan’ın ilhaki ile edebiyatta da birtakım değişimler yaşanmıştır. İlk olarak Arap harflerinin yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Yazarlar kendi halk dillerinde yazmışlardır. Edebiyattaki bu değişime ilk olarak eser veren Mehmed-beg Kapetonović Ljubušak’tır.⁴⁵ Ljubušak’ın yazdığı ilk kitabı “Risale-i Ahlak”’tır. Daha sonrasında yayınladığı *Halkın Varlığı* ve *Doğunun Varlığı* kitapları da çağdaş edebiyatın gelişme sürecinde son derece önemlidir.⁴⁶

Latin harfleri ile eserler veren yazar ve şairler çağdaş Boşnak edebiyatının temelini hazırlamışlardır. Şiir, roman, hikâye gibi edebi ürünlerini kendi dillerinde yazmışlardır. Edhem Mulabdić, Musa Ćazim Ćatić, Abdurezak Hıfzi Bjelevac, Avdo Karabegović, Fehim Spaho, Salih Kazanović başta gelen değerli isimlerdir.⁴⁷

Avusturya-Macaristan hâkimiyetinin sona ermesinin ardından, edebiyatta da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde şiir varlığını sürdürürken, hikâye ve roman

⁴³ Fatih İyiyol, Alena Čatović, “Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.1/1, 2012, s.248.

⁴⁴ Ömer Aksoy, *a.g.e.*, s.36.

⁴⁵ Fahri Kaya, *a.g.e.*, s.23.

⁴⁶ İrfan Morina, Lindita Latifi (Xhanari), “Bosna’da Osmanlı Dönemine Ait Osmanlı Araştırmaları ve Namık Kemal’in Boşnakça’ya Tercüme Edilen Eserleri”, *Dede Korkut Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi*, sayı 3, cilt 2, 2013, s.93.

⁴⁷ Fahri Kaya, *a.g.e.*, s.24.

da önemli ölçüde gelişmiştir. Hamza Humo, Hamid Dizdar, Alija Nametak, Salih Alić, Hasan Kikić, Zija Dizdarević Rasim Filipović dönemin önemli edebiyatçılarıdır. Son dönem ise günümüzde hala devam eden evredir. Bu dönemde Avrupa edebiyatından izler görülmektedir.⁴⁸

⁴⁸“Geçmişten Günümüze Boşnak Edebiyatı”, s.4

2. BÖLÜM: GÖÇ TEORİLERİ

2.1. Göç Kavramı

Göç, insanlık tarihi boyunca çeşitli nedenlerle gerçekleşen dikkat çekici bir kavramdır. İnsanı baz alan bir eylem olası sebebiyle her dönem toplumları ilgilendiren bir kavram olmuştur. İnsanların, doğduğu veya bulunduğu ortamda ihtiyaçlarını karşılayamamasından dolayı yer değiştirmesinin tarihte birçok örneği vardır.

Toplumsal değişimlerin en güçlü olgusu olan göçler, birbirinden farklı dine, kültüre, fiziksel yapıya sahip toplulukların birlikte yaşamalarına neden olmuştur. Bundan dolayı birbirileri ile etkileşimde bulunmuşlardır. Dolayısıyla göçlerin etkisi olarak yeni kültürler, yeni yaşam biçimleri meydana çıkmıştır. Böylece günümüzde toplumların oluşumuna zemin hazırlamıştır.⁴⁹

Göç kavramı ile ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Göç, Tuncer Gülensoy'un "*Köken Bilgisi Sözlüğü*"nde Eski Türkçe ve Orta Türkçede "*köç*", Azeri ve Kırgız Türkçesinde "*köç*" olarak kullanıldığı görülmektedir. Özbek Türkçesinde "*köçiş*", Yeni Uygur Türkçesinde "*köçüş*", Başkurt Türkçesinde "*küşiş*", Kazak Türkçesinde "*köş, köşüv*", Kazan Tatar Türkçesinde "*küçiş, küçü*", Türkmencede "*göç, göçüş*" şeklinde olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰

Türk Dil Kurumu'na göre göç, "*Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden*

⁴⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.9.

⁵⁰ Tuncer Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N)*, 1.Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, C.1., Ankara, 2007, s.374.

başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret”⁵¹ olarak tanımlanmaktadır.

Bir diğer başvurulacak kaynak olan Ali Püsküllüoğlu’nun “*Türkçe Sözlük*” adlı eserinde göçün tanımı birden fazla anlamda verilmiştir. Yapılan tanımlamalardan ilki şu şekildedir: “*Siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplulukların bulundukları, oturdukları yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim yerine ya da başka bir ülkeye gitme eylemi.*”⁵²

Alanın en önemli eserlerinden biri olan ve Şemseddin Sami tarafından hazırlanan *Kamus-ı Türkî*’de göçün birden fazla anlamı verilmiştir. Kelimenin verildiği ilk anlamı ile “*rıhlet, intikal, hicret*” şeklindedir.⁵³

İlhan Ayverdi tarafından hazırlanan *Misalli Türkçe Sözlük*’te “*Göçmek işi, bir yerden bir yere taşınma, hicret*”⁵⁴ olarak tanımlanmaktadır.

Ötüken *Türkçe Sözlük*’te göç tanımı “*Ekonomik, sosyal ve siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, başka yerleşim yerine gitme işi, muhaceret.*” şeklinde verilmektedir.⁵⁵

Toplumbilim Sözlüğü’nde göç “*Bir yerden başka bir yere gitme*” olarak verilmiştir.⁵⁶ “*En geniş anlamı ile, yaşama şartlarının türlü sebeplerle zorlaştığı yerlerde, daha iyi, daha elverişli geçinme ve kimi halde yerleşme yolunu bulmak üzere canlıların (kuş türleri gibi) ve özellikle insanların bir yerden başka yere taşınma işi.*”⁵⁷ dir

⁵¹<https://www.tdk.gov.tr>

⁵² Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s.656.

⁵³ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010, s. 386.

⁵⁴ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2. Baskı, Kubbealtı Lugatı, 2006, s.1064.

⁵⁵ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.2, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s.1734.

⁵⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 2.basım, İstanbul 1996, s.158.

⁵⁷ *Türk Ansiklopedisi*, C. 17, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s.455.

Büyük Kültür Ansiklopedisi'nde, "Kişilerin veya kitlelerin oturdukları yerleri nisbeten sürekli olarak ve anlamlı uzaklıklar içinde değiştirmeleri" ⁵⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

Göç kavramı *Büyük Lugat ve Ansiklopedi*'de, "İktisadi, sosyal ve siyasi sebeplerin etkisiyle bireylerin yer değiştirmesi" olarak verilmiştir."⁵⁹

Yusuf Adıgüzel tarafından hazırlanan *Göç Sosyolojisi* adlı kitapta göç tanımını şöyle ifade etmiştir. "Göç insanların, sosyal, ekonomik, siyasi ve doğal nedenlerden dolayı coğrafi olarak yerdeğiştirmesi biçiminde tanımlanabilir."⁶⁰

21.Yüzyılda Uluslararası Göç ve Mülteciler: Bir Türkiye Perspektifi adlı kitapta göç kavramından, "Bir kişi, grup veya kitlenin bir ülkeden başka bir ülkeye veya bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine sürekli yahut geçici olarak gitmeleri ve yerleşmeleri hareketi "göç" olarak ifade edilmektedir." şeklinde bahsedilmiştir.⁶¹

Taylan Akkayan "Göç ve Değişme" adlı kitabında "Göç, kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen yahut geçici bir süre için bir iskân ünitesinden şehir, köy gibi) diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi bir yer değiştirme olayıdır."⁶² şeklinde tanımlamıştır.

Yaşar Aydın tarafından kaleme alınan "Uluslararası Göç ve Entegrasyon Süreçlerine İlişkin Sosyolojik Teoriler, Sosyoloji'de Kuram-Yöntem-Günce Yaklaşımlar"adlı kitapta "Göç, kişinin, kişilerin ya da daha kalabalık insan topluluklarının bir

⁵⁸*Büyük Kültür Ansiklopedisi*, Başkent Yayınları, C.5., Ankara 1984, s.1970.

⁵⁹*Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, C.5, Meydan Yayınevi, 1971, s. 251.

⁶⁰ Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel, Ankara, 2016, s.3.

⁶¹ Haluk Sungur, Fatma Sırtkaya, *21.Yüzyılda Uluslararası Göç ve Mülteciler: Bir Türkiye Perspektifi*, Nobel, Ankara 2018, s.6.

⁶² Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul 1979, s. 21.

*mekândan başka bir mekâna, en az bir yıllığına taşınması, yani kesin ya da geçici olarak yerleşmesi şekliden tanımlanabilir.”*⁶³ olarak ifade etmiştir.

Deniz Özyakışır, “*Göç Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*” adlı kitabında göçün tanımını “*Göç, iradi veya gayri iradi olsun, sosyo-kültürel, ekonomi-politik ve toplumsal-çevresel faktörlerin etkisiyle daha iyi bir yaşam sürmek adına belli bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine kalıcı veya geçici olarak yapılan yer değiştirme eylemlerinin genel bir adıdır.*” olarak yapmıştır.⁶⁴

İncelemiş olduğumuz farklı bilim alanlarına ait çalışmalar ve temel kaynaklar neticesinde genel olarak az farklılıklar göze çarpsa da göç kavramı genel itibari ile birbirine yakın anlamlarda tanımlanmıştır. Tanımlamalar ışığında ortak unsurun yer değiştirme olduğu görülmektedir.

2.2. Göç Çeşitleri

Göç, ülke sınırları dâhilinde kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Bunlar iç göçler ve dış göçlerdir.⁶⁵ Zorunlu ve gönüllü göçler de göç çeşitleri başlığı altında incemeye alınmıştır.

2.2.1. İç Göç

İç göçler, aynı ülke içerisinde farklı nedenlerden dolayı yerleşim birimleri arasında yapılan nüfus hareketleridir.⁶⁶ Bundan dolayı ülkelerin büyüklüğü, yerleşme

⁶³ Yaşar Aydın, *Uluslararası Göç ve Entegrasyon Süreçlerine İlişkin Sosyolojik Teoriler, Sosyoloji’de Kuram-Yöntem-Günce Yaklaşımlar*, Paradigma Akademi yayınları, İstanbul 2014, s.294.

⁶⁴ Deniz Özyakışır, *Göç Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*, 1.Baskı, Nobel Yayın, Ankara 2013, s. 7.

⁶⁵ Polat Sel, Cumhuriyet Dönemi Romanlarında İç Göç, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi),2018

⁶⁶ Türken Çağlar, Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı. 8, s.34.

tarihi, ekonomik kalkınmışlık düzeyine bağlı olarak iç göç; kırsaldan kırsala, kırsaldan şehirlere, şehirden şehre doğru gerçekleşmektedir.⁶⁷

Kentleşme Şûrası, iç göçün tanımını “İç göç yurt içinde beş ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun, iki genel nüfus sayımı arasındaki dönemde ikametgâhının farklı olması durumunda gerçekleşen göçlerdir. İkametgâhı bilinmeyenler, mevsimlik göçler, ikametgâh değişikliği yurt dışı olanlar ve sayımlar arasında birden fazla ikametgâh değişikliği yapanlar iç göç kapsamına dâhil değildir.” şekilde vermiştir.⁶⁸

Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme* adlı kitabında, iç göçleri dörde ayırmıştır. Bunlar kırdan kente göç, kentten kente göç, kentten kıra göç, kırdan kıra göç şeklindedir. Ülke içi yaşanan göç hareketleri, ülkenin genel nüfusunu değiştirmeyip, sadece kent ve kırsal kesim nüfus oranlarını etkilemektedir.⁶⁹

2.2.2 Dış Göç

Dış göç, bireylerin kalıcı olarak veya belirli bir dönemde, yerleşme veya çalışma amacı ile ülke sınırları dışına yapılan nüfus hareketidir.⁷⁰ Dış göçün gerçekleşmesi ile göç veren ve göç alan ülkelerin ikisinde de nüfus istatistiği olarak değişimler meydana gelmektedir. Dış göç, mübadele göçü, beyin göçü ve işçi göçü olarak üçe ayrılır.⁷¹

⁶⁷ Deniz Özyakışır, *a.g.e.*, s.8.

⁶⁸ Kentleşme Şûrası (2009) *Kent, Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar*, Ankara: T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, s.8.

⁶⁹ Taylan Akkayan, *a.g.e.*, s.24.

⁷⁰ Deniz Özyakışır, *a.g.e.*, s.8.

⁷¹ İlkey Gezer, Ömer Selçuk Emsen, “Türkiye’ye Yönelik Dış Göç: Erzurum İli Merkezi Üzerine Bir İnceleme”, *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt 19, sayı 2, 2023.,s.249.

2.2.3. Zorunlu Göç

İlkel zamanlarda yaşanan, kuraklık, doğal afet, iklim değişikliği gibi sorunlardan dolayı yaşanan göç eylemi zorunlu olarak gerçekleşmektedir. Bunun dışında etnik ve politik sebeplerden dolayı ortaya çıkan iç savaş veya ülkeler arasında yaşanan savaşlardan dolayı yaşanan göç eylemi de zorunlu göçler kapsamında değerlendirilmektedir.⁷²

2.2.4. Gönüllü Göç

Gönüllü göçler, aileden bir kişinin veya birkaç kişinin önceden gidip iş bulması, bunun sonrasında ise aşamalı şekilde aile olarak bireylerin göç eyleminin gerçekleştirmesidir.

Bireylerin kendi isteklerine bağlı olarak gelişen çoğunlukla ekonomik nedenlerle gelişen göç eylemidir. Kişilerin özellikle emeklilik haklarını elde ettikten sonra yaşamlarına başka yerde devam etmek üzere gerçekleştirdikleri göç te gönüllü göçler kategorisinde değerlendirilebilir.⁷³

2.3. Göç Kuramları

2.3.1. Ravenstein'in Göç Kanunları

Ravestein'in 1885 yılında yayımladığı çalışması, göç ile ilgili yapılan ilk çalışma niteliğini taşımaktadır. Ravestein hazırlamış olduğu bu çalışmasını, 1871 ve 1881 yıllarında İngiliz nüfus sayımı istatistikleri üzerine kurmuş olup yedi göç

⁷² Deniz Özyakışır, *a.g.e.*,s.11-12

⁷³ Deniz Özyakışır, *a.g.e.*,s.14.

kanunu belirlemiştir. *Göç Kanunları (The Laws of Migration)*⁷⁴ adını verdiği makalesinde belirlediği yedi kanun şunlardır:

a. Göç ve Mesafe

Göç eden kişiler sadece yakın mesafeli yerlere göç ettiklerini ve bu kişilerin gittikleri yerde göç dalgası oluşturdular. Böylece daha fazla göçmeni içine alabilen ticaret merkezlerine, büyük sanayi merkezlerine doğru yöneldiğidir.

b. Göç ve Basamakları

Bir kentteki gelişen sanayileşme ile birlikte doğan ekonomik büyüme sonucu şehre yakın olan yerlerde yaşayan kırsal kesimdeki bireylerin kente geldiği hipotezidir. Bundan dolayı bir çeşit göç dalgalanması meydana gelmektedir. Sanayileşmenin yaşandığı bölgelere doğru yaşanan göç sebebi ile boşalan bölgelere, o bölgeye yakın olan yerleşim yerlerinden göç eğilimine sahip kitleler gelir. Basamaklı şekilde seyreder.

c. Yayılma ve Emme Süreci

Göçün kendi başına bir amaç olmamasıdır. Göçmenlerin, göç etmelerinin sebebi kentlerdeki ekonomik ve ticari durumdan yararlanabilmektir. Böylece göç yaşandığında sanayileşen bölgeler iş gücünü kapatmış olur ve göç eden insanlarda iş sahibi olur.

⁷⁴Yusuf Adıgüzel, *a.g.e.*, s.22-23

d. Göç Zincirleri

Her göç bir diğer göç dalgasını tetikleyerek başka bir göç akımı oluşturmaya düşüncesidir.

e. Doğrudan Göç

Uzun mesafeli olan göçler, kişilerin gittikleri yerin sanayileşmiş ve endüstrileşmiş birer merkez olması ilkesidir. Basamaksız olarak doğrudan bu bölgeye yerleşme söz konusudur.

f. Kır Kent Yerleşimcileri Farkı

Kentte yaşayan kişilerin kırsal kesime göre daha az göç eğiliminde olması durumudur.

g. Kadın Erkek Farkı

Bu madde kadınların erkeklere oranla daha fazla göçe eğilimi olduğudur. Fakat Ravenstein'in 1889 yılında yayınlamış olduğu makalesinde kadınların kısa mesafeli ve iç göçlerde bu durumun hâkim olduğunu, erkeklerin ise yurtdışı ve uzun mesafeli göçlerde kadınlara göre daha yüksek eğilimde olduğunu belirtmiştir.⁷⁵

2.3.2. Kesişen Fırsatlar Kuramı

Göç ile ilgili olarak bir diğer teori 1940 yılında S.A Stouffer tarafından ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre göç eden kişilerin sayısı, gidecekleri yerin fırsat sayısı ile doğru orantılıdır. Kesişen fırsatların sayısı ile ters orantılıdır. Sonuç

⁷⁵ Yusuf Adıgüzel, *a.g.e.*, s.22-25.

olarak bir yerdeki fırsatlar ne kadar fazla ise, o yerleşim yerine göç sayısı o kadar fazla olmaktadır.

Bir alandaki fırsatlar durumdan duruma çeşitlilik gösterebilmektedir. Politik, sosyal ekonomik, coğrafi gibi faktörler birçok değişkenden etkilenmektedir.⁷⁶

Kesişen fırsatlar kuramında göç mesafesi önemli bir öğedir. Bunun nedeni özellikle uluslararası göç hareketlerinde, göç edecek olan kişinin kendi yaşadığı ülke ve göç edeceği hedef ülke arasındaki mesafenin büyümesi beraberinde göçmenin aşması gereken sınırları ve engelleri arttırmaktadır. Bununla beraber göçmenin göç etmeye karar verdiği yerdeki, fırsatların fazlalığı, iş imkânlarının çokluğu gibi öğeler göçün daha fazla olmasına neden olmaktadır. Bu kurama göre göçmen, göç edip etmemeye kâr zarar tahlili yaptıktan sonra karar verir.⁷⁷

2.3.3. Petersen'in Göç Tipi

Petersen, göç analizi yaptığı çalışmasında ilk olarak yenilikçi ve muhafazakâr ayırımına gitmiştir. Petersen göç hakkında sınıflandırmasını yaparken daha önceki çalışmalardan yararlanmış, onlara atıfta bulunmuştur.

Petersen göç tipleri; ilkel (primitive), zoraki (forced), yönlendirilmiş (impelled), serbest(free), kitlesel (mass) göç olmak üzere sınıflandırılmışlardır.⁷⁸

a. İlkel Göçler

Sınıflandırmanın ilki olan ilkel göç tipini, doğal çevre faktörlerinin iticiliği sayesinde ortaya çıkan göç tipi olarak tanımlamaktadır. Göçebe topluluklar

⁷⁶ Deniz Özyakışır, *a.g.e.*, 48.

⁷⁷ Celal İnce, "Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, Haziran 2019, s.2587.

⁷⁸ Savaş Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Güz 2006, Sayı 17, s.76.

tarafından gerçekleştirilen göçler bu göç tipi içerisinde yer almaktadır. Bu, toplumların kuraklık, kötü hava şartları gibi ekolojik nedenlerle yaptığı göçlerdir.

b. Zoraki ve Yönlendirilen Göçler

İlk göç tipi olan ilkel (primitive) göç tipinden farklı olarak, bu göç tipinde göçmenler kendi istekleri dışında göç ederler.

c. Serbest Göçler

Petersen'in sınıflandırmasına göre bu göç tipi, diğerler göç tiplerinden farklı olarak, kişilerin, toplumların ve toplumların tamamen bağımsız olarak karar verdiği, kendi iradeleri ile gerçekleştirdikleri göçlerdir. Köyden kente göç, bir ülkeden başka bir ülkeye göç bu kategoriye örnek olarak gösterilebilir.

d. Kitlesele Göçler

Gelişen teknolojik koşullar, ulaşımın ilerlemesi, demir ve deniz yollarının gelişmiş olması bu göç tipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kişinin bulunduğu coğrafyadan başka bir yere göç etmesiyle birlikte, gittiği yerleri benimseyerek bunu göç etmeden önce yaşadığı bölgedeki insanlara aktarması sonucu göç ağı kurarak yeni göçmenleri cesaretlendirip kitlesele göç başlatılabilmektedir.⁷⁹

⁷⁹ Deniz Özyakışır, *a.g.e.*, s.50.

2.3.4. İtme Çekme Kuramı

Everett S. Lee “Göç Teorisi” (A Theory of Migration) adını verdiği makalesini 1966 yılında yayınlamıştır.⁸⁰ Lee yazmış olduğu bu makalesinde Ravenstein tarafından ortaya konulan göç yasalarının değerlendirmesini yaparak atıfta bulunmuştur. Lee tarafından yazılan itme çekme kuramı göçe odaklanmış fakat göçmeninde göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemiştir.

Lee, göç olgusunun oluşmasında ve bu süreçte rol oynayan esasları dört madde halinde vermiştir⁸¹;

1. Yaşanan yerle ilgili faktörler
2. Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler
3. İşe karışan engeller
4. Bireysel faktörler

İtme Çekme teorisinde, Lee, göçü belirleyenlerin için, iki faktör üzerinde durur. Bunlar kişisel ve kişisel olmayan faktörlerlerdir. Göç edecek olan bireyler, yaşadıkları yerdeki olumlu ve olumsuz olan unsurların neler olduğunu bilmekte ve buna göre hareket etmektedir. Bu sayede *itme çekme* unsurlarının hesabını yapabilmektedir.⁸²

2.3.5. Modernleşme Okulu: Denge Kuramı

Modernleşme okulu denge kuramına göre, kasaba, kent, bölge, köy vb. yerel birimler arasında iş gücünün veya nüfus yoğunluğunundengelenmesi adına yapılan bir durumdur. Bu sayede az gelişmiş veya gelişmemiş bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye

⁸⁰Eren Alper Yılmaz, “İtme Çekme Kuramım BağlamındaTürkiye’deki Suriyelilere Yönelik Bir Alan Araştırması: Aydın İli Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt13, Sayı 1, 2022, s.284.

⁸¹ Yusuf Adıgüzel, *a.g.e.*, s.26.

⁸² Yusuf Adıgüzel, *a.g.e.*, s.26.

gereçekleştirilen göç eylemi, göç veren ülkede iş gücü isteğine yol açacak, bu durum göç eğilimini azaltıp ve ilerleyen zamanda nüfus dengesi sağlanacak.⁸³

2.3.6. Merkez- Çevre Kuramı

Yaygın olan kuramlardan biri de Merkez-Çevre Kuramı'dır. Merkez Çevre Kuramı'nın diğer adı Bağımlılık Okuludur. Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank gibi düşünürler tarafından ortaya atılmıştır.

Merkez Çevre kuramına göre dünya merkez ve çevreolarak ikiye ayrılmıştır. Bu ikisi birbirine ekonomik olarak bağlı olduğu müddetçe var olabilmektedir.⁸⁴

2.3.7. Dünya Sistem Kuramı

Dünya Sistem Kuramı, Immanuel Wallerstein tarafından ortaya atılmıştır.⁸⁵ Bu kuramın doğmasına sebep, *Bağımlılık Okulu* düşünürlerinin ortaya attığı merkez-çevre kuramına göre dünya merkez ve çevre ülkeler olarak ikiye ayrılmış durumdaydı, bu sınıflandırma dışında kalan ülkelerin nerede yer alacağı tartışması ortaya çıkmıştır. Dünya Sistem Kuramı da buna yönelik geliştirilmiştir.

2.3.8. Parekh'in Üçlü Göç Kuramı

2.3.8.1. Liberal Görüş

Liberal Görüş Kuramı'na göre göç eylemini gerekçeleştiren bireyler, dil, ırk, din ve politik görüş gibi faktörlerin haricinde herhangi bir toplumun isteklerini

⁸³ Yılmaz Daşlı, Nihat Harmandaoğlu, "İlk Çağdan Günümüze Göç ve Göçü Açıklamaya Yönelik Kuramlar", *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, Cilt 10, Sayı 3, Kahramanmaraş 2024, s.378.

⁸⁴ Savaş Çağlayan, *a.g.m.*, s.80.

⁸⁵ Yılmaz Daşlı, Nihat Harmandaoğlu, *a.g.m.*, s.377.

ve beklentilerini karşılayabilecek seviyedeyseler göç edip, o toplumun üyesi olurlar.⁸⁶

2.3.8.2. Toplumcu Görüş

Liberal görüş bireyleri tek tek ele alınmasının aksine toplumcu görüşte bireyler, bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu görüşe göre ülkede iş gücü isteği varsa, göç eden bireylerin niteklilikleri talebi karşılama açısından çok önemlidir.⁸⁷

2.3.8.3. Etnik veya Milliyetçi Görüş

Etnik görüş diğer iki görüşten farklı olarak göç konusuna milliyetçi bir bakış açısı ile yaklaşır. Göç edecek olan bireylerin o ülke ile kan bağı olması gerekmektedir. Bunu haricinde eğer ülkede iş gücü talebi varsa, bu durumun karşılanması için sadece bir süreliğine göç edilmesine izin verilmelidir.⁸⁸

⁸⁶ Dicle Şimşek, *Göç Oranı- Enflasyon –Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: En Fazla Göç Alan Sekiz Ülkenin Araştırılması*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2018, s.36.

⁸⁷ Deniz Özyakış, *a.g.e.*, s.62.

⁸⁸ Deniz Özyakış, *a.g.e.*, s.62.

3. BÖLÜM: BOŞNAK EDEBİYATINDA ROMAN ve GÖÇ

Avusturya-Macaristan'ın hâkimiyetinin sona ermesinin ardından edebiyatta da birtakım değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Boşnak edebiyatında üçüncü dönem olarak anılan evrede, şiir türünde eserler verilmeye devam ederken, hikâye ve roman türü de gelişim göstermiştir. HamzoHumo tarafından kaleme alınan *Grozdanin Kikot* adlı roman modern Boşnak romanının başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁸⁹

Abdurezak Hıfzi Bjelovac, Alija Nametak, EdhemMulabdić, Hasan Kikić, Enver Ćolaković değerli roman yazarlarından bazılarıdır.

Boşnak edebiyatında pek çok konuda roman yazılmış olmakla birlikte çalışmanın kapsamı doğrultusunda göç olgusunu konu edinen veya içeren çok sayıda roman bulunmaktadır.

3.1. Göç Unsuru Bulunan Romanlar Üzerine

Bu bölümde, çalışma kapsamında araştırmaya dâhil edilen romanların yazarları hakkında bilgi verildikten sonra romanın içeriği, konusu, şahıslar v.b. unsurlarına yer verilmiştir.

a. Edhem Mulabdić ve Zeleno Busenje Adlı Romanı

Edhem Mulabdić 1862 yılında Maglaj'da doğmuştur. Rüştîye mektebini burada bitirmesinin ardından “Saraybosna Öğretmen Okulu'na” kaydolup 1890 yılında buradaki eğitimini tamamlamıştır. Brčko'da bir süre öğretmenlik yapıp daha sonrasında “Darul-Muallim” okulunda öğretmenlik yapmıştır. Daha sonrasında bazı

⁸⁹ Fahri Kaya, *a.g.e.*, s.26.

idari görevlerde bulunmuştur. 1929 yılına kadar JMO listesinden milletvekili seçilip temsil görevini üstlenmiştir. Daha sonra 1929 yılında emekliliğe ayrılmıştır.⁹⁰ Safvet-Beg Bašagić ve Osman Nuri Hadžić ile birlikte *Behar* dergisini çıkarmıştır. Edhem Mulabdić öncelikle eğitimci ve başarılı bir yazardır.

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak'ın olan Boşnak Gazetesinin editörlüğünü yapmıştır ayrıca ilk edebi eserlerini de burada yazmaya başlamıştır. 1907 yılında çıkan *Gajret Gazetesi*'nin ilk editörü olmuştur. *Pravda*, *JMO* gazetelerinde de editörlük yapan yazar 1954 yılında Saraybosna'da vefat etmiştir.⁹¹

ZelenoBusenje 1878 yılında EdhemMulabdić tarafından kaleme alınan önemli romanlardan biridir.⁹² Romanın ana kahramanı Ahmet vatanını savunmak için yaşadığı yerden göç eder.

Ahmet'in babası olan Ömer Efendi'nin üç oğlu vardır. En büyükleri Mehmet, ortanca oğlu Ahmet ve en küçük oğlu Alija'dır. Mehmet eğitimini tamamlayıp kâtip olur Ahmet ise rüştiyeyi bitirir. Ve en küçükleri Alija da çalışkan ve başarılı bir çocuktur. Annesi Ahmet'in evlenmesi için baskı yapar. Ahmet gönlünü Muharrem aga'nın kızına kaptırır. İki genç birbirini sever ve evlenme hayali kurarlar. Bir süre sonra Bosna'nın Avusturya'ya verildiği duyulur. Ahmet vatanını savunmaya karar verir. Ve bu kararı Ayşe'ye bildirir. Ayşe ve Ahmed'in aşkı hiçbir zaman gerçekleşmez. Çünkü Ahmet vefat eder. Ayşe bu acıya zor dayanır. Raşid adlı karakter Ayşe'ye evlenme teklif eder. Annesinin ısrarları karşısında Ayşe teklifi kabul eder. Fakat daha sonra acılarla dolu kalbi daha fazla dayanamaz ve oda vefat eder.

⁹⁰*Geçmişten Günümüze Boşnak Edebiyatı*,

⁹¹<https://www.avlija.me/portreti/edhem-mulabdic> (16.06.2023)

⁹²Edhem Mulabdić, *Zeleno Busenje*, Svejetlost, Sarajevo 1991.

b. Semezdin Mehmedinović ve Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi Adlı Romanı

Semezdin Mehmedinović 1960 yılında Tuzla yakınlarında bulunan Kiseljak'ta dünyaya gelmiştir. Memhemdinović Saraybosna Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat ve Kütüphanecilik Bölümü'nden mezun olmuştur. Çeşitli meslek gruplarında görev almıştır. Bunlar; yazarlık, editörlük, gazetecilik ve sinemacı. 1993 yılında Benjamin Filipoviç ile birlikte savaş esnasında çekilen, ilk Bosna yapımı bir film olan *Mizaldo*'nun senarist ve yönetmenliğini yapmıştır. Bu film 1994 yılında düzenlenen Berlin Film Festivali'nde gösterilmiştir. Sonraki yıl Roma'da düzenlenen Akdeniz Film Festivalinde birincilik kazanmıştır. Semezdin Mehmedinović, Bosna Savaşı sonrası 1996 yılında doğduğu ülkenden ayrılıp Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiştir. Amerika'da televizyon kanalında yapımcı olarak görev almıştır. 2019 yılında Bosna Hersek' e geri dönmüştür.⁹³Bosna savaşı esnasında zor şartlar altında kaleme aldığı Saraybosna Blues adlı eseri edebiyat dünyasında ilgiyle karşılanarak, geniş okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Birden fazla dile çevirisi yapılmıştır. Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi adlı eseri en iyi kitap dalında Meša Selimović Ödülünü almıştır.⁹⁴

Orijinal adı *Me'med Crvena Bandana i Pahuljica* olan roman, Sanela Crnovrsanın- Huriç tarafından Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi olarak Türkçeye çevirisi ile yayınlanmıştır. Yazar bu romanı ile Meša Selimović en iyi kitap ödülünü kazanmıştır.

Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi adlı bu roman otobiyografik özellikte bir eserdir. Üç bölümden oluşan roman, Saraybosna'dan Amerika'ya göç eden bir ailenin yaşadıklarını anlatmaktadır.

⁹³EdvinKalić, Semezdin Mehmedinović, <https://fraktura.hr/autori/semezdin-mehmedinovic> (Erişim Tarihi: 1.12.2023)

⁹⁴Semezdin Mehmedinović, *Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi*, Ketebe, İstanbul 2023

Birinci bölümde kalp krizi geçiren Semezdin'in hastane sürecinden ve duygularından bahsedilir. 50 yaşında ve romanın ana kahramanlarından biri olan Semezdin, işe gitmek için hazırlanırken kalp krizi geçirir. Eşi Sanja oğlu ise Harun'dur. Eşi Sanja ile yaşar. Oğlu ise St. Louis'tedir. 1996 yılında göç eden aile için St.Louis'deki havalimanında aktarma yaptığını bilgisini vermiştir. O zamanlar Semezdin 35 oğlu ise 13 yaşındadır. Yazarın geçmişinden kopamadığını söylediği bir senesi vardır. 1992 yılı. Zaman zaman Saraybosna'da duyduğu silah sesleri kendisini uykusundan uyandırıp güneş doğana kadar uyanık kalmasına sebep olur.

İkinci bölümde Semezdin hastaneden çıkar. Romana adını veren kırmızı bandanadan bahseder. Oğulunun yanına Phoenix'e giden Semezdin yine buraya ilk geldiğinde geçmişte yaşadığı anılarını anımsar. Savaştan çıkıp ilk geldiklerinde, bu yer onlar için oldukça lükstür. Savaş izleri çok tazedir. Evin önünde olan portakal ağacının yerini palmyeler almıştır. Sokaklar değişmiştir. Göç ettiğinde ilk çalıştığı yer artık çeşitli dükkân ve restoranların bulunduğu cadde olmuştur.

Semezdin eskiye özlem duyar. Çocukluk yıllarını da anımsar. Savaşın ailece üzerlerinde bir travma yarattığı gerçeğini de dile getirir. Oğluna karşı birtakım vicdan azapları da duyar. Bu, savaş sırasında Saraybosna'dan çıkmamış olmanın verdiği vicdan azabıdır.

Üçüncü bölüm Semezdin'in eşi Sanya'nın hastalanması ile başlar. Sanja beyin kanaması geçirir. Her şeyi unutmuş durumdadır ve Semezdin ne söylerse ona inanacak haldedir. Semezdin eşini çok sever. Hemşirenin kendisine yönelttiği neyi oluyorsunuz sorununa eşiyim diye cevap verdikten sonra aslında onun sadece eş kelimesi ile özleştirmenin az olacağını düşünür. Sanja, Semezdin için kalaşnikofun önüne geçerek eşten daha fazlası olduğunu gösterdiğinden dolayı ona sadece eş demek yetersizdir. Zamanlarını geçmişi hatırlamaya çalışarak geçirirler. Semezdin

eşine sürekli geçmiş ile ilgili sorular sorar. İş dönüşü kahve içip geçmiş günlerini anarlar. Semezdin eşinin geçmişi hatırlaması için her gün dua eder.

c. Saša Stanišić ve Köken ile Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder? Adlı Romanları

Saša Stanišić, 1978 yılında Bosna Hersek'in Vişegrad şehrinde doğmuştur. Bosnalı bir annenin, Sırp bir babanın oğludur.⁹⁵ 1992 yılına ailesi ile birlikte Almanya'ya yerleşmiştir. Lise öğreniminin ardından Heidelberg Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Slav çalışmaları ve ikinci dil olarak Almanca bölümlerinde derece yapmıştır.

Öğrenimini garsonluk yaparak finanse ederken diğer yandan da kısa hikâyeler yazmıştır. 2005 yılında, “*Bodrumda Oynadığımız Oyunlar*” adını verdiği kısa hikâyesiyle Ingeborg-Bachmann Edebiyat Ödülü'ne aday gösterildi.

2006 yılında “*Wie der Soldat das Grammofoonrepariert*” adı ile ilk romanını yayınlamıştır. 31 dile çevirisi yapılan bu kitabı ile Almanya ve yurt dışında birçok ödül kazanmıştır.⁹⁶ İlk tiyatro oyunu olan “*Go West*” 2008 yılının mart ayında sahnelenmiştir.

Orijinal adı *Herkunft* olan roman Gülçin Wilhelm tarafından 2021 yılında Köken adı ile Türkçeye çevrilip yayınlanmıştır.

Saša Stanišić tarafından kaleme alınan **Köken** otobiyografik bir romanıdır. Bosna Savaşı'ndan sonra ailesi ile birlikte Almanya'ya göç eden Saša ve ailesinin

⁹⁵Saša Stanišić, *Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder*, çev: Levent Bakaç, Ayrıntı Yayınları, 2009, İstanbul.

hikâyesidir. Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte ailenin dünyanın çeşitli yerlerine dağıldığını ve bir daha bir araya gelemediğini romanda açıkça belirtilmiştir.

Saša Vişegrad doğumludur. 1992 yılında savaş nedeni ile annesi ile beraber Almanya'ya göç eder. Daha sonra babası da onların yanına göç eder. Saša'nın annesi ve babası dışında akrabaları da göç eyleminde bulunur. Saša öğrencidir. Annesi aslında siyasetbilimcidir fakat göç sonrasında bir çamaşırvhanede çalışır. Babasının asıl mesleği işletmecedir fakat oda göç sonrası mesleği dışında bir iş ile uğraşır.

Almanya'ya göç ettikten sonra ilk olarak yaşadıkları ev bir müstemilattır. Annesinin aslında savaş biter bitmez dönmek gibi bir düşüncesi vardır. Fakat bu gerçekleşmez. İlk Alman evlerinde diğer göçmenlerle aynı evi paylaşırlar. Atılmış eşyalar onlar için bir heyecandır. Saša bundan çok iğrenir fakat mobilya alacak paraları olmadığından dolayı başka çareleri yoktur.

Saša liseyi Uluslararası Heidelberg Lisesi'nde okur. Bu lise öğrencilerin çeşitliliği ilkesini temel alan bir okuldur. Saša okulda bulunan birçok Yugoslav'dan biridir. Alman öğrencilerin genelde azınlıkta kaldığı bir okuldur. Romanda belirttiği üzere, okul dışında uzun bir süre göçmen yaftası yeme ve saldırılabilir obje olma duygusu yaşar.

Saša ve ailesine sürekli Almaya'da kurallar olduğu ve bu kurallara uyulması gerektiği hatırlatma yapılır. Zaman içerisinde önyargılara alışır. Öyle olmamalarına rağmen, öyle kabul edilmeyi öğrenirler.

Saša'nın annesi ve babası 1998 yılında Almanya'dan göç etmek zorunda kalırlar. Vişegrad'a geri gönderilememek için Florida'ya göç ederler. Orada, Almaya'da asla hayalini bile kuramayacakları meslekleri bulurlar. Ve en sonunda Hırvatistan'da emekli olarak yaşamlarını sürdürüler.

Orijinal adı *Wie der Soldat das Grammofon Repariert* olan **Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?** romanı, 2009 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçe çevirisi Levent Bakaç tarafından yapılmıştır.

Roman, ana karakter olan Aleksandar'ın büyükbabası ile olan ilişkilerinin anlatılması ile başlamaktadır. Romanda sık sık görsel betimlemeye yer verilmiştir. Olayın geçtiği yerdeki dağlar, ırmaklar, köprüler sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Aleksandar ailesi ile birlikte Vişegrad'ta yaşamaktadır. 1992 yılında savaşın başlaması ile birlikte Aleksandar ve ailesi için yeni bir yaşam başlar. Ailesi ile birlikte Vişegrad'ı terk ederler. Savaş zamanındaki yaşadıklarını notlar halinde roman içerisinde verir. Göç ettikten sonraki hayatı, arkadaşı Asija'ya yazdığı mektuplarla okuyucuya sunulur. Aleksandar ve ailesi ilk olarak Almanya'ya göç ederler. Daha sonra ise ailesi Almanya'dan ayrılıp Amerika'ya yerleşirler. Aleksandar ise okulunu bitirmek amacı ile Almanya'da kalır. Aleksandar bir süre sonra ziyaret amacıyla Bosna'ya gider. Fakat şehri bıraktığı gibi bulamaz.

e. Aleksandar Hemon ve Lazarus Projesi Adlı Romanı

Aleksandar Hemon, 1964 yılında Saraybosna'da dünyaya gelmiştir. 1992 yılına kadar Bosna'da yaşamıştır.⁹⁷ Hemon, 1990 yılında Sajevo Üniversitesi edebiyat bölümünden mezun olmuştur. 1992 yılında Chicago'ya gitmesine sebep olan gazeteci değişim programına katılmıştır. Kısa bir süreliğine gittiği Amerika'da, kendi ülkesinde savaş çıkmasının ardından Amerika Birleşik Devletleri'ne başvurarak siyasi mülteci statüsünü almıştır.⁹⁸ 1995 yılında İngilizce ilk hikâyesini

⁹⁷Damir Ljubić, *Ko Je Ko u Bh. Dijaspore*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2012, s.72.

⁹⁸Rachel Core, *Aleksandar Hemon*, <https://www.britannica.com/biography/Aleksandar-Hemon> (Erişim Tarihi 27.04.2024)

yazmıştır. En ünlü eserleri İngilizce yazılmış olup, bu eserler birçok dile çevrilmiştir. 2004 yılında Mac Arthur Genius Ödülünü kazanmıştır.⁹⁹

Aleksandar Hemon göçmen olmasından dolayı kendi deneyimlerinden yola çıkarak sürgün, kimlik ve ev konularını araştıran roman ve kısa öyküleriyle tanınmaktadır.

Lazarus Projesi Aleksandar Hemon tarafından 2008 yılında kaleme alınmıştır. Orijinal adı *The Lazarus Project* olan bu eser Seda Çıngay tarafından 2013 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

Saraybosnalı olan Brik Amerikaya göç eder. Brik Chicago’da yaşayan bir yazardır. Mary isimli bir Amerikalı ile evlidir. Saraybosnalı arkadaşı Rora ile birlikte cinayete kurban giden Yahudi göçmen Lazarus hakkında bilgi toplamak isterler. Chicago’dan ayrılırlar.

Lazarus Averbuch yüzyıl önce öldürülen Yahudi bir göçmendir. Kişinev’de yaşanan pogromlarla dolu yaşantısına roman içerisinde ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir.

Lazarus’un hayatını yazmayı düşünen Brik ayrıntılı bir şekilde araştırmaya başlar. Arşivler, fotoğraflar, seyahatler ve dil önemli araçları arasındadır. Romanın başında verilen tarih ve zaman Lazarus için iz sürmede ilk adımdır. Roman, 2 Mart 1908 Chicago tarihi ile başlar. İlerleyen sayfalarda Brik, Lazarus’un hayatına ulaşmak için Kişinev’e seyahat eder. Boşnak göçmen olan Brik’in birlikte seyahat ettiği arkadaşı olan Rora’da 1992 yılındaki savaş başlamadan önce ülkeden ayrılan bir göçmendir. Brik yazar, Rora ise fotoğrafçıdır.

⁹⁹Iva Kosmos, “Goodliving” and Immigrants in the Literature of Aleksandar Hemon: Towards the Humble Dream, The Routledge handbook on the American dream. Vol. 2., Routledge, 2023, s.311.

Brik yazacağı romanın Kişinev’de pogromdan kaçarak Chicago’ya göç eden ve emniyet müdürü tarafından öldürülen bir göçmen hakkında olduğu bilgisini verir. Brik Kişinev’de, Lazarus hakkında gerekli incelemeler de bulunduktan sonra arkadaşı Rora ile birlikte Saraybosna’ya gider. Saraybosna’ya döndükten sonra yol arkadaşı olan Rora’da cinayete kurban gider.

Lazarus Projesi adlı eser göç romanı olmasının yanı sıra mekânlarda önemli bir yer teşkil etmektedir.

f. Šerif Šabanović ve Muhacirler Adlı Romanı

Šerif Šabanović, Sırbistan’ın Yeni Pazar (Novi Pazar) şehrinde doğmuştur. İlk ve orta öğretimini Yeni Pazar’da, yükseköğretimini Kosova’da Priştina Üniversitesi Ekonomi Fakültesi’nde tamamlamıştır. Bankacılık alanında çeşitli görevlerde bulunmuştur. Peç Üniversitesi Yüksek Ekonomi Okulu’nda profesör olarak görev almıştır. Ekonomi dergilerinde yazıları ve şiir denemeleri yayınlanan Šabanović’in ekonomi kitapları da bulunmaktadır. Kariyerinde roman yazması da kendisine edebi anlamda katkıda bulunmuştur.¹⁰⁰

Orijinal adı *Muhadžeri* olan roman, İsmet H. Öztürk tarafından Türkçeye 2016 yılında çevrilmiştir. **Muhacirler** romanı genel olarak Boşnakların Türkiye’ye göçünü içermektedir. Romanın bir bölümü ise Sancak Bölgesi’nde geçmektedir. Romanda kişilerin sosyal, günlük ve toplumsal yaşamları aktarılmıştır.

Roman, “Çok güzeldir memleketin bu yöreleri, insanları gururlu aynı zamanda inatçı, alçak gönüllülük göstermeksizin düşmanın elinden inadına gasp etme isteği, asilik ve harlı alevleri alınlarından sarkıyor. Allah onları öyle beğendi ve göğün aşiyânına öylece yerleştirdi.” cümleleri ile başlar.

¹⁰⁰Šerif Šabanović, *Muhacirler*, çev: İsmet H. Öztürk, İkinci Adam Matbaacılık, 2016, İstanbul.

Romanın ana kahramanlarından Yaşlı Ahmo, tüm yöre halkı tarafından gördüğü saygı neticesinde Dedo unvanını alır. DedoAhmo'nun geniş bir ailesi vardır. Oğulları İbro, İsmet, Murat, Nauf'tur. Kızları da Hasna'dır. Tüm aile kendisinin sözünü dinler ona biat eder. Cuma günleri aile için özel bir gündür. Dua etme, huzur duyma, pişmanlık ve tövbe günüdür.

Harman zamanı sonrasında işler kolaylaşır, herkes ambarındaki buğdayın bir sonraki hasada kadar yeterli olup olmayacağını bilir. Yöredeki en büyük sorun ambardaki hasadın kışa kadar yetişip yetişmeyeceği konusudur. Yöredeki birçok aile gündelikçi olarak çalışmaktadır.

Dedo Ahmo'nun malları çok olduğundan dolayı ona yardıma gelirler. Yardıma gelenlerden biri de Zaim'dir. Annesi Aykuna(Ayça), kardeşleri Hamid, Emira, Kadriye ve Saniya'dır. Babaları ise vefat etmiştir.

İbro Zaim'in kardeşi Emira'ya âşık olur. Emira'da İbro'ya karşı bir şeyler hisseder. Birbirlerine evlenmek için söz verirler. Fakat İbro'nun abisi İsmet ile Emira'nın ağabeyleri Zaim ve Hamid kavga ederler. Ve iki aile arasında hiçbir zaman bitmeyecek bir husumet oluşur. Fakat yine de iki genç evlenir. Hamid'teİbro'nun kardeşi Hasna'ya âşık olur. Onlar da evlenir.

Yörede inanç hürriyeti yok sayılır, gelecek kaygısı fazlalaşır. Sancak bölgesi'nde kara bulutlar dolaşmaktadır. Bu belirsizlik halkı tedirgin eder. Ve daha sonra yöreden göçler başlar. Dedo Ahmo vefat eder. Oğulları da ellerindeki mallı satıp göç ederler. Aynı şekilde Zaim ve ailesi de annelerinin vefatından sonra göç eder. İki aile farklı şehirlere gider. Dedo Ahmo'nın oğulları İstanbul'a, Zaim ve ailesi Adana'ya göç eder.

“Kader birliğini yaşayan insanlar, birlikteliği özler. Sancak bölgesi beş yüz sene birlikte yaşadığı ve kader birliği ettiği insanların desteğine ve himayesine muhtaç kaldığında kadim dost, dostluğunu göstermiş, sıcacık bağrını açmıştır. Bu anne sıcaklığını sunan coğrafyaya “Ana Vatan” tanımını yüreklerin derinliğine yazmıştır.”¹⁰¹

Göç iki aile içinde zordur. Geride bıraktıklarına dair özlem doludurlar. Zaman akıp gider. Hamid eşi Hasna’yı öldürür ve böylece müebbet hapis alır. Daha sonra Zaim’de vefat eder. Emira ise ablalarının yanına Sancak’a gittiğinde vefat eder. Emira’nın vefatının ardından eşi İbro yıkılır.

“Bu mezarlıkta muhacir mezarı yoktu, korkulandan da bu yörede kimse gömülmedi. Emira’nın dileği yerini buldu, naşı Küçük Vatan’da atalarının yanında, yüreği Ana Vatan’da ebediyen kalacak.”¹⁰²

g. İvo Andrić ve Hanımefendi ile Lanetli Avlu Adlı Romanları

İvo Andrić 9 Ekim 1982 yılında Bosna Hersek’in Travnik şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının vefatının ardından ailesi ile birlikte Vişegrad’a taşındı. Drina Nehri üzerinde bulunan Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü’nün yanında bulunan evde büyüdü. İlkokulu burada bitirip, ortaöğretimi Saraybosna’da bulunan Büyük Lise’de bitirmiştir. Üniversiteyi Zagreb, Viyana ve Krakov’da tamamlamıştır. *“Türklerin Yönetimi Altındaki Bosna Hersek’teki Kültürel Hayat”* adını verdiği tezi ile 1924 yılında doktor unvanını almıştır. ¹⁰³1917 yılında milliyetçi- devrimci gençliğin üyesi olması sebebi ile gözüaltına alınıp kısa bir süre hapse kalmıştır. ¹⁰⁴ İvo Andrić, 1924

¹⁰¹ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.108.

¹⁰² Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.133.

¹⁰³ Abdurrahman Kolcu, “İvo Andrić ve Drina Köprüsü”, *Türklük Blimi Araştırmaları*, 2003, sayı 14, s.219.

¹⁰⁴ İvo Andrić, *Hanımefendi*, çev: Kayhan Gül, Ketebe, İstanbul, 2019.

yılında Dışişlerinde çalışmaya başlamıştır. Roma, Bükreş, Vatikan, Graz, Marsilya, Brüksel, Paris, Cenevre, Madrid gibi çeşitli yerlerde diplomatik görevlerde bulunarak 1941 yılında emekliye ayrılmıştır. Andriç edebi hayatına şiir ile başlamıştır. “*Ex Ponto*” adını verdiği ilk eserini 1918 yılında yayımlamıştır. 1961 yılında Nobel Edebiyat Ödülü’nü kazanmıştır. Yazın hayatına şiir ile başlayan İvo Andriç, önceleri felsefi düşüncelerle yazıp daha sonraları Bosna’yı konu edinmiştir. Boşnakların yaşam biçimlerini, savaşlarını, duygularını, efsaneleri hakkında çeşitli eserler vermiştir.¹⁰⁵

Orijinal adı *Gospodica* olan roman 1945 yılında yayınlanmıştır. 2019 yılında Türkçeye Kayhan Gül tarafından **Hanımefendi** olarak çevirisi yapılmıştır.

Hanımefendi romanı, Sarayev ve Belgrad şehirlerinde Rayka adlı bir kızın Sarayev ve Belgrad şehirlerindeki yaşamından bahseder. Tarihi olaylarla da bağlantılı olarak gelişen birtakım durumlar sonucu yazarın Hanımefendi olarak adlandırdığı Rayka Radokoviç’in yaşadığı olaylar tasvir edilmiştir. Roman, göç ettikten sonraki dönemde Belgrad’ta yaşadığı dönemden başlar ve çocukluk anılarının aklına gelmesi ile 30 yıl öncesine geri döner.

Rayka’nın babası Obren Radakoviç Efendi, zamanının en iyi tüccarlarından biridir. Rayka babasının hep son dönemlerindeki halini hatırlar. Babasını güçlü, her zaman eşit, asla zayıf olmayan, dertsiz ve tasasız biri olarak anımsar. Annesi ise zayıf, güçsüz bir kadındır. Babası hastalanıp ölür. Ve ölmeden önce kızına birçok nasihatte bulunur. Babasının ölümünden sonra Rayka için yepyeni bir hayat başlar. Yas tutup içine kapanmıştır ve okulu bırakır. Daha sonraları kendi hayatı için bir yol bulur. Küçük yaşına rağmen işlerini kendi hallediyor, iş insanları ile görüşür. Kılık kıyafet olarak kendine bakmayan bir kızdır ve bu kız herkes tarafından tanınır. Evi nasıl idare edeceğini annesine anlatır. Babasının tavsiyesi tasarruf yapmasıdır. Ve buna uyacağını annesine belirtir. Bazı çalışanları işten çıkarır. Cimrilik seviyesi

¹⁰⁵Abdurrahman Kolcu, *a.g.m.*, s.223.

günden güne artar. Hanımefendi daha sonra babasının dükkânının başına geçer. Dükkâna gelen ve acil paraya ihtiyacı olan kadınlara kredi vermeye başlar. Yıllar hızla akıp gider, romanın ana kahramanı hanımefendi gün geçtikçe sert ve evde kalmış huysuz bir kıza dönüşür.

1914 yılının sonbaharında Sırp ordusu Saraybosna'yı yakmaya başlar. İnsanlar şehirden sevk edilmeye başlar. Sadece devlet çalışanları ve askerin işine yarayacak kişiler şehirde kalır. Hanımefendi ise annesi ile birlikte şehirde kalmayı başarır. Devlet savaş kredisini ilan ettiği gibi, Hanımefendi gösterişli bir miktar para yazar. Bu basına da yansır.

1918 yılı tamamen berbattır. Savaş hem kaybedilmiş hem de sonu yokmuş gibi görünür. Bu yıl onun için berbattır. Dükkânları dolaşır ama her yer aynıdır. Hiç kimse parayla bir şey almaz ve satmaz.

Ülkede yeni bir gazete çıkmaya başlar. Son derece milliyetçi olan bu gazetenin amacı savaş zamanında kendi halklarının çıkarları doğrultusunda iş yapanları damgalamak ve kınamaktır. Bu gazetede üstü kapalı bir şekilde hanımefendiden de bahsedilir. Artık kimse onu sevmez. Kendsinden canavar diye bahsederler. Hanımefendinin şehirden ayrılmak dışında başka çıkar yolu yoktur. Tüm akrabaları da onun gitmesinin en iyi fikir olduğunun kanaatinde.

Yaz devam ederken annesi ile birlikte Belgrad'a taşınmaya karar verir. 1919 yılının sonlarında Saraybosna'dan göç ederler. Yolculuk her açıdan uzun, tatsız ve yorucu geçer. İlk olarak Belgrad'a dayınsının yanına yerleşirler. Dayısı ve ailesi onları çok güzel karşılar. İlk zamanlar hanımefendi kendi iyi hisseder fakat ilerleyen zamanlarda bu evden ayrılıp başka eve taşınırlar. Misafirliklerinin bitmesinden annesi üzgün olsa da Hanımefendi son derece mutludur. Yeni arkadaşlar edinir. Farklı tecrübeler yaşar. Annesi vefat eder. Hayatı tasarruf yapmakla geçer. Ve daha sonra kendisi de vefat eder.

Orijinal adı “*Prokleta Avlija*” olan roman 1954 yılında yazılmıştır. 2019 yılında Müge Güney tarafından Türkçeye **Lanetli Avlu** olarak çevrilmiştir.

Lanetli Avlu romanı, Bosna’dan İstanbul’a gelen fakat yaşadığı talihsizlikten dolayı hapsedilen mahkûm Fra Petar’ın, hapishanedeki deneyim ve gözlemlerini okuyucuya aktarmaktadır. Rahip Fra Tadija Ostiç bir takım zor işler için İstanbul’a gönderilir. Kendisine eşlik etmek için Fra Petar’da onunla birlikte İstanbul’a gider.

Fra Petar’ın yapması gereken işleri henüz bitiremeden başına birtakım talihsiz olaylar gelir. Ve sonrasında hapse girer. Lanetli avluda adi suçlular, azılı suçlular, hırsızlar, uluslararası dolandırıcılık yapanlar da vardır. Suçlu olan da vardır suçsuz olan da. Batı bölgelerden ceza olarak sürgüne gönderilen kişilerin toplandığı yerdir. Lanetli avlu olarak adlandırılan bu hapishane şehrin hiçbir yerini görünmez.

Romanda bahsedilen önemli karakterlerden biri kurumun müdürü olan Latif’tir. Herkes tarafından Karagöz olarak anılır. Katı bir adam olan karagöz, esneklikten çok uzak bir kişidir. FraPetar Karagözden genel olarak öfke ve tiksinti ile bahseder.

Fra Petar’ın hapishanede kendi içine çekildiği bir köşesi vardır. Günler zor geçtiği bu hapishane de çeşitli kişilerle tanışır. Bunlardan biri de romanın önemli karakterlerinden biri olan Kâmil’dir. İkisinin sohbetleri genel olarak yüzeyseldir. Her ikisi de bu durumdan memnundular. Kâmil babası Türk annesi Yunan olan bir melezdır. Annesi Yunan güzeliydi babası ise devletin yüksek mevkilerinde görev almış olan Tahir Paşa’dır. Yunan bir kıza âşık olan Kâmil sevdiğinin ailesi yüzünden onunla evlenemez tarih araştırmalarına başlar. Kamil’in bu merâğı vali tarafından duyulup yanlış algılanır. Bir gece polisin Kamil’in evine baskın yapması sonucu tüm

kitaplarına ve yazmalarına el koyar ve onu eve hapseder. Vali kitaplar ve yazmalar sonucu Kamil'i İstanbul'a yollamaya karar verir.

Romanın bir diğer bölümünde Cem Sultan ve Beyazıt hakkındadır. İki kardeşin çatışması konu edilmiştir. Cem Sultan'ın hayatını kurtarmak amacı ile Mısır'a gittiği ve oradan da farklı ülkelere giderek esir tutulduğundan bahsedilmiştir. Fra Petar, Cem Sultan'ın hikâyesini dinlerken daha önce hiç duymadığı isimler duyar. İmparatorlar, prensler, krallar... Kâmil tüm anlattıklarını kendi deneyimlemişçesine anlatıyordu. Kâmil kendisinin Cem Sultan ile aynı kaderi paylaştığını, ona benzediğini gururla ve açıkça itiraf eder. FraPetar romanın sonunda serbest kalır. Daha sonra ise Bosna'ya geri döner.

h. Husein Bašić ve Tuđe Gnijezdo Adlı Romanı

Husein Bašić 1938 yılında Plava yakınlarında dünyaya gelmiştir. Belgrad Felsefe Fakültesi'nden mezun olmuştur. Uzun bir süre lisede öğretmenlik yapmıştır bunun ardından Karadağ Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığında memurluk yapıştır.

Husein Bašić, ilk şiir kitabı olan “*Od Sunca Ogrlica*” 1970 yılında yayınlanmıştır. Isak Samokovlija ödülünü almasının ardından, Bašić'i tanıtacak çok sayıda roman, kısa öykü ve edebi eserlerin yaratıcısı olmuştur. Edebi hayatı boyunca çok sayıda ödüle layık görülmüştür.¹⁰⁶Dukljan Bilim Sanat Akademisi'nin üyesiydi. 2007 yılında Podgorica'da vefat etmiştir.

Tuđe Gnijezdo romanı Husein Bašić tarafından 2000 yılında kaleme alınan bir romandır.¹⁰⁷ Romanın başkahramanı İbrahim Zioc'tur. Roman İbrahim'in

¹⁰⁶Husein Bašić – Tuđe Gnijezdo, <http://www.lektire.me/prepricano/husein-basic-tudje-gnijezdo> 1618 (Erişim Tarihi: 3.12.2023)

¹⁰⁷Husein Bašić, *Tuđe Gnijezdo*, Podgorica, 2000

ağzından anlatılır. Kendisi 17 yaşındadır. Romanın bir diğer kahramanı ise hadım Başder Bey'dir. İbrahim'in babası Başder Bey'in himayesi altında çalışır.

İbrahim'in babası köy ile kasabanın buluştuğu bir noktadaki araziye yerleşir. Burada bir ev inşa eder. O yıl İbrahim'in onaltıncı kardeşi doğar. İbrahim romanda babasının öldürülmemiş olsaydı eğer daha fazla kardeşi olduğunu söyler.

Başder Bey'in çocuğu yoktur. Hadımdır. Dört eşinin dışında bunu herkes bilir. Bu yüzden de herkese özellikle de İbrahim'in babasına kızar. Aralarında geçen konuşmalar sıklıkla kırıcı sözlerle doludur. Daha sonra İbrahim'in babası öldürülür. Babanın öldüğü gün ise Bey'in dördüncü karısının hamile olduğu iddiası yayılır. Bu haber, babanın ölümünün haberini gölgede bırakır.

Başder Bey, babanın ölümünden sonra birgün gelir ve İbrahim'in yaşını sorar. Ardında tüfek taşıyıp taşıyamayacağını sorar. Ve evet yanıtını alır. Böylece yeni bir hikâye başlar. Başder Bey'in aklında başka bir plan vardır. Başder Bey İbrahim'e babsının borçları olduğundan bahseder. İbrahim'i İstanbul'a gitmek için çeşitli vaatler vererek ikna eder. Bunu yapmasının nedeni ise Başder Bey'in oğlu Zaim'in yerine hizmet etmek için İstanbul'a gönderecek olmasıdır.

İbrahim İstanbul'a göç ettikten sonra farklı köken ve statülerden pek çok insanlar tanışır. Bunlardan biri Durmuş'tur. Durmuş ile anlaşamaz. Sürekli birbirlerine düşmanca tavırları vardır. Durmuş imparatorluk arşivinde çalışır. İbrahim'de onun yardımcısı pozisyonunda çalışır. Durmuş ile arasında fiziksel çatışma da vardır. Aralarındaki anlaşmazlık İbrahim'in Plav'dan İstanbul'a geldiği zamandan, geri anavatanına dönüşüne kadar devam eder. Farklı dünya görüşlerine sahiptirler. Durmuş dışında savaşlarda tanıdığı insanlar da vardır. Bunlardan biri Zülfikar'dır. Zülfikar müezzindir. Bir diğer tanıştığı kişi de Boşnak olan Ömer Paşa'dır. Ömer Paşa İbrahim'e yardım eden biridir. Ömer Paşa'nın gizli mesajı sayesinde ülkesine kaçmayı hedefler. Daha sonra İbrahim kendi ülkesine kaçar.

1. Abdurezak Hifzi Bjelevac ve Minka Adlı Romanı

Abdurezak Hifzi Bjelevac 8 Haziran 1886 'da Mostar'da doğmuştur. İlköğrenimini Mostar'da tamamlamasının ardından, öğrenimine deva etmek için İstanbul'a gitmiştir. Lise eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır.

Posta memurluğu görevinde bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gazetecilik yapmıştır. 1920 yılından sonra *Novi Vijek* gazetesinin editörlüğünü üstlenmiştir. Daha sonra da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Večernja Pošta'nın muhabirliğini yapmıştır. Ankara'da basın ateşesi olarak görev yapmıştır. Emekli olduktan sonra Zagreb'te yaşamaya devam etmiştir. Ve 1975 yılında Zagreb'te vefat etmiştir.¹⁰⁸

Romana adını veren **Minka** karakteri, Emina Zuhrić, merhum İbrahim bey'in tek varisi olan çocuğudur.¹⁰⁹ Annesiz ve babasız kalan bu yetim kız teyzesi tarafından büyütülür. Teyzesi onu bazen Emina, bazen Emma, bazen de Minka olarak çağırır. Kendi çocuğu olamayan teyzesi Minka'yı adeta kendi çocuğu gibi büyütüp, her istediğini anında yapar. Teyze Rehanić Travnik'te akıllı ve zeki biri olarak tanınan bir kadındır. Minka, Lina adında bir karakter olan dikiş hocasından ders almaya başlar ve çok yakın arkadaş olur. Rifat Bey'in akrabası olan Nadi Bey, arada Minka'ın teyzesinin evine gelir. Minka ile çok karşılaşmıyor ve zaten onu akraba olarak görür. Behçet Bey adında biri, Minka ile evlenmek istediğini Nadi Bey'e söyledi, Fakat Nadi bey buna sinirlenip Minka'yı kıskanır. Nadi Bey soğuk ve çekingen davrandığı o kıza âşık olmuştur. Minka'da bazı davranışları ile hoşlandığını teyzesine ve arkadaşına hissettirir.

¹⁰⁸ Muris Idrizović, *Bošnjačka Književnost U 100 Knjiga*, Mladinska Knjiga Tiskarnad.d. Ljubljana, s.329.

¹⁰⁹ Abdurezak Hifzi Bjelevac, *Minka*, Nacionalna i Univerzitetska Biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1996.

Travnik'te yangın çıkar, Nadi bey'in arabasıyla şehirden ayrılmaya karar verdiler. Bugojno'ya teyzesinin malikânesine giderler. Nadi Bey Minka ile evlenmiştir.

Travnik yangınından sonra evlenen Minka, yangın sonrasında Kopçič'e, sonrasında ise Bugonja'ya taşınır. Günler geçer, Minka'nın canı çok sıkılır. Evlendiğinden beri ne kadar değişiklik yaşadığının farkına varmadan değişiklik arıyordu. Nadi Bey'in Travnik'te inşa ettirdiği ev biter. Minka Travnik' yeniden taşınmak için sabırsızlanır ve sonrasında taşınırlar. Ev çok güzeldir ama Minka için bomboştur. Eşi ile birlikte vakit geçirmez. Günler geçtikçe Minka daha da yalnızlaşır, ruhsal olarak çöktüğü gibi fiziksel olarak da zayıflar. Mutsuzluğundan kimseye bahsetmez. Nadi Bey ve Lina hakkında birlikte eğlendikleri söylenir ve Minka bunu bir akrabasından öğrenir Adeta yıkıldı. Nadi Bey Lina'ya âşıktı. Minka her şeyi öğrendi hatta gözleri ile görür. Nadi Bey'i hatta Taravnik'i tamamen terk etmeye karar verdi.

Günler geçer. Minka teyzesininin yanındadır. Yeni bir arkadaş edinir. Adı Sabihadır. Sabiha ona sürekli Saraybosna'dan, İstanbul'dan bahseder. Sabiha ile gezmek amacı Saraybosna'ya giden Minka teyzesine nadiren mektuplar yazar.

Lina, Nadi Bey ile görüşmeye devam eder fakat birgün Nadi Bey'i de terk eder. Nadi Bey şaşkınlığa uğrar. Lina onu terk ederken bir mektup bırakır ve yaşadıklarının hata olduğunu söyler. Bu mektupta hamile olduğunu da yazar. Nadi Bey hala Lina'nın kendisine döneceğini umar. Nadi Bey Tuzla'da yaşamaya başlamıştı. Fakat bir süre sonra buradan da taşınarak hayatına Brčko'da devam eder.

Romanın ikinci bölümü ilk bölümden farklı olarak başlamıştır. İkinci bölümde anlatıcı, yaşadığı olayları ilk ağızdan anlatmaktadır. 1908 -1909 yıllarında Türkiye'de yaşanan olaylar ile giriş yapılmıştır. Jön Türkler tarafından yapılan birtakım olaylar romana yansıtılmıştır.

Minka, eşinin kendisini aldatması üzerine Travnik'ten göç edip İstanbul'da yaşamaya başlar. Burada kendine farklı bir çevre edinir. Minka hayalperest bir insandır. Hiçbir şey onu tatlı rüyalarından uyandıramaz. İstanbul'da onu yeniden evlenmeye ikna ettiklerinde kendini paşanın konağında hayal eder.

Miralayın kardeşi Sahur Bey, Minka'ya Türk şairlerin şiirlerini okuyup yorumladı, müzik öğretir. Sahur Bey şairdir. Siyaset nedeni ile hapse girdikten sonra Minka onu ziyaretlerde bulunup, kitaplar getirir. Sahur Bey kendisine bir daha gelmemesini söyler. Çünkü Minka paşa gelini olmuştu. Ve paşa gelininin zindandaki isyancıları ziyaret etmesinin hoş olmadığını Minka'ya yazdığı mektupta belirtir. Mektupta Minka'ya yazdığı güzel sözlerde vardı. Minka'ya ettiği iltifatlardan âşık olduğunu düşünmüştü. Minka Bahri Bey ile evliydi. Sahur Bey ile Bahri Bey kardeşti. Minka'nın eşi Bahri Bey, Minka'nın Sahur Bey'i sevdiğini düşünür. Ve ayrılmak ister. Bunu Rüstem Paşa'ya da söyler. Başkasını seven biriyle evli kalmanın cehennem olduğunu dile getirir. Minka ayrıldıklarına dair belgeyi Rüstem Paşa'dan alır. Minka çok sakın bir yaşa sürmeye başlar. Minka yeniden zayıflamaya ve solgunlaşmaya başlamıştır. Bu durum çevresindekilerin de dikkatini çeker. Sahur Bey'de iyi değildir. Herkes onun da delirdiğini söyler.

i. Velibor Çolić ve Hıdırellez Adlı Romanı

Velibor Çolić, 1964 yılında Bosna'da doğmuştur. Sarajevo ve Zagreb'de edebiyat öğrenimi görmüştür. ¹¹⁰ 1992 yılında savaş başlamadan önce dergilerde yazılar yazmıştır. Bunun dışında radyo programları yapmıştır. Savaşın sebebiyet verdiği yıkıma şahit olduktan sonra askeri kamptan kaçıp Fransa'ya yerleşmiştir.

¹¹⁰Velibor Çolić, *Hıdırellez*, Çev: Suat Başar Çağlan, Livera Yayınevi, İzmir 2022

Hidirellez adlı romanın orijinal adı Ederlezi'dir. 2014 yılında kaleme alınmıştır. Romanın çevirisi 2022 yılında Suat Başar Çağlayan tarafından yapılmıştır. Roman üç bölümden oluşur. Romanın her bölümünde karakter ölür. Ve bir sonraki bölümde farklı bir karakter olarak karşımıza yeniden çıkar. Aslan Çorelo, Aslan Bahtalo, Aslan Çavaro Bayramoviç. Romanın kahramanları Strehaia adında bir köyde dünyaya gelirler. İlk bölümde ana kahraman Aslan Çorelo Bayramoviç'tir. Aslan Çorelo babasız büyüyen on dört yaşında meslek sahibi olan çingene bir müzisyendir. Ploska adın verdikleri beş kişilik bir müzik grubu vardır. Dönemlik olarak köylerinde ayrılarak müzik yapmaya giderler. İlk kar yağdığında ise köylerine dönerler. 1943 yılında bir daha hiç dönmek üzere köyden ayrılırlar.

Romanın ikinci bölümünde Aslan Bahtalo karakteri karşımıza çıkar. Aslan Bahtalo'da müzisyendir. Kuzenleri ile kurduğu orkestrası vardır. Her iyi çingene orkestrası gibi onlarda ilkbaharda köyden ayrılır, kar yağdığında geri dönerler. Aslan Bahtalo genellikle sarhoş gezen biridir. Bahtalo ve orkestrası 1961 yılının ilkbaharında köyden ayrılıp, Belgrad'a göç ederler. Bahtalo birkaç kez evlenip ayrılır. Ve birkaç kez göç eyleminde bulunur. Ve daha sonra Bahtalo'da ölür.

Romanın üçüncü bölümünde yeni bir karakter ortaya çıkar. Roman çocuğu Çovaro Bayramoviç. Çovaro'nun hikâyesi Strehaia köyünde başlar. Hatice Bayramoviç evinde bir çocuk bulunur. Çingene olmayacak kadar beyaz tenlidir. Hatice amcası Aslan Bahtalo'nun anısına adını Aslan Raklo koyar. 1992 yılının sonuna doğru küçük Ratko hastalandı. Hatice hastalığı kovmak için onu yeniden vaftiz etmeye karar verir. Çocuğun alına sekiz kollu bir yıldız çizilir. O andan itibaren Aslan ÇovaroBayramoviç adı ile tanınır. Ülkedeki savaştan sonra Aslan Çovaro'dan iz yoktur. Daha sonra Fransa'da ortaya çıkar. Aslan Çovaro'ya sorulduğunda 104 yaşında olduğunu ve oraya nasıl gittiğini bilmediğini söyler. Fransız makamlar tarafından sınır dışı edilir. Yaşadığı birtakım olaylardan sonra

vefat eder. Romanda ana karakter dışında farklı karakterlerinde göçlerinden de bahsedilir.

j. Bekim Sejranović ve Nigdje, Niotkuda, Dnevnik Jednog Nomada ile Sandale Adlı Romanları

Bekim Sejranović, 1972 yılında Brčko'da doğmuştur. 1985 yılında Rijeka'ya taşınmıştır. Burada denizcilik eğitimi görmüştür. Daha sonra denizci olma hayalinden vazgeçip, Hırvat çalışmaları ve edebiyatları okumuştur. 1993 yılında Oslo'ya taşınmıştır. Çalışmalarına burada devam etmiştir. Sejranović, Norveç'te Tarih ve Felsefe Fakültesi'nde güney slav edebiyatı alanında yüksek lisans derecesine sahip olmuştur.¹¹¹

2001- 2006 yılları arasında öğretim görevlisi olarak çalışarak, güney slav edebiyatları, dilleri ve çeviri derleri vermiştir. 200 yılından sonra mahkeme tercümanı ve edebiyat tercümanlığı yapmıştır. Kendi düzyazılarını yazıp yayınlamıştır.¹¹²

Ingvar Ambjfrnsen ve Froda Grytten'in eserlerini Norveççe'den çevirmiştir. Norveç kısa öyküleri Antolojisi “*The Great Deserted Landscape*”in editörlüğünü ve çevirisini yapmıştır. Janko Polica Kamova'nın “*Isušenakaljuža*” romanındaki Modernizm çalışmasının yazarıdır.

¹¹¹Bekim Sejranović, *Nigdje, Niotkuda* (PDF)

¹¹²<https://mvinfo.hr/knjiga/4095/nigdje-niotkuda> (9.02.2024)

Bekim Sejranović'in romanlarının ve kısa öykülerinin Norveççe, İngilizce, Makedonca, Slovence, Lehçe, İtalyanca, Makedonca, Almanca gibi birçok dile çevirisi yapılmıştır. 2020 yılında vefat etmiştir.

Nigdje, Niotkuda romanı Bekim Sejranović tarafından 2008 yılında kaleme alınmıştır. Yazar kahramanı olayları parçalı bir şekilde anlatmaktadır. Nigdje, niotkuda, romanı cenazede başlayıp cenazede sona ermektedir. Romanın başında romanın ana kahramanının aile üyelerini tanıtır. Dedesi Kasım, Kasım'ın ailesi ve kardeşleri hakkında bilgiler verilmektedir. Daha sonra romanın ana kahramanı kendi hakkında bilgiler vermeye başlamaktadır. Çocukluğundan, eğitim hayatından, sürgünden, yaşadığı zorluklardan, etnik farklılıklardan dolayı görmüş olduğu birtakım davranışlardan, aşk ve evlilik hayatından, arkadaşlarından bahseder.

Romanda zaman sıçramaları vardır. Bundan dolayı biraz karmaşık yapıdadır. Fakat bunun romana derinlik kattığını söyleyebiliriz. Romanda ana karakter dışında olan karakterlerin de göç ettiğini görebiliyoruz.

Ana karakter olan anlatıcı, annesi dedesi ve büyükannesi ile beraber aynı evde yaşar. Annesi ve babası ayrılmıştır. Oynayacak kimsesi olmadığı için sokakta tek başına oynar. Annesi işe gittiğinde onu komşuları Suzana'nın annesine bırakır. Suzana'nın babası Almanya'da çalışır. Bundan dolayı evleri Almanya'dan gelen eşyalarla doludur. Buda yazarın çok dikkatini çeker. Suzana'nın babası seksenli yılların sonunda Almanya'dan döner fakat 1992 yılında savaş başlayınca bu kez ailesi ile birlikte mülteci olarak yeniden Almanya'ya gider. Romandaki verilen ilk göç hareketi budur. Yazar romana ailesini tanıtarak devam eder. Bunlardan ilki dedesi Kasım'dır.

Kasım, Suljo'nun ilk çocuğudur. Kasım'ın doğumundan sonra annesi tam olarak iyileşemez ve daha sonra tüberklozdan vefat eder. Kasım ve babası tek başlarına kalırlar. Kasım on üç yaşındayken babası Suljo'da aniden hastalanır.

Menenjit hastalığına yakalanan Suljo'da vefat eder. Kasım'ın üvey annesi babasının ölümünden 9 ay sonra doğum yapar. Alija dünyaya gelir. Kasım iş yapabilecek yaştadır. Keçilerle ilgilenir, ekip biçme işleri yapar. İkinci Dünya Savaş başlamıştır. Savaşla beraber farklı üniformalarda, dillerde, farklı hedef ve güçlere sahip olan ordular gelir. Ustaşalar köyleri yakarken, Çetnikler partizanları öldürür. 1943 yılı baharında Voyvodina'dan bir partizan grubu savaşı geçerek gelir. Yerel partizanlarla birleşerek köylerin bazılarını kurtarırlar. Daha sonra bu partizanlar dağlara çekilir. Kasım'da onlarla birlikte gider. Bu da romanda yaşanan ikinci göçtür. Kısa süreliğine giden Kasım geriye yaralanmış olarak döner. Köylüler tarafından kahraman olarak ilan edilir. Kasım daha sonra Demir yolu inşa eden çalışma grubunda işe başlar ve evlenir. Ve şehre taşınırlar.

Parçalı şekilde devam eden roman Alija amcanın cenezsinden sonra Oslo'ya taşındığını ve bu süreçte eşi Selma ile yollarının ayrıldığı bilgisini de paylaşır. Alija'nın cenazesine gittiğinde çocukluk anılarını hatırlar. Önünden geçtiği eski okulu, dolaştığı sokaklar...

Romanda yeniden eskiye dönen yazar Alija'nın ortadan kaybolmasından bahseder. Alija annesi, Abi Ahmet ve Ahmet'in eşi ile beraber yaşamaktadır. Fakat evde duyduğu birtakım rahatsızlıklarla beraber evden ayrılır. Ev halkı nereye gittiğini bilmez. Daha sonra Kasım ailesine Alija için endişelenmemeleri Kendisinin hayatta ve iyi olduğundan ve madende çalıştığından bahseder. Buda romandaki bir diğer göçtür.

Yazar ilerleyen sayfalarda Rijeka'da yaşadığı günlerden bahseder. Buda yazarın yaşadığı ilk göçtür. Brčko'dan Rijeka'ya göç eder. Yazar burada yaşarken bir anda Norveç'e göç etmeye karar verir.

Yazar 1991 yılının yazında Brčko'ya ailesini ziyarete gider. O sırada ordudan askerlik hizmeti için davet gelir. Ordunun savaş için yeterli ordusu

olmadığından dolayı Bosna’da genç erkekleri savaşa alırlar. Brčko’nun Sırp ordusunun eline geçmesi üzerine annesi, dedesi ve anneannesi Hırvatistan’a kaçarlar. Fakat bir süre sonra Hırvatlar ve Boşanklara arasında gerçekleşen çatışmalardan dolayı her şey daha da zorlaşır. Yazarın babası ile annesi yıllar önce ayrılır. Babası Bosanska Gradiška’da yaşar. Toplama kampında altı ay geçirir. Üvey annesi bir Sıptır. Ve yazarın babasını ölümden kurtarır.

Bölümler arası geçiş yapan yazar 1993 yılında tanıştığı Sara ile yaşadığı büyük aşkı anlatır. Sara’da yazarın hayatında iz bırakan biridir.

İlerleyen sayfalarda yazar Zagreb’e gittiğinden bahseder. Zagreb ve çevresinde kaçan Bosnalıları yakalayıp geri gönderdiklerinde bahseder. Yazar iki gün boyunca Malezyalı bir insani yardım kuruluşunun temsilcisinin yanında saklandır. Daha sonra teyzesi onu Norveç’e yollar. Norveç’e gittiğinde mültecilerin kabul merkezine gider.

Romanda göç eylemini gerçekleştiren başka bir Bosnalıdan da bahseder. Bu kişi Aljoša’dır. Aljoša 1992 yılına kadar Saraybosna’da yaşar. Sonrasında İsveç’e göç eder. İsveç’te yaşadıktan sonra Norveç’e sığınma talebinde bulunur ve Norveç’e gider. Sınırdışı edildiğinden dolayı Norveç’e sığınır.

Dnevnik Jednog Nomada romanı 2017 yılında Bekim Sejranović tarafından kaleme alınmıştır.¹¹³ Roman göçmen olan yazarın günlüğü niteliğindedir. Yazar romanda farklı şehirlerde bulunduğunu açıkça belirtir. Genel anlamda Oslo, Zagreb, Ljubljna, Brčko üzerinde durulmuştur. Romanda, yazarın günlüğüne 2011 yılından başlayıp 2016 yılına değin yazarın yaşadıkları, duyguları ve düşünceleri aktardığını görebiliriz.

¹¹³ Bekim Sejranović, *Dnevnik Jednog Nomada* (PDF)

Yazar romadan çok fazla sayıda okuduğu romanlara yer vermiştir. Romanların yazarlarının hayatlarından da bahsetmiştir. Yazar romanında yer vardığı eserlerin içerikleri ve bu eserlerin yazarları hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmuştur.

Yazar bir günlük şeklinde kaleme aldığı romanında Oslo'ya göç etmiş bir adamdır. Başından evlilik geçip iki ayrı kişiden iki kızı olmuştur. Kızlarından biri Oslo'da yaşarken diğer kızı Ljubljna'da yaşar. Neredeyse her ay kızını görmek için aktarmalı olarak Ljubljna'ya gider.

Yazar daha sonra defalarca kez bulunduğu fakat hiç yaşamadığı Zagreb'e taşınmaya karar verir.

Bekim Sejranović'in eserlerinden biri olan **Sandale** romanı 2013 yılında yayınlanmıştır.¹¹⁴ Roman bir gezgin bir göçmenin gezdiği yerler, ikamet ettiği yerler, çocukluğu, gençliği hakkında bilgiler sunar.

Yazar Brčko, Rijeka, Oslo, gibi pek çok şehirde bulunduğunu romanda belirtir. Çocukluk günlerini anımsayarak başlayan romanın sonlarına doğru yazarın Oslo'ya olan göçünden bahseder.

k. Nura Bazdulj-Hubijar ve Ruža Adlı Romanı

Nura Bazdulj Hubijar, 1951 yılında Foča yakınlarında dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğretimini Saraybosna'da tamamlamıştır. Tıp fakültesi mezunudur. Travnik'te uzman doktor olarak çalışmaktadır.

¹¹⁴ Bekim Sejranović, *Sandale*, (PDF)

1988 yılında çocuklara yönelik şiir koleksiyonu ile edebiyat dünyasına girmiştir. 1990 yılında gençlere yönelik *Ruža* romanını kaleme almıştır. Eserleri farklı dillere de çevrilen Hubijar'ın çok satıda roman, şiir ve oyunu da mevcuttur.¹¹⁵

Ruža adlı roman, 1990 yılında Nura Bazdulj-Hubiyar tarafından kaleme alınan bir eserdir.¹¹⁶ Romadan ana karakter olan Minja'nın Tahir'e olan aşkından bahsedilir. Fakat Tahir'in hayatını etkileyen bir durumdan dolayı, teyzesinin yanına taşınmak zorunda kalır.

Romanın kahramanlarından bir aynı zamanda anlatıcı olan Minja'nın romatizmal bir hastalığı vardır. Bundan dolayı hastanede kalır. Minja hastanede kaldığı süre boyunca mutsuz ve üzgündür. Babası ve abisi hergün onu ziyarete gelir. Bir süre sonra hastaneden çıkar. Pencerede bir gül görürü. Bu gül hergece saat 10'da pencereside belirir. Gülleri Tahir'in getirdiğini anlar.

Bir süre sonra Minja tatile gider ve bu tatil esnasında Tahir'in onu unutacağını düşünür. Fakat yanılır. Denizden döndüğünde gül yine pencerededir. Daha sonra Tahir'in annesi vefat eder. Kardeşi ile birlikte Tahir'e başsağına gittiğinde Tahir'e olan sevgisini belli eder. Annesinin ölümünden sonra Tahir teyzesi ile yaşamak için Vişegrad'a taşınır.

k. MevludaMelajac ve Đurumlija Adlı Romanı

Yapılan literatür çalışmasında, Sancak doğumlu olan Mevluda Melajac'ın pek çok eserine rastlanmıştır. Žar, Amanet, Ujdurma, Tapija, Jargovani bu eserlerden bazılarıdır.

¹¹⁵https://www.goodreads.com/author/show/815426.Nura_Bazdulj_Hubijar (Erişim Tarihi: 5.02.2024)

¹¹⁶Nura Bazdulj-Hubija, *Ruža*, Veselin Mesleša, Novi Sad, 1990.

Durumlja, romanı Mevluda Melajac tarafından 2006 yılında kaleme alınmıştır. Romanda ana karakter Ömer adında bir gençtir. Ömer küçük yetim kalır sonrasında Kör Bey tarafından evlat edinilir.

Ömer'in kardeşi gibi gördüğü arkadaşı Cafer de romanda önemli karakterlerden biridir. Cafer'in eşi çocuklarını da alarak kendi ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç eder. Cafer Sancak'ta kalır. Cafer'in babası onu yeniden evlendirmeye karar verir. Cafer'e bulduğu kız Ömer'in gizli aşkı Cemila'dır. Ömer kendi içerisinde Cemila'ya aşıktır. Ve bu aşkını arkadaşı Cafer'e söyleyemez. Daha sonra Türkiye'de savaşmak için gönüllü asker olamaya karar verir. Cafer'de Ömer ile gönüllü olur. Asıl amacı Türkiye'deki çocuklarını bulmaktır.

Ömer ve Cafer kabile ile birlikte Sancak'tan ayrılarak İstanbul'a doğru yola çıkar. Uzun bir yolculuğun ardından İstanbul'a varırlar. İstanbul'da bir süre bulunduktan sonra Gelibolu'ya savaşa giderler. Ömer savaşta yaralanır, öldüğü düşünülür. Fakat bir süre yaralı kaldıktan sonra iyileşir. Bu süre içerisinde Cafer ve Ömer birbirlerinin izlerini kaybederler. Ömer iyileştikten sonra Cafer'in savaştan ayrılarak kaçtığını Arap ülkesine gittiğini öğrenir.

Çanakkale Savaşı sona ermesinin ardından Ömer ilk olarak gittiği İstanbul'da bulunan Yeni Bosna köyüne döner. Bir süre sonra yeniden Sakarya Savaşı'na katılmak için orduya katılır. Sakarya Savaşı'nda Mustafa Kemal'in yanına olduğunu ve bundan gurur duyduğu dile getirilir. Sakarya Savaşı'nda kazanılır.

Ömer on iki yılın ardından Sancak'a gitmeye karar verir. Kendisi savaştayken ülkesinde nelerin değiştiğini öğrenir. Sevdığı kız olan Cemila'nın evlenmediğini öğrenir. Fakat Cemila hastadır ve bir süre sonra vefat eder. Bir süre Sancak'ta kaldıktan sonra Ömer İstanbul'a geri döner.

m. Skender Kulenović ve Ponornica Adlı Romanı

Skender Kulenović, 1910 yılında Bosanski Petrovac'ta dünyaya gelmiştir. İlkokulu memleketinde, liseyi ise Travnik'te okumuştur. Daha sonra eğitimine Zagreb'te hukuk okuyarak devam etmiştir. Pekçok gazetede yazarlık yapmıştır. 1945 yılından 1947 yılına kadar Saraybosna'daki Ulusal Tiyatro'da drama yönetmenliği yapmıştır. Çok sayıda ödülün sahibidir. 1978 yılında Belgrad'ta vefat etmiştir.

Ponornica romanı, Skender Kulenović tarafından 1977 yılında yazılmıştır. Romanın ana karakteri Muhamed okumak amacı ile Kahire'ye gider. El Ezher Üniversite'sinde teoloji okumak amacı ile gider fakat orada fikirleri değişir ve arkeoloji okumaya karar verir. Muhamed bir süre sonra özlem duymaya başlar. Gel gitler yaşasa da memleketine dönmeye karar verir. Yılda sürekli olarak babası ile yaşadığı çocukluk anıları aklına gelir.

n. Osman – Aziz ve Bez Nade Adlı Romanı

Osman Aziz, Osman Nuri Hadžić ile Ivan Milićević'in bir araya gelmesi ile ortaya çıkan bir takma addır.

Osman Nuri Hadžić, 1869 yılında Mostar'da dünyaya gelmiştir. Hukuk mezunu olan Hadžić, önce Mostar ve Saraybosna Bölge Mahkemesi'nde daha sonrasında ise Saraybosna Eyalet Hükümeti'nde çalışmıştır. 1937 yılında Belgrad'ta vefat etmiştir.

Ivan Milićević, 1868 yılında Mostar'da dünyaya gelmiştir. Liseli Split'te bitirmiştir. Saraybosna'da Osman Nuri Hadžić ile tanışmışlardır. 1889 yılında Viyana'ya hukuk okumak amacı ile gitmiştir. 1898 yılında Osvit adlı gazeteyi kurmuştur. 1950 yılında Saraybosna'da vefat etmiştir.¹¹⁷

¹¹⁷ Hamza Riždal, <https://akos.ba/roman-bez-nade-djelo-osman-aziza-spajalo-je-razdvojene-obale-neretve/>, (Erişim Tarihi: 22.05.2024)

Bez Nade, romanı 1895 yılında kaleme alınan bir eserdir. Romanın ane teması Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Mostar'a gelmesi üzerine insanlarda Türkiye'ye göç etme düşüncesidir. Şehirde halk genel olarak endişelidir.

Roman kahramanlarında Alaga ve ailesi karakter olark ön plana çıkarılır. Ömer efendi'nin oğlu Mehmetaliya hayırsız biridir. Tüm kasaba tarafından bilinir. Ömer efendi adlı karakter çalışkan ve dürüst bir insandır. Ömer efendinin oğlu Hilmo, Alaga'nın kızı Dulso ile evlenmek ister. Fakat bu evlilik gerçekleşmez.

Şehirde büyük kargaşa hâkimdir. Avusturya'nın erkek çocukları asker olarak alacağı haberi yayılır. Diğer insanlar gibi Alaga'da buna çok sinirlenir. Kurtuluş olarak tek gördüğü şey büyüyp doğdukları ülkeyi terk etmektir. Fakat bu düşünce ölene dek aklındadır. Ama gerçekleşmez. Fakat Mostar'daki insanların ellerindekileri satıp göç ettikleri romanda ifade edilir.

4. BÖLÜM: ROMANLARDAKİ GÖÇ UNSURLARI

4.1. Göç Etme Kararında Etkili Faktörler

19. yüzyılın son çeyreğinden 21. yüzyılın başlarına kadar Boşnak romanlarında göç olayını meydana getiren etmenler ele alınmıştır. Romanlarda yer alan göç olgusu savaş, işgal, eğitim hayatı, ikili ilişkiler, işsizlik vb. gibi sebeplere dayanmaktadır.

1878 sonrası Bosna'da, Avusturya-Macaristan işgali ile birlikte bölgede sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal vb. birçok değişim yaşanmıştır. 1992 yılında yaşanan diğer bir savaş da göç etmede etkili olmuştur. Yaşanan çok katmanlı değişimler ve bundan ortaya çıkan yeni ortam göç için zemin hazırlamıştır.

4.1.1. Eğitim

Eğitim insan hayatında önemli yer teşkil eden bir durumdur. Eğitim, insanların zorunlu olmasa da gönüllü olarak göç etmelerine sebep olan bir faktördür. Kimi zaman eğitim kurumlarındaki yetersizlik, kimi zaman ise yüksek öğrenim görmek amacıyla göçler yaşanmaktadır.

Edebi alanda incelenen roman türünde, bizim konumuz kapsamında Boşnak edebiyatı romanlarında, kültürel sebeplere dayalı göçlerin olduğu göze çarpmaktadır.

Bu doğrultuda inceleme yaptığımızda Skender Kulenović **Ponornica** adını verdiği romanı ile karşımıza çıkmaktadır. Bu romanda en önemli karakter olan Muhammed okumak için Müftü tarafından Kahire'ye el-Ezher üniversitesine gönderilir. Hayalini bile kuramayacağı bir okula gider. Kahire'de okuma fikri ilk

olarak müftü tarafından ortaya atılır. Müftü, bu konuyu dedesine açar. Yazar romanda bunu şu cümle ile ifade etmiştir:

“Birgün, imam hatip okulunu derece ile bitirdiğimde elini omzuma koydu ve dedeme dedi ki: “bunu iman ve hikmet güneşi El-Ezher’e götüreceğiz.” ¹¹⁸

Eğitim amaçlı yapılan göçleri ele aldığımızda bir diğer roman Edhem Mulabdic’in **Zelino Busenje** romanında görülmektedir. Romanın karakterlerinden biri olan Mustafa, babası tarafından askeri eğitim görmesi amacı ile rüştiyeye gönderilmiştir.

Mustafa’nın rüştiyeye gitme sebeplerinden biri Ömer efendinin küçük oğlu olan Ali idi. Küçük yaştan beri yaşıt olan bu çocuklar birbirlerini çekmişlerdir.

4.1.2. İş

İnsanların hayatlarını idame ettirebilmeleri için belli görev ve sorumlulukları vardır. Verilen görevler doğrultusunda kişiler bazen yaşadığı yerden göç ederek başka bir yerde yaşamaya başlar.

İvo Andriç’in **Lanetli Avlu** romanı İstanbul’da bir hapisanede geçer. Ana karakterlerden biri olan Fra Petar, iş için İstanbul’a giden FraTadijaOstojiç’e eşlik etmesi için İstanbul’a gönderilir. İş amaçlı İstanbul’a gelen Ostojiç yaşadığı talihsiz olaylardan dolayı hapse düşer ve ülkesine dönemez.¹¹⁹

“Uzun zaman önceydi bu. Rahipler zor, karmaşık bir iş için FraTadijaOstojiç’i İstanbul’a göndermişti. Ostojiç onların eski yardımcısı ve eski muhafızıydı (unvanları hep ‘eski’ydi!); yavaş ve ağırbaşlı ve bu yavaşlığı ve

¹¹⁸ Skender Kulenović, *Ponornica*, s.48.

¹¹⁹İvo Andriç, *Lanetli Avlu*, Çev: Müge Günay, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.13-14.

ağırbaşlılığı seven biriydi. Türkçe konuşabiliyordu (yavaş ve ağırbaşlı bir şekilde) ama okuyamıyorsa da yazamıyordu. Bu yüzden ona eşlik etmesi için FraPetar'ı göndermişlerdi, kendisi yazılı Türkçeye son derece hakimdi.”¹²⁰

Saşa Stanişiç'in **Köken** adlı romanında, ana kahraman olan Saşa'nın teyzesi Lula, ailesi ile birlikte göç eyleminde bulunur. Lula ve ailesinin göçü iş amaçlıdır. Teyze Lula ve ailesi savaş başladığında zaten misafir işçi olarak Almanya'da çalışırlar. Saşa ve annesi göç sonrası teyzesi ile aynı müstemilatı paylaşırlar. Daha sonra yani savaş sonrası teyzeleri Zavidovçi'ye taşınır.

“Savaş patlak verdiğinde teyzemle kocası misafir işçi olarak Almanya'da bulunuyorlardı.”¹²¹

Velibor Çoliç'in **Hıdırellez** romanında, göç eden birden fazla karakter mevcuttur. Romanın ilk bölümünde yer alan karakterler Aslan Çorelo Bayramoviç, Palko Usta, Nanoş Bayramovski, Arnavut Kostika, Diklo lakaplı Maço. Bu beş dost Plosko Orkestrası'nı oluşturur. Kendileri genelde dönemlik göç yaşarlar. Çalışmak amaçlı ilkbaharda, Hıdırellezden hemen sonra yola çıkıp, ilk karla birlikte köye geri dönerler. Romanın ilerleyen sayfalarında bu orkestranın köyden, bir daha dönmek üzere ayrıldığı bilgisi verilir.

“Ertesi bahar, o hüzünlü 1943 senesinde, Aya Yorgi'nin ertesi günü, Ploska Orkestrası'nın müzisyenleri enstrümanlarını alıp uğursuz bir yıldızın rehberliğinde kuzeye doğru yola çıktılar.”¹²²

“Beşinden hiçbirisi ne Aslan Çorelo, ne Palko Usta, ne Arnavut Kostika, ne Nanoş ne de Diklo Miço bir daha köye dönecekti.”¹²³

¹²⁰ İvo Andriç, *Lanetli...*, s.13.

¹²¹ Saşa Stanişić, *Köken*, çev: Gülçin Wilhelm, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s.5

¹²² Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.69.

¹²³ Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.69

Aynı romanın ikinci bölümünde farklı bir karakter olan Aslan Bahtalo'da göç eder. İlk olarak romanda dönemlik olarak göç ettiğinden bahsedilir. Bahtalo'da müzisyendir ve Kuzenler adında orkestrası vardır.

*“Her iyi Çingene orkestrası gibi Kuzenler de ilkbaharda, Hıdırellez'den hemen sonra köyden ayrılıp yağın ilk karla geri döndüler.”*¹²⁴

*“1961 yılının ilkbaharında Aslan ve orkestrası köyden ayrılarak Belgrad'a yerleştiler.”*¹²⁵

Uzun bir süre ortadan kaybolan Bahtalo için çeşitli söylentiler vardır. Kendisi uzun aradan sonra Belgrad'da ortaya çıkar.

*“Birkaç ay ortadan kaybolduktan sonra (kimileri Almanya'ya göç etmiş diyordu, bazılarıysa hapiste olduğunu söylüyordu) Aslan Bahtalo Bayramoviç gençleşmiş ve son derece zinde bir halde kusurlarından arınmış bir görüntüyle Belgrad'da yeniden ortaya çıktı.”*¹²⁶

Aslan Bahtalo Bayramoviç bir süre sonra kuzeyde Macaristan sınırına yakın bir köye yerleşir.

*“Aslan Bahtalo Bayramoviç, Cannes faslından sonra kuzeyde Macaristan sınırına çok yakın bir köye yerleşti ve orkestrasını bir kez daha güncelledi.”*¹²⁷

Daha sonra tutuklanan Bahtalo serbest bırakılmasının ardından önce Makedonya daha sonra ise Avusturya ve Doğu Almanya onun ardından da Paris'in

¹²⁴Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.99.

¹²⁵Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.102.

¹²⁶Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.102-103.

¹²⁷Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.110.

işçi sınıf mahallerinde görülür. Romanın ilerleyen sayfalarında Aslan Bahtalo Bayramoviç'in rivayetlere göre yeniden zengin olduğu ve Üsküp'e yerleştiği bilgisi verilir.

*“Kimi rivayetlere göre Bahtalo yeniden zengin oldu, kimileriye hasta, derbeder ve yoksul bir halde Üsküp'e yerleştiğini söylüyordu.”*¹²⁸

Yine aynı romanda Aslan Bahtalo, Aleksandar Petroviç adında bir yönetmen ile tanışır. Aleksandar Petroviç de romanda göç eden karakterlerden biridir.

*“Uluslararası üne sahip olan yönetmen Aleksandar Petroviç'inşasırtıcı hikâyesi Menilmontant'da başlamış ve bitmişti. Paris'in bu küçük semti, genç Aleksandar'ın 14 Ocak 1929 günü bu alçak dünyaya geldiği yeri Ailesi Yugoslav asıllıydı. Hikâyesiz bir çocukluğun ve Prag'daki ünlü sinema okulunda aldığı eğitimin ardından Sinema Akademisi'nde profesör olarak Belgrad'a yerleşti.”*¹²⁹

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** adlı romanında Kasım karakteri iş amaçlı köyden şehire göç eder. İkinci dünya savaşı sonrası, savaşta iki kez yaralanan Kasım köye geri döner. Daha sonrasında şehir'e taşınarak demiryolu hattında çalışmaya başlar.

4.1.3. İşgal ve Savaş

Savaş, insanları doğduğu yerden başka bir yere gitmeye mecbur eden aynı zamanda kişiye endişe veren bundan dolayı zorunlu olarak gerçekleştirdiği en önemli göç sebepleri arasındadır.

¹²⁸Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.69.

¹²⁹Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.109.

Romanlarda yaptığımız araştırmalar ışığında işgallerin, savaşın insan üzerinde yarattığı endişenin ve düşman tehdidinin, insanların yaşadıkları yeri terk etmek zorunda bıraktığı dikkat çekmiştir.

Bosna Hersek'te yıllar içinde yaşanan işgaller ve savaşlar neticesinde çok fazla göç olmuştur. Bu durum edebi olarak şiir, roman, hikâye gibi çeşitli türlerde kendini göstermiştir. Romanlar açısından incelendiğinde de son derece önemli olan bu olgunun yer alması çok doğaldır. İncelediğimiz romanlarda insanların yaşadıkları bölgelerin işgal edilmesi üzerine ve savaşlar nedeniyle göç eyleminde bulundukları gözlenmiştir. Tarihsel veriler ışığında bakıldığında Bosna Hersek'te göç hareketinin yoğun bir şekilde yaşandığı dönemlerden biri Avusturya- Macaristan'ın işgal dönemi olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum işgalin, romanlarda bireylerin göç etmesinde ana nedeni olarak kendini göstermektedir. Bu kapsamda dikkat çeken ilk roman Edhem Mulabdić tarafından kaleme alınan **Zeleno Busenje** adlı romandır. Bosna'nın Avusturya-Macaristan tarafından işgal edileceğini duyan Ahmet savaşmak için göç etmeye karar verir. Sevdığı kız Ayşe'ye veda eder.

Edhem Mulabdić'in romanında toplu bir göç yaşandığı da görülür. Bir şehirden diğer bir yerleşim yerine hareket eden mahalle halkının, göç öncesinde korku ve endişe dolu oldukları görülür. Halkın üzerinde oluşan bu hissiyat, roman şu şekilde verilmiştir.

*“Korku, çılgılık ve ağlamalar, bir kaçış var. Tepe, Stanica ve Voljevac'ta insanlar kalabalıklaştı, kiminin kucagında bir çocuk, kimisi yaşlı, kimisi zayıf. Herkes kaçıp çalılara sığındı. Çünkü düşman her yeri ateşe verecek”*¹³⁰

İşgal nedeniyle göçteması işleyen romanlardan bir diğeri de Osman-Aziz lakabı ile Osman Hadžić ile Ivan Milićević'in birlikte yazdıkları **Bez Nade**

¹³⁰ Edhem Mulabdić, *a.g.e.*, s.99.

romanıdır. Romanın ana teması, işgalden dolayı göç etmek isteyen karakter üzerinedir.

Boşnakların, tanık oldukları bir diğer önemli savaş ise 1992 yılında yaşanan Bosna Savaşı'dır. Bu savaş esnasında ve sonrasında da ülkeden göç gerçekleşir. Pek çok yazar 1992'de yaşanan bu durum esnasındaki göçü romanlarına yansıtmıştır.

Semezdin Mehmedinoviç'in **Me'med, Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** adını verdiği romanında, üç kişilik bir aile 1992 yılında yaşanan savaştan dolayı ülkeden göç eder. Semezdin, eşi Sanja ve oğlu Harun Sarajevo'dan Amerika'ya gider. Fakat Semezdin'in göçü, savaş esnasında değil 1996 yılında olur.

*"1 Şubat 1996'da bu havalimanına ilk gelişimizde, bavullarımız bizimle gelmemişti."*¹³¹

*"Ancak savaştan çıkan mültecilerin sahip olduğu tek şey bavuldu, o bizim her şeyimizdi."*¹³²

Roman içerisinde, Harun'un göç ettiği yerde, girdiği bir mülakatta verdiği cevapla kendisini göçe hazırlayan bir sebep olarak savaşı gösterdiğinin çıkarımını yapabiliriz. Kendisi savaştan kaçmak isterken babasının ise ülkede kalmak istediği de romanda ifade edilir.

"Saraybosna kuşatmasına ilişkin sorularda kaçınılmazdı. Bu soruya, "Tek dileğim şehri terk etmektir. Babam ise 'Hayır, gitmek istemiyorum, beni kendi evimden kovalarına izin vermeyeceğim! Diyordu," şeklinde cevap verdi. Savaş hakkında ilk kez açık açık konuştuğumuz andı o. Konuşma bir aracı üzerinden

¹³¹ Semezdin Mehmedinoviç, a.g.e, s.42.

¹³² Semezdin Mehmedinoviç, a.g.e, s.42.

gerçekleşiyor, Harun bir gazeteceinin sorularını yanıtlıyordu, fakat cevapları bana yönelikti.”¹³³

Savaş sırasında ülkesinden ayrılmayıp sonrasında göç eden bu ailede, ana karakter olan Semezdin, bu durumun oğlunda yaşattığı psikolojik durum için kendini suçlar. Savaş zamanında göç etmemiş olması oğlu Harun’da travma yaratır.

“Savaş sırası seni Saraybosna’dan çıkarmadığım için vicdan azabı çekiyorum. Bunca yıldır sırf bu yüzden seni etkilemeye çalışıyorum, dileklerini gerçekleştiriyorum, seni korumaya çalışıyorum.”¹³⁴

Harun ve annesi babasından ayrı olarak Saraybosna’dan göç ederler. Semezdin daha sonra ailesinin yanına gider. Harun ve Sanya Saraybosna kuşatma altındayken şehri terk ederler.

“Saraybosna’yı Harun’la birlikte Eylül 1995’te terk etmişti. Şehir hala kuşatma altındaydı.”¹³⁵

İvo Andrić tarafından kaleme alınan **Hanımefendi** adını verdiği romanında, romanın ana kahramanı Rayka ve annesi Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşadıkları birtakım kişisel sıkıntılardan dolayı Saraybosna’dan Belgrad’a göç eder.

Babasının ölümü ile romanın ana kahramanı Hanımefendi olarak adlandırılan Rayka’nın hayatında yeni bir dönem başlar. 15 yaşını doldurmuş olan genç kız okulu bırakır, içine kapanır, bir süre babasının yasını tutar. Babasının ölümü ile birlikte tüm evin sorumluluğunu kendi üzerine alır. Tasarruf yapmayı kendine ilke edinip tüm giderleri kesmeye başlar. Dükkân ile ev arasında hayatı geçmeye başlar. Kendini tamamen işe verir.

¹³³Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.81.

¹³⁴Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.98.

¹³⁵Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.180.

“Yıllar hızlı geçip gidiyordu. Hanımefendi ise her geçen gün sert ve evde kalmış huysuz bir kız görünümü kazanıyordu. Hayatı ise evi ile dükkânı arasında geçiyordu. Sadece para ve para işleri ile ilgileniyor, eğlenmeden ve insanlardan yoksun, onlara ihtiyaç duymadan yaşıyordu.”¹³⁶

Rayka için zor ve karanlık günler gelir. Birinci Dünya Savaşı hayatında unutamayacağı bir dönemdir.

“Her insanın hayatında, hatırasını çoğunlukla susmayı ya da az konuşmayı tercih ettiği bulanık yerler vardır. Rayka’nın hayatında bu yer, dört yıllık savaş dönemi idi. Hayatının bu dört yılı, canlı ve tuhaf bir rüyaya benzeyen, korkunun ve gayretin güçlü duyguları ile izlenen, nihayetinde de onu asla terk etmeyecek büyük acılar, kayıplar ve geçişlerle kararmış bir dönemdi.”¹³⁷

1914 yılında Sırp ordusu Saraybosna’ya yaklaşması ile tüm şehir tahliye edilir. Fakat Rayka ve annesi Saraybosna’da kalmayı başarır. Şehirde kalanlar devlet kurumlarında çalışan ve askerin işine yarayacak kimselerdir. Hanımefendi sadakatini göstermek için her fırsatı değerlendirir.

“Devlet ilk savaş kredisini ilan eder etme, Hanımefendi gösterişli bir para miktarı yazdı. Yerel basın, başkalarının görmesi için onun adına özellikle vurgu yaptı. Hırvat günlük gazetesi bu fırsatı değerlendirerek, yolunu şaşırmış ve aldatılmış Sırp aydın sınıfının yanı sıra hala “Yunan- Doğu dininde sadık insanlar” olduğunu yazdı. Ancak hiçbir yerde Hanımefendi’nin son derece mahir bir şekilde duyurulan kredinin taahhütnamesinden anında, hem de son derece makul koşullar altında silkelendiğini yazmamıştı.”¹³⁸

¹³⁶İvo Andrić, *Hanımefendi*, s.69.

¹³⁷İvo Andrić, *Hanımefendi*, s.87.

¹³⁸İvo Andrić, *Hanımefendi*, s.96.

*“Hanımefendi, kamu önünde sadakatini göstermek için her fırsatı değerlendiriyordu. İttifak devletleri’nin farklı arma ve bayrakları tedarik ediliyor, bunları evinin görünür yerlerine asıyor, pahalı olmamasına, ama fark edilir olmasına dikkat ederek, bu devletlerin hükümdarlarının ve konutanlarının fotoğraflarını satın alıyordu.”*¹³⁹

Şehirde zor günler yaşanır. Fakat Hanımefendi’nin şehrin yaşadığı zor günler ve felaketle pek ilgisi yoktur. Her geçen gün artan felaket ve sefalet Hanımefendi için bir engel teşkil etmez. Kendi dünyasında gibi hareket edip yaşar. 1918 yılı genel itibari ile olumsuzluklarla doludur. Şehirde her şey değişmeye başlar. Yeni gazeteler çıkar, sokak isimleri değişir. Yeni çıkan gazetelerden birinde Hanımefendi için de olumsuz şeyler yazar.

*“Yeni yılda “Srpska zastava” adıyla yeni bir gazete çıkmaya başladı. Aşırı milliyetçi bu gazetenin başlıca amacı, söz konusu savaşta “kendi halklarının onuru ve çıkarları noktasındagünah işlemiş” olanları kınamak ve damgalamaktı. Gazetede özel bir kısım, şu ifadelerle başlıyordu: “Düzenin, adaletin ve huzurun sağlanması için arıyoruz: ...” Burada bazı şahıslara ve kurumlara sert bir dille saldırılıyordu. Burada bir kez hanımefendiden bahsedilmişti, aslında adı söylenmemiş ama açık bir kinaye yapılmıştı. Gazetenin müdürünü tanıyan akrabalarından biri, müdürü ziyaret ederek, saldırıların devam etmesini engellemişti.”*¹⁴⁰

“Ancak gazetelerin birinde bunu başarsan diğerinde başaramıyordun. Yeni kurulan “Narodni glas” gazetesi, kendi yerel haberler kısmında, RafoKonforti ve benzerleri gibi, savaşta en çok kar edenlere saldırıyor, burada tesadüfen ama açık açık Rayko Radakoviç adından da bahsediliyordu. Bu gazete, yeniden çıkmaya başlayan sosyal demokrat görüşülü “Sloboda” da katıldı. Burada “yüksek faizli kredilerden”, “aydınlığa tahammül edemeyen işlerden”, “topluma ve halka zarar

¹³⁹Ivo Andriç, *Hanımefendi*, s.96.

¹⁴⁰IvoAndriç, *Hanımefendi* s.124.

veren duygusuz örümceklerden” bahsediliyordu. Bu yazılarda hükümetten de özel bir komisyonun savaştan kârlı çıkanların çalışmalarını ve kazanımlarını incelenmesi isteniyor; toplumun her halükârda, kendi etrafından böyle zararlı ve onursuz üyeleri, onların ailevi bağlarına ve makamlarına rağmen dışlayacağı hatırlatıyordu.”¹⁴¹

Bu tarz tehditler tehlikeli görünür. Şehirde gazeteler okunur ve herkes bir başkasına olanları anlatır. Hatta bu durum aile içinde ve Rayka’nın evinde de yorumlanır. Rayka genel olarak hiç kimse ile görüşmediğinden dolayı, kişilerin kendisi hakkında ne konuşup ne konuşmadığından da haberdar olamaz. Zaman zaman tesadüfen konuşulanları duyar. Bir gün iki kişinin arasında Rayka hakkında olan konuşmasına kulak misafiri olur.

““Bu evin Rayka Radakoviç’in olduğunu biliyor musun?”

Diğeri, hâlâ duvara yaslanmış halde dururken, onun hakkında kötü bir söz söyleyip ağır bir küfür etti. Hanımefendi böyle bir küfrü daha önce ne duymuş ne de düşünmüştü. Bu, yeryüzünün ve gökyüzünün sadece bir iğrenç düşünce ile ilişkili olduğu bir küfürdü.

“İşte o, diyorlar ki, Almanlarla para kazandı, hem de şimdi, savaş zamanında.”

“Savaş zamanında da savaştan önce de. Kendi çıkarları doğrultusunda yıllardır borç para veriyor. Meyhanede konuşurken insanlardan duymuştum bunu. Onun gibi faizci ve tefecinin tüm Bosna’da eşi benzeri yokmuş. Tüm bunları da görünmeden ve gizlice, doğru ve yasalara uygun yapıyormuş. Canavar o canavar, diyorum ben. Hiç kimseye hiçbir zaman acımamış, kendinden başka kimseyi düşünmemiş. Sadece para üstüne para diziyor. Hiç kimse ondan ufacak bir fayda bile görmemiş Günahu bile vermez o!”

“Onu öldürmek sevap olur.””¹⁴²

¹⁴¹İvo Andriç, *Hanımefendi.*, s.124.

¹⁴²İvo Andriç, *Hanımefendi.*, s.125-126.

Rayka kendisi hakkında konuşulanları ilk kez kulağıyla duyar. Etrafında oluşan nefret büyür. Ve artık bunun farkındadır. Buradan nereye kaçması ve nasıl saklanması gerektiğini düşünür.

“Hayatı boyunca insanları hiç dikkate almayan, hatta onları fark etmeyen Hanımefendi, şimdi ise gelen geçen insanlardan, onların bakışlarından ya da laf atmalarından ürperiyordu. Dükkâna gitmeyi de kesmişti. Artık herhangi bir kâr hakkında düşünmüyordu dahi. Onun için tüm kapılar kapalıydı. Veso da bir süre kenara çekilme tavsiyesinde bulunmuştu.”¹⁴³

Rayka için aylar çok uzun ve kötü geçer. Kendi akrabalarından bile uzaklaşacak hale gelir. Kendisi için duyduğu bağırışlar çok fazlalaşsada maalesef neden olduğunu bilemez. Fakat yine de bu durumdan utanır.

“Birkaç ay öncesine kadar, dünya üzerinde onun arzusundan daha güçlü ve onu mücadeleden tamamen dışarı atacak herhangi bir şeyin olduğuna inanmıyordu. Şimdi ise rakamlarla ifade edilemeyen, rüşvet verilemeyen ve ona karşı hiç birşeyin yardım etmediği görünmez bir güç tarafındangerçektende dışarı atılmış, kaybolmuş, nasıl ve ne zaman olduğunu kendisi de bilmeden yenilmişti. O soğuk gücünün ve her şeyi küçümsemesinin nereye kaybolduğunu kendi kendine soruyordu. Artık gücü yoktu, küçümsemesi ise misliyle ona geri dönüyordu. Hapsedilmiş gibi evinde otururken, bir değişim olmadığı sürece zaman ve mekân onu bu Saraybosna’dan, yenildiği bu şehirden uzaklaştırıp tecrit etmediği sürece bunlara dayanamayacağını öngörmüştü. Sadece zaman acımasızdı ve en akıllı olan da en zengin olan da bir saniyeliğine dahi olsa zamanı kısaltacak ya da uzatacak bir güce sahip değildi. Geriye sadece mekân kalıyordu. Buradan gitmek, burada olmamak, belki de yeni bir görünüm ve yeni güçlerle yeniden yaşamak anlamına gelebilirdi. Buradan ayrılmak

¹⁴³Ivo Andrić, *Hanımefendi.*, s.126.

neredeys e unutmak ve unutulmak, yanıkurtarılmış olmakla aynıydı. Ayrılmak zor ve acı vericiydi, ama imkânsız değildi.”¹⁴⁴

“Tüm akrabaları hem onun için hem de ailenin itibarı için en azından bir süreliğine Saraybosna’yı terk etmesinin en iyi olacağı noktasında hemfikirdi. Kimi kısa bir süre Dubrovnik’te kalmasını, kimi ise Belgrad’a taşınmasını öneriyordu.”¹⁴⁵

Rayka Saraybosna’da yaşadıklarını düşünür ve bundan dolayı başına gelebilecek olan daha büyük felaketleri hayal eder. Bunun hayaline bile tahammül edemez.

“Son zamanlarda uğradığı tüm zararları ve yaşadığı düzensizlikleri düşününce; işsiz güçsüz öylece oturacak olması, ticaret yapmadan ve para kazanmadan sermaye ile yaşayacak olmasının düşüncesi kalbini durduruyor, kanın başına çıkmasına neden oluyor ve nefesini kesiyordu. Hemen nasıl para harcadığını, kaybettiğini ve nihayetinde yoksulluk ve sefalet içine düştüğünü aklına getiriyordu. Bu düşüncelerde boğuluyordu. Belgrad’a değil de yabancı, kenarda köşede kalmış kolonilere giderdi, ama buna tahammül edemezdi.”¹⁴⁶

Bu durumlar karşısında Rayka annesi ile birlikte Belgrad’a göç etmeye karar verir. Annesi ile birlikte Belgrad’da yaşayan dayısı Corce Hacı Vasiç’in yanına gider.

“Yaz devam ederken, annesi ile birlikte Belgrad’a taşınmaya karar verdi. Burada dayısı Corce Hacı Vasiç yaşıyordu. Annesi, her şeyi kabul ettiği gibi bunu da yaşlı gözleri titreyerek kabul etmişti. Veso, kiraya verecekleri evleri ile ilgilenme ve dükkânı idare etme işleri kendi üzerine almıştı.”¹⁴⁷

¹⁴⁴ İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.127.

¹⁴⁵ İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.127.

¹⁴⁶ İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.128.

¹⁴⁷ İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.128.

Saša Stanišić **Köken** adlı romanında, romanın ana kahramanı Saša ve ailesi 1992’de ülkelerinde yaşanan savaş nedeniyle Almanya’ya göç eder.

*“Orada kalmamız, savaşın gerçek duruma gelmiş gerçek dışılığından kısa süreli bir kurtuluş olarak düşünülmüştü. Bugün kaçmaz zorunda kalsaydık, 1992’de sınırlardaki vaziyet şimdiki AB dış sınırları gibi sıkı olsaydı, Heiderlberg’e hiçbir şekilde ulaşamazdık. Yolculuk, bir Macar dikenli telinin önünde son bulurdu.”*¹⁴⁸

Anne ve baba Amerika’da bir süre yaşar. Fakat sonrasında Hırvatistan’a göç eder. Fakat bu göçün nedeni romanda belirtilmez.

*“Üç aylığına Schengen dışında bir ülkeye gitmeden önce en fazla bir yıl kalabildikleri Hırvatistan’da Amerikan emeklisi yaşamını sürdürüyorlar. Hırvatistan’dan 2017’de yaklaşık 47.000 kişi göç etti. Hırvatistan, göçmenleri ülkeye sokmayan Avrupa ülkelerinden biri.”*¹⁴⁹

Saša’nın dayısı da göç eden karakterlerden biridir. Dayı ve ailesi 1992 yılında, göç eyleminde bulunurlar. Paramiliter Sırplar tarafından dayıya yapılan bir takım işkence olarak adlandırılabiliriz davranışlar neticesinde kendisi her gün karakola imza atmaya gider. Vişegrad’ta yaşanan bu durumu bir karanlık olarak adlandıran yazar, dayının göçünü karanlıktan kaçışlar şeklinde ifade eder.

“1992’nin Ağustos’unda paramiliter Sırplar dayımı bir tuvalete sokup sünnetli olup olmadığına bakmak için zorla soymuşlar. Dayım gevezeliğe vurmuş, zaman kazanmak için durmadan konuşmuş. Tanıdık biri oradan geçerken adamlara, “Ne yapıyorsunuz, oyuncu o, görmüyorsunuz,” diyene kadar geçen o bir dakika süresince neredeyse alkışı hak edecek kadar iyi yapmış rolünü. Bırakmışlar dayımı.

¹⁴⁸Saša Stanišić, *Köken*, s.105.

¹⁴⁹ Saša Stanišić, *Köken*, s.57.

Ama o günden itibaren her gün karakola gidip imza atması gerekmiş. Ki, her gün karakolda imza atanlar dördüncü, beşinci seferden sonra kayboluyordu. “Karanlık yuttu,” deniyordu. Vişegrad’da onlar için. Dayımla ailesi karanlıktan kaçtı. Aylarca seferi yaşayıp sonunda Salzburg’da yeni bir yuva buldular.”¹⁵⁰

Saşa’nın dedesi Muhamed ve ninesi Mejrema da göç eylemini gerçekleştiren karakterlerdir.

Saşa, dedesi ve ninesi için, “1995 yılında Heidelberg’e getirmeyi başardık”¹⁵¹ şeklinde söz eder.

SaşaStanişić tarafından kaleme alınan bir diğer roman **Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?**’dir. Bu romanda Aleksandar Krsmanoviç ve ailesi ülkede yaşanan savaş nedeniyle Vişegrad’tan Almanya’ya göç eder. İlk olarak Belgrad’ta akrabalarının yanında kalırlar.

“Asija biz kaçıp kurtulduk ve Belgrad’taki tanıdıklarımız bizi ilkönce sanki biz birer meşe ağacıymışız gibi, sonra da sanki en kırılgan camdan yapılmışız gibi kucakladı. Vişegrad’taki hepinize kaçıp kurtulma ve kucaklama diliyorum.”¹⁵²

Aleksandar ve ailesi dışında roman karakterlerinden biri olan Asija’da savaş dolayısıyla yaşadığı yerden göç edenlerden biridir.

“İyi akşamlar. Benim adım Aleksandar Krsmanoviç. İç savaş sırasında Vişegrad’tan Saraybosna’ya kaçan bir çocuk arkadaşım hakkında bir şeyler öğrenebilmek için arıyorum sizi. Adı Asija”¹⁵³

¹⁵⁰ Saşa Stanişić, *Köken*, s.60.

¹⁵¹ Saşa Stanişić, *Köken*, s.64.

¹⁵² Saşa Stanişić, *Asker Gramafonu...*, s.122

¹⁵³ Saşa Stanişić, *Asker Gramafonu...*, s.215.

Bekim Sejranović'in **Nigdje, Niotkuda** romanında, birden fazla göç eden karakter vardır. Bu karakterlerin birkaçı savaş sebebiyle göç eyleminde bulunur. Yazarın annesi, dedesi ve anneanneside bu karakterlerden bazılarıdır. Bu karakterler, 1992 yılında Bosna'da yaşanan savaştan dolayı ülkeden kaçıp Hırvatistan'a giderler. Anne, dede ve annenanne Hırvatistan'a giderler fakat orada da işler zorlaşır. Çünkü Bosna'da Hırvatlar ve Boşnaklar arasında çatışma vardır.

*“Brčko'nun Sırp ordusunun eline geçmesinin ardından nüfusun büyük bir kısmı sınır dışı edildi, toplama kamplarına hapsedildi ve çoğu öldürüldü. Anne, dede ve büyükanne Hırvatistan'a kaçtı.”*¹⁵⁴

Göç karakterlerinden bir diğeri de yazarın babasıdır. Bu karakter, kasabada bulunan toplama kampında tam olarak altı ay geçirir. Yazarın üvey annesi Sırp bir kadındır. Ve eşini ölümden kurtarır. Kamp sonrasında bir süre hastanede, yoğun bakımda tedavi görür. Bunun sonrasında Hırvatistan'a gider ve orada tutuklanır. Casusluk şüphesi ile sorgulanır fakat sonrasında gitmesine izin verilir. Hırvatistan'dan 24 saat içerisinde çıkması emredilir. Yazar romanda babasının Almanya'da olduğunu izlenimini verir. Ve daha sonra ise öldüğünü belirtir.

Savaştan dolayı ülkesinden göç etmek zorunda kalan bir diğer karakter de Aljoša'dır ve romanda Aljoša'nın iki ayrı göç eyleminde bulunduğu belirtilir. Aljoša'nın ilk göçünün nedeni açıkça belirtilmese de yıl itibari ile göç tarihinin 1992 yılındaki Bosna savaşına denk gelmesi sebebiyle, göç nedeninin savaş olduğunu düşünebiliriz. Doğumundan 1992 yılına kadar Saraybosna'da yaşayan Aljoša daha sonra İsveç'e göç eder.

*“Daha sonra Aljoša doğumundan 1992 yılına kadar Saraybosna'da yaşadığını anlatır. Daha sonrasında İsveç'te yaşadı.”*¹⁵⁵

¹⁵⁴ Bekim Sejranović, *Nigdje....*, s.72.

¹⁵⁵ Bekim Sejranović, *Nigdje....*, s.107.

Aynı romanda göç eylemi gerçekleştiren karakterlerden biri de Slavko ve ailesidir. Slavko savaştan önce Almanya’da çalışan biridir fakat seksenli yıllarda Bosna’ya geri döner. Daha sonra 1992 yılında savaşın başlaması ile birlikte ailesini de alıp mülteci olarak Almanya’ya göç eder.

*“Seksenli yılların sonunda Slavko amca Almanya’dan döndü, ama 1992’de, savaş başladığında tekrar oraya gitti, bu kez mülteci gibi.”*¹⁵⁶

Mevluda Melajac’ın **Durumlja**, romanında birden fazla karakter göç eder. Ömer, Cafer, Cafer’in eşi ve çocukları göç eden önemli karakterlerdir. Romanın ana karakteri olan Ömer’in, ülkesinden ayrılış sebebi Çanakkale’de savaşa katılmak için Türkiye’ye gitmesidir. Sürekli olarak gönüllü olmayı düşünen Ömer, en yakın arkadaşının sevdiği kız ile evleneceğini duymasının ardından kesin kararını verir.

*“Ömer bunların hepsini biliyordu. Beyin evinde defalarca hikâyeler dinledi, gazeteler okudu ve yüksek sesle yorumlar yapıldı, bu yüzden onur ve şeref, din ve inanç, yaşam ve ölüm için savaşın verildiği Gelibolu gönüllülerine, gönüllü olarak katılmaya karar verdi.”*¹⁵⁷

*“İşte o zaman gönüllü olarak kaydolmaya ve savaş alanına giderek Hem Cemila’dan hem de Cafer’dan kaçmaya karar verdi.”*¹⁵⁸

Ömer dışında göç eden karakterlerden biri, Cafer’in eşi ve çocuklarıdır. Cafer’in eşinin babası ve annesi Türkiye’ye göç etmek isterler. Kızlarını da yanlarında götürmeye karar verirler. İlk önceleri tam kararını veremeyen kadın, daha sonrasında Cafer’i bırakır ve çocuklarını da yanına alarak kendi ailesi ile birlikte göç eder.

¹⁵⁶ Bekim Sejranović, *Nigdje...*, s.7.

¹⁵⁷ Mevluda Melajac, *Durumlja*, Narodna Biblioteka, Novi Pazar 2018, s.30.

¹⁵⁸ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.42

Aynı romanda Ömer ile birlikte göç eden karakter Cafer'dir. Eşi tarafından bırakılan Cafer'i babası yeniden evlendirmek ister fakat Cafer savaşa katılmak için Ömer ile birlikte Türkiye'ye gitmek için yola çıkar. Türkiye'ye gittiğinde çocuklarını da bulacağını umar.

“Öncelikle babasına Ömer ile birlikte Çanakkale ve Çanakkale Boğazı'nda İstanbul'u savunacağını söylemek istiyordu.”¹⁵⁹

4.1.4. Doğal Afet

Sel, yangın, deprem, gibi doğal afetler nedeniyle kişiler zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Doğal afetler kişilerin göç etme olasılığını arttıran nedenler arasında önemli bir yer teşkil etmektedir.

Abdurezak Hifzi Bjelevac'ın **Minka** adlı eserinde, romanın başkahramanı Minka, eşi Nadi Bey ve Minka'nın teyzesi Travnik'te çıkan yangın sonrası şehirden ayrılır. Başka bir şehre yerleşen Minka ve ailesinin göç etme nedeni romanda şöyle verilmiştir.

“Travnik yangınının ardından Kopçič'e, buradan da bir aylığına Bugoyna'ya, Haydar Bey Rehaniç Türkiye'ye taşınmak için malını satmaya başlayınca, Minka'nın teyzesi Haydar Bey Rehaniç'in büyük ve ferah evine taşındılar. Çok yeni bir ev olmamasına rağmen, yine de bakımlıydı ve küçük onarımlardan sonra içinde yaşamak güzeldi.”¹⁶⁰

¹⁵⁹Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.45.

¹⁶⁰Abdurezak Hifzi Bjelevac, *a.g.e.*, s.73.

4.1.5. İkili İlişkiler

Aile bireylerinin birbirleri ile olan uyumları, karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörüdür. Toplumun temel yapı taşı olan aile, kişilerin hayatını doğrudan etkileyen faktörlerden biridir. Aile içi yaşanan geçimsizlikten dolayı kişilerin göç etmeye karar vermesi romanlara yansımıştır.

Daha önce ele aldığımız Abdurezak Hifzi Bjelevac'ın **Minka** adlı romanında, Minka doğal afet dışında aile içerisindeki aldatma nedeniyle degöç eyleminde bulunur. Romanın ana kahramanı Minka, eşi Nadi Bey tarafından en yakın arkadaşı Lina ile aldatıldığını öğrenmesinin akabinde yaşadığı çöküş üzerine eşini terk etmeye karar verir. En doğru kararın da sadece evden ayrılmak değil, tamamen yaşadığı şehri terk etmek olduğuna düşünür.

“Ertesi gün uyandığında, uyurken hissettiği duyguyu hissetmiyordu. Üzüntü ve umutsuzluk yeniden baş gösterdi. O ağlıyordu. Hizmetçiyi aradı ve bey’ingelip gelemediğini sordu. Hizmetçi hayır olarak cevapladı. Minka bi an düşündü. Şuan da neredeler? O ve o! Peki onu terk ettiyse onun evinde ne işi vardı...”¹⁶¹

“Yarım saat sonra Minka bu evi ve Travnik’i terk etmeye ve birdaha geri dönememeye karar verdi.”¹⁶²

Minka romanında göç edenlerden bir diğer karakter ise, Minka’nın arkadaşı ayrıca Minka’nın kocasının gizli sevgilisi olan Lina’dır. Daha önceleri Travnik’te yaşayan Lina da göç eyleminde bulur. Yaptıklarının hata olduğunun farkına varır. Lina’nın kızına yazdığı mektupta Travnik’ten ayrıldığı döneme dair cümleler şu şekildedir.

¹⁶¹ Abdurezak Hifzi Bjelevac, *a.g.e.*, s.111.

¹⁶² Abdurezak Hifzi Bjelevac, *a.g.e.*, s.112.

“Geçmişe bakıyorum, bugüne bakıyorumve bana neler oldu merak ediyorum!, Travnik’i o sırada arayla bıraktığım andan, Paris’te oturduğum ve onun dışında herkesi kaybettiğim güne kadar...”¹⁶³

Aynı romanda göç eden bir başka isim ise Nadi Bey’dir. Daha önceleri Travnik’te yaşayan Nadi Bey de Tuzla’da yaşamına devam etmektedir. Lina ile Tuzla’da yaşamayı düşünen Nadi Bey burada bir ev dekore ettirir. Fakat terk edilmesinin ardından bu evde yalnız yaşamaya başlar.

“Lina’nın Nadi Bey’den ayrıldığı günden bu yana üç yıl geçti. Nadi Bey boş yere onun döneceğini umarak Tuzla’ya gider ve Lina ile evlenmek için ayarladığı eve yerleşir.”¹⁶⁴

Travnik’ten ayrılan Tuzla’ya göç eden Nadi Bey artık Tuzla’da dayanamak istemediğine karar verir. Neden Tuzla’da yaşadığı konusunda bir fikri yoktur. Sadece oraya bir ev yaptırır ve orada kalır. Daha sonra Tuzla’dan da ayrılıp Brčko’ya göç eder.

“Ertesi yıl Nadi Bey Tuzla’dan ayrılarak Brčko’yataşındı. Bunun pek çok nedeni vardı. Ama en önemlilerinden biri, bir zamanlar maç sırasında bölge müdürüne kızması ve kısa bir süre Nadi Bey’in polis teşkilatının baskısını hissetmesiydi...”¹⁶⁵

Nadi Bey’in Tuzla’da itibarı gereği Tuzla’dan ayrılmak zorunda kaldığı belirtilir.

Aynı romanın başkahramanı Minka, romanın ilk bölümünde teyzesine yazdığı mektupta İstanbul’a gideceğini bildirir. Romanın ikinci kısmında

¹⁶³Abdurezak Hifzi Bjelevac, *a.g.e*, s.153.

¹⁶⁴Abdurezak Hivzi Bjelovac, *a.g.e*, s.155

¹⁶⁵Abdurezak Hivzi Bjelovac, *a.g.e*, s. 159.

Minka'nın Travnik'ten göç ettiği, İstanbul'da yaşadığı, hayatına farklı insanların girdiği açıkça belirtilir. Yapmış olduğu evlilik ve bu evlilik sonucunda yaşadığı hayal kırıklığı onun göç etmesine neden olur.

Husein Başıć'in **Tude Gniježdo** romanında romanın başkahramanı İbrahim'in İstanbul'a gitmesinden bahsedilir. Babasının ölümünden sonra Başder Bey'in kendisine sunduğu teklifler doğrultusunda İbrahim İstanbul'a gitmek zorunda kalır. Başder Bey, İbrahim'e hizmet etmek için Türkiye'ye gitmesini söyler. Parası olanın her şeyi olduğunu vurgular. İbrahim'in hamal, fakir bir insan olduğunu yüzüne vurur. Türkiye'nin herkesin ülkesi olduğunu söyleyip İbrahim'i ikna etmeye çalışır. Babasının, dedesinin, büyük dedesinin paralı asker olduğundan bahseder.¹⁶⁶

“Bu yüzden sana söylüyorum: Türkiye'ye kaç, İbrahim! On yıl, yirmi yıl, otuz yıl hizmet et, bütün bir yüzyıl hizmet et.”

“-Yapar mısın İbrahim? – Yapam mısın oğlum?”¹⁶⁷

Başder Bey, İbrahim'in Türkiye'ye gitmesinin asıl nedeni, oğlu Zaim'in yerine geçmesini ve hizmet etmesini istemesidir. Eğer giderse İbrahim'e bazı vaatlerde bulunur. Hem bir ev hemde yiyecek vereceğinden bahseder. Türkiye'de ne isterse olabileceğini ama burada hiçbirşey olamayacağını söyler. Gitmemesi durumunda, onu sürgün edebileceğini ya da öldüreceğinden bahseder. Bunun üzerine İbrahim ikna olur ve kabul eder.

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** adlı romanında, göç eyleminde bulunan bir diğer karakter de Alija'dır. Yazarın dedesinin kardeşi olan Alija evde abisi ve abisinin eşi ile huzursuzluk yaşar. Romanda tam olarak nedeni açıkça belirtilmese de ikili ilişkilerden dolayı başka bir şehire göç ettiğini düşünebiliriz.

¹⁶⁶Husein Başıć, *a.g.e.*, s.37.

¹⁶⁷Husein Başıć, *a.g.e.*, s.37.

Nura Bazdulj-Hubijar **Ruža** adlı romanında, Tahir adlı karakter annesinin vefatının ardından tek kalır. Yaş olarak reşit olmamasından dolayı sosyal hizmetler tek başına yaşayamayacağını söyler. Bunun üzerine şehirden ayrılarak teyzesinin yanına Vişegrad'a göç eder.

*“- Biliyorsunuz sosyal hizmet görevlisi geldi ve kanunen reşit olmayan biri olarak yalnız yaşayamayacağını söyledi. Bu yüzden bugün Vişegrad'daki teyzesinin yanına taşındı.”*¹⁶⁸

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** adlı romanında Aljoša karakteri ilk olarak savaştan dolayı Saraybosna'dan İsveç'e göç eder. Fakat burada yaşadığı sorunlardan dolayı sınır dışı edilir. Sınır dışı edilmesinin nedeni eşi ile yaşadığı sorunlar neticesinde iki yıl hapis cezasına çarptırılmasıdır. Kendisinin bu cezayı çektikten sonra ülkeyi terk etmesi emredilir. Aljoša'da gidecek bir yeri olmamasından dolayı Norveç'e göç eder.

4.1.6. Tutuklanma, Şiddet Eylemleri, Baskı, Sürgün ve Sınır Dışı Edilme

Çalışma dâhilinde incelemeye aldığımız romanlarda, tutuklanma, baskı, etnik temizlik, sürgün, şiddet eylemleri sonucunda karakterlerin göç eyleminde bulunduğu görülmüştür. Bu bağlamda, karakterlerin zorunlu göç yaptığını söylemek mümkündür. Bu başlık altında incelediğimiz romanları örneklendireceğiz.

İvo Andrić'in **Lanetli Avlu** adını verdiği romanında göç eyleminde bulunan karakterlerden biri Kâmil'dir. Kâmil, Smyrna'da yaşayan genç bir delikanlıdır. Bir kıza âşık olur. Fakat sevdiği kızın bir başkası ile evlendirilmesi üzerine kendini tarih araştırmalarına verir. Kâmil'in araştırmaları o zamanın İzmir valisi tarafından işitilir. Kâmil'in masum merakı vali tarafından farklı algılanıp, anlamlandırılır. Aşırı

¹⁶⁸Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e.*, s.95.

derecedeşüpheci bir yapısı vardır. O dönemde Osmanlı'nın Avrupa yakasında çıkan isyanlar nedeniyle tüm valilere genelge gönderilir. Ülkedeki tüm yetkililer, sorulmadığı halde devlet meseleleri hakkında konuşan ve sultanı lekelemeye dair eylemlerde bulunan kişilere karşı uyarılır. Bunun üzerine vali, bunun Kâmil olayına işaret ettiğini düşünür. Kâmil bir gece polis baskını ile eve hapsedilir. Bunun dışında da tüm kitap ve el yazmalarına da el konur. Vali kendi yetkisini kullanır. Kâmil tutuklanıp, İstanbul'a sürgün edilir.

“Vali muhtelif dillerdeki bu kitap yığınının, sayısız el yazması ve notu gördüğünde öyle hayret edip öfkeleni ki bunların sahibini kendi yetkisine dayanarak tutuklayıp tüm kitapları ve notlarıyla İstanbul'a yollamaya karar verdi. Kitapların, özellikle de yabancı kitapların sayıca bu kadar fazla olmalarının onda neden böyle bir nefret ve öfke uyandırıldığını anlayamadı. Fakat bu duyguları bir açıklama aramak yerine yalnızca birbirini besliyor ve arttırıyordu. Vali yanılmadığına, tam da doğru kişiyi yakaladığına kani olmuştu.”¹⁶⁹

Velibor Çoliç'in **Hidirellez** adlı romanının ikinci bölümünde göç eden karakterlerden biri Sırp Kerim'dir. Romanda Sırp Kerim karakterinin hikâyesi memleketi olan Bosna ve Nazi kampları arasında ve sayısız gönüllü sürgün gerçekleştirerek azizlik ile sefalet arasında bir sarkaç olarak betimlenir. Yetiştirme yurdunda büyüyen Sırp Kerim adlı karakter zorunlu göç eyleminde bulunur. Alman ordusunun ülkeyi işgal etmesinin ardından Kerim iki ay içinde tutuklanarak Bergen-Belsen toplama kampına gönderilir. Daha sonra başka kampa nakledilir. Tutuklanmasının nedeni romanda belirtilmez.

“Kerim iki ay içinde tutuklanıp Begen-Belsen toplama kampına gönderildi, kardeşiyse Macaristan'da bir yerlede bilinmeyen bir sebeple öldürüldü.”¹⁷⁰

¹⁶⁹Ivo Andrić, *Lanetli...*, s.58.

¹⁷⁰Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.91.

“Sırp Kerim 1943 yılının ilkbaharında başka bir kampa nakledildi ve orada kendi ifadesiyle, ilahi bir rüya gördü.”¹⁷¹

Sırp Kerim bir süre sonra kamptan kaçır. Yugoslav direnişe katılır. Ülkenin özgürlüğe kavuşmasının ardından eşeğinin, kendisini tesadüf eseri Streiha köyüne sürüklemesinin ardından bu köye yerleşir.

“Aynı yılın sonunda katman kaçan müzisyen, Yugoslav direnişine katıldı ve 1945 yılında ülkenin özgürlüğüne kavuşmasının ardından uzun bir Hac yolculuğuna çıktı. Önce Orta Bosna’daki bir sufi tekkesine gidip kurucu üstatların metinlerini çalıştı, sonra da tesadüfen, küçük eşeği tarafından buraya sürüklendi.”¹⁷²

Sırp Kerim köyde bir süre yaşadktan sonra bir daha dönmek üzere köyden de göç eder.

“Böylece Sırp Kerim kavalını aldı ve birdaha dönmek üzere, eşeksirtında köyden ayrıldı.”¹⁷³

Aynı romanda ikinci bölümde yer alan karakter Aslan Bahtalo Bayramoviç gizli polis tarafından tutuklanarak zorunlu göç olarak Belgrad dışında bir cezaevine gönderilir. Tutuklanmasının sebebi resmi olarak bakır kaçakçılığıdır. Fakat, asıl sebebi ile ilgili farklı dedikodular vardır. Bu dedikodular güzel Tsvetana’nın, aynı zamanda önemli bir yoldaşın aşığı olması olarak ifade edilir. Polis karakoluna getirilen şarkıcı yediği copların ardından dedikoduların gerçekliğini itiraf ederek Belgrad’ın dışında bulunan bir cezaevine götürülür. Üç ay sonrasında Ada’da yani Adriyatik Denizi üzerindeki siyasi mahkûmların bulunduğu hapisanede görülür.

¹⁷¹Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.91.

¹⁷²Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.91.

¹⁷³Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.95.

“İki sivil polis eşliğinde Aslan Bahtalo, önce “sıradan” polis bürosuna getirildi. Gece yarısı UDBA’nın görev yaptığı arka avluya nakledildi. Kaderi birkaç saat içinde belli olacaktı. Yediği coplar yorgun ve darmadağın haldeki şarkıcı, “gerçekleri” itiraf ettikten sonra Belgrad’ın dışındaki bir cezaevine kondu.”¹⁷⁴

“Üç ay sonra, onu Çorak Ada’da yani Adriyatik Denizi üzerindeki siyasi mahkûmlara özel korkunç hapishanede buldular.”¹⁷⁵

Romanda göç eden bir başka karakter ise Aslan Bahtalo’nun orkestrasına aldığı Abaz Giovanni Bayramovski’dir. Abaz, İtalyan polisi tarafından birkaç kez tutuklanmasının ardından sınır dışı edilir. Ne amaçla tutuklandığına dair romanda bir bilgi bulunmamaktadır.

“Doğma büyüme Streihaliolan Abaz, müziği önce ıslahevlerinde sonra da sokaklarda, ünlü Sırp, Makedon ve Boşnak akordeon ustalarından öğrenmişti. Orkestraya katılmadan önce tam on yıl İtalya’da yaşamıştı. Önce Trieste’de sonra Milano’da kalmış, burada Duomo Meydanı’ndaki heybetli katedralin önünden geçenleri eğlendirmişti. Abaz Giovanni, İtalyan polisi tarafından birkaç kez tutuklandıktan sonra 1964 Karoli Noelinde İtalya’dan kesin olarak sınır dışı edildi.”¹⁷⁶

Hıdırellez adlı romanda Strehaia köyünde Aslan Bayramoviç adlı karakterin üç hayat yaşamış bir şarkıcı olduğu belirtilir. Romanın üçüncü bölümünde göç eyleminde bulunan karakter Aslan Çovaro Bayramoviç’tir. Yaşadığı köyde Sırp milis birliği tarafından katliam yapılır. Bu katliamdan çok az sayıda kişi sağ çıkar. Bunlardan biri de Çovaro’dur. Katliam sonrasında Çovaro ortadan kaybolur. Bir göçebe hayatı yaşayan Çovaro farklı yerlerde görülür. Romanda verilen bilgiler

¹⁷⁴Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.115.

¹⁷⁵Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.115.

¹⁷⁶Velibor Çoliç, *a.g.e*, s.105.

ışığında Çovaro'nun Fransa'da olduğu belirtilir. Fakat buradan da sınır dışı edilip Bükreş'e gönderilir. Fakat daha sonra "Arnavut Bağlantısı" ile Fransa'ya geri döner.

*"Fransız makamlar tarafından sınır dışı edilen Aslan Çovaro cebine üç yüz Avro konup bir chrater uçağıyla Bükreş'e gönderildi. Romanya'da geçirdiği kısa süre içinde MirunaDoca adında biriyle evlense de hemen boşandı. Bir zamanlar ünlü olan amcası Bahtalo'nun bazı şarkılarından oluşan bir albüm doldurdu. Sonra aniden Londra'ya gitmeye karar verdi. Sınır dışı edilmesinin üzerinden altı ay geçmiş geçmemeişt ki kendi göğsüne Ubi bene, ibi patira yazan bir dövme yaptı ve bir "Arnavut bağlantısı" sayesinde Fransa'ya döndü."*¹⁷⁷

Fransa'da bir süre kaldıktan sonra Rennes'de bulunan sığınmacılar yurdunda sonrasında ise Calais'te bulunan mülteci kampında görülür.

*"Önce birkaç hafta Paris'te kaldı, sonra Rennes'de sığınmacılara özel bir yurttan, son olarak ise üzücü bir şekilde "CalaisCangılı" olarak ünlenen tuhaf bir mülteci kampında görüldü"*¹⁷⁸

Aleksandar Hemon'un **Lazarus Projesi** adlı eserinde romana adını veren Yahudi bir göçmen olan Lazarus'un göç eyleminden de ayrıntılı olarak bahsedilir. Lazarus romandaki ana karakterlerden biridir. Göç etmesinin sebebi olarak Kişinev'de yaşanan şiddet eylemlerinden(pogromdan) kaçış olduğu ifade edilir. Romanda önemli karakterlerden biri olan Brik yazacağı roman için Lazarus'un izini sürmeye başlar bu sayede Lazarus hakkında ayrıntılı bilgiler romanda verilir.

*"Yazacağım kitabın, Kişinev'deki pogromdan kaçarak geldiği Chicago'da, emniyet müdürü tarafından vurularak öldürülen göçmen hakkında olmasını planlıyordum."*¹⁷⁹

¹⁷⁷Velibor Çoliç, a.g.e, s..165.

¹⁷⁸Velibor Çoliç, a.g.e, s..165.

¹⁷⁹Aleksandar Hemon, *Lazarus Projesi*, çev: Seda Çingay, Everest Yayınları, 2013, s.47.

“Lazarus Chicago’ya, pogromdan kurtulup hayatta kalmayı başamış bir göçmen olarak gelmişti.”¹⁸⁰

Şerif Şabanoviç’in **Muhacirler** adlı romanında Sancak Bölgesi’nden Boşnakların Türkiye’ye göçü anlatılmaktadır. Yöre halkı, sosyal değişimlerin yaşanması sebebiyle bölgeden göç eder. Bölgede inanç hürriyeti yok sayılır, siyasi baskılar artar, etnik temizlik nedeniyle bölgede toplu bir göç durumu söz konusudur. Romanın ana kahramanlarından DedoAhmo göç etmez fakat kendisinin ölümünün ardından çocukları göç ederler. Aynı şekilde romanın diğer önemli kahramanlarından olan Zaim’in ailesi de topraklarından ayrılır. Roman içerisinde yazar göç sebebini şu şekilde okuyucuya vermiştir.

“Bu bahtı kara yörenin unutulmaya yüz tutmuş gizemi, tekrar dilden dile fısıltı halini almıştır. Korku, panik, kemikleri titriyor, etnik hürriyeti kâğıt üzerinde var gözüküyor, fakat toplum yaşamında aba altından sopa gösteriliyor, inanç hürriyeti yok sayılıyor, geleceğin kaygısı hüküm sürüyor. Eski vilayet gideli rejim değişimleri yaşandı, lakin hiçbiri bu bahtı kara yöreye huzur ve refah getirmedi. Tüm Sancak yöresi sessiz çığlıklarla haykırıyor, yüksek sesle düşünme yasağı içinde boğuluyor. Herkes uzaklardaki belirsiz ufuklarda çare ve vuslatı yaşayabileceğini hayal ediyor.”¹⁸¹

Bölgedeki insanların hissettikleri terk edilmişlik duygusu ve belirsizlik kendilerinin de tedirginlik yaratır.

“Bu bölgenin güneşi dişlidir, aç kurt gibi ısırgandır, ne zaman ısıracağı belli değil. Burada insanlar yalnızlaştırılmış, kendinden başkasına mânia olmamakta. Herkes çığlık atıyor lakin kendisinden başka kimse duymuyor. Sancak

¹⁸⁰Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.50.

¹⁸¹Şerif Şabanoviç, *Muhacirler*, çev: İsmet H. Öztürk, İkinci Adam Yayınları, İstanbul, 2016, s.103.

bölgesinin üstünde kara bulutlar dolaşmakta, bu karanlık ve belirsizlik her insanı tedirgin etmekte.”¹⁸²

Bölge halkı için yurtlarından kopmak, göç etmek oldukça zordur. Cesaret gerekiren bir durumdur. Göç etmeye karar veren kişiler mallarını ucuza ellerinden çıkarırlar.

“Asırlar önce ilhak ettikleri ve hemhâl oldukları ve sırt sırta cenk ettikleri, göbek bağlarını kör düğümle bağladıkları kardeşleri davetiye göndermektedir. Ata ocağından kopmak ciğerinden kopmaktan beter, bilinmeyene göç etmek hicret imanı ve cesaret gerektiriyor. Göç etmek ve bulunduğu ülkeyi terk etmek niyetinde olanların, bunu sessizce yapması çıkarları ve güvenliği icabıdır. Ülkeyi terk etmek niyetiyle mülkünü satıyorsa çok cüzi değer üzerinden elinden alınıyor, dönüşsüz gidiyorsa eski vilayetten kalma sosyal hesaplar açılabilir kaygısı yaşanıyor. Bu engelleri aşmak yetmiyor, tüm resmi dairelerden borcu olmadığı, bir yükümlülüğü bulunmadığına dair temiz belge gerekiyordu.”¹⁸³

“Bu yöre insanların tarihsel mantalitesi; kavgacılığı ve ayrıştırmacılığıdır. İnsanoğlunun irrasyonelliği; ayrışmaları, etnik ayrışmalar, kavimler arasında nifak ve nefret tohumları ekerek insanlığın en büyük suçu ve günahı olan ırkçılığı doğurmuştur. Mümbit ya da çorak toprağın, kavgaya değil, hemhal, muhabbet ve sevgiye susamış olduğunu mütemadiyen göz ardı edilmiştir. En vahim çoraklık olduğunu görememesi elim göçlere yol açmıştır.”¹⁸⁴

“Sancak bölgesi, fundamentalizmin ve şovenizmin sirkine yem ediliyor, zorunlu göçü tetikleyen yegâne müsebbibidirler.”¹⁸⁵

¹⁸² Şerif Şabanoviç, a.g.e, s. 104.

¹⁸³ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s. 104.

¹⁸⁴ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s.107.

¹⁸⁵ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s.108.

Saša Stanišić'in **Köken** adlı romanında Saša ve ailesi ilk olarak ülkelerinden ayrılmalarının nedenini savaş olarak açıklar. Almanya'ya göç eden aile bir süre burada yaşar. Saša, dağılan Yugoslavya ile birlikte ailesinin dünyaya yayıldığını romanda belirtir. Annesi ve babası savaş sebebiyle Bosna'dan ayrılıp ilk önce Almanya'ya göç eder. Fakat daha sonra sınır dışı edilir. Saša'nın sınır dışı edilmeyişi ile ilgili olarak verilen bilgiler ışığında anne ve babasının ise Almanya'daki birtakım yönetmeliklere uygun olmadıkları ve bu sebeple sınır dışı edildikleri düşünülebilir.

“1998’de sınırdışı edilmememin nedeni, Yabancılar Dairesi’ndeki memurun yönetmeliklerine göre hizmetin sınırını birazcık aşması. Beni dinlemiş, dinlemiş, Heidelberg’de okumak istediğimi söyleyince dikkat kesilmişti. Opsiyonları inceledi. “Üniversite kayıt sertifikasını getir,” dedi, “gerisine sonra bakarız.””¹⁸⁶

Anne ve baba, sınır dışı edilmelerinin ardından ise Amerika'ya göç eder. Saša'nın annesi ve babası 1998 yılında Florida'ya taşınır. Saša, annesinin ve babasının göç edecekleri ikinci yeri Florida olarak seçmelerinin sebebini, Vişegrad'ta yaşanan etnik temizlik sebebi ile Vişegrad'a geri gönderilmek istememeleri şeklinde açıklamıştır.

“Almanya’da mutlu muydular? Evet, bazen, yani, çok nadir. 1998’de Almanya’yı terk etmek zorunda kaldılar. Etnik temizliğe uğramış Vişegrad’a geri gönderilmemek için Florida’ya göç ettiler.”¹⁸⁷

Aynı romanda göç eden karakterler arasında Saša'nın dedesi ve ninesi de vardır. Nine ve dede Saša ve ailesinin göçünün ardından Almanya'ya giderler. Muhamed dede ve Mejrema nine de bir süre sonra tıpkı Saša'nın annesi ve babası gibi Almanya'dan sınır dışı edilir. Vişegrad'ta şehrin yeniden inşası söz konusudur. Bu sebeple Vişegrad'a geri dönemeyeceklerinden dolayı Lulateyzenin yakınlarında bir eve taşınırlar. Zavidoviçi'de hayatlarına devam ederler.

¹⁸⁶Saša Stanišić, *Köken...*, s.184.

¹⁸⁷Saša Stanišić, *Köken*, s.57.

“Mejrema ninem ve Muhamed dedem de sınır dışı edildiler. Memleketlerinin yeniden inşası için insana ihtiyaç var, denmişti kendilerine. Vişegrad’a dönemezlerdi. Zavidoviçi’de, kızlarının, yani Lula teyzemin ailesi ile oturduğu eve yakın küçük bir eve taşındılar.”¹⁸⁸

4.1.7. Nedeni Belirtilmeyen Göçler

İncelemeye aldığımız romanlarda nedeni açıklanmayan göçler de mevcuttur. Karakterlerin aniden verdiği kararlar, amaçları ve hayalleri doğrultusunda da göç ettiği tahmin edilen fakat tam olarak göç amacı belirtilmeyen romanlar bu başlık altında değerlendirmeye alınmıştır.

Aleksandar Hemon’un **Lazarus Projesi** adını verdiği romanda birden fazla karakterin göç ettiği belirtilir. Bu karakterlerden biri olan Vladamir Brik aslen Bosnalıdır. Savaşın öncesinde ülkesinden ayrıldığı Amerika’ya göç ettiği bilgisi romanda ifade edilir. Fakat göç etmesinin sebebi tam olarak açıklanmamıştır.

“Tecrübelerimden biliyorum ki, -savaş başlamadan hemen önce ülkeyi terk etmiş ve herkesi, her şeyi ardında bırakmış biri olarak – bir Bosnalıya savaşla ilgili bir şey soracak olursam, bu soru kolaylıkla savaşın dehşetleri ve benim olan bitenler hakkında gerçek bir fikir sahibi olamamın imkânsızlığına dair uzun bir nutuk atılmasına yol açabilir. Bu duruma düşmekten kaçınmak için kendimi eğitmişim ama bu defa sordum.”¹⁸⁹

¹⁸⁸Saša Stanišić, *Köken*, s.208.

¹⁸⁹Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.22.

Hemon'un eserinde Brik dışında göç eden ana karakterlerden biri olan Lazarus'un kardeşi Olga'dır. Romanda verilen bilgiler dâhilinde Olgaabisinin ölümünün arıdından göç eder. Fakat göç nedeni tam olarak belirtilmeyen karakterlerden biridir.

*“Pogromdan birkaç yıl sonra, 1908 yılında oldu bu. Lazarus'un Olga isimli kız kardeşi vardı. Olga kardeşinin ölümünden birkaç yıl sonra Chicago'dan ayrılarak Viyana'ya yerleşti.”*¹⁹⁰

Romanda bahsi geçen Rora isimli karakter de Bosna'dan Amerika'ya yaşamak üzere göç eder. Rora hakkında romanda ayrıntılı olarak yaşamına dair bilgiler verilmiş olsa da göç etmesinin sebebi hakkında herhangi bir şey söylenmemiştir.

Bekim Sejranović **Dnevnik Jednog Nomada** adlı romanında ana karakter yazarın kendisidir. Günlüğünü roman olarak kaleme alan göçmen yazar, asıl memleketi Brčko'dan Oslo'ya göç eder. Yazar Oslo'da yaşar fakat ayda bir olmak sureti ile kızını görmeye Ljubljana'ya gider. Oslo'da ikamet eden yazar nedeni belirtilmeyen bir kararla Oslo'dan da Zagreb'e göç eder.

*“Oslo'dan Zagreb'e taşınacağım gün geldi. Yanımda bir çanta dolusu kıyafet, bir de küçük sırt çantamda dizüstü bilgisayar ve birkaç kitap taşıyorum. Kışlık eşyaları ve kitapların geri kalanını arkadaşım Jon'a bıraktım.”*¹⁹¹

Oslo'dan Zagreb'e taşınan yazar kalıcı olması umuduyla şehirden ayrılır. Fakat Oslo'da on üç yaşında kızını da bırakır. Kalıcı olarak taşınmayı düşünen yazar kafasında birçok planı ve fikri olduğunu belirtir.

¹⁹⁰ Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.265.

¹⁹¹ Bekim Sejranović, *Dnevnik Jednog...*, s.42.

*“Belki de bu benim Oslo hakkındaki romanımın sonudur. Ama gerçekten bittiğini nasıl anlarsınız? Belki gerçekten bölümlerden birinin sonudur.”*¹⁹²

*“Yazın başlangıcı ve sonunda Oslo’dan Zagreb’e taşıyorum. Kalıcı bir taşınma olmasını içten içe umuyorum, ama gerçek şu ki ne kadar kalacağımı, ne yapacağımı, ne yaşayacağımı bile bilmiyorum. Ama her zaman olduğu gibi, pek çok fikrim, planım, hayalim var, doğruyu söylemek gerekirse, yeni bir deneyim, ülke, şehir ya da kadından önce iyimserlik dalgasına kapılmak.”*¹⁹³

Yazar daha önce pek çok ülke değiştirdiğini, farklı farklı şehirlerde bulunduğunu eserin içinde ifade etmektedir. Fakat Zagreb’te hiç yaşamamıştır. Defalarca kez gidip gelmesine rağmen oraya taşınmamıştır.

*“Brčko, Rijeka, Oslo, Ljubljana, Tuzla, Hvar’daki Stari Grad’da, kısa bir süreliğine Belgrad, Melbourne, Pazin ve diğer birkaç yerde yaşadım, ama Tanrı’nın kerameti daha önce Zagreb’de hiç yaşamadım. Genellikle birkaç günlük gittim ve geldim, hatta haftalarca kaldım, hepsi arkadaşlarıma, kız arkadaşlarıma ya da iş ziyaretiydi.”*¹⁹⁴

Roman içerisinde göç sebebi tam olarak belirtilmese de yazarın hayalleri ve planları adına Oslo’dan ayrıldığını düşünebiliriz.

Bekim Sejranović **Sandale** adını verdiği romanında, aynı DnevnikJednogNomada adlı eserinde olduğu gibi ne için göç ettiğinden tam olarak bahsedilmez. Fakat romanda belirtildiği üzere bir kız ve onun oğlu ile yaşamak amacı ile göç edebileceğini tahmin edebiliriz.

¹⁹² Bekim Sejranović, *Dnevnik Jednog...*, s.42.

¹⁹³ Bekim Sejranović, *Dnevnik Jednog...*, s.44.

¹⁹⁴ Bekim Sejranović, *Dnevnik Jednog...*, s.44.

*“Doksan beş yılının sonbaharında, bir kız ve onun iki yaşındaki oğluyla birlikte yaşayacağım bir daire bulmak için Oslo'ya gittim”*¹⁹⁵

Bekim Sejranović'in **Nigdje Niotkuda** adlı eserinde göç eden bir diğer kişide anlatıcı, yani yazardır. Yazar göç edeceğinin sinyalini şu cümleler ile açıklar:

*“O zamanlar da aynıydı, doksanların başında, Rijeka'da pazarın üstündeki odamda otururken bile gidecek hiçbir yerim yoktu ve gitmek zorundaydım.”*¹⁹⁶

Öğrenci olarak Hırvatistan'da bulunan yazar, ani ve nedeni belli olmayan bir karar ile Norveç'e gider.

*“Bir yıl onun yanında kaldım ve sonra aniden ve plansız bir şekilde Norveç'e gittim.”*¹⁹⁷

Yazar, daha sonrasında Zagreb'e gittiğini ifade eder. Ancak, Bosnalı mültecilerin Zagreb'ten geri gönderildiğinden bahseder. Genellikle istasyonda, camilerde bulunan insani yardım bekleyenleri, Bosna büyükelçiliğinin önünde bulunanları toplayıp geri gönderirler. Yazar, iki gün boyunca Malezyalı insani yardım kuruluşundakılır ve sonraki gün teyzesi Zika yanına gelir. Zika teyze pasaport ve Norveç bileti getirir. Bunun yanında bir miktar para verir. Norveç'e gideceğini söyler. Norveç Avrupa'da Bosna-Hersek'ten mülteci kabul eden son ülkedir.

4.2. Göç Şekli

19. yüzyılın son çeyreğinden 21. yüzyılın başlarına kadar göç temasını elen alan Boşnak romanlarında, roman kahramanlarının ne amaçla göç ettiklerini veya

¹⁹⁵ Bekim Sejranović, *Sandale...*, s.88.

¹⁹⁶ Bekim Sejranović, *Nigdje...*, s.69.

¹⁹⁷ Bekim Sejranović, *Nigdje...*, s.70.

göç eylemini düşündüklerini göç etmede etkili faktörler bölümünde ele aldık. Bu bölümde hangi vasıta ve ne şekilde göç ettiklerini verdik.

4.2.1. Tek Başına Yapılan Göç

Bu başlık altında incelediğimiz romanlarda göçü tek başına gerçekleştiren karakterler sınıflandırılacaktır.

Edhem Mulabdić'in **Zeleno Busenje** adlı romanında ana karakterlerinden biri olan Ahmet savaşmak amacı ile yaşadığı şehir Maglaj'dan tek başına ayrılır.

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** romanında, romanın anlatıcısı olan yazar tek başına göç eder. Aljoša karakterinin kimle göç ettiği hakkında bir bilgi yoktur. Bir diğer karakter Alija, yine tek başına göç edenlerden biridir.

Bekim Sejranović'in **Dnevnik Jednog Nomada** adını verdiği eserinde Oslo'dan Zagreb'e taşındığını belirtir. Bu eylemi tek başına gerçekleştirdiği romanda ifade edilir.

*“Oslo'dan Zagreb'e taşınacağım gün geldi. Yanımda bir çanta dolusu kıyafet, bir de küçük sırt çantamda dizüstü bilgisayar ve birkaç kitap taşıyorum. Kışlık eşyaları ve kitapların geri kalanını arkadaşım Jon'a bıraktım.”*¹⁹⁸

*“Yazın başlangıcı ve sonunda Oslo'dan Zagreb'e taşıyorum. Kalıcı bir taşınma olmasını içten içe umuyorum, ama gerçek şu ki ne kadar kalacağımı, ne yapacağımı, ne yaşayacağımı bile bilmiyorum. Ama her zaman olduğu gibi, pek çok fikrim, planım, hayalim var, doğruyu söylemek gerekirse, yeni bir deneyim, ülke, şehir ya da kadından önce iyimserlik dalgasına kapılmak.”*¹⁹⁹

¹⁹⁸ Bekim Sejranović, *Dnevnik Jednog...*, s.42.

¹⁹⁹ Bekim Sejranović, *Dnevnik Jednog...*, s.44.

Bekim Sejranović'in **Sandale** adlı romanda, romanın ana kahramanı olan anlatıcının tek başına göç ettiği belirtilir.

Skender Kulenovic'in **Ponornica** romanında Muhamed karakteri, eğitim amaçlı yaptığı göçünü tek başına gerçekleştiren roman karakterlerinden biridir.

Göç eden bir diğer karakter Sırp Kerim'dir. Romanda verilen bilgiler ışığında Sırp Kerim'in tek başına göç ettiği anlaşılmaktadır.

“Böylece Sırp Kerim kavalını aldı ve bir daha dönememek üzere, eşek sırtında köyden ayrıldı.”²⁰⁰

Aynı romanda göç eden karakterlerden biri olan Aslan Çavaro'nun tek başına göç ettiği düşünülebilir.

Husein Bašić'in **Tude Gnijezdo** romanında, romanın ana kahramanı olan İbrahim Plav'dan ayrılarak İstanbul'a göç etmiştir.

4.2.2. Yanında Birleriyle Birlikte Yapılan Göç

İncelediğimiz romanlarda yanında birileriyle göç eden karakterler bu başlık altında gruplandırılacaktır.

Semezdin Mehmedinović'in **Me'med Kırmızı Bandana** romanında Semezdin, eşi Sanya ve oğlu Harun ile birlikte Amerika'nın Arizona eyaletinde bulunan Phoenix'e göç ederler. Fakat önce Harun ve annesi Sanja Saraybosna'dan Zagreb'e birlikte giderler.

²⁰⁰Velibor Čolić, *a.g.e*, s.95.

“Mesela Zagreb’te birkaç ay yaşadığımızı hatırlıyor. Saraybosna’yı Harun’la birlikte Eylül 1995’te terk etmişti. Şehir hala kuşatma altındaydı. Sorosh’unşöförü onları havalimanı pisti üzerinden Kojnic’e ulaştırmıştı.”²⁰¹

Zagreb’te bir süre yaşadktan sonra romanın kahramanları hep beraber ailece Amerika’ya göç ederler.

“1996 yılında Arizona’ya taşındıktan sonra, birincil konsepti mimari ile ekoloji (arkeoloji) arasındaki bağı temel alan bu yeri ziyaret etmiştik.”²⁰²

Edhem Mulabdić’in **Zeleno Busenje** adını verdiği romanında Ahmet’in şehirden ayrılmasının ardından, şehire yapılan ilhak nedeniyle toplu bir göç daha yaşanır. Yine romanın ana karakterlerinden olan Ayşe, Ahmet’in annesi ve onların dışında mahalle halkı yaşanan korkudan dolayı Maglaj’dan ayrılırlar.

IvoAndrić’in **Hanımefendi** romanında ana kahraman Rayka ve annesinin birlikte Saraybosna’dan Belgrad’a göç ettiği, eser içerisinde açıkça belirtilir.

“Yaz devam ederken, annesi ile birlikte Belgrad’a taşınmaya karar verdi. Burada dayısı CorceHaciVasić yaşıyordu. Annesi, her şeyi kabul ettiği gibi bunu da yaşlı gözleri titreyerek kabul etmişti. Veso, kiraya verecekleri evleri ile ilgilenme ve dükkânı idare etme işleri kendi üzerine almıştı.”²⁰³

“Hanımefendi ile annesi, 1919 yılının sonlarında Saraybosna’yı terk etmişti. Yanlarına birkaç sandık ve valiz götürmüş, en değerli mobilyalarını ise vardıklarını

²⁰¹Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.180.

²⁰²Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.50.

²⁰³Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.128.

haber edince demiryolu vasıtasıyla Belgrad'a göndermesi için Veso'ya emanet etmişlerdi.”²⁰⁴

İvo Andrić'in **Lanetli Avlu** romanında, Rahip olan FraPetar ve FraTadijaOstajić birlikte İstanbul'a giderler. Aynı romanda vali tarafından tutuklanarak İstanbul'a gönderilen Kamil'in muhafızlar eşliğinde gittiğine dair bilgiler verilir.

“Ve Kâmil güvenilir fakat ağzı sıkı bir muhafız gözetiminde İstanbul'a gönderildi. (Valinin kadiya tanıdığı tek ayrıcalık buydu.) Ve bütün kitapları ve el yazmaları da mühürlenerek onunla birlikte yollandı. Kadı ve diğer arkadaşları bunu öğrenir öğrenmez arkasından, durumu açıklaması ve bu genç adama İstanbul'da yardımcı olması için kendi adamlarını yolladı. Bu kişi başkente vardığında Kâmil çoktan sorgusu başlayana kadar hapishanede tutulması için Latif Efendi'ye sevk edilmişti.”²⁰⁵

Saša Stanišić'in **Köken** romanında, göç eyleminde bulunan birden fazla kişi vardır. Ana karakter olan Saša, göç eylemini annesi ile birlikte gerçekleştirir. Bosna'da yaşanan savaş nedeniyle göç eden Saša Almanya'ya yerleşir. Saša ile annesi Sırbistan, Macaristan ve Hırvatistan üzerinden Almanya'ya giderler. Babası ise daha sonra yanlarına gider.

“Köken savaş. Bizim için öyle: Anenmle ben Sırbistan, Macaristan ve Hırvatistan üzerinden Almanya'ya geldik. 24 Ağustos 1992'de Heidelberg'e vardık. Babam bizi Sırp sınırında yolcu ettikten sonra Vişegrad'a annesinin yanına döndü. Altı ay sonra oda geldi.”²⁰⁶

²⁰⁴İvo Andrić, *Hanımefendi*, s.128

²⁰⁵İvo Andrić, *Lanetli...*, s.60.

²⁰⁶Saša Stanišić, *Köken*, s.57.

Saša'nın annesi ve babası Almanya'da bir süre yaşamının ardından sınır dışı edilirler. Bu sebeple birlikte Amerika'ya göç ederler.

“1998’de Almanya’yı terk etmek zorunda kaldılar. Etnik temizliğe uğramış Vişegrad’a geri gönderilmemek için Florida’ya göç ettiler.”²⁰⁷

Saša'nın dayısı da yaşadığı kötü olaylar sonrasında göç eylemini ailesi ile birlikte gerçekleştirirler. Saša'nın dedesi Muhamed ve ninesi Mejrema birlikte göç eder.

“1995’te ninemle onu Heidelberg’e getirmeyi başardık.”²⁰⁸

Şerif Şabanoviç'in **Muhacirler** romanında, Sancak Bölgesin'den yöre halkı olarak genel toplu bir göç yaşandığı belirtilir. Bölge halkının kendilerini ait hissettikleri ülkeye göç etmeleri romanda açıkça verilir.

“Dedo Ahmo’yu geceli gündüzlü bir tasa sarmıştır; ezelden beri tanıdığı insanlar gitgide terk-i diyar ediyorlar, aidiyet duydukları ve biat ettikleri ülkeye hicret ediyorlardı.”²⁰⁹

Romanın ana karakterlerinden olan Dedo Ahmo'nun oğulları da aileleri ile birlikte göç eyleminde bulunurlar. Giderken de göç eden diğer insanlar gibi her şeyi satıp yöreyi terk ederler.

“Dedo Ahmo’nun oğulları o büyük varlıklarını cüzi paraya sattılar, bu paranın bir kısmını rüşvet olarak vesikaya verdiler, DedoAhmo’nun hayali gerçekleşiyor, onun torunları korku içinde ve başkalarının istediği gibi büyümeyecek, kendilerine ait vatanları, bayrakları olacak. Bugüne kadar varlıklı idiler, söz sahibi

²⁰⁷Saša Stanišić, *Köken*, s.57

²⁰⁸Saša Stanišić, *Köken*, s.64.

²⁰⁹ Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s. 104.

*ve tüm yörenin saygısını, sevgisini yaşıyorlardı, bundan sonra her şeyi yeni baştan inşa etmek zorunda kalacaklar, fakat başkalarının hükmü sürdüğü ve kendin olamadığın, asıl zürriyet yetiştiremeyeceğin yer senin değildir.”*²¹⁰

Roman içerisinde verilen bir diğer önemli karakter olan Zaimde bölgeden göç etmeye karar verir. Aile bağları son derece kuvvetli olan Zaim, evli kardeşlerini geride bırakmak zorunda kalır. Geride kalan kız kardeşleri dışında Zaim ve tüm aile birlikte göç ederler.

*“Anne Ayça’nın ölümünden sonra, Zaim’in ailesinin de uzak yola çıkma mâni hal kalmamıştır, yalnız çok zor kazandıkları toprakçığı nasıl satmalı? Vesikası olan herkes gidici, toprak alıcısı yok gitmek mi zor kalmak mı? Zaim toprağını satarsa ancak o parayla vesikayı elde debilir. Emira ve iki ablası Zaim ve Hamid’den bu dünyada ayrılmak asla istemezler. Hasna’nın yegâne ve sonsuz arzusu ağabeyleriyle aynı yola çıkmak ve onlardan ayrılmamak.”*²¹¹

*“Zaim en zor kakarı veriyor. Dönüşü olmayan yola çıkacak, Hasna’nın ağabeyleriyle birlikte, ardında iki gözü yaşlı Saniya ve Kadriya’yı hasret ve tahassür içinde bırakarak.”*²¹²

Dedo Ahmo’nun çocukları ve Zaim’in ailesi birlikte bölgeden ayrılırlar.

*“Göç etmek, iki uçlu bir değnek, bir ucu vuslat bir ucu kopuş. DedoAhmo’nun ve Zaim’in aileleri sarıldılar bu değneğe. Dönüşü olmayan yola koyuldular, kanlı gözyaşları, paramparça yürekleri arkalarında bırakarak...”*²¹³

²¹⁰ Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s. 108-109.

²¹¹ Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s.109.

²¹² Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s.109

²¹³ Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s.110.

İki aile birlikte göç etmişlerdir. Fakat “Ana Vatan” olarak adlandırdıkları ülkede yolları ayrılır. Ailelere vesikalarını yollayan akrabalar farklı şehirlerde yaşar. Bundan dolayı iki aile için farklı şehirlerde yeni hayat başlar.

Saša Stanišić’in **Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?** romanında, ana kahraman Aleksandar ailesi ile birlikte göç eder.

*“Büyükanne Katarina Vişegrad’a geri dönmek istiyor. Babam, onu fikrinden caydırmaya çabalamadı. Annem, babama çabalamadığı için bağırdı.”*²¹⁴

Aleksandar’ın arkadaşı Asija’da göç eden karakterlerden biridir. Fakat kendisinin kimle veya ne şekilde göç ettiğine dair bir bilgi romanda verilmemiştir.

Velibor Çolić tarafından kaleme alınan **Hıdırellez** adlı romanda birçok karakter göç eder. Romandaki göçlerin bir kısmı dönemlik ve bir kısmı zorunlu göç olarak verilir.

Göç eden karakterlerden ilki Aslan Çorelo Bayramoviç’tir. Çorelo iş arkadaşları olan müzisyenler ile birlikte göç eder.

*“Ertesi sabah, o hüzünlü 1943 senesinde, Aya Yorgi’nin ertesi günü, Ploska Orkestrası’nın müzisyenleri enstrümanlarını alıp uğursuz bir yıldızın rehberliğinde kuzeye doğru yola çıktılar.”*²¹⁵

Göç eyleminde bulunun başka bir karakter Aslan Bahtalo’dur. Kendisi defalarca kez göç eyleminde bulunur. Fakat ilk göçü tıpkı Aslan Çorelo Bayramoviç gibi orkestrası ile birlikte.

²¹⁴Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.122.

²¹⁵Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.69.

“1961 yılının ilkbaharında Aslan ve orkestrası köyden ayrılarak Belgrad’a yerleştiler.”²¹⁶

Bekim Sejranović’in, **Nigdje, Niotkuda** adlı romanını incelediğimizde birden fazla karakterin göç ettiğini görüyoruz. Bu karakterlerden bazıları tek başına göç ederken bazıları ise yanında birileri ile göç eylemini gerçekleştirir.

Slavko adlı karakter savaş sebebiyle ailesi ile Almanya’ya göç eder. Romanın önemli karakterlerinden biri olan Kasım, yazarın dedesidir. İlk olarak köyden şehire taşınır. Bu eylemi de ailesi ile gerçekleştirir. Daha sonra ülkede yaşanan savaş yeniden göç etmelerine sebep olur. Bu göç de yazarın annesi ve anneannesi ile birlikte gerçekleşir. Romandaki bir diğer karakter olan yazarın babası da göç eyleminde bulunur. Fakat onun kimle göç ettiği hakkında bir bilgi verilmemiştir.

Minka romanında birden fazla göç yaşanır. Bu göçlerden ilki, Minka, eşi ve teyzesinin birlikte gerçekleştirdiği göçtür. Yangın sebebi ile birlikte başka şehire göç ederler.

Mevluda Melajac’ın **Durumlija** romanında, ana karakter olan Ömer, Cafer ve gönüllü topluluğu ile birlikte göç ederler. Yine aynı romanda yer alan Cafer’in eşi de ailesi ve çocukları ile birlikte göç eder.

4.2.3. Göç Vasıtaları

Çalışmamıza dâhil etmiş olduğumuz romanlardaki göç eden karakterlerin çeşitli vasıtalar kullandığı gözlemlenmiştir. Genel olarak hava yolu, kara yolu, deniz yolu, demir yolu taşıtlarının kullanıldığı belirlenmiştir. Bu taşıtların dışında karakterlerin yürüyerek, kervan veya hayvan eşliğinde göç eylemini gerçekleştirdiği

²¹⁶Velibor Çolić, *a.g.e*, s.102.

de tespit edilmiştir. 1992 sonrasında yapılan göçlerde genel olarak uçak, araba gibi taşıtların tercih edildiği görülmüştür.

Göç eylemini sırasında roman kahramanlarının aktarma yaparak farklı taşıtlar kullandığı da dikkat çekicidir.

Semezdin Mehmedinoviç'in **Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** adını veridiğieserinde, romanın başlıca kahramanlarıolan Semezdin, Sanja ve Harun Amerika'ya **uçak** ile göç ederler.

“1 Şubat 1996'da, bu havalimanına ilk gelişimizde, bavullarımız bizimle beraber gelmişti. Yolda kaybolmuştu. Havalimanı çalışanı bunu dert etmememizi, bagajımızı bulur bulmaz adresimize teslim edeceklerini söylemişti. Ancak o zamanlar bir adresimiz yoktu. Bagajımız kayıptı ve bu benim, içimde tarifsiz bir sıkıntıya sebebiyet vermişti. Daha sonra anlayacaktık ki bavulumuzun içindekiler esasında hepten lüzumsuz şeylerdi: çölde asla ihtiyaç duymayacağımız kışlık kıyafetler ve muhtemelen bir daha okumayacağız birkaç kitap. Ancak savaştan çıkan mültecilerin sahip olduğu tek şey bu bavuldu, o bizim her şeyimizdi.”²¹⁷

Romanda belirtildiği üzere savaştan dolayı ülkesini terk eden Semezdin ve ailesi Amerika'ya giderler. Fakat Amerika'ya gitmeden önce bir süre Zagreb'de yaşarlar. Zagreb'e ilk olarak ülke kuşatma halinde iken sadece Sanja ve Harun göç eder. Romanda belirtilen bilgiler ışığında bu yolculuğu ilk olarak **hava taşıtı** devamını ise **kara taşıtları (kamyon)** ile yaptıklarını söyleyebiliriz.

“Saraybosna'yı Harun'la birlikte Eylül 1995'te terk etmişti. Şehir hala kuşatma altındaydı. Sorosh'un şöförü onları havalimanı pisti üzerinden Konjic'e ulaştırmıştı. Oradan bir kamyona binip Split'e varmışlardı. Onlardan haber almayalı

²¹⁷Semezdin Mehmedinoviç, a.g.e, s.42.

iki gün olmuştu. Konuştuğumuzda, Zagrebli arkadaşlarım Nenad ve Marija'nın evine yerleşmişlerdi, bu Sanja'nın onlarla ilk karşılaşmasıydı."²¹⁸

Saşa Stanišić'in **Köken** romanında Saşa ve annesinin göç eylemini hangi vasıta ile yaptıklarına dair bilgiler mevcuttur. Yol olarak Sırbistan, Macaristan ve Hırvatistan üzerinden Almanya'ya gittikleri belirtilir. Saşa'nın teyzesi Almanya'da yaşar. Annesi ile birlikte Almanya'ya göç ettiklerinde kendilerini Münih Havalimanı'ndan geri göndermek istediklerinde, teyzesi ve teyzesinin eşi garanti mektubu ile beraber en kötü durumda dahi kendilerine bakacaklarını taahhüt ederler. Buradan yola çıkarak Saşa ve annesinin **uçakla** Almanya'ya göç ettiğini düşünebiliriz.

*"Annemle beni Münih havalimanında tutup gerisingeri göndermek istediklerinde bu ikisi bir garanti mektubu ile en kötü durumda bize bakacaklarını taahhüt etmişti."*²¹⁹

İvo Andrić'in **Hanımefendi** romanında, Hanımefendi (Rayka) ve annesi Belgrad'a aktarmalı olarak giderler. Annesi ile birlikte Belgrad'a göç eden Rayka **tren** ile yolculuk yapmıştır. Sava Nehri'ne geldikten sonra ise **sandal** ile ulaşım sağladıkları bilgisi romanda belirtilmiştir.

"Slavonski Brod'a vardıklarında tam beş saat boyunca soğuk ve yağmurlu gecenin ortasında birilerinin onlara kefil olmasını beklemişlerdi. Her ne kadar dikkatli davranmış olsalar da valizlerinden biri çalınmıştı. Bu, çok fazlaydı. Aydınlatması zayıf istasyonda beyaz buhar salan büyük bir trenin yanı başında duran Hanımefendi, kendisini kesiyorlarmış gibi bağıyordu. Tanrı'dan ve insanlardan bu aşağılık haydutluğa karşı medet dileniyordu, lakin insanlar onun yanından geçip gidiyor, onu itekleyip valizlerine takılıyordu. Sesine kulak veren yardımına koşan

²¹⁸Semezdin Mehmedinović, *a.g.e*, s.180.

²¹⁹ Saşa Stanišić, *Köken*, s.58.

yoktu. Büyük zorlujlarla tıpkı Bosna'dan yola çıkan **tren** gibi tıklım tıklım olan Belgrad **trenine** binmeyi başarmışlardı.”²²⁰

“Bu yolculuk, uzun, yorucu ve her anlamda tatsızdı. Trenler yavaş ve düzensiz ilerliyorlardı. Vagonların pencereleri camsızdı, yerlerinden çıkarılmış koltuklardaki deriler ve çuhalar yırtıktı. O kadar büyük bir kalabalık vardı ki bazı inatçı ve umursamaz tipler trenlere, vagonların pencerelerinden giriyordu. Kapılara akın edip birbirlerinin kucaklarında oturanlar ile koridorlarda duranlar ise kirli ve fakir giyimliydi, üzerlerinden soğan ve rakı kokusu yayılıyordu, davranışları kaba, konuşmaları küfürliydü. Durdukları duraklar görülmemiş bir selin eseriymiş sanki; duvarları çökük, çitleri kırık, fidanlıkları ezilmişti. Trenleri karşılayan kırmızı şapkallı memur, bahtsız bir suçlu gibiydi.”²²¹

“Ertesi günün gri ve soğuk öğlesinde Zemun'a varmışlardı. Sava Köprüsü yıkıldığı için tren ilerleyemiyordu. Uykusuz, susuz ve saçları başları dağınık bir halde çamurlara basa basa ağzına kadar dolu bir **sandala** binip Belgrad'a ulaşmışlardı. Tan vaktinde HacıVasiç'inSmilyaniç Sokağı'ndaki evinin önüne varmışlardı.”²²²

Şerif Şabanoviç **Muhacirler** romanında, Sancak Bölgesi'nden Türkiye'ye göç eden DedoAhmo'nun ailesi ve Zaim'in ailesinin **tren** ile yolculuk ettikleri açıkça belirtilmiştir.

“Bilinmeyene giden Tren gece karanlığını yarararak yoluna devam ediyor, yüklendiği acılardan o da bitap düşüyor. Gökteki Ay ve yıldızlar artık tanıdık

²²⁰İvo Andriç, *Hanımefendi...*, s.129.

²²¹İvo Andriç, *Hanımefendi...* s.128.

²²²İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.130.

değiller, yabancı çehrelerini gösteriyorlar. Günah ve sevaptan müteşekkil bu tren, vuslat noktasına nihayet varıyor."²²³

*"Büyük şehrin garında iki nefes mevcut, biri vuslat diğeri yabancı, hangisinin teneffüs etmeli? Çare yok seçim yok!"*²²⁴

Saša Stanišić'in **Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?** romanında göç eden Aleksandar ve ailesinin ilk olarak Belgrad'a gittikleri, sonrasında ise Almanya'ya göç ettikleri romanda belirtilir. Yolculuk esnasında, babasının araba kullanırken yolda tanklarla karşılaştığı ifade edilir. Aleksandar'ın babasının geçen her tank için korna çaldığı bilgisi mevcuttur. Verilen bilgiler ışığında Belgrad'a giderken **araba** yolculuğu yaptıklarını söyleyebiliriz.

*"Seni o gün bulamadım; o yüzden sana yazıyorum. Belgrad'a giderken, karşıma gelen tankları üstünde taşıdığı için toprak adına utandım. Babam her tank, her cip ve her kamyon için bir kere korna çalıyordu. Korna çalmazsan seni durdururlar."*²²⁵

Velibor Čolić'in **Hıdırellez** romanında birçok göç yaşanır. Romanda verilen göçlerden ilki Aslan Čorelo ve orkestrasınınıkidir. Aslan Čorelo ve arkadaşları köyden dönemlik olarak göçü sırasında verilen bilgilere göre hem **yürüyerek** hem de **tren** ile yolculuk yaptıkları belirtilir.

*"Tüm bilgeler gibi, yürüyerek yolculuk ediyorlardı. Zaman zaman diğerv Slav ülkelerine, üç imparatorluğun külleri üzerinde yükselen bu yeni coğrafyaya serpilmiş büyük şehirlere gitmek için, pek de yaygın olmayan Yugoslav demiryolu ağını kullanıyorlardı."*²²⁶

²²³ Şerif Şabanović, *a.g.e*, s.110.

²²⁴ Şerif Şabanović, *a.g.e*, s.110.

²²⁵ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.121.

²²⁶ Velibor Čolić, *a.g.e*, s.57.

Aynı romanda göç eden diğer karakterlerden biri olan Sırp Kerim'dir. Sırp Kerim'ingöç şekli hakkında bilgi verilmiştir. Birkaç kez göç eyleminde bulunan Kerim **eşek** ile yolculuk yaptığı belirtilir.

*“Böylece Sırp Kerim kavalını aldı ve bir daha dönmek üzere, eşek sırtında köyden ayrıldı.”*²²⁷

Aynı romanda göç eylemi gerçekleştiren karakterlerden biri olan Çovaro bir göçebe olarak bir süre hayatını devam ettirir. Bu sırada bir **karavan** ile dolaşır.

*“Her nasıl olduysa birkaç sene sonra Montpellier yakınlarında seyyahlarla birlikte, Rayko Kuğu Romanes adında bir adamın kullandığı bir karavanda görüldü.”*²²⁸

Daha sonra Fransa'da görülen Çovaro'nun Fransa'dan sınır dışı edilerek Belgrad'a gönderildiği bilgisi verilir. Bu esnada ise **uçak** yolculuğu yaptığı belirtilir.

*“Fransız makamları tarafından sınır dışı edilen Aslan Çavaro cebine üç yüz Avro konup bir charter uçağıyla Bükreş'e gönderildi.”*²²⁹

Çovaro sınır dışı edildikten sonra yeniden Fransa'ya geri döner fakat burada kısa bir süre kalır. Sonrasında ise mülteci kampında görülür. Roman içerisinde Çovaro özelinde olmayıp, genel olarak mülteci kampına gidenlerin **deniz** veya **kara yolu**nu kullandıkları ifade edilir.

“Kamp sakinleri üçe ayrılıyordu: öğlen yatanlar, hep öğlen kalkanlar ve hiç uyumayanlar. Mülteciler Cangıl'a deniz veya kara yoluyla geliyor ve aynı şekilde

²²⁷Velibor Çolić, *a.g.e*, s.95.

²²⁸Velibor Çolić, *a.g.e*, s.154.

²²⁹Velibor Çolić, *a.g.e*, s.165.

*ayrılmaya çalışıyorlardı, gelgelelim kamptan sonsuza dek ayrılmak diye bir şey yoktu.”*²³⁰

Husein Başıć'in **Tuđe Gniježdo** adını verdiği romanında İstanbul'a göç eden İbrahim **kervan** ile göç ettiği ifade edilir.

*“Kervan yavaşça ilerliyordu, bir kırkayak gibi sürükleniyordu, handan hana, günler geceler geçiyordu...”*²³¹

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** romanında, yazar **uçak** ile göç ettiğini açıkça belirtir.

*“İlk defa uçakla uçuyordum. İçersinde çoğunlukla Hersek ve Mostar çevresinden yakın zamanda sınır dışı edilen çok sayıda mülteci vardı. Uçağım önce Frankfurt, ardından Kopenhag ve ardından Kristiansand'a gitti. Norveç'in güneyindeki bu şehrin adını ilk kez duydum.”*²³²

Bekim Sejranović tarafından kaleme alınan **Dnevnik Jednog Nomada** adlı eserinde, yazar göç şeklini **uçak** ile gerçekleştirdiğini romanda açıkça belirtir. Oslo'dan Zagreb'e göçü sırasında göç ettiği vasıta hakkında bilgileri roman içerisinde verir.

*“Havaalanının bekleme salonunda uçağın kalkmasını beklerken Hamsun'un bu şehirden kimsenin yara almadan ayrılmayacağını söylediği cümlesi bir kez daha hatırladım.”*²³³

²³⁰Velibor Čolić, *a.g.e.*, s.168.

²³¹Husein Başıć, *a.g.e.*, s.45.

²³² Bekim Sejranović, *Nigdje...*, s.85.

²³³ Bekim Sejranović, *Dnevnik jednog...*,42.

*“Uçak, sanki birisi üzerlerine pudra şekeri serpmiş gibi güneşte parıldayan son Alp zirvelerinin üzerinden uçtu, ve şimdi yavaş yavaş doğduğum ve çocukluğumu geçirdiğim güneydoğu ucundaki Pannonia ovasında kaybolmaya başlıyor.”*²³⁴

Aleksandar Hemon’un **Lazarus Projesi** romanında ana karakterlerden biri olan Lazarus, ülkesindeki pogromdan kaçarak mülteci olur. Göç esnasında ilk olarak sınırdan geçene kadar yürüyerek geçtiğini düşünebiliriz. Lazarus ülkeden çıkarken kilometrelerce uzunlukta olan mülteci sırasından bahsedilir.

*“Lazarus, Rusya ve Avusturya – Macaristan İmparatorlukları arasındaki sınırı geçerken yol boyunca kilometrelerce ilerleyen bir mülteci sırası uzanıyordu. Babasının verdiği deri çanta Lazarus’un elindeydi, çantanın içinde de Şaya’nın ördüğü bir kaşkol, bir tıraş takımı (Olga’nın hediyesi), çorap, çamaşır ve güzel imparatorluğa sokmasına izin verilmeyecek birkaç kitap vardı. Lazarus sınırı geçtikten sonra geriye baktı ve üzüntüye veya heyecana kapılmaksızın oraya bir daha asla dönmeyeceğini fark etti. Bundan sonra ancak gelecek tünelinin daha derinlerine doğru yoluna devam edecekti, o kadar.”*²³⁵

Lazarus’un yolculuk sırasında farklı vasıtalar kullandığı bilgisi mevcuttur. İlk olarak Viyana’dan Trieste’ye yolculuğu esnasında **tren** yolculuğu yapar. Sonrasında ise **gemi** ile yolculuk yaptığı ifade edilir.

“Lazarus Viyana’dan Trieste’ye giden trende: Üçüncü mevki, göçmenlerle ağzına kadar doluydu, aileler, akıl ermez bir geleceği hayal ederek valizlerinin üstünde oturuyor, yalnız erkekler bagaj raflarında uyuyorlardı. Lazarus’un kopartmanında parayla iskambil oynayan üç Çingene vardı, içlerinden biri, sürekli kaybediyor gibi görünüyordu. Büyük ihtimalle gemiye kadar gidemeyecekti bile. Lazarus ter içinde kalmıştı ama paltosunu çıkarmak istemiyordu. İç cebindeki parayı korumak için kollarını kavuşturmuştu. Yanlarından bulanık manzaralar akıp

²³⁴ Bekim Sejranović, *Dnevnik jednog...*, 43.

²³⁵ Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.206.

gidiyordu, pencereler batmakta olan güneşin sarısıyla lekelenmişti. Herkes okyanusu geçeceği geminin adını biliyordu. Lazarus'un gemisinin adı Francesca'ydı, genç adam gemiyi uzun ve geniş gövdeli, zarif, tuz, güneş ve martı kokularıyla hayal ediyordu.”²³⁶

Mevluda Melajac Đurumlja romanında, göç eden karakterlerden biri olan Caferin eşi ve çocuklarının **tren** ile yolculuk ettikleri eserde açık olarak ifade edilmiştir.

“Onları trene bindirdiklerinde, lokomotif düdüğü çaldığında hala umut ediyordu”²³⁷

Aynı romanda, romanın ana karakteri olan Ömer ve arkadaşı Cafer'in ilk olarak şehirden ayrılırken **yürüyerek** fakat daha sonrasında **tren** yolculuğu yaptıkları belirtilir. Büyük bir kalabalığın savaşa gidecek olan gönüllüleri uğurlamaya geldiğinden bahsedilir.

“Yürüyerek gidecekleri çok yol var. Akşam karanlığında Mitrovica'ya varmaları ve eğer şanslılarsa kendilerini İstanbul'daki tren istasyonu Sirkeci'ye götürecek bir trene binmeleri gerekiyordu.”²³⁸

4.3. Romanlarda Göç Sonrası Ortaya Çıkan Durumlar

Bu bölümde daha önce ele aldığımız romanlardaki çeşitli nedenlerle göç etmek zorunda kalan karakterlerin, göç ettikleri yere uyum çabası, bulundukları ortamı algılayışları, gittikleri yerdeki kişilerin tutumları, göç sonrası barınma gibi konular başlıklar halinde incelenecektir.

²³⁶Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.200.

²³⁷Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.37.

²³⁸ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.55.

4.3.1. Geride Kalanların Durumu

İncelediğimiz romanlarda göç etmeyip geride kalanların birçoğunun durumunun olumsuz olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle savaştan dolayı yaşanan göçlerin ele alındığı romanlarda şehirlerin yıkıldığı, mültecilerle dolduğu, geride kalan insanların zor günler geçirdiği aşikârdır. Göç etmeyip geride kalanlarda bir diğer dikkat çeken husus ise gidenlerin ardından yaşadıkları üzüntüdür. Gidenlere dair duyulan özlem romanlarda okuyucuya sunulmuştur. Bu başlık altında göç etmeyip geride kalanlar örneklenecaktır.

Bu bağlamda ele aldığımız romanlarda ilk olarak **Zeleno Busenje** adlı eserde geride kalan kişilerin son derece üzgün ve bitkin bir şekilde hayatlarına devam ettiklerini düşünebiliriz. Ahmet giderek annesini, sevdiği kızı, abisini herkesi ardında bırakır. Ayşe ile evlenme hayalleri kuran Ahmet savaşa gideceğinden dolayı Ayşe'den ayrılmak zorunda kalır. Bunun ardından Ayşe derin bir üzüntü duyar. Hem Ahmet'ten ayrılmış olmanın hüznü hemde onun için endişelenme duygusu yaşar.

Bu satırlar şu şekilde verilmiştir.

“Mehmed Efendija, kardeşini almadan eve döndüğünde, aldığı şiddetli darbenin ardından toparlanmaya çalıştığı bir yerde durdu ama hâlâ perişan ve perişan haldeydi.”²³⁹

“Kadınlar kaderlerine ağladı, erkekler sessiz kaldı ve Ajiša gizlice Alija'ya yaklaştı. Ahmet'i öğrendiğinde ağlamayı bıraktı. Anne ve babasıyla birlikte evinden tek başına çıkıp düşmandan kaçması ve dünyadaki en sevdiği kişinin düşmanlarla buluşmaya gitmesi onun hassas kalbine daha büyük bir darbe indirebilirdi!”²⁴⁰

²³⁹ Edhem Mulabdić, *a.g.e.*, s.86.

²⁴⁰ Edhem Mulabdić, *a.g.e.*, s.88.

İvoAndrić'in **Lanetli Avlu** romanında Kamil karakteri vali tarafından tutuklanarak İstanbul'a gönderilir. Kamil'ingönderilmesinin ardından geride kalan şehrin ileri gelenleri buna kızar ve tepki gösterir. Özellikle ulemanın büyük bir kısmı bu tutuklamaya daha tepkilidir. Kadı vali ile görüşmeye gider. Kamil'in kötülük nedir bilmeyen bir adam olduğu, gerçek bir Müslüman'a örnek teşkil eden bir hayatı vardır. Kadı vali ile olan görüşmesinde olumlu sonuç alamaz ve vali kararından dönmez.

Saša Stanišić'in **Köken** romanında göç edip giden Saša, geride babanesini bırakır. İlk olarak annesi ile Saša birlikte göç eder, babası daha sonra bu eylemi gerçekleştirir. Fakat babaanne Vişegrad'ta kalır. Romanda verilen bilgiler üzerine, ülkede yaşanan savaş, şehri tamamen yok etmese de bitik bir duruma getirdiğini söyleyebiliriz. Ülkede, Müslüman halka şiddet uygulandığı belirtilir.

“Birbirimizi görmeyeli üç yıl olmuştu, çok nadir telefonlaşıyorduk. Savaş şehri tamamen yerle bir etmemişti ama gözüünün yaşına da bakmamıştı. Müslüman halka uygulanan şiddetin boyutları yavaş yavaş açığa çıkmaya başlıyordu. Babaanneme bununla ilgili bir şey söylemedim. Yalnız olup olmadığını sordum. Onu ziyaret edersem sevineceğini söyledi. “Ama peri meri olarak gelme sakın olur mu?” dedi. Ve ardından, “Ne zaman geliyorsun?”²⁴¹

Romanın ilerleyen sayfalarında Saša'nın savaştan sonra Vişegrad'ı ziyaretinden bahsedilir. Şehrin ne durumda olduğunu, onlar gittikten sonra geride kalanlarınve şehrin durumu belirtilir. Şehrin umutsuz, kalabalık, agresif ve işsizliğinden bahseder. Şehrin değişimi karşısında Saša şehre ilk defa geliyormuş hissine kapılır.

²⁴¹ Saša Stanišić, *Köken*, s.134.

“1996’da, savaş bittikten sonra Vişegrad’ı ilk ziyaretimde şehir kalabalık, umutsuz, agresif ve işsizdi. Buna geri dönmek de denmezdi, yeni bir yere ilk kez geliyordum.”²⁴²

Saşa, arkadaşı Rahim ile görüşmesinde, geride kalanların iyi olmadığını öğrenir ve vicdan azabı duyar. Hatta Almanya’da geçirdiği güzel günlerden, arkadaşları ile geçirdiği eğlenceli vakitlerden dolayı vicdan azabı daha da artar. Köken romanında Saşa, Vişegrad’taki tanıdıklarından sadece babanesinin sağlıklı kalan tek kişi olduğunu ifade eder.

“Tek sapasağlam, gerçek temel direk babaannemdi. Sağlıklı, dimdik.”²⁴³

Şerif Şabanoviç’in **Muhacirler** romanında, Sancak Bölgesi’nden toplu bir göç durumu söz konusudur. Bölgede yaşanan sıkıntılar doğrultusunda birçok insan bölgeyi terk eder. Bölgeden göç etmeyip geride kalanlar üzüntü içerisinde. Dedo Ahmo’da bunlardan birisidir. Tanıdığı insanların Türkiye’ye göç etmelerinden dolayı üzüntü duyar. Yazar, onun yöreyi terk etme düşüncesinin azap kuyusundan başka bir şey olmadığını dile getirir.

“Dedo Ahmo’yu geceli gündüzlü bir tasa sarmıştır; ezelden beri tanıdığı insanlar gitgide terk-i diyar ediyorlar, aidiyet duydukları ve biat ettikleri ülkeye hicret ediyorlardı. Kendisi verefikası bu uzun ve meşakkatli yolu kaldıracak güçte değillerdi. Dahası... Atalarının mezarlarını, ocaklarını ve kendini kanıtladığı yöreyi terk etmek düşüncesi azap kuyusundan başka bir şey içermiyordu. Oğullarının o olmadan saraylar vaat edilse gitmeyeceklerini bilmektedi yaşlı allame.”²⁴⁴

²⁴²Saşa Stanišić, *Köken*, s.224.

²⁴³Saşa Stanišić, *Köken*, s224.

²⁴⁴ Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s. 104-105.

Yörede aile bağları çok kuvvetlidir. Aile içinde kardeşlerin birbirleri için yapamayacakları şey yoktur. Özellikle erkek ve kız kardeşler birbirlerine güçlü bir bağ ile bağlıdırlar.

Göç edebilmeleri için vesikalarını alanlar bu eylemi gerçekleştirebilir. Zaim'in kız kardeşleri Saniya ve Kadriya evlidir. Evli oldukları ailelerinin vesikaları yoktur. Bundan dolayı bulundukları yerde kalmak zorundadırlar. Saniya ve Kadriya'nın kardeşlerine olan özlemleri gün geçtikçe artacak ve onlara ihtiyaç duydukların da yanlarında olamayacaklarının bilincindediler. Ayrılık, hasret bu aile için en büyük zorluktur.

*“Zaim en zor kararını veriyor. Dönüşü olmayan yola çıkacak, Hasna'nın ağabeyleriyle birlikte, ardında iki gözü yaşlı Saniya ve Kadriya'yı hasret ve tahassür içinde bırakarak. Kardeş özlemiyle damla damla eriyip kardeşlerinin isimlerini zikir ederek ölecekler. Yardıma muhtaç olduklarında ağabeylerini yanlarında bulamayacaklar, onların sıcak muhabbetlerini yaşayamayacaklar artık.”*²⁴⁵

Göçün ardından bir yıl geçer. Göç eden karakterlerden biri olan Emira, geride kalan ablalarına mektup yazar. Mektubu alan ablalar sevinçten gözyaşı dökerler. İki abla mektubu günlerce, defalarca okurlar ve özlemle yanıp tutuşurlar. Kadriya mektubu çok değerli bir varlıkmiş gibi yanından ayırmaz. Her kelimeyi ezberlemek ister.

“Göç etmelerinin ardından bir seneyi aşkın bir zaman geçmesinden sonra, Emira'nın mektubu Kadriya ve Saniya ablalarına ulaşmıştır. Ablaların sevinçleri, gözyaşlarıyla aklanıyor, paklanıyor, sevinç tertemiz olmalıYalnızlaştırılmayı ne aklayabilir ne paklayabilir? İki abla iki yetim çocuk sevinciyle mektubu günlerce, defalarca okuyorlar, hasretle, özlemle yanıp tutuşuyorlar. Dünyalık aşklarından yoksun eriyip tükeneceklerini idrak ettikçe avazları göğü parçalıyor, yeri titretiyor.

²⁴⁵ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s.109.

Kadriya mektubu hamaylı yapmış, mukaddes bir varlık gibikoyunundan ayırmıyor, mukaddes dualar gibi her kelimesini ezberlemek istiyor. Kâğıt üzerinde kelimelerden fazla hasret ve tahassür dolu simalar depreşiyor, ayrılık acısı her harfinde görülmüyor. Emira'nın melek yüzünü temaşa ediyor, birbirlerine kopmaz ve tükenmez aşkla bağlanan bağlarını ayrılığın da koparamayacağını biliyorlar, lakin ömürleri hasretten gömlek içinde damla damla tükeneyeceği gerçeğini değişmiyor. Tüm zehirli tohumların en zehirlisi muhacir tohumudur. Allah'a sığınırız, bu tohumdan kimsenin ekenegine vermesin”²⁴⁶

Saša Stanišić'in **Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?** adlı romanında, romanın ana kahramanı Aleksandar, Asija'ya yazdığı mektuplarla da bilgiler sunmaktadır. Aleksandar ve ailesi göç ettikten sonra geride kalanlar hakkında, Aleksandar'ın büyükannesi Katarina ve arkadaşı Zoran dışında başkası ile iletişime geçemediğini belirtir. Zoran'dan edindiği bilgilere göre şehrin Sırp mültecilerle dolduğunu öğrenir. Bu mültecilerin Vişegrad'tan kaçan insanların boş evlerinde kaldıklarını belirtir. Zoran Vişegrad'a yeni gelenlerden nefret ettiğini hatta genel olarak Vişegradlıların yeni gelenlerden hoşlanmadığı bilgisini verir. Büyükanne Katarina, Aleksandar'ın göç etmeden önceki evinde de bir ailenin kaldığını ve bu kişilerin iyi bir aile olduğunu söyler.

“Vişegrad'ı aradım. Büyükanne Katarina ve Zoran haricinde kimseye ulaşamadım. Büyükanne Katarina hep eskilerden konuşuyor. Onu dinliyor ve hatıralarına itiraz etmiyoruz. Tamam, Büyükanne diyoruz.”²⁴⁷

“Zoran'ı hatırlıyor musun? Vişegrad'tan bir arkadaş, suskun bir isyankâr. Şehrin Sırp mültecilerle dolu olduğunu söylüyor. Bunlar şimdi okulda oturuyormuş veya kaçan Bosnalıların boş evlerine yerleşmiş. Kaçan Bosnalılar da şimdi belki Sırp'ların evinde oturuyordur. Sonunda hiç kimse, daha önce olduğu yerde olmayacak. Bizim evimizde de bir aile oturuyormuş. Büyükanne, çocukları olduğu

²⁴⁶ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s. 113.

²⁴⁷Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.133.

için bunun iyi olduğunu söylüyor. Zoran, Vişegradlıların yenilerden hoşlanmadığını, kendisinin onlardan nefret ettiğini söylüyor. Zoran'ın daha önce bu kadar çok konuştuğunu hiç hatırlamıyorum. Nefreti çok büyük” ²⁴⁸

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** romanında Kasım karakteri çalışmak amacı ile şehire göç eder. Kasım'ın üvey kardeşleri olan Alija ve Ahmetanneleri ile birlikte babaları Suljo'nun yaptırdığı evde yaşarlar. Yıllar geçtikçe köyde yaşamın zorlu hale geldiği romanda belirtilir.

Nura Bazdulj-Hubijar **Ruža** adlı eserde annesinin vefatından dolayı teyzesinin yanına göç etmek zorunda kalan Tahir geride sevdiği kız Minja'yı bırakır. Geride kalan Minja, ilk olarak Tahir'in evde olmadığını duyunca nerde olduğunu merak eder. Kardeşi Robbie, Tahir'in yalnız yaşayamayacağından dolayı teyzesinin yanına taşındığını söyler. Bunu öğrendiğinde hiçbirşey hissetmediğini belirtmesine rağmen Minja Tahir tarafından kendisine bırakılan notu okurken ellerinin titrediğini belirtir.

“Çok geçmeden Robbie'nin sesini duydum. Hemen odama girdi.

-Tahir bunu sana gönderdi.- dedi bana küçük bir paket uzatarak.

-Peki, o nereden - neredeyse çığlık atıyordum.

- Biliyorsun bir sosyal hizmet uzmanı geldi ve kanunen reşit olmayan biri olarak yalnız yaşayamayacağını söyledi. Bu yüzden bugün Vişegrad'daki teyzesinin yanına taşındı.

*Hiçbirşey hissetmedim. Robbie odadan çıkarken titreyen ellerimle paketi açtım.”*²⁴⁹

Mevluda Melajac'ın **Đurumlja** romanında, göç eden karakterlerden biri Cafer'in eşi ve çocuklarıdır. Cafer'in eşi kendi ailesi ile birlikte çocuklarını da alarak Türkiye'ye göç etmeye karar verir. Cafer'in babası gelinini gitmemesi için ikna

²⁴⁸Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.133.

²⁴⁹ Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e*, s.95.

etmeye çalışır. Kararından vazgeçmeyen gelini zor olsa da Türkiye'ye gider. Kayınpeder, gözyaşları içinde geride kalır ve umutları tükenir. Daha sonra oğlu Cafer'i yeniden evlendirmek ister. Cafer nişanlanır fakat evlenmez. Cafer'de Türkiye'ye gönüllü olarak göç eder. Cafer'in eşi çocuklarını alıp göç ettikten sonra Cafer'de zaman zaman onları düşünür. Gece yaralarına dek aklı onlardadır.

Savaş için Türkiye'ye göç eden Ömer, Sancak'a geri geldiğinde kendisi göç ettikten sonra Sancak'ta olup bitenler için hayal kırıklığına uğrar. Sancak'ta kalan insanlar fakirdir. Okullarda Boşnak çocuğu bulunmadığından bahsedilir. Bölgede, hocalar birtakım yasaklar getirir. Top oynamak, okula gitmek gibi yasaklar vardır. Bunun sonucunda ise cahilliğin ortaya çıkması söz konusudur.

*“Sancak'taki durum Türkiye'deki gazetelerden öğrendiğinden çok daha kötüydü. İnsanların ilgisiz, kayıtsız ve fakir olduklarını açıkça gördü.”*²⁵⁰

4.3.2. Göç Etmeden Önceki ve Sonraki Hayat

İnsanlar yaşadıkları yerden bazen isteyerek bazen de zorunlu olarak göç etmek zorunda kalır. Bu yer değiştirme kişilerin hayatlarında önemli derecede farklılık yaratabilir. Göç etmeden önceki hayatı ve göç ettikten sonra yaşadığı hayat birbirinden çok farklı olabilir. İncelemeye dâhil ettiğimiz romanlarda da bu durum karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda yer alan roman kahramanlarının bazılarının göç sonrasında yaşadıkları benzerlik göstermektedir. Savaştan dolayı yaşanan göçlerde göç öncesindeki hayatın da birbiri ile örtüştüğü görülmüştür. Savaşın insanlar üzerinde yarattığı etki, korku genel anlamda aynıdır.

Göç eden karakterlerin konut sorunu yaşadığını, göç ettiklerinde kendilerine ait evlerinin olmaması, birilerinin yanlarında kalmak zorunda olmaları veya aynı evi

²⁵⁰ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.174.

tanımadıkları insanlar ile paylaşımları dikkat çekicidir. Göç ettikten sonra yaşanan bir diğer dikkat çekici unsur dildir. Dil bilmemek her açıdan göçmenlerin önünde bir sorundur. Hayatlarını devam ettirebilmek, istihdam sağlayabilmek için kişilerin dil bilmesi önemlidir.

Bu bölümde incelemeye aldığımız romanlardaki karakterlerin göçten önceki ve göçten sonraki hayatlarını ele alacağız.

Semezdin Mehmedinoviç'in **Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** romanında ailesi ile birlikte Amerika'ya göç eden Semezdin'in geçmiş yıllarına ait anılarını belirli aralıklarla anımsayarak okuyucuya verir. Çocukluğundan, gençliğinden ve hayatının en önemli noktalarından biri olan savaşa dair anıları roman içerisinde ifade edilir. Yazar, çocukluğunun Modrac gölünün kıyısında geçtiğinden bahseder. Melankolik halinin ise bu gölden kaynaklandığını ifade eder. Babası ile yaptığı aktiviteler hafızasında yer kaplar.

*“Ne de olsa yapay bir göl olan Modrac'ın kıyısında büyüdüm. Rüzgârlı havalarda sahilde uzun ve kuru çimenlerin hışırtısı duyuruldu, içinden huzursuz sülünler çıkar, önümüzden uçup giderlerdi. Melankonim bu gölün yapaylığı üzerine kuruldu. Vadi suya dolmuştu, ağaçların tepesinde ve evlerin çatısında dalgalar oluşmuştu. Ben de suyun yüzeyinde beliren ağaçların tepesini hatırlıyorum; kayıklarımızı bu dallara bağlıyorduk. Babam kayıktan atlayıp suya dalar, okulunun temellerini görmeye çalışırdı.”*²⁵¹

Yazarın hayatına damga vuran, göç etmesine sebebiyet veren faktör olan savaş hakkında yazdıkları da göç etmeden önceki hayatına dair ipuçları verir. Yazar o günlere dair anılarını sık sık okuyucuya sunar. Savaş döneminde Saraybosna'nın

²⁵¹Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.62.

zor günlerini, orada yaşayan insanların kendi memleketlerinde mülteci olarak yaşadıklarını ifade eder. Semezdinve ailesinin savaş esnasında yaşadıkları mekân ülkeden kaçanların boş evlerinin zemin katıdır.

“Kasım 1992, Saraybosna karanlığa gömülmüş halde: Gaz lambasının altında gece boyunca yazı yazdım. Kendi şehrimizde mülteciydik, savaştan kaçıp Mısır’a giden tanıdıklarımızın boş kalan evlerinin zemin katında yaşıyorduk. Önümdeki masaya siyah-beyaz fotoğraflar dizip içeriklerini tanımlıyordum. Sen ve Sanja aynı odada uyuyordunuz. Hatırlıyorum da kazan dairesiyle odamız arasında cam bir kapı vardı. Kazan dairesinde metal bir kazanın içinde yanan petrol, evi hafifçe ısıtıyordu, biz o alanı odun deposu olarak kullanıyorduk. Plastik bir hortum yardımıyla kazanın dibinden petrol çektim, ani bir hareketle o siyah sıvının gereğinden fazlasını çektiğimi hatırlıyorum.”²⁵²

Yazar savaş ile ilgili anılarına romanın ilerleyen sayfalarında da yer vermeye devam eder. Savaşın ilk başladığı dönemde eşi ve arkadaşları ile birlikte bir atölyede kalırlar. Bu atölye yapı itibari ile çok korunaklı değildir. Hayati tehlike yaratır. Bundan dolayı, şehirde havan topu saldırıları olduğunda yan binada bulunan sığınağa saklandıklarını belirtir.

“Savaşın başlarında, 1992 yılının mayıs veya haziran ayında, ressam SeadÇizmiç, fotoğrafçı Kemal Hadziç ve eşlerimizle birlikte Zvono görsel ekibinin atölyesinde kalıyorduk. Duvarların çoğu camdandı, yaşamak için oldukça riskli bir yerdi, neyse ki yan binada sığınak vardı, şehir havan topu saldırılarına maruz kaldığında oraya saklanırdık.”²⁵³

Yazar sadece kendisi ile ilgili değil, oğlu Harun ile ilgili anılarını roman içerisinde verir. Kırmızı eşarbin Tito’nun öncüsü olduğundan bahseder. Harun okula başladığı dönemde kendisine bir partizan şapkası ve kırmızı bir eşarp verilir.

²⁵² Semezdin Mehmedinoviç, a.g.e, s.71.

²⁵³ Semezdin Mehmedinoviç, a.g.e, s.77.

“Kırmızı eşarp, Sen Tito’nun son öncülerinden biriydin. Hatırlıyor musun, okula başladığında üniformanla birlikte, üzerinde beş köşeli yıldız olan bir partizan şapkası ve boynuna bağlanan gereken kırmızı bir eşarp verilmişti.”²⁵⁴

Göç etmeden önce ki hayatına dair dikkat çekici bir diğer olay da Semezdin’in eşi olan Sanja’nın, Semezdin’in hayatını kurtardığı ayrıntısıdır. Sanja, 1993 yılında Saraybosna’nın kuşatma altında olduğu sırada, bir katilin eşine yönelttiği silahın önüne geçerek Semezdin’i kurtarır.

“Misal, 1993 yılında Saraybosna kuşatma altındayken bir katil, kalaşnikof tüfeğinin namlusunu göğsüme doğrultmuştu. Kendisi o sırada kalaşnikofla aramıza girmişti.”²⁵⁵

Aile göçten sonra ilk olarak Zagreb’e gider. Fakat buradaki yaşamlarına dair yanlarına gittikleri insanlar dışında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Romanda genel olarak ailenin Amerika’ya göç ettikten sonraki yaşamlarına dair bilgiler mevcuttur.

Amerika’ya 31 Ocak gecesi göç ederler. 1 Şubat 1996’da Phoenix’e inerler. Savaştan çıkıp buraya gelen aile için bu yerleşim yeri kendilerine lüks gelir. Kıtılıktan çıktıktan sonra şubat ayında bahçede portakal ağacının yetişmesi eski hayatı ile karşılaştırdığında zıt bir durum ortaya çıkar.

“Phoenix bugün gelecekte bir şehir gibi görünüyor. Geçtiğimiz yirmi sene boyunca her yerde yeni inşaatlar yapılmış, bizim mahallemizse yıkılmış. Ama Harun öyle düşünmüyor. Mahallenin hala eskisi, bir kenar mahalle olduğunu söylüyor. Tek fark, bizim o zamanlar savaştan çıkıp gelmiş olmamızdı, o zamanlar burası bizim için lüks bir yerdi. 1996 yılının Şubat ayında bahçede portakal ağacı yetiştiriyordu;

²⁵⁴Semezdin Mehmedinoviç, a.g.e., s.90

²⁵⁵Semezdin Mehmedinoviç, a.g.e, s.116.

yaşadığımız ktlık, çamur ve dondan sonra bu müthiş bir tezat teşkil ediyordu.: Geceleri pencerelerimizden içeri portakal çiçeğı kokusu geliyordu. O haklıydı. Benim geçmişe olan hasretim(nostalji?) idealize edilmiş gerçekdışı bir resim üzerine kuruluydu.”²⁵⁶

Semezdin, Phoenix’e taşındıklarında mahallede genel olarak Bosna halkının yaşadığından bahseder. Savaş sonrası göç eden bu insanlar için yaralar hâlâ tazedir. Burada birbirinden farklı özellikleri olan komşular vardır. Komşulardan biri bateri çalan bir gençtir. Bu gencin çaldığı müzik Semezdin’e Amerika’ya göç etme müziğı gibi gelir.

“O zamanlar mahallenin çoğunluğunu Bosnalılar oluştıuruyordu. Savaşın izleri hâlâ çok tazeydi. Askeri kamuflaj üniformalı bir gencin dairesinde fazlaca zili olan bir bateri vardı, bu enstrümandan çıkan seslerin oluşturduğu gürültü Amerika’ya göçümüzün film müziğıydi; üst katımızdaki dairede, pillerden oluşan bir buketi yapıştırdığı plastik transistore kulağını dayayıp geceleri binanın çatısınaçıkarak Bosna Hersek Radyosu’nun dalgalarını yakalamaya çalışan ihtiyar bir adam oturuyordu; karşımızdaki dairede çocukları bir odada karpuz yerken öbür odada kendini asan bir adam yaşıyordu...”²⁵⁷

Romanda belirli bir kronolijik anlatım yoktur. Geçmiş anıları ile güncel olarak yaşadıkları arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi adlı romanda, roman kahramanlarının göçten önce ve göçten sonraki hayatları incelendiğinde göç sonrasında gittikleri yerde ilk zamanlar zorluk yaşadıkları dikkat çekmiştir. Savaşın üstlerinde yaratmış olduğu etkiyi hemen atlatamadıkları görülür. Göç etmeden önce ülkelerinde yaşanan savaşın ayrıntılı şekilde anlatılması savaşın etkilerinin karakterlerin bilinçaltına yerleştiğini göstermektedir.

²⁵⁶Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.43.

²⁵⁷Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.44.

İvo Andrić **Hanımefendi** romanında, ana karakter Rayka göç etmeden önceki hayatı babasının vefatının ardından değişir. Babası vefat ettikten sonra bir süre yas tutar ve liseyi terk eder. Akranlarının arasında bir kadın edasında olması dikkat çekicidir. Birkaç yıl arkadaşları ve akrabaları onu tuhaflığından vazgeçirmeye çalışsa da kendisi bildiği gibi yaşamına devam eder. Akrabaları onu aile eğlencelerine davet eder. Bir ara davetlere katılır fakat sadece etrafındaki gençlerin davranışlarını izler. Gülüşmelere aslında oda eşlik eder ama bu sadece görünüş olarak. Yalnızca yüz kaslarını hareket ettirir.

“O an yeni bir hayat başladı. 15 yaşını yeni dolduran ve o güne kadar hep çekingen olan kız çocuğu ciddileşerek tam anlamıyla içine kapandı. Sömestr sonunda, beşinci sınıfını tamamladığı kız meslek lisesini terk etti. Bir yıl sonra babasının yasını tutmayı bitirince, üzerindeki siyahları çıkardı, eski elbiselerinin boyunu uzattı ve henüz doğru dürüst genç bir kız olmadan, katı, ne istediğini bilen ve bunun hesabını güden, dünyanın sundukları ya da zorla kabul ettirdiklerini dikkate almayan kendine odaklanmış bir kız oldu.”²⁵⁸

“Akrabaları onu kendine getirmeye, aydınlatmaya ve bu yoldan döndürmeye çabaladı. Onu dışarı çağırdılar, diğer evlere misafirliğe ve aile eğlencelerine götürdüler. Bi ara oda ödüün vermeye başlamıştı. Akranlarının yanına gidiyor, sanki yabancıymış ve anlamıyormuş gibi dudaklarını sıkarak onların şarkılarını, onların gülüşmelerini, gençliğin pahalı bir esansı ve değeri sadece sağlıklı karşılaştırılabilen o bulaşıcı ve sebepsiz gülüşmelerini dinliyordu. O da gülüyordu, ama sadece yüzündeki kaslarıyla, üzgün ya da endişeli gibi değil de daha çok dalgın ve yalandan... Kaşlarının arasındaki kısa siyah kırıksıklık bile o an bozulmuyordu. Aynı şekilde hiç kimse onu bir oyun öğrenmeye, kendi kendi evindeki kutlamaya kız arkadaşlarını çağırma ya da modaının gerektirdiği yeni elbiseler satın almaya zorlayamıyordu. Genç olmasına rağmen, kendi akranları arasında bitmiş bir kadın tipiyle duruyordu. Sosyal yaşamın ve kadın doğasının tuhaf bir mantığı gereği, kız

²⁵⁸İvo Andrić, *Hanımefendi*, s.23.

arkadaşlarını kendinden uzaklaştırmıyor, aksini yapıyordu. Giydikeri demode, görünüşü her geçen gün daha az kadınsı ve kendisi de daha az çekici oldukça, güzel ve süslü kız arkadaşlarının ona karşı sempatisi de artıyordu.”²⁵⁹

Zaman ilerler Rayka evin sorumluluğunu üzerine alır. Babasının isteği doğrultusunda tasarruf yapmaya karar verir. Hayatı, evi ile dükkânı arasında geçer. Sadece para ve para işleri ile ilgilenir. Eğlence ve insanlardan uzak yaşar. İş dışında sadece babasının mezarına gitmek için dışarı çıkar. Tasarruf etmeyi hayatının merkezine koyar.

“Babası için yarım yıl yas tuttuktan sonra “Şimdi evin sorululuğu benim üzerimde!” demişti kendi kendine. O an tam göğsünün orta yerinde bir şeylerin titrediğini hissetti. Sanki başka bir kalpmiş gibi, heyecanlı ve tatlı bir şekilde atıyordu.”²⁶⁰

1914 yılının sonbaharında Sırp ordusunun Saraybosna’ya yaklaşması ile şehirde tahliye başlar fakat Rayka ve annesi şehirde kalırlar. Savaş her geçen gün daha da büyür. İnsanlar sıkıntıya düştükçe bu durum Rayka’yı etkilemez. Aksine ülkede yaşanan zorunlu tasarruf onun hoşuna gitmeye başlar. Meyhane ve sokaklardaki şenlikler, evlerdeki gülüşmeler azalır. İçinde saklı bir memnuniyet duygusu vardır.

“Her geçen gün daha fazla aileyi sefaletle sürükleyen ve hızlıca büyüyen genel yokluk hali dahi Hanımefendi için bir engel teşkil etmiyordu. Kötü ve saklı bir memnuniyet duygusuyla meyhane ve sokaklardaki gürültülü şenliklerin, evlerdeki eğlence, şaşaa ve gülüşmelerin nasıl azaldığını, adeta zoraki bir çeşit tasarrufun içine batar gibi her şeyin nasıl bu yokluk içine battığını, şehrin ve insanların

²⁵⁹Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.24.

²⁶⁰Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.33.

dilsizleşip grileşerek her geçen gün nasıl da tam onun istediği hale dönüştüğünü izliyordu.”²⁶¹

1918 yılı genel olarak berbattır. Çevresinde olan insanlara ne olduğunu anlayamaz. Artık kimseden tavsiye alamaz. Annesinin zaten tavsiye alınabilecek ve konuşulabileceği biri olarak görmez. Gün geçtikçe Hanımefendi korku ve endişe içerisine düşer.

“Savaşın sona yaklaştığı aşikârdı. Zaferler devrimlerle, belirgin olmayan umutlar belirgin olmayan korkularla karışıyordu. Hanımefendi, korkanlardandı. 1914 yılının yazında olduğu gibi düşünmekten, hesap yapmaktan ve endişelerinden uyuyamıyordu. O zaman sadece belirsiz bir tehlikeden korkarken, şimdi her şeyden korkuyordu ve bu çok daha zordu. Zira bir şeylerden korkan ama nelerden korktuğunu bilmeyen iki kat daha fazla korkan ama nelerden korktuğunu bilmeyen iki kat daha fazla korkardı. O zaman olduğu gibi şimdi de bütün düşünceleri ve gücü tek bir yöne çevrilmişti: Kaybeden ve felakete uğrayan tarafta olmamak.”²⁶²

İnsanların, Rayka’ya karşı olan düşünceleri ve bakış açıları savaş zamanındaki davranışlarından dolayı oldukça kötüdür. Rayka hakkında, gazetelerde kendisinin savaş esnasında tefecilik yaptığı yazılır. Çıkan bu kötü haberler de Rayka’nın dışlanması neden olur. Hanımefendi, bu dünyadan nereye kaçması ve ne şekilde saklanması gerektiğini düşünür. Tamamen kendi dünyasına çekilir. Babasına yaptığı mezar ziyaretlerini bile gerçekleştirmez. Genel olarak hayatı boyunca insanları önemsemeyen Rayka şimdi o insanlarla karşılaşmaktan çekinir hale gelir. İnsanların davranışları, bakışları kendisine rahatsızlık verir. Kendisi için tüm kapılar kapalıdır, dükkâna bile gitmeyi bırakır.

“O kış aylarında ilk kez her pazar babasının mezarına yaptığı ziyaretleri durdurmuştu. Evde oturup mezarı düşünüyor, sokağa çıkacak cesareti kendinde

²⁶¹İvo Andrić, *Hanımefendi*, s.98-99.

²⁶²İvo Andrić, *Hanımefendi*, s.121-122.

bulamıyordu. İnsanlarla karşılaşma korkusu, her şeyden daha güçlüydü. Hayatı boyunca insanları hiç dikkate almayan, hatta onları fark etmeyen Hanımefendi, şimdi ise gelen geçe insanlardan, onların bakışlarından ya da laf atmalarından ürperiyordu. Dükkâna gitmeyi de kesmişti. Artık herhangi bir kâr hakkında düşünmüyordu dahi. Onun için tüm kapılar kapalıydı. Veso da bir süre kenara çekilmesi tavsiyesinde bulunmuştu. En yakın akrabalarından bile kendi odasına çekilmek zorunda kaldığı o aylar çok uzun ve kötüydü. Kimi zaman ona karşı bağırışlar o kadar çok oluyordu ki her ne kadar neden olduğunu bilmeseydi de kendi de utanıyordu. Zira bir suç işlemiş olma bilinci, bir anlığına da olsa ona nüfuz edemiyordu.”²⁶³

Rayka için geçen kötü günler onu ülkeden gitmeye yönlendirir. Sadece kendisi değil akrabaları da Rayka'nın taşınmasını destekler nitekim Rayka ve annesi göç etmeye karar verir. Sadece birkaç ay öncesine kadar onun isteklerinden ve mücadelesinden daha güçlü bir şey olduğuna inanmaz. Fakat değişen durumlar kendisinde kaybolmuşluk hissi yaratır. Eski güçlü halinin nasıl yok olduğunu kendi içerisinde sorgular. Bu durumlar Rayka için oldukça zor aynı zamanda acı vericidir. Sonunda yaşadıklarından bunalan Hanımefendi Saraybosna'dan ayrılır.

“Birkaç ay öncesine kadar, dünya üzerinde onun arzusundan daha güçlü ve onu mücadeleden tamamen dışarı atacak herhangi bir şeyin olduğuna inanmıyordu. Şimdi ise rakamlarla ifade edilemeyen, rüşvet verilemeyen ve ona karşı hiç bir şeyin yardım etmediği görünmez bir güç tarafından gerçekte dışarı atılmış, kaybolmuş, nasıl ve ne zaman olduğunu kendisi de bilmeden yenilmişti. O soğuk gücünün ve her şeyi küçümsemesinin nereye kaybolduğunu kendi kendine soruyordu. Artık gücü yoktu, küçümsemesi ise misliyle ona geri dönüyordu. Hapsedilmiş gibi evinde otururken, bir değişim olmadığı sürece zaman ve mekân onu bu Saraybosna'dan, yenildiği bu şehirden uzaklaştırıp tecrit etmediği sürece bunlara dayanamayacağını öngörmüştü. Sadece zaman acımasızdı ve en akıllı olan da en zengin olan da bir

²⁶³Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.125-126.

saniyeliğine dahi olsa zamanı kısaltacak ya da uzatacak bir güce sahip değildi. Geriye sadece mekân kalıyordu. Buradan gitmek, burada olmamak, belki de yeni bir görünüm ve yeni güçlerle yeniden yaşamak anlamına gelebilirdi. Buradan ayrılmak neredeyse unutmak ve unutulmak, yanıkurtarılmış olmakla aynıydı. Ayrılmak zor ve acı vericiydi, ama imkânsız değildi.”

“Tüm akrabaları hem onun için hem de ailenin itibarı için en azından bir süreliğine Saraybosna’yı terk etmesinin en iyi olacağı noktasında hemfikirdi. Kimi kısa bir süre Dubrovnik’te kalmasını, kimi ise Belgrad’a taşınmasını öneriyordu. Rayka ilk kez geri çekilmişti, zira gidecek yeri yoktu. Belki de her şey zamanla sakinleşir, o da hiçbir şey yapmadan, sorumluluk almadan, tamamen içine kapanık bir halde yarım ya da bir yıl boyunca evde böylece oturma isteğini unutturdu. Son zamanlarda uğradığı tüm zararları ve yaşadığı düzensizlikleri düşününce; işsiz güçsüz öylece oturacak olması, ticaret yapmadan ve para kazanmadan sermaye ile yaşayacak olmasının düşüncesi kalbini durduruyor, kanın başına çıkmasına neden oluyor ve nefesini kesiyordu. Hmennası para harcadığını, kaybettiğini ve nihayetinde yoksulluk ve sefalet içine düştüğünü aklına getiriyordu. Bu düşüncelerde boğuluyordu. Belgrad’a değil de yabani, kenarda köşede kalmış kolonilere giderdi, ama buna tahammül edemezdi.”²⁶⁴

Rayka ve annesi Belgrad’a taşındıklarında ilk olarak bir süre dayısı HacıVasiç’in evinde kalırlar. Son derece sıcak karşılanırlar. Dayısının eşi Persa ve kızları Danka ile Darina son derece misafirperver davranışlar sergiler. Hanımefendi ve annesi bir süre bu evde kalırlar. İlk günlerde Rayka kendini iyi hisseder. Çünkü Saraybosna’da yaşananlar ile ilgili kimse bir şey sormaz. Fakat yaşadığı bu tatil havası bir süre sonra sona erer. Kendi iç dünyasına dönmeye başlar. Eskisi gibi soğuk bir kişiliğe bürünür. Gün geçtikçe herkesten uzaklaşır. Dayısının geniş ve neşeli evinden hoşlanmamaya başlar. Çünkü ev içindeki rahatlık, savurganlık ve yapılan konuşmalar ona itici gelir. Bu hayat tarzı Rayka’ya kendisi tehlike

²⁶⁴Ivo Andrić, *Hanımefendi.*, s.127-128.

altındaymış hissi verir. Kendi yaşam tarzını, düşüncelerini ev halkına kabullendirmesi mümkün olmayacağından dolayı başka bir eve taşınmayı düşünür.

“İlk zamanlar Hanımefendi de kendsini hafiflemiş ve iyi hissediyordu. Kimse Saraybosna’daki hayatı hakkında soru sormuyordu. Her şey uzaklarda bir yerde unutulmuş görünüyordu. Belgrad büyük bir şehirdi. İçindeki her şey onun için isimsiz, kendisi ise herkes için yabancıydı. Ancak, bir süre sonra tatil havasını üzerinden atarak her zaman olduğu gibi o soğuk tavrını takınıp içine takınmıştı. Gittikçe yabancılaşıyor herkesten uzaklaşıyordu. İçinde iki genç kızın bulunduğu bu basit ama geniş ve neşeli evi, onun hiç de hoşuna gitmiyordu. Konuşmada, gülmede, parada eşyalarda, akla gelebilecek her konuda kendini gösteren rahatlık ve savurganlık ona itici geliyordu. Onların yaşadığı hayat Hanımefendi’nin gözüne hesapsız, kitapsız, plansız ve tehlike altındaymış gibi görünüyordu. Bu yaşam biçimi onun da kafasını karıştırıyor, planları alt üst ediyordu. Onlara kendi kurallarını ve görüşlerini kabullendiremeyeceğini anlayınca, çarenin bir an önce kendi evine taşınıp bu genç ve neşeli kuzenleri ile rahat topluluktan uzaklaşmakta olduğunu düşünmeye başlamıştı.”²⁶⁵

Hanımefendi ve annesi eşyalarının Belgrad’a ulaşmasının ardından ayrı bir eve taşınır. Annesi misafirlikte bulundukları evden ayrıldıklarından dolayı üzgündür. Fakat Hanımefendi kendisinin hoşlanmadığı yaşam tarzından uzaklaştığı için son derece mutludur. Saraybosna’dan eşyalar gelir ve artık kendi yaşam biçimini yaşayacağı eve kavuşur.

“Stiška Sokağı’ndaki bu metruk, rutubetli ve merkezden uzakta bulunan ev, Saraybosna’dan gelen eski mobilyalarla, Hanımefendi’nin kendini bulduğu, yaşam ve düşünce biçimine tekrar kavuştuğu bir yuvaydı. Yine hayattan bir şeyler çalabiliyormuş hissine kapılıyordu. Evde, yaşanabilecek iki oda vardı. Üçüncüsü ise

²⁶⁵Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.132-133.

rutubetli ve karanlık, kullanışsız bir bölmeydi. Şimdi iki kadının da kendine ait birer odası olmuştu.”²⁶⁶

Hanımefendinin tutumluk hali Saraybosna’da olduğu gibi Belgrad’a taşındıktan sonra da devam eder. Eski yaşam biçimlerine dönerler. Aynı Saraybosna’da olduğu gibi ipleri yeniden eline alır. Gelir giderler konusunda tedbirli davranmaya devam ederler. Evde bir öğün yemek yiyerek, sadece bir odada soba yakarak tasarruf ederler.

“Evin gelir-giderleri konusunda yine Saraybosna’daki gibi tasarruf biçimde, son derece tedbirli davranıyorlardı. Evde yalnızca bir öğün yemek pişiyor, yalnızca bir oda da soba yakılıyordu. O da son derece idareli yapılıyordu. Hizmetçi, günün yalnızca iki saatigeliyor, o süre zarfında da yalnızca evin en büyük işlerini hallediyordu. Yaşam biçimleri tamamen eski haline dönüyordu. Hanımefendi, dizginleri yine kendi eline almış, her şeyi istediği şekilde yönlendirmişti. Yavaş ve dikkatli bir şekilde yeni işlere adım atmaya başlamıştı.”²⁶⁷

Rayka işlerini yapmaya devam eder. Sarraflara gider, döviz kurlarını soruşturup takip eder. Saraybosna’daki hayatına karşı bir özlem duymaz. Son zamanlarda yaşadıkları dahi daha katlanılabilir gelir. Taşındıktan sonra dayısının evine pek uğramaz. O evde edindiği tüm arkadaşlıklardan kopar. Yalnızlığın tadını çıkarır.

1930’lu yıllara geldiğinde ülkede birtakım ekonomik ve parasal sıkıntılar baş gösterir. Bu durum Hanımefendi’nin canını sıkır. Onu para kazanmaya değil daha çok elinde bulunan parasını korumaya yönlendirir. Yıllar geçtikçe yaşamak daha da zorlaşır. Elindekini korumakta ve iş yapmakta oldukça zorlanır.

²⁶⁶Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.144.

²⁶⁷Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.144

“Dalgın ve endişeli bir halde bankaları dolaşıyor, erteleyemeyeceği borçlarını kapatmak için paraya ihtiyacı olduğunu iddia ederek abartılı bir şekilde yalan söylüyor, yalvarıyordu. Sokakalarda, binlik ve yüzlüklerden oluşan destelerle zayıf göğsünü bir kalkan gibi çevreleyip yahut desteleri elbisesinin astarını dikip, sürekli birinin kendisini takip edip etmediğini kontrol etmek için arkasına baka baka korkmuş bir halde yürüyordu.”²⁶⁸

Hanımefendi günerini tasarruf içerisinde evinde geçirir. Annesi vefat ettikten sonra annesinin mezarını yılda bir kez ziyaret eder. Yaşadığı bölgede hiç kimse ile görüşmez. Çünkü insanlara ihtiyaç duymaz. Kendisinin insanlarla ortak bir noktası yoktur. Kendi halinde yaşamaya devam eden Rayka sonunda evinde tek başına ölür.

Hanımefendi romanı göçten önceki ve göçten sonraki hayatı incelendiğinde, romanın ana kahramanı Rayka için çok büyük bir değişim olduğu söylenemez. Göç etmeden önce babasının ölümünün ardından kendini işe veren Rayka hayatını tasarruf üzerine kurar. Ülkede kendi hakkında çıkan olumsuz haberler ve bunu üzerine toplumdaki dışlanan Rayka göç eyleminde bulunur. Göç ettikten sonraki hayatında da babasına vermiş olduğu sözü tutar. Tasarruf etme felsefesini Belgrad’da da devam ettirir. Annesinin vefatının ardından yalnızyaşadığı hayatına devam eder. Göç etmeden önce de, göç ettikten sonra da insan ilişkileri zayıftır. Bundan dolayı yalnız ölür.

İvo Andrić’in **Lanetli Avlu**, romanında Fra Tadija Ostajić ve Fra Petar iki rahiptir. Zor ve karmaşık bir iş için İstanbul’a gönderilir. Fakat bir süre sonra FraPetar’ın başına talihsiz olaylar gelir. Masum ve suçlunun birbirinden ayırmadığı sıkıntılı bir dönemdir. Polis, İstanbul’daki Avusturya elçisine gönderilen bir mektup ele geçirir. Geniş kapsamlı olan bu rapor, Arnavutluk’taki Katolik kilisesinin durumuna ve rahiplerine inanan kişilere zulüm yapıldığı üzerinedir. Mektubu getiren

²⁶⁸İvo Andrić, *Hanımefendi*, s., 201.

kişinin kaçması sonucu, o sırada İstanbul'da o bölgeden başka rahip bulunmamasından dolayı polis kendi mantığında FraPetar'ı tutuklar. Hapishanede günler zor ve kederlidir. Fra Petar tartışmalardan, kavgalardan, kendini korumak amacıyla geniş hücrede kendine bir köşe seçmiş ve birkaç parça eşyasıyla kendisini soyutlar.

Aynı romanda göç eyleminde bulunan Kamil, göç etmeden önce Smyrna'da yaşayan bir gençtir. Babası Türk Tahir Paşa, annesi ise Yunandır. Kamil'in annesi ve babası vefat ettikten sonra Kamil büyük bir servetle tek başına kalır. Genç bir Yunan kıza âşık olur. Fakat kız başkası ile evlendirilir.

*“Kızı zorla Smryna'nın dışından bir Yunan'la düğün yapmadan gizlice evlendirdiler, şehirden ayrılış tarihini ve gittiği yeri sakladılar. Kamil'in onu kaçıracığından korkuyorlardı fakat o, aldığı ilk darbeden sonra içine kapanmıştı zaten.”*²⁶⁹

Âşık olması Kamil'in hayatını önemli ölçüde etkilediği aşikârdır. Sevddiği kızın başkası ile evlendirilmesinin ardından İstanbul'a giden Kâmil geri döndüğünde Smyrna'nın değiştiğini görür. Kendini hiçbir yere ait hissedemez. Yunanlılardan farklıdır fakat Türklerle de ortak noktaları yoktur. Birkaç yıl öncesine değin beraber vakit geçirdiği arkadaşları şimdi ona uzak ve yabancıdır. Kamil kitaplarla bütünleşir. Kamil ne kadar malının olduğunu ve bunu nasıl idare edeceğini bilmeyen varlıklı biri olur. Çeşitli geziler yapar, vaktini âlim insanlarla geçirir. Ailesinin kaderi ve kendisinin sıra dışı yaşam tarzından dolayı merak uyandıran bir insandır.

“Ondan sonra Kamil iki yılını İstanbul'da çalışarak geçirdi. Smyrna'ya döndüğünde değişmiş ve epey yaşlanmış görünüyordu. Kendini hiçbir yere ait hissedemedi. Yunanlardan her şeyiyle farklıydı ve Türklerle de pek ortak noktası yoktu. Daha birkaç sene öncesine kadar beraber kaygısızcavakit geçirdiği

²⁶⁹ İvo Andrić, *Lanetli...*, s.54.

arkadaşları şimdi başka bir yaş grubuna aitlermiş gibi ona uzak ve yabancıydı. Kitaplarla yaşayan bir insana dönüştü.”²⁷⁰

Kamil sürgün edildikten sonra gittiği hapishanede Fra Petar’ın ilgisini çeker. Aralarındaki sohbet kendiliğinden başlar. Ortak noktaları olarak İtalyanca bilmeleri ve bu dilde birlikte konuşup şakalaşmaları onları etraftaki insanlardan ayırıp yakınlaşmalarına sebep olur. Yüzeysel sohbetleri bu şekilde devam eder.

Hapishaneye gittiğinde ilk iki günü hücrede geçirir. Fakat daha sonra Smryna kadısının yolladığı adam üst makamlarla görüşmesi sonucu, olayın açıklığa kavuşup sorgu sürecine dek Kamil’e kendine ait bir oda ve Avlu’da iyi şartlar sağlanması istenir. Ve bu istekler gerçekleşir.

Saşa Stanişiç’in **Köken** adlı romanında göç eyleminde bulunan Saşa ve ailesinin göç etmeden önce ailece güzel bir hayat sürdüklerinin sinyali verilir. Saşa’nıngöç etmeden öncesine dair pek çok anısı vardır. Bu anılar roman içerisinde kısım kısım belirtilir.

Saşa’nın annesi ve babası da göç eden karakterler arasındadır. Göç etmeden önce çiftin mutlu oldukları romandahissettirilir. Dans etmelerine gönderme yapılarak bu dansın savaştan önceki son dans olduğunu ve Almanya’da bir daha böyle bir dans etmedikleri belirtilir.

“Annemle babam genelde birbirlerine karşı bana oldukları kadar şefkatli değildirler. Üçümüz bir aradayken seslerini değiştirir, sesli harfleri yumuşatırlardı. Sık sık da, içerisinde sevgiden başka ciddiye alınacak bir şeyin duyumsanamayacağı canım cicim diliyle konuşurlardı.”²⁷¹

²⁷⁰ İvo Andrić, *Lanetli...*, s. 55.

²⁷¹Saşa Stanişić, *Köken*, s.34.

Almanya'ya göç eden anne ve babanın zorluklarla karşılaştığı romanda yansıtılır. Önlerindeki en büyük sıkıntılarından birisi dil bilmemektir. Saša'nın babası dil bilmemenin verdiği zorluk karşısında iş bulmakta zorlanır. Öğretmenlik, bahçe işçiliği, inşaat, ayakkabı satıcılığı gibi farklı sektörlerde iş başvurusunda bulunur. Fakat çok azında mülakata çağırılır.

“Babam ilk başlarda her çeşit işe müracaat etti – kalifikasyonu olduklarına da, “kolay öğrenirim” dediklerine de. İşin içinde yemek yapma olmadığı sürece her şeyin üstesinden geleceğine inanıyordu. Bahçe işi, öğretmenlik, ayakkabı satıcılığı. İnşaatın her türüsü. Pek nadir mülakata çağırıldı. Çağırıldığında da, belki anlamadığı bir şey olur olur da çeviririm diye benim gelmemi istemedi.”²⁷²

Anne ve baba, göç ettikten bir süre sonra Almanya'dan sınır dışı edilir. Bunun sonrasında Florida'ya giderler. Almanya'daki yaşamlarından daha sosyal, güzel, ve rahat bir hayatta kendilerini bulduklarını söyleyebiliriz. Florida'da yaşadıkları dönemde hayal demeyecekleri işleri bulurlar. Günleri oldukça güzel geçer. Çeşitli etkinliklerde bulunurlar. Amerikalı arkadaşları ile oyun oynarlar. Mangal yaparlar. Ve daha sonrasında ise emeklilik hayatlarını sürdürmek üzere Hırvatistan'da yaşamlarını sürdürürler.

“1998'de Almanya'yı terk etmek zorunda kaldılar. Etnik temizliğe uğramış Vişegrad'a geri gönderilememek için Florida'ya göç ettiler. Orada Almanya'da rüyasını bile göremeyecekleri işler buldular. Amerikalı arkadaşlarıyla poker oynadılar. Bosnalılarla mangal yaptılar. Kenara biraz para koydular, bir keresinde bahçelerindeki havuzda bir timsahla burun buruna geldiler.”²⁷³

“Üç aylığına Schengen dışında bir ülkeye gitmeden önce en fazla bir yıl kalabildikleri Hırvatistan'da Amerikan emeklisi yaşamı sürdürüyorlar.”²⁷⁴

²⁷²Saša Stanišić, *Köken.*, s.117.

²⁷³Saša Stanišić, *Köken.*, s.57.

²⁷⁴Saša Stanišić, *Köken.*, s.57.

Saša'nın göç etmeden önce çocukluğunun Drina kıyısında geçtiği belirtilir. Babanesi Kristana Saša'nın derdini ve sıkıntısını gözünden anlayan biridir. Ve bu babaaneyi Saša'nın hayatında özel kılar.

*“Kristina ninem, derdimi gözümünden anlayan babanem. El örgüsü hırkayı getirdi mi, bilin ki üşümüştür. Hemen de teslim olmazdım tabii. Hangi çocuk ninesi hep haklı çıksın ister?”*²⁷⁵

Saša göç etmeden önce Crvena Zvezda adında bir takımın taraftarıdır. Bu takım kendisinin hayatında önemli bir yere sahiptir. Takımın kazandığı şampiyonluklar ve önemli kupalar Saša tarafından özellikle romanda belirtilir. Takımın taraftarları ile birlikte gerçekleştirdiği aktivitelerin Saša için özel olduğunu söyleyebiliriz.

*“Ve bir takımım vardı: Crvena Zvezda – Kızılbeyaz Belgrad. Seksesli yılların sonlarında beş yılda üç kez şampiyon olduk. 1991’de Avrupa Kupası’nda Dynamo Dresden’e karşı çeyrek finale kaldık. Önemli maçlar oldu mu, bizim Belgrad’daki Marakana’da yüz binlerce insan bir araya gelirdi, en az elli bini zirdeli. Hep bir şeyler yanardı, hep bir ağızdan şarkılar söylenirdi.”*²⁷⁶

Saša göç ettikten sonra ilk evinin Wiesloch ve Walldorf denen iki şehir arasında olan bir sanayi bölgesinde olduğunu belirtir. İstasyona yakın olması ve buradan kolayca çıkabilmek evin tek iyi yanıdır. Etrafı fabrika bacaları, hangarlar ve araba galerileri ile çevrili koskocaman alandaki tek apartmandır. Bu apartmanda Saša ve ailesi dışında altı aile daha yaşar. Göçmen ailelerin burada hayal kırıklığı içerisinde olduğu bunun nedeninin ise resmi daireler ve fiyatlar olduğu ifade edilir. Herkes iyi bir yaşam beklentisindedir. Fakat asıl önemli olan hayatta olmalarıdır.

²⁷⁵Saša Stanišić, *Köken*, s.10.

²⁷⁶Saša Stanišić, *Köken*, s.11

“Apartmanda bizim dışımızda altı göçmen aile daha yaşıyordu. Herkes daimi bir düş kırıklığı içerisindeydi. Buna resmi daireler neden oluyordu, fiyatlar da. Ocağın sadece iki levhasının ısınmasında, kendi kendilerini de. Herkes iyi haber ve daha iyi bir yaşam beklentisi içerisindeydi, illa iyi olması da gerekmiyordu. İyi olan, hayatta olmaktı.”²⁷⁷

Saşa ve annesi babasından önce göç ederler. Babası daha sonra yanlarına gelir. Annesi ile birlikte göç sonrası zorlu günler geçirirler. Başkalarının kullanmadığı, attığı eşyaları kullanmak zorunda kalırlar. Saşa yaşadıkları bu durumdan memnun olmasa da bunu kabul etmek zorundadır.

“Atılmış eşya birçoğumuz için müthiş bir atraksiyondur. İnsanlar nasıl öyle sokağa seriyorlardı ıvır zıvırlarını! Ben çok iğreniyordum. Ama mobilyamız ve paramız olmadığı için başka bir seçeneğimiz de yoktu. Protesto olarak bir süre yerde yattım. Fazla guruluydum. En sevdiğimi güreşçi Undertaker’di(hala bugün bile).”²⁷⁸

Göç ettikten sonra yaşadıkları zorluklardan birisinin de iletişim sorunu olduğu söylenebilir. Telefon klübesinde uzun süre vakit geçiren Saşa ve annesinin haftalarca kimseye ulaşamadığı, konuşmak istediklerini kişinin ne durumda olduklarından haberlerinin olmadığı romanda ifade edilir.

“Annemle ben istasyondaki telefon kulübesinde saatler geçirmiştik. Başka birisi telefon etmek isteyince dışarı çıkıyorduk, annem bir sigara içiyordu. Boyuna birilerine ulaşmaya çalışıyor, ulaşamıyorduk – eş, baba, erkek kardeş, büyük anne. Kimi zaman haftalarca kimseye erişemediğimiz gibi, konuşmak istediğimiz kişinin konuşacak durumda olup olmadığından da haberimiz olmuyordu.”²⁷⁹

²⁷⁷Saşa Stanišić, *Köken*, s.58.

²⁷⁸Saşa Stanišić, *Köken*, s.58.

²⁷⁹Saşa Stanišić, *Köken*, s.58.

Saša ve annesi, dört yıl teyzesi Lula ve onun ailesi ile aynı müştemilatta kalır. Lula teyze savaş başlamadan önce zaten Almanya’da yaşar. Kendileri misafir işçidir. Saša ve annesi Münih havalimanına geldiklerinde aslında geri gönderilmek istenir. Fakat, Lula teyze ve eşi her ne durumda olursa olsun Saša ve annesine en kötü durumda bile bakacaklarını ifade eden garanti mektubu yazarlar. Bu sayede Saša ve annesi geri yollanmaz.

“Heidelberg’e taşınmamızla yaşamımızda bazı şeyler kolaylaştı. Annemin kardeşi Lula teyzenin ailesiyle aynı müştemilatı paylaşıyorduk. Savaş patlak verdiğinde teyzemle kocası misafir işçi olarak Almanya’da bulunuyorlardı. Annemle beni Münih Havalimanı’nda tutup gerisingeri göndermek istediklerinde bu ikisi bir garanti mektubu ile en kötü durumda bize bakacaklarını taahhüt etmişti. Aynı çatı altında dört yıl yaşadık.”²⁸⁰

Saša göç ettikten sonra kendisi ve annesi ile ilgili bilgileri ayrıntılı olarak verilmiştir. Almanya’ya ilk gittiklerinde aslında annesi de korkar fakat bunu oğluna belli etmez. Ona güzel anlar yaşatmaya çalışır. Henüz ismini bile bilmedikleri şehirde dolaşırlar. Kimse onları, onlar da hiç kimseyi anlamaz. Hatta annesi savaş bittiği gibi ülkesine dönmeyi düşünür. İlk Alman evlerinde diğer göçmenler ile televizyon banyo gibi ortak alanları kullanırlar.

“İlk Alman evimizde diğer göçmenlerle banyoyu, televizyonu ve kapı kollarını paylaştık. Yabanda yabancılarla yabancı bir yaşamı paylaşıyorduk. Kendimize ait tek şey üç kahverengi bavuldu. Yeterdi bu kadar, yetmek zorundaydı. Erik çekirdeği gibi sert çekirdeği olan bir dil öğrendik.”²⁸¹

Saša Almanya’daki ilk yılından bahsederken nadiren misafir kabul ettiğini söyler. İnsanların gelmemesi için bahaneler bulur. Wiesloch’da kaldıkları evde altı

²⁸⁰Saša Stanišić, *Köken*, s.58-59.

²⁸¹Saša Stanišić, *Köken*, s.107.

kişinin bir oda da kaldığından bahseder. Evin içerisi tanımadıkları yabancılarla doludur.

“Wiesloch’da kaldığımız yerde altı kişi bir odada kalıyorduk. Ev tanımadığımız bir sürü insan doluydu. Bırak okul arkadaşını sanayi bölgesindeki bu cehenneme davet etmeyi, bir gün görünüp ertesi gün kaybolan bu yabancılarla tanıştırmanın da bir anlamı yoktu.”²⁸²

İkinci evleri Emmertsgrund adlı bir mahallede belediye evleridir. Bu mahallede genel olarak göçmenler yaşar. Saşa yaşadığı bu mahallede sığınmacı olmasının sadece bir dipnot olduğunu belirtir.

“İkinci evimiz Heidelberg’in güneyinde Emmerstgrun adlı bir mahallede betonun cömertçe kullanıldığı belediye bloklarındaydı. En azından eğimli konumundan dolayı Ren Ovası’nı ve Neckartal-Odenwald Doğa Parkı’nın eteklerindeki üzüm bağlarını görüyordu.”²⁸³

Emmertsgrund’taki ev daha ferahtır. Fakat sessizlik yoktur. Öğleden sonra kuzenleri sık sık ziyaret eder fakat Saşa bu durumdan çok hoşnut değildir. Saşa arkadaşlarını evine davet etmemeye devam eder. Çünkü yaşadığı ortamdan, eski mobilyalarından, bilgisayarından, birbirinden farklı olan tabaklardan, yamulmuş çatal kaşıklarından utanır.

“Hala bugün konuk çağdırmamak için o gün yeterli nedenim vardı diye kendimi telkin ediyorum. Yer ve sükûnet olmaması için bir yanıydı, arkadaşlarım bunu anlıyordu. Peki utandığımı biliyorlar mıydı? Eski mobilyalardan, oyun setlerimin, bilgisayarımın ve birkaç doldurulmuş kasetin dışında (Metallica, Nirvana, SmashingPumpkins) doğru dürüst müziğimin olmamasından utanıyordum.

²⁸²Saşa Stanišić, *Köken*, s.155.

²⁸³Saşa Stanišić, *Köken*, s.107.

Evimizde desenleri birbirini tutmayan tabaklardan ve kırk yılda bir ailece oturup yemek yemekten, eğri büğrü bıçaklardan utanıyordum.”²⁸⁴

Emmertsgrund genel olarak göçmenlerin yaşadığı bir yerdir. Farklı milletlerden insanlar birlik halindedir. Birbirlerinin sınıf arkadaşları, komşularıdır. Mahallede birden fazla milletin yaşaması sonucu aynı anda yedi dilin konuşulması romanda verilen bir detaydır.

“Emmertsgrund’de herkes elele vermişti: Bosnalılarla Türkler, Yunanlar ve İtalyanlar, Rusya Almanları, Polonya Almanları, Almanya Almanları. Ara ara birden sıska, suskun, gözleri kan çanağı olmuş siyahlar türerdi, hemen anlardık, Afrika’nın bir köşesi yine ateş almış. Komşuyduk, sınıf arkadaşydık, iş arkadaşydık. Marketteki kuyruk yedi dili konuşuyordu.”²⁸⁵

Saşa yükseköğretim görmek amacıyla daha sonra Weststad’a taşınır.

“Yükseköğretim için “aşağıya”, Weststadt’a taşındım sonra. Diğerleriyle paylaştığım dairenin tavan yüksekliği, Emmertsgrund’da oturduğumuz müstemilatın genişliğinden fazlaydı.”²⁸⁶

Saşa daha sonraki yıllarda Hamburg’a taşınır. Almanya’ya göç ettiklerinde henüz küçük bir çocuk olan Saşa, Hamburg’ta yaşadığı dönemden bahsederken bir oğlunun olduğunu ifade eder.

“Ben Hamburg’da yaşıyorum. Alman pasaportum var. Doğduğum yer yaban dağların berisinde. Bildik Elbe kıyısında haftada iki kez konuşuyorum, bir App kaç kilometre katettiğimi hesaplıyor.”²⁸⁷

²⁸⁴Saşa Stanišić, *Köken*, s.156.

²⁸⁵Saşa Stanišić, *Köken*, s.108.

²⁸⁶Saşa Stanišić, *Köken*, s.109.

²⁸⁷Saşa Stanišić, *Köken*, s.30.

“Oturduğumuz apartmanın yakınındaki bir bahçede oynuyor oğlum. Komşular, ev sahibinin bahçesinde çocuk görmekten hoşlanmadığını söylüyor.”²⁸⁸

Romanda göç eden karakterler arasında Saša’nın dayısı ve ailesi de vardır. Saša’nın dayısı göç ettikten sonra kendisinin umutsuzluğa düştüğünün bilgisi romanda belirtilir. Dayı bir süre yabancı dilini bilmediği bir ülkede nasıl oyunculuk yapacağını düşünür.

“Dayım otuz dört yaşındayken, yabancı dilini bilmediği bir yerde nasıl oyunculuk yapacağına kafa yorup durmuştu. Tiyatroların ilgisini çekmiyor, ajanslar ona umut vermiyordu. Dil gerektirmeyen bir rol aklına gelene kadar, yani bir yıl, gazete dağıtıcısı rolünü oynadı.”²⁸⁹

Hafta sonları Salzch’da balık tutmaya gider. Dayı Vişegrad yakınlarında emeklilik hayatı için bir ev yaptırır. Fakat emeklilik günlerinin altı aynı Drina’da avlanarak geçirirken diğer altı ayını ise kızlarının ve torunlarının yanında geçirir.

“Dayım haftasonlarıSalzach’da balığa çıkardı, artık şimdi Drina’da avlanıyor. Vişegrad’a yakın bir yerde ev yaptırdı. Emeklilik günleri için. Altı ay kızlarının, torunlarının yanında Fransa’da, altı ay da Drina’da, oltaya yayınbalığı gelsin diye bekleyerek – emekliliği o şekilde tahayyül ediyordu.”²⁹⁰

Saša dışında göç eden kişiler arasında dedesi ve ninesi de vardır. Saša anılarını yazarken Muhamed dede ve Mejrema ninenin de göçten önceki ve sonraki hayatlarından bahseder.

²⁸⁸Saša Stanišić, *Köken*, s.31.

²⁸⁹Saša Stanišić, *Köken*, s.60.

²⁹⁰Saša Stanišić, *Köken*, s.60.

Muhamed dede emekli olmadan önce frencidir. Trenlerde çalışır. Daha sonra Vişegrad-Sarayevo tren seferlerinin kaldırılmasının ardından emekli olur. Göç etmeden önce Muhamed dede Saša'nın evine her gün uğrayıp herhangi bir ihtiyaçları olup olmadığını sorar. Yakaladığı balıkları getirir, alışverişlerini yapar ve torunu Saša'nın kalemlerini açar. Evde bozulan bir şey varsa tamir eder. Dedenin yardımsever karakterine romanda vurgu yapılır.

“Onun mizacını belki de en iyi tarif eden olay savaş döneminden kalma. Dedem Vişegrad'dan yola çıkan bir yardım konvoyuna katılmış. Şehrin dışında konvoy durdurulmuş. Silahlı adamlar otobüsü basıp, inin demişler. Askerlerin içinde dedemin Vişegrad'dan tanıdığı iki kişi varmış. Onlara gülümseyerek elini uzatmış, hal hatır sormuş. Herkes sağ salim atlatmış durumu.”²⁹¹

Göçten sonra Heidelberg'e gelen Muhamed dede ve Mejrama nine için burada yaşamanın çok da kolay olmadığı romanda okuyuca yansıtılarak farklı bir ülkeye uyum sürecinin zorluğu hissettirilir.

Muhamed dede ve Mejrama nine evden pek çıkmazlar. Arada sırada üzüm bağlarını ziyaret eden dede, alışverişini yapıp geri döner. Birkaç gün arayla da bir ormandaki kaynaktan su getirir. Ülkenin anadili olan Almanca'yı öğrenemez.

Saša'nın annesi ve babasından sonra Muhamed dede ve Mejrema nine de sınır dışı edilir. Memlekleri olan Vişegrad'a dönemezler. Çünkü şehrin yeniden inşası için insana ihtiyaç olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı da yaşlı çift Zavidoviçi'ye taşınır.

“Mejrema ninem ve Muhammed dedem de sınır dışı edildiler. Memlektelerinin yeniden inşası için insana ihtiyaç var, denmişti kendilerine.

²⁹¹Saša Stanišić, *Köken*, s.64.

*Vişegrad’a dönemezlerdi. Zavidovići’de, kızlarının yani Lula teyzemin ailesiyle oturduğu eve yakın küçük bir eve taşındılar.”*²⁹²

İlk taşındıklarında kimseyi tanımamalarına rağmen kısa sürede durum değişir. Dede iyiliksever bir insandır. Çevresindeki insalara yardımı dokunur. İnsanların evlerini badana yapar, çocuklarının bakımını üstlenir, alışveriş işlerini görür.

*“Hiçkimseyi tanımıyorlardı ama kısa zamanda bu durum değişti, en azından dedem açısından. İnsanların evini badana etti, alışverişini yaptı, çocuklarına baktı.”*²⁹³

Romanda belirtilen satırlarlardan çıkardığımız sonuçla ninenin burada mutlu olmadığını söylemek mümkündür. Sürekli olarak camda oturup vakit geçiren ninenin yüzü zaman geçtikçe daha da asılır. Birsüre sonra hastalanan nine vefat eder.

*“Ninem hep camda oturuyordu, gün geçtikçe suratı daha çok asılıyordu. Hep boğazında bir düğüm vardı. Kocasını bekliyordu, birgün kocası eve geldiğinde artık öyle çok sık dışarı çıkmamasını istedi ondan.”*²⁹⁴

Ninenin vefatının ardında dede beş yıl daha yaşar. Ölene dek insanlara yardım etmeyi bırakmaz.

Köken adlı romanda Lula teyze ve eşi savaştan önce Almanya’ya göç eder ve Almanya’da misafir işçi olarak çalışır. Savaştan sonra Zavidovići’ye taşınır ve hayatlarını burada sürdürürl.

²⁹² Saša Stanišić, *Köken*, 208.

²⁹³ Saša Stanišić, *Köken*, s.208.

²⁹⁴ Saša Stanišić, *Köken*, s.208.

*“Savaştan sonra teyzemler Zavidović’ye dönebildi. Şehir yeni oluşturulan federasyonun Bosna kısmında kalmıştı; hala onlara ait olan daire hemen hemen hiç hasar görmemişti. Evi badana etiler, bahçeyi tekrar düzenlediler. Tavuk(teyzem) ve posta güvercini(eniştem) yetiştirdiler.”*²⁹⁵

Köken romanında göç eylemini gerçekleştiren karakterlerin büyük çoğunluğu savaştan dolayı göç etmek zorunda kalmıştır. Göç etmeden önce güzel bir hayatlarının olduğunu söyleyebiliriz. Savaşın başlaması ile yaşanan durum ailenin göç etmesine sebebiyet vererek sıkıntılı günler de başlar. Göç edilen ilk zamanlarda aile zorluklar yaşar.

Şerif Şabanoviç’in **Muhacirler** romanı incelemeye alındığında göçten önceki ve göçten sonraki hayatı şu şekilde değerlendirebiliriz.

Muhacirler romanında ülkede yaşanan baskılar sonucu toplu bir göç söz konusudur. Göç etmeden önce verilen karakterlerin mutlu bir yaşam sürdüklerini fakat sonrasında yaşadıkları etnik baskı sonucu ülkeden zor koşullarda ayrıldıklarını söylenebilir. Sancak yöresinden Türkiye’ye göç eden göçmenleri konu alan bu romanda göçten önce bölgede korku, panik vardır. İnanç özgürlüğünün ülkede yok sayıldığı romanda açıkça belirtilir. Göç öncesi ellerinde var olan mallar ucuza satmaları yaşadıkları sıkıntıların göstergesidir.

Roman içerisinde verilen ana karakterlerden biri Dedo Ahmo’dur. Dedo Ahmo göç etmez fakat oğulları Dedo Ahmo’nun ölümünün ardından bölgeyi terk ederler. Göç etmeden önceki hayatlarında son derece birbirine bağlı bir ailedirler. Bu ailede saygı çok önemlidir. Edep ve adabın ön planda tutulduğunu roman içerisinde belirtilir. Ailenin yaşlı bireyi her daim haklıdır. Küçükler büyüklerine karşı çıkamaz ve sözlerini kesemez. Eşler arasında da durum benzerdir. Kadınlar, kocalarına saygı

²⁹⁵Saša Stanišić, *Köken*, s.59.

gösterir, ayrıca laflarına itiraza edemez. Kadınlar bu kurallara uyar ama cariyeye muamelesi görmezler.

“Dedo Ahmo’nun ailesinde küçükler büyüklerin sözlerini kesmez, karşı çıkamaz. Yaşlı her daim haklıdır. Kadınların kocalarına saygı göstermesi tartışılmaz bir kuraldır. Kadın kocasının lafına itiraz edemez; bu tür hatalar affedilemez, ancak cariyeye muamelesi da görmez.”²⁹⁶

Romanda, bölgeden yapılan toplu bir göç yaşanır. Yöre halkından Türkiye’de vesikaları gelenler Sancak Bölgesini terk eder. Halk bölgeden göç etmeden öncesindeki yaşamları ile ilgili olarak halkın genel olarak gündelikçi olduğundan bahsedilir. Ailelerin çoğunun odun sattığı da belirtilmiştir. Odun satmanın bazı kişilerin geçim kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

“Harman zamanı sonrasında işler kolaylaşıyor, herkes ambardaki buğdayın gelecek hasada kadar yetip yetmeyeceğini biliyor, bu yörenin en önde gelen sorunudur bu. Büyük bir kesimi ambarı gelecek hasadakadar dolu olarak ulaşamıyor, onlar borçlanmaya mecbur oluyor, borcunu çalışarak ödüyorlar. Bu şekilde hayatta kalıyorlar. Bir kilo buğday için sabahtan akşama kadar çalışmaya mecbur çok insan var. Aileler genişledikçe tarlalar yetersiz oluyor, olanları da işlemek çok zor, mümbit toprağın azlığı ayrı bir sorun. Çaresizlik insanları iki nokta arasında bırakıyor, gök ile yer arasında, gök yüksek toprak sert göğe çıkılamıyor toprağa girilemiyor. Lakin bir yaşam yolu bulunmalı. Bu yörede birçok ailenin adı gündelikçidir, bir kuru ekmek için ömrünü bir mahkûm gibi, erken gençliğinden mezara kadar çalışarak ve o cefa içinde tüketen çok insan mevcut.”²⁹⁷

“Bu yörede odun satmayan aile çok azdır. Birçok ailenin hayat idamesi için tek geçim kaynağıdır. Odunları çarşıya götürmek binbir zahmet gerektiriyor, onları satmak apayrı bir dert, Pazar yeri öylesine odun satıcılarıyla dolmuşki iğne atsan

²⁹⁶ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s.28.

²⁹⁷ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s.41.

yere düşmez, satamayan veresiye ve cüzi paraya vermeye mecbur kalıyor, evde çocuklar aç ekmek bekliyor. Büyükler açlığa tahammül ediyor, çocuklar yoktan anlamaz. Pazar yerinin görünümü insanın içini kanatıyor, her karesi mağdurluğu, yoksulluğu ve bedbahtlığı gösteriyor.”²⁹⁸

Bölgedeki halkın genel olarak yoksulluk içerisinde olduğu, herkesin kendi derdine düştüğü romanda belirtilir. Romanda verilen göç eden karakterlerden biri de Zaim’dir. Zaim ailesi ile birlikte Sancak’tan Türkiye’ye göç eder.

Bölgeden gitmeyi düşünen halk malını ederinin altında çok az bir fiyata satar. Bunun dışında resmî kurumlardan borcu olmadığına dair belgeler istenir. Ve bu belgeleri temin etmek kişiler için zor bir durumdur.

“Ülkeyi terk etmek niyetiyle mülkünü satıyorsa çok cüzi değer üzerinde elinden alınıyor, dönüşsüz gidiyorsa eski vilayetten kalma sosyal hesaplar açılabilir kaygısı yaşıyor. Bu engelleri aşmak yetmiyor, tüm resmi dairelerden borcu olmadığına dair temiz belge almak gerekiyordu. Bu gerekli belgeleri temin etmek, köpeğin ağzından kemik almaktan daha zordu.”²⁹⁹

İnsanların göç etmeleri için Türkiye’den vesika adında bir davetiyeye ihtiyaçları vardır. Bu vesikanın gönderilmesi ve resmî kurumlara ulaşmasının ardından zorlu süreci aşanlar göç etme hakkını elde ederler.

“Göç etme vizesi Türkiye’deki akrabadan gelen “vesika” davetiyeye bağlıdır. Vesika, resmi makamlara ulaşıyor ilk önce, Hamili vesikayı rüşvetsiz elde etmesi mümkün değildi. Tüm bu zorlu süreçleri aşanlar, kendilerini kabul eden gök kubbe altına sığınma hakkını elde ediyor.”³⁰⁰

²⁹⁸ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s.46.

²⁹⁹ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.104.

³⁰⁰ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.104.

Göç etmeden önce DedoAhmo'nun oğulları da mallarını çok az bir paraya satar. Bu paranın ise bir kısmını rüşvet olarak vesikaya verirler. Göç edene kadar varlıklı hayat sürerler. Tüm yörenin saygısını ve sevgisi ile yaşarlar.

Zaim ve ailesi de babasını erken yaşta kaybeder. Anneleri hayatını çocuklarına adar. Aile bağları çok kuvvetlidir. Annelerinin ölümünün ardından göç etmelerini engelleyecek bir şey kalmaz.

Göç ettikten sonra iki aile farklı şehirlere gider. Her iki ailede sıcak bir şekilde karşılanır. Sabahlara kadar muhabbet ederler. İbro ve ağabeyleri tek gözlü birer ev kiralarlar. Zorlu bir hayata başlarlar.

*“İki ailenin yolları burada ayrışıyor; vesikalarını gönderen akrabaları ayrı şehirlerde yaşıyorlar, ilk sığınacakları yerleri bu ailelerdir. Hasna ile Emira ağabeylerinden ayrılma acısını tekrar içlerine gömecek, tahassürü burada da yaşayacaklar. DedoAhmo'nun oğulları İstanbul'daki akrabalarının yanında kalacaklar. Zaim ve Hamid uzaktaki Adana şehrinde olan dayılarının yanına gidecekler.”*³⁰¹

*“İbro ve ağabeyleri birer gözlü ev kiralamışlar, fabrikalarda iş bulmuşlar, Hiç tahayyül etmedikleri zorlu ve yalnızlaştırılmış hayata başlamışlar.”*³⁰²

Zaim ve Hamid aileleri ile birlikte dayılarının yanına göç ederler. Kendi evlerini inşa edene dek kendilerine ev tahsis edilir. Dayıları yıllar önce Adana'ya göç eder. Kendine ait işi vardır. Bu durum Zaim ve Hamid için bir avantajdır. Dayıları meslek öğrenen kadar dayılarının fabrikalarında çalışmalarını söyler. Daha sonra ise atölyelerini kurmaları için her türlü yardımı yapacağını sözünü verir. Bir süre sonra kendi atölyelerini kurarlar.

³⁰¹ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.110.

³⁰² Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.111.

“Zaim ile Hamid aileleriyle dayılarına varmışlar, büyük haslet ve lezzetle karşılanmışlar. Dayıları bu ülkeye, Zaim çok küçükken göç etmişti, ilk def uzaklardaki ailesinden birini görmenin sevincini yaşıyor yaşlı adam. Sevinç ve hüznün yumak olmuş gözyaşları akıp gidiyor, bir taraf analarının hatırasına, bir taraf kız kardeşinin yokluğuna gözyaşı döküyor. Kız kardeşinin cenazesine gidememişti, onun adını zikrederek öldüğünü bilmektedir yaşlı adam. Bu hasret ve özlemle yaşlı adam yeğenlerini yiyecekmiş gibi bakıyor, en ufak sıkıntı çekmelerini istemiyor. Yaşlı dayı ve ailesi artık bu ülkede muhacir değil, çoktandır intibak etmiş ve zengin olmuşlar, mobilya fabrikası kurmuşlar. Vesikayı gönderirken yeğenlerine yardım etmeyi ve kalkındırmayı hedefine koymuştu, barınma ve işi garantilemişti. Kendi evlerini inşa edene kadar ev tahsis edilmiş. Sanat öğrenene kadar dayılarının fabrikasında işçi olarak, sanatı öğrendiklerinde kendi atölyelerini kurmalarında her yardımcı edeceğini taahhüt etmektedir yaşlı dayı.”³⁰³

Zaim ve Hamid kısa bir süre sonra fabrika yakınlarında kendi atölyelerini kurup dayılarının fabrikalarına iş yaparlar. Bunun haricinde de dış müşterilere iş yaparlar.

Göç edeli bir yıl olduktan sonra Hasna ağabeylerini çok özler. Onları görmek için eşi Hamid’e yalvarır. Fakat Hamid onların yanlarına gitmeyi asla kabul etmez. Hasna zor günler geçirir. Hayatı zindana döner.

“Vaat edilen topraklara yerleşeli ve Hasna ağabeylerinden ayrılalı bir yıldan fazla zaman geçmiştir. Hasna ağabeylerinin ziyaretine ziyaretine götürmesi için Hamid’e yalvarıyor. Hamid, İsmet’in hatıralarının yaşadığı yerde bulunmak değil o eşikten adımını atmak istemiyor. İsmet’ten alacağı intikam yeminin unutamıyor. Hasna ’ın istek ve taleplerini duymak istemiyor. Hasna müebbet cezasına

³⁰³ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.111-112.

çarpılmış mahkûm hayatı yaşıyor, çok huzursu ve geçimsiz hayat sürdürüyor, kocasıyla sürekli kavga içindeler.”³⁰⁴

Hasna'nın ağabeylerini görme isteği Zaim tarafından haklı bulunur. Zaim yengesi olan Hasna'yı ve yeğenlerini İstanbul'a götürmeye karar verir. Fakat İbro'nun evine vardıklarında, göçten sonraki yaşadıkları hayatı görünce üzüntü duyar. Çünkü İbro ve Emira iyi hayat sürmezler.

“Uzun yolculuktan sonra İbro'nun evine vardılar. Hasna buruk vuslat yaşamakta, abisi ve ailesi yarı boş bir odada hayat sürmekte. Eskiden İbro ve Emira'nın yüzlerinden hiç eksik olmayan tebessümden eser kalmamış. Zaim de bu sefil durum karşısında gam ve kedere boğulmuştur.”³⁰⁵

İbro ve ailesi Zaim'lerin tersine sefil bir hayat içerisindeyler. Zaim ve kardeşi dayılarının kendilerine sunmuş olduğu imkânları değerlendirmişlerdir. İş, barınma gibi sorunları yoktr. Emira'da bu duruma son derece mutlu olur.

“Ağabeylerinin iyi yerleşmiş olmalarına, muhacir zorluğunu atlatmış olduklarına çok sevinmekte ve yaşlı dayılarına minnettar olmaktadır. Ağabeyleri burada doğup büyümüş gibi intibak etmişler, çevre de onları memnuniyetle kabullenmiş olmasından sonsuz mutluluk duymaktadır.”³⁰⁶

“Bu topraklarda muhacir mahallesi olmayan bir kent yoktur herhalde, muhacir mahallesinden geçerken helva kokusu gözyaşı ve acıyla yoğrulmuş olduğu burun ve gözlerden kaçmıyor. Lakin kimse dininden ve etniğinden yadırganmıyor. Geleceğimizi böylesi bir toprak parçası üzerinde abat etmenin, tüm zorluklara rağmen isabetli fikir olduğu tescilleniyor. Muhacirler kendi evlerinde geçirdikleri

³⁰⁴ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.114.

³⁰⁵ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.114-115.

³⁰⁶ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.115

her geceyi kandil gecesi gibi cennet kokusunu andıran helva pişirerek karşılıyor. İçi gülmeyen bir muhacir yoktur bu topraklarda.”³⁰⁷

Göç edeli üç yılı geçer, Zaim ve Hamid çevrenin güvenini de kazanarak çalışarak vakitlerini geçirirler. Çevrenin güvenini kazanmaları doğrultusunda çok iş alıp, iyi para kazanırlar. Daha sonra iki girişli büyük bir ev yaparlar. Zaim son derece mutludur. Tek sorunu doğup büyüdüğü yeri ve iki kardeşine duyduğu özlemdir.

“Vaat edilen ülkeye geleli üç seneyi aşıyor. Zaim ve Hamid’in tüm günleri mobilya atölyesinde geçiyor. Çevrenin güvenini kazanmışlar, elleri iş dolu, iyi para kazanıyorlar, dayılarına olan borcu ödemek istiyorlar fakat dayı böyle bir borcu kabul etmiyor, dayının tek isteği; onun evinin yanında ev yapmaları ve tüm ailenin bir arada olmasıdır. Yaşlı dayı, yeğenlerinin çalışkanlığı ve güvenilirliği ile gurur duyuyor, kendi evlatlarından ayırmıyor. İki sene daha geçtikten sonra dayılarının isteği doğrultusunda iki girişli koca bir ev dikilmiş, küçük bir hanedanlık kurulmuştur.”³⁰⁸

“Zaim’in mutluluğu sonsuzdur. Evini büyük hazla temaşa ederken bu ülkeye ve dayısına minnettarlığı hiç unutmuyor, evinin üstünde uçan martılara muhabbet sunuyor, ezan sesleri evini daha da mukaddes kılıyor. Evinin muhacir yüreği kadar temiz ve görkemli olduğunu düşünüyor. Doğup büyüdüğü yerin ve iki kız kardeşinin özlemi olmasa mutluluğunun sonu olmazdı, insanın doğup büyüdüğü yer her ne kadar ana vatan olmasa da hatıralarını özliyor. Oralaradan getirdiği gülü dayısının bahçesine, oradan da kendi bahçesine dikmiştir, hatıralarını tazelemek için.”³⁰⁹

İbro ve ağabeyleri göç ettikten sonra beş yıl boyunca tek gözlü evlerde kalırlar. Fabrikalarda sabahtan akşama kadar çalışırlar. Kira ödemek ve sefil hayat onları farklı arayışlara yönlendirir. Ailelerini bir süre bırakarak Almanya’ya giderler.

³⁰⁷ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.115-116.

³⁰⁸ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.116.

³⁰⁹ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.117.

Almanya'nın farklı bölgelerine üç yıl çok zor olan inşaat işlerinde çalıştıktan sonra geri dönerler.

“Osmanlı ülkesine geleli ve tek gözlü evlerde beş seneleri, İbro ve ağabeylerinin fabrikalarda sabahtan akşama kadar çalışarak geçmiş. Kira ödemek ve sefil hayatları, onları geleceği mutlu, kutlu kılmak için başka arayışlara süürklüyor. Tekrardan gurbet yolu acımasız yüzünü gösteriyor. Almanya'ya gitme kararı alıyorlar, ailelerini geçici bir müddet için yalnız bırakmak zorunda kalıyorlar.”³¹⁰

“İbro ve ağabeyleri, meşakkatli ve çok zor inşaat işlerinde Almanya'nın farklı bölgelerinde üç sene, her kuruşunu tasarruf ederek, aile özlemi çekerek çalışıp her zorluğa direndiler. Pranga mahkûmu cefası sonucunda, dört ev değil, dört kocaman sevda aşıyanı, günbegün görünümü ve panoraması değişen muhacirler mahallesine daha eklemiş.”³¹¹

Hamid eşi olan Hasna'yı öldürür. Hapse mahkûm edilir. Yıllar yılları kovalar. Hapisten çıktıktan sonra ortadan kaybolur. Zaim bir gece ansızın ölür. İbro'nun ağabeyleri de vefat eder. İbro ve Emira hayatlarına buruk bir şekilde devam ederler.

“Yıllar birbirini kovaladı. Emira'nın yarı hayatından fazlası muhacirlik içinde geçti. Vaat edilen ülkeye gelen yaşlı ve orta yaşlılar arzuladıkları ülkede büyük bir çoğunluk gömülmüşlerdir. İbro'nun ağabeyleri birkaç sene önce, Ay yıldızlı göğün altında Hakk'ın rahmetine kavuşmuşlardır. Muhacirliğin zorluğunu ve acısını yaşayanlardan İbro ve Emira kalmışlar, oğullarıyla bir arada, iki kızları evlenmiş kendi yuvalarını kurmuş çocukları reşit olmuş. Ana Vatan'da doğmuş olanlar muhacir etiketi taşıyorlar, yüksek öğretim görenler yüksek mevkilerde iştiğal ediyorlar. Yüksek öğretim görmeyenler yüksek sanat edinmişler, atölyeler,

³¹⁰ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.118.

³¹¹ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.119.

*fabrikalar kurmuşlar. Ayrımcılık, dışlanışlık asla yaşamıyorlar, ülkenin asli unusurudurlar.”*³¹²

İbro neden Türkiye’ye göç ettiklerini oğlunun sorduğu soruyla cevap vererek açıklar. Başka bir ülke değil de Türkiye’yi tercih etmelerinin nedeni kendi kimliklerini yaşayabilecekleri tek ülkenin burası olmasıdır. Maddi olanaklar diğer ülkelere göre daha az olduğunu fakat maddiyatın her şey olmadığını ifade eder.

*“Sizleri buraya getirmemin yegâne sebebi; asırlar önce bu ülkeye hemhâl oluşumuzdandır, kendi kimliğimizi rahatlıkla ve tereddütsüz yaşayabileceğimiz tek ülkedir. Maddi olanaklar çok şeydir lakin her şey değildir.”*³¹³

İbro ve Emira’nın yaşamı her türlü konfor ve ekonomik olarak iyidir. Denize yakın bir evleri, kocaman bahçeleri vardır. Fakat Emira’nın bir yanı eksiktir. Özlem doldur. Uzaklar onu daima çağırıyor. Bu duygular ve düşünceler yalnızlaşmasına yol açar.

Muhacirlerin makûs talihi yâd eller ve yalnızlıktır. Ana Vatan olarak adlandırdıkları Türkiye’de yalnızlaşırlar. Yeni doğan nesil burasının dilini öğrenir. Aile büyükleri de buradaki dili tam avrayamaz. Bundan kaynaklı olarak yeni nesil ile yaşlılar arasında muhabbet azalır. Dertleşmeler ve deneyim aktarmalar zorlaşır. Kişiler kendi özlerine yabancı kalır. Bu yalnızlaşmanın doğurduğu sonuç doğdukları yerin özlemine yol açar.

“Muhacirlerin hayatı, Ana Vatan’da yalnızlaşmaya yol açmıştır, zira burada doğan nesil buranın lisanını ediniyor, atalarının dilini çok az öğreniyorlar. Atalar da buradaki lisanı tam kavrayamıyorlar. Bu başkalaşım yaşlı muhacirleri yeni nesille hasbihâl etmeyi, dertleşmeyi ve deneyimlerini aktarmayı gitgide zorlaştırıyor, kendi özüne yabancı kalıyor. Bu yalnızlaşma ve bir kenara itilme, doğum yerinin

³¹² Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.125.

³¹³ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s. 126.

özlemine daha fazla yol açıyor. En nihayetinde, çok arzuladıkları Ana Vatan'da onlara nostaljiyi arama, çocukluk ve gençlik yıllarını özlemek kalıyor.”³¹⁴

Saša Stanišić'in **Asker Gramofonu Nasıl Tamir Eder?** romanında, savaş nedeniyle yaşanan bir göç söz konusudur. Göç etmeden önce ülkede yaşanan savaş, romanda verilen satırlarla okuyucuya yaşanmışlık hissi kazandırır. Aleksandar ve ailesinin savaş zamanı yaşadığı sıkıntılı durum aktarılır. Göç ettikten sonra da aslında çok iyi bir hayatta olmadıkları romanda ifade edilir. İncelemeye alınan diğer romanlarda olduğu gibi barınmanın büyük bir sorun olduğu dikkat çekicidir.

Ailesi ile birlikte göç eden Aleksandar, göç etmeden önce kendi ülkesinde yaşadıklarından bahseder. Savaş zamanı yaşadıklarını ayrıntılı olarak anlatır. Aleksandar'ın hafızasındaki anılarda şehrin mimarisinin bile savaştan dolayı değiştiği vardır. Yaşadığı korkular ve duygu durumları romanda belirtilir. Şehrin mimarisi yağmur bulutlarından, kamuflaj renklerinden ve cam kırıklarından oluştuğunu ifade eder.

“Askerlerin dans ettiği sabahı hatırlıyorum. Şehrin mimarisi yağmur bulutlarından, kamuflaj renklerinden, cam kırıklarından oluşuyordu. Edin ve ben çok normal bir şey yapmak ve oltanın ucunda bir balık gibi basit bir şey hissetmek. Sen yoktun. Merdiven sahanlığında korkarak oturmuyordun., nehre taş atmıyordun, ortalığı sükunetle yağmalayan askerlerin arasında da senin güzel saçlarını görmüyordum.”³¹⁵

Aleksandar'ın günlük niteliğinde tuttuğu notlar romanda göç öncesi hayatı göz önüne sermektedir. Ülkedeki savaşın gerçekliği romanda verilen satırlarla hissettirilir. Dağları vuran top mermileri şehre isabet eder. Köylerden gelen

³¹⁴ Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s.127.

³¹⁵ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s. 205.

mülteciler, bodrum ve merdiven sahanlığına yerleşir. Yaşlılar, bebekler ve anneler örtülere sarılmış durumdadır. Köylerinde yıkılmamış bina kalmaz.

“11 Nisan 1992, Cumartesi, saat 10.09”; şimdi bir şimşek çakacak. Kuşatmanın beşinci gününde top mermileri dağları vuruyor, arada sırada biri şehre isabet ediyor.”³¹⁶

“Mülteciler gece boyunca bodruma ve merdiven sahanlığına yerleşti. Yaşlılar, anneler ve bebekler sıcak ekmekler gibi örtülere sarılmış durumda vekendi köylerinde, ne büyük ne küçük ne de yıkılmamış hiçbir bina kalmadığı için büyük evde koruma arıyor. Köylerinde artık yalnızca yarım duvarlar, is ve bodrumlar var ve evsiz bodrum neye benzerki!”³¹⁷

Aleksandar, göç öncesinde kendisinin ve ailesinin savaş sırasında büyükannesinin bodrumunda yaşadığını dile getirir. Aleksandar’ın belleğinde, yaşamak zorunda kaldığı bodruma dair zamanı geçmiş ütü masaları, kafası olmayan oyuncak bebekler, kabak kokan giysi çuvalları gibi eşyalar vardır. Patlama esnasında yaşanan korku ve ürperti romanda hissettirilir. Geçen sıkıntılı günler romanda betimlenerek okuyucuya şu şekilde sunulur:

““6 Nisan 1992, Pazartesi, saat 7.23.” Şimdi bir şimşek çakacak ve neredeyse unutulmuş bir duygu, tozlu örümcek ağlarıyla kapalı bodrum duvarlarına, bir sonraki patlamayı bekleyen bir bakışa dönüşecek. Büyükannem’in bodrumunda görüp de hatırladığım eşyaların bir listesini yapıyorum: Ömrü dolmuş ütü masaları, kafasız oyuncak bebekler, gömleklerle dolu, kabak kokan giysi çuvalları, kömür, patates ve soğanlar, güveler ve kedi sidiği. Patlamalar altında titreyerek yanan ampuller. Ürperti üstüne ürperti. Korku çok büyük olduğu için değil, tersine barışta uyuyup savaşta uyanma ihtimali çok küçük olduğu için.”³¹⁸

³¹⁶Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.212.

³¹⁷Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.212.

³¹⁸Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.208.

Aleksandar ve ailesi ülkede yaşanan savaştan dolayı ilk olarak Belgrad'taki tanıdıklarının yanlarına giderler. Daha sonra Almanya'ya göç ederek burada yaşamlarını sürdürürler.

“Asija, biz kaçıp kurtulduk ve Belgrad'taki tanıdıklarımız bizi ilkönce sanki biz birer meşe ağacıymışız gibi, sonra da sanki en kırılgan camdan yapılmışız gibi kucakladı. Vişegrad'taki hepinize kaçıp kurtulma ve kucaklama diliyorum.”³¹⁹

Aleksandar çocukluk arkadaşı Asija'ya yazdığı mektuplarla Almanya'daki hayatından bahseder. Aleksandar ve ailesi Ocak 1993'ten itibaren Almanya'da yaşamaya başlar. Akrabalarının yanında Essen adında bir şehirde ikamet etmeye başlarlar.

“İki haftadan beri Essen isimli bir şehirde, Bora Amca ve Rüzgâr Teyze'nin hemen otoyolun yanındaki evlerinde kalıyoruz.”³²⁰

Almanya'ya giden Aleksandar okul hayatına burada devam eder. Okula uyum sağlamak amacı ile Almanca çalışmaya başlar. Dil bilmemenin zorluğu herkes için geçerlidir. Aleksandar'ın annesi hastalanır fakat dil bilmediğinden dolayı doktora kendini ifade edemez. Bu sebeple doktora çıkması işe yaramaz ve doktordan döndüğünde hastalığı daha da artar.

“Yarımdan itibaren bir Alman okuluna gideceğim. Nena Fatima gibi sağır ve dilsiz olmamak için, sözlüğün ilk on sayfasını ezberledim. Bora Amca benim matematikte Almanlardan üç yıl önde olduğumu söylüyor. Matematikteki yeteneksizliğimi bundan çıkarsak bile, geriye hâlâ bir yıl kalıyor. Ders notları burada tersten veriliyor ve bizi semtimizde neredeyse yalnızca Türkler var. Dükkânlarda Nintendo oynanabiliyor. Böyle bir dükkânda gece boyunca unutulmayı

³¹⁹Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.22.

³²⁰Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.124.

henüz başaramadım; ama bir planım var. Annem geçen hafta hastalandı; ama doktora hastalığının nasıl görüldüğünü açıklayamadığı için, doktordan döndüğünde hastalığı daha da artmıştı.”³²¹

Romanda Aleksandar’ın göç sonrası yaşamına dair verilen bilgiler devam eder. Aleksandar ve ailesinin yaşadığı evde kendileri dışında başka Bosnalı aileler de yaşar. İki katta yirmi beş kişi vardır. Herkes küçük odada uyur. Banyolar doldur. Yaşanılan zorluk göz önüne serilir.

“Bizimle beraber evde Bosnalı beş veya altı aile daha oturuyor; iki katta yirmi beş kişi. Herşey daracak ve banyolar hep dolu.”³²²

“Asija, hepimiz birlikte bu küçük odada uyuyoruz ve rüyalarımızda bile, evimizde olduğumuzdan daha öfkeliyiz. Bazen uyanıyorum ve parmaklarımla duvarda kuş gölgeleri oynatıyorum. Pencerenin önündeki bir sokak lambası bizi gözetlemiş gibi evin içine bakıyor ve Bora Amca yakında o pisliği sökeceğine söz verdi. Harcama listemizde perde ilk sıralarda yer almıyor; babam için tuval ve boya da. Annem de babam da iş arıyor.”³²³

Aleksandar ve ailesi bir süre sonra başka bir eve taşınırlar. Artık kendilerine ait bir evleri vardır. Ailece Essen’de yaşadıkları son yıllarında durumları daha iyidir.

“Yeni evimizde çok daha fazla yerimiz var ve tüm o pislik, dırıltı, gürültü ve otoyolun uğultusundan ve bir evden hiçbir zaman bu kadar uzak olunamayacağı duygusundan uzaklaştık.”³²⁴

³²¹Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...* , s.125.

³²²Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...* , s.126

³²³Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...* , s.126.

³²⁴Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.133.

Almanya'ya göç ettikten sonra en iyi durumda olan kişi Nena Fatima'dır. Göç etmekten dolayı pek sıkıntı yaşadığı söylenemez. Roman içerisinde belirtilenlere göre kendisinin Almanya'ya alıştığı ve sosyalleştiği düşünülebilir.

“En iyi durumda olan Nena Fatima. Bizim için yemek pişiriyor ve uzun uzun banyo yapıyor; dertli olduğunu sanmıyorum. Onu bir seferinde ıslık çalarken yakaladım; tanıdığım en sessiz insadanda kulağa aslında çok güzel geliyordu. Süpermarketteki kadın kasiyerlerle arkadaş oldu ve onlara her gün kahve götürüyor. Buna karşılık fiyatı beş markın altında olan şeyleri çalmasına izin veriyorlar ve bir şey görmemiş gibi yapıyorlar.”³²⁵

Nena Fatima'nın Essen'de minik bir bahçesi vardır. Bu bahçede çeşitli sebzeler yetiştirir.

“Nena Fatima başörtüsünü artık yalnızca dışarıda yağmur çiselerken takıyor ve Essen'de hep yağmur çiseliyor. İç avluda çevirdiği minik bir bahçede domates, salatalık ve biber yetiştiriyor.”³²⁶

Aleksandar'ın annesi ve babası sonraki yıllarda Almanya'dan ayrılarak Amerika'ya göç eder.

“Annemle babam bir yıldan beri Amerika'da yaşıyor. Florida'da. Şimdilik sürekli olarak. Babam bir Hindistan cevizi koparıp yedi ve bir yıldan beri, adını “Hindistancevizli Portrem” koyduğu resmini çizdi. Seçtiği renkler yemyeşil bir yaz çayırı üzerinde bir toprak ve kahverengi düeti. Annem bir avukatlık bürosunda çalışmaya başladı. İşin zor olmadığını, kanunların orada bizdekilerden çok daha açık olduğunu söylüyor. Kendisine buz pateni satın aldı; her Pazar buz pateni

³²⁵ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...* , s.129.

³²⁶ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...* , s.139-140.

salonuna gidiyor ve babam yanında olmadan stadyumda bir Amerikan futbolu maçı seyretmek istiyor.”³²⁷

Aleksandar’ın babası ile ilişkisi çok yakın değildir. Essen’de olduğu dönemde bile aralarında iletişim azdır. Babasının Florida’da geçirdiği günlerde resim çizdiğinden ve çizdiklerinin kendisine kazanç getirdiğinden bahsedilir.

“Babamla burada o kadar nadiren konuşuyordum ki, bazen onun sesiyle adımları duyduğumda şaşırıyordum. Annem hastaydı, sonra iyileşti. Babam sessizdi, sonra yaşlandı; şimdi ise güneşin altında oturup natürmort resimler çiziyor ve hatta onları satıyor.”³²⁸

Aleksandar ailesiyle birlikte Amerika’ya gitmez. Çünkü annesi ve babası liseyi Almanya’da bitirmesinin daha uygun olduğunu düşünür. Aleksandar’ın annesi ve babası dışında birde nenesi onlarla birlikte göç etmiştir. Romanda belirtilenlere göre kendisi Florida’da yaşadığı dönemde halinden hoşnuttur.

“Şakalara gülmesine ve uykusunda konuşmasında rağmen dilsiz olan Fatima’m için hiç utanmadım. Onun benim hiç sahip olamayacağım kadar çok arkadaşı vardı. Onlar konuşurken dinliyor ve fikri sorulduğunda evet veya hayır anlamında başını sallıyordu. Ondan sonra da evin önündeki kaldırıma oturup ayak turnaklarını kesiyordu. Florida’ya en çok sevilen o oldu. Sabahları erken kalkıp komşuların yüzme havuzunda her gün bir tur daha fazla yüzüyormuş.”³²⁹

Velibor Çoliç’in **Hıdırellez** romanında birden fazla karakterin göçüne rastlanmıştır. Bunlardan ilki Aslan Çorelo Bayramoviç’tir. Aslan Çorelo’nun göç etmeden önceki yaşamına dair bilgiler romanda belirtilir. Aslan Çorelo Bayramoviç

³²⁷Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s. 144-145.

³²⁸Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.145.

³²⁹Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...* s.145-146.

babasız büyür. Ondört yaşındayken meslek sahibi olur. Ploska Orkestrası'nın üyelerinden biridir.

“Aslan Çorelo Bayramoviç babasız büyüdü. Annesi onu sürekli yeni sevgilileriyle tanıştırdı.”³³⁰

“Henüz ondört yaşındayken meslek sahibiydi ve on altısına geldiğinde kirpi şiş pişirmeyi, zar atmayı ve seksen düğün şarkısından oluşan repertuarın tamamını biliyordu.”³³¹

Beş kişi Ploska adını verdikleri bir grup kurar, Çorelo'da bu grubun bir üyesidir. Bu grup genel olarak para kazanmak için çalsa da kriz zamanlarında karnını doyurmak için sahne alır. Bu orkestra genel olarak insanlar tarafından cenaze ve düğün orkestrası olarak adlandırılır fakat bu usta sanatçılar vaftizlerde, doğum günlerinde, Ortodoks aziz bayramlarında, hasat şenlikleri ve sünnet düğünlerinde de sahne alır.

“Meşhur Ploska Orkestrası kendiliğinden kuruldu. Aslan Çorelo'nun tabiriyle, “Beş kişiydik ve güzel bir günün sabahında yollara düştük...”³³²

Aslan Çorelo'nun da üyesi olduğu Ploska Orkestrası dönemlik olarak göç ederler. Her yıl ilkbaharda yollara düşer, karın yağması ile köye geri dönerler. Yürüyerek yolculuk eden bu grup, diğer Slav ülkelerine gitmek için tren ile ulaşım sağlarlar. Grubun üyelerinden evli olanlar alyansını saklar, diğerleri ise sürekli olara sevgili değiştirir.

“Ploska Orkestası'nın beş erkeği her yıl ilkbaharda, Hıdırellez'den hemen sonra yollara düşüyor ve ilk karlarla birlikte köye dönüyordu. Palko Usta gibi evli

³³⁰Velibor Çoliç, a.g.e., s.47.

³³¹Velibor Çoliç, a.g.e., s.47.

³³²Velibor Çoliç, a.g.e., s.55.

olanlar tüm yolculuk boyunca alyansını saklardı, diğerleriyle gömleklerini ve kırmızı fularlarını değiştirir gibi sevgili değiştirirdi. Tüm bilgiler gibi, yürüyerek yolculuk ediyorlardı. Zaman zaman diğer Slav ülkelerine, üç imparatorluğun külleri üzerinde yükselen bu yeni coğrafyaya serpilmiş büyük şehirlere gitmek için, pek de yaygın olmayan Yugoslav demiryolu ağını kullanıyorlardı.”³³³

1943 yılında, bir bahar sabahı Ploska Orkestrası ve Aslan Çorelo Bayramoviç bir daha hiç dönmek üzere köyden ayrılırlar. Köyden ayrılırken yanlarına enstürmanlarını da alarak uğursuz olarak adlandırılan yıldızın peşine düşerek kuzeye doğru yola çıkarlar. Köyden ayrılan grup Avrupa’da dolaşmaya başlar, konserlerini vermeye devam ederler. Bu sırada farklı göçebelerle denk gelip mülteci ailelere rastlarlar.

“Sürekli başka göçebelere rastlıyorlardı. Mülteci aileler, tarihe karışmış Yugoslav ordusundan birkaç asker ve gümüş kaşıklar, tablolar, yiyecek ve Hersek’in altın renkli tütününü gibi, kim bilir nereden buldukları eşyaları utanmadan satan gezgin satıcılar...”³³⁴

Grup içerisinde geliştirilen taktikler üzerine gündüzleri uyuyup, gece olmasıyla birlikte ormanlar ve tarlalar içerisinde yürüyerek hareket başlar. Bu hareket aslında amaçsızdır. Geçen günlerin ardından Aslan Çorelo bir katil tarafından öldürülür ve hikâyesi sona erer.

Aynı romanda göç eden ana karakterlerden Aslan Bahtalo, müzisyenlik yapar. Kuzenler adındaki orkestranın üyelerinden biridir. Kuzenleri ile birlikte iş alırlar. Bahtalo isterse Sırpça isterse Roman dilinde şarkılar söyler. Bahtalo’nun Kuzenler adını verdikleri orkestrası da ilkbaharda köylerinden ayrılıp, ilk karla birlikte köye geri döner. Dönemlik göç gerçekleştirir.

³³³Velibor Çoliç, a.g.e., s.56..

³³⁴Velibor Çoliç, a.g.e., s.71.

*“Her iyi Çingene orkestrası gibi Kuzenler de ilkbaharda, Hıdırellez’den hemen sonra köylerinden ayrılıp yağın ilk karla geri döndüler”*³³⁵

1961 yılında Aslan ve orkestrası köyden birdaha dönmek üzere ayrılır. Belgrad’a yerleşirler. Belgrad’a yerleşen Aslan kentine lüks bir semtte ev yaptırır.

“1961 yılının İlkbaharında Aslan ve orkestrası köyden ayrılarak Belgrad’a yerleştiler. Sonraki dönemde düzenli olarak profesyonel poker oyuncularıyla, (Yugoslav siyasi polisi UDBA raporlarına göre) ahlaken tartışmalı kadınlarla ve yükselişte olan “Show business’in ilk menajerleriyle” beraber görüldüler. Köklerinden uzaklaşan solist Aslan³³⁶ kendine Belgrad’ın lüks semtinde ev yaptırdı ve annesi Esma ölünce Strehia kabristanında onun için mezar taşı yerine Mikail’in bir heykelini dikti.”

Bir kadına âşık olur ve ortadan kaybolur. Daha sonra yine Belgrad’ta ortaya çıkar ve âşık olduğu kadınla evlenir. Ve ardından hemen boşanır. Daha sonraki yıllarda Aslan Bahtalo Macaristan sınırında bir köye yerleşir. Ve orkestrasını günceller. Aslan Bahtalo altmışlı yılların sonunda hiç olmadığı kadar zengin olur.

*“Aslan Bahtalo Bayramoviç, Cannes faslından sonra kuzeyde, Macaristan sınırına çok yakın bir köye yerleşti ve orkestrasını güncelledi.”*³³⁷

Bahtalo 1969 yılında tutuklanır. Ve böylece yeniden zorunlu göç etmek zorunda kalır. Bakır kaçakçılığı nedeniyle tutuklandığı söylense de asıl nedeninin güzel Tvesta’nın aynı zamanda önemli bir yoldaşın aşığı olmasıdır. Belgrad dışında bir cezaevine gönderilir.

³³⁵ Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.99.

³³⁶ Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.102.

³³⁷ Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.110.

“Aslan Bahtalo Bayramoviç, 23 Mart sabahının erken saatlerinde gizli polis tarafından tutuklandı. Resmi gerekçe bakır kaçakçılığıydı ama neredeyse her zaman doğru çıkan dedikodulara göre, tutuklanmasının esas sebebi güzel Tvestana’nın aynı zamanda çok önemli bir yoldaşın aşığı olmasıydı. İki sivil polis eşliğindeki Aslan Bahtalo önce “sıradan” polis bürosuna getirildi. Gece yarısı UDBA’nın görev yaptığı arka avluğa nakledildi. Kaderi birkaç saat içerisinde belli olacaktı. Yediği coplar yüzünden yorgun ve darmadağın haldeki şarkıcı, “gerçekleri” itiraf ettikten sonra Belgrad’ın dışındaki bir cezaevine kondu.”³³⁸

Cezaevinden çıktıktan sonra altıncı karısından boşanır ve yurtdışına gider.

Aynı romanda bir diğer karakter olan Aslan Çovaro Fransız makamları tarafından sınır dışı edilerek Bükreş’e gönderilir. Bu sıra içerisinde evlenir. Ve ardından hemen boşanır. Birkaç ay sonra Fransa’ya geri döner. Mülteci kampında görülür.

Husein Başıć’in **Tude Gniježdo** romanında ana kahraman İbrahim memleketi olan Plav’dan İstanbul’a göç eder. İbrahim göç etmeden önce ailesi ile yaşayan bir gençtir. Babasının ölümü ile birlikte hayatında bazı değişiklikler yaşanır. Başder Bey kendisine bir teklifle gider. Oğlunun yerine hizmet amaçlı İstanbul’a gitmesini ister. Bunun bir karşılığının olacağından bahseder. İstanbul’un herkese açık olduğunu, onun orada yükseleceğini, karşısına farklı fırsatlar çıkabileceğinden bahseder. Eğer burada kalırsa Bey’in onu istediği gibi sürgün edebileceğini veya öldürebileceğini bile dile getirir. Bunun sonucunda İbrahim bu teklifi kabul eder ve İstanbul’a gider.

Göç etmeden önce ailesi ile yaşayan İbrahim göçten sonra bambaşka bir yaşamın içerisinde kendini bulur.

³³⁸ Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.115.

Bir bilinmeze doğru giden İbrahim İstanbul'a varır. Burada yaşadığı süre zarfında savaflara katılır. Farklı insanlarla tanışır. Tanıştıkları insanlar farklı kökenlerden ve farklı statülerden gelen insanlardır. Bu tanıştıkları insanlardan biri Durmuş'tur. Durmuş ile birçok sorun yaşadığı romanda belirtilir. Durmuş'un her şeyde birinci olmak istediğinden, babasının savaşçılığı ile annesinin gücünü ve kibirini birleştirerek her istediğinin gerçekleşmesini istediği romanda ifade edilir.

İbrahim'in tanıştığı ve arkadaşlık kurduklarından biri de Zülfikar'dır. Kendisi ile Rus Savaşı'nda tanışır. İbrahim yaşadığı yer olarak İstanbul'dan da bahseder. İstanbul'un fakirlerin ya da zenginlerin şehri olmadığını herkesin şehri olduğunu söyler. İbrahim daha sonra ülkesine geri döner.

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** romanında birçok karakter çeşitli nedenlerden dolayı göç etmişlerdi.

Göç eden karakterlerden biri Slatko'dur. Savaştan dolayı ülkesinden ayrılarak ailesi ile birlikte Almanya'ya göç ederler. Göçten önceki yaşadığı dönemlerle ilgili olarak Slatko'nun seksenli yılların başına kadar zaten yine Almanya'da çalıştığı bilgisi verilir. Seksenli yıllarda ülkesine döner ve sonrasında yeniden Almanya'ya gider. Almanya'ya ailesi ile birlikte yaptığı göçten sonra yaşadıkları hayat ile ilgili bir bilgi romanda belirtilmemiştir.

Romandaki göç eden bir diğer karakter Kasım'dır. Kasım karakteri romanda iki kez göç eylemi gösterir. İlk göçü köyden şehre çalışmak için yapılır. Şehre göç etmeden önce İkinci Dünya Savaşı'na kadar köyde keçilerle ilgilenen, ekip biçen biridir. Daha sonra savaşın başlaması ile farklı güçlere sahip ordular gelir. Almanlar, Çetnikler, Ustaşalar gibi... Köyleri yakıp yıkarlar, insanları öldürürler. 1943 yılının bahar aylarında partizanlar Sava'yı aşp köye gelir. Yerel partizanlarla birlikte birleşerek köylerden bazılarını kurtarırlar. Daha sonra Bosna'nın dağlarına çekilirler Kasım da onlarla birlikte gider. Savaştan sonra iki kez yaralanmış bir şekilde geri

döner. Köy halkı onu kahraman olarak karşılar. Daha sonra demiryolunda çalışmaya başlar ve evlenir. Şehire taşındıktan sonra da demir yollarında çalışmaya devam eder.

Romanda göç edenlerden biri de Alija'dır. Alija ev içerisindeki ikili ilişkiler neticesinde ev halkına haber vermeden farklı bir şehire göç eder. Romanda göç etmeden önceki hayatında Alija için söylenen canı ne zaman isterse ozaman çalışan biri olmasıdır. Köyde herkesten biraz farklı olduğu ve yalnızlaştığı belirtilir. Günlerini Pannonian Denizi'nin dibinin kalıntıları olan vadilerde vaktini geçirmeyi sever. Yanına bir flüt birde şifalı bitkileri toplayacağı bez bir çanta alır. Kayaların üzerine turup flüt çalar. Uzun bir süre oynar sonra da uyuklar. Evde yaşadığı huzursuzluk, ikili ilişkilerden dolayı evden ayrılır. Gittiği yeri kimse bilmez. Günler geçer Alija geri gelmez. Ahmet büyük abisi Kasım'a Alija'yı sorar. Kasım'da Alija'nın iyi olduğunu, bir madende çalıştığını ve endişelenecek bir şey olmadığını söyler. Alija göç ettikten sonra Ljubjan'ya yakınlarında Trbovlje'de de maden de çalışır. Trbovlje'de biraz belaya bulaşır. Fakta daha sonra izi kaybolur. O yıl nerede ve ne şekilde kaldığı bilinmez.

Romanın ana karakteri, anlatıcısı olan yazar da göç eyleminde bulunur. İlk olarak Rijeka'da okula gider. Yazar Rijeka'da kaldığı dönemdeki evinden bahseder. İki odalı olan bu evde ev sahibi ile beraber yaşarlar. Bir odada yazar diğer odada ise ev sahibi yaşar. Daha sonra aniden verdiği bir kararla Norveç'e gider. Norveç'te yaşadıklarından şöyle bahseder. Oraya gittiğinde öğrencidir. Bundan dolayı altı ay süreyle ikamet izninde bulunur. Savaş gittikçe kızışır mülteciler büyük dalgalar halinde gelmeye başlar. Yazar o dönem gazetede de çalışır. İş sözleşmesinin uzatılması için ikamet izni lazımdır fakat oturma izni olmadığından dolayı bu sözleşme uzatılmaz. Üniversitede üçüncü sınıf için kayıt yaptırması için ikamet kartı veya belirli bir miktar para ödemesi gerekir. Fakat bunlar onda yoktur.

Norveç mülteci kabul eden tek ülkedir. Norveç'e giden yazar ilk olarak polisin yerleştirdiği mülteci kabul merkezine yerleşir. Birkaç hafta sonra ise

mültecilerin barınması için üç aile ile birlikte bir eve yerleştirilir. Oda bodurm katta, odunluğun yanındadır. Ve içerisi farelerler doludur. Yazar Norveç'e geldikten sonra aşkları olur. Evlilik yapar fakat daha sonra anlaşılamayıp ayrılır.

Aynı romanda göç eden bir diğer karakterde Aljoša'dır. Oda yazar gibi sığınmacıdır. Aljoša Norveç'e göç etmeden önce İsveç'e göç eder. Doğumundan savaşa kadar Saraybosna'da yaşar sonrasında İsveç'e göç eder. İsveç'te yaşadığı dönemde eşi ile aralarında anlaşmazlık olur eşine şiddet uygular ve hapis cezası aldığından dolayı sınır dışı edilir. Daha sonra Norveç'e göç eder.

Bekim Sejranović'in **Dnevnik Jednog Nomada** adlı eserinde ana karakter olan yazarın günlüğüne yazmış oldukları incelendiğinde, yazarın göç etmeden önce Oslo'da yaşadığı zamanlar da vaktini çeşitli aktivitelerle geçirdiğini anlayabiliyoruz. Zaman zaman katıldığı edebiyat geceleri, yaptığı iş dolayısıyla edindiği çevre romanda ayrıntılı olarak verilir. Yazar romanda neredeyse her ay Ljubljana'da yaşayan küçük kızını görmeye gittiğini de belirtir. Her gidişin sonunda kızından ayrılmak kendisini oldukça üzer.

*“Bugün yine yola çıkacağım. Kızımı ziyaret etmek için önce uçakla Oslo'dan Zagreb'e, ardından trenle Ljubljana'ya. Bir yıl önce Ljubljana'dan ayrıldığımdan beri, çocuk beni unutmasın diye her ay onu ziyarete gidiyorum, sanki ben de inanmıyormuşum gibi kendi kendime tekrarlıyorum. Bazen onun için beni unutmasının daha iyi olacağını düşünüyorum çünkü aynı şey benim ve ailemin de başına geldi.”*³³⁹

Kızını görmek için sürekli yolculuk yapan yazar kızından ayrılırken yaşamış olduğu duyguları, hüznünü satırlarına yansıtır. Kızı ile üç gün vakit geçirdikten sonra yeniden yola çıkar. Kızı oyun oynarken, kendisi fark ettirmeden evden çıkar. Bu vedalar oldukça ağırdır ve buna alışması mümkün değildir.

³³⁹ Bekim Sejranović, *Dnevnik...*, s.23.

“Ljubljana'da kızımınla "baba" rolünde oynayıp, üç günden az zaman geçirdikten sonra tekrar yola çıkıyorum. O çizgi film izlerken ben hızla çantamı alıp, parmak uçlarıma basarak evden çıkıyorum ve kaçtığımı fark etmeden veda etmeden merdivenlerden aşağı koşuyorum. Vedalara alışmamın hiçbir yolu yok çünkü bunu nasıl yaparsam yapayım ya da ne yaparsam yapayım, işe yaramıyor.”³⁴⁰

Yazar eserinde sık sık okuduğu romanlardan, romanların içeriklerinden ve yazarlardan da bahseder. Bahsettiği yazarlar içerisinde göç eyleminde bulunan bir Saraybosnalı bir yazar da vardır. Ayrıntılı olarak bu yazarın göç durumu hakkında bilgiler verilir.

Dario Džamonja Saraybosnalı göçmen bir yazardır. Savaş esnasında yaralanır ve Saraybosna'yı terk eder. Saraybosna'dan ayrılmasının ardından Džamonja'nın Amerika'ya göç ettiğinden bahseder. Göçten sonra yaşadıkları ve geride kalanların durumu romanda ayrıntılı olarak verilir. Amerika'ya göç eden Džamonja burada iyileşir ardından evlenerek bir kızı olur. Ve farklı işlerde çalışır. Daha sonra Saraybosna'ya geri dönme kararı alır. Bu kararı almasında etkin olan durum Amerika'da yaptığı işidir. Amerika'da pizza yoğurmak yerine kendi ülkesinde fakir bir yazar olmayı tercih eder.

“Džamonja, savaş kuşatması sırasında yaralandığı için Saraybosna'yı terk etti ve ardından ABD'ye gitti. Orada iyileşti, yeniden evlendi, başka bir kızı oldu, her türlü işte çalıştı ve birkaç yıl sonra Saraybosna'ya döndü ve kendi kendine Amerika'da pizza yoğurmaktansa memleketinde fakir bir yazar olmayı tercih edeceğini açıkladı. Ancak bu arada memleketinde işler değişmiş, arkadaşlarının çoğu savaşta ölmüş, ölmüş ya da göç etmiş ve tüm bunlarla birlikte Amerika'da bıraktığı kızını da çok özliyordu.”³⁴¹

³⁴⁰ Bekim Sejranoviç, *Dnevnik...* , s.26.

³⁴¹ Bekim Sejranoviç, *Dnevnik...* , s.21.

Dnevnik Jednog Nomada adlı romanda yazar Oslo'dan Zagreb'e göç etme kararı aldıktan sonra yıllarca gidip geldiği, vakit geçirdiği Zagreb'te yaşamaya başlar. Taşındıktan sonra Zagreb'e 100 metre uzaklıkta ahşap bir ev kiralar ve burada yaşayacağını söyler. Evi hakkında ayrıntılı bilgileri satırlarında okuyucuya sunar.

“Daha sonra eve gittik, kapıyı açtım ve yeni evime adım attım. Evin içi yeni yenilenmiş ve göze çarpmayan bir şekilde döşenmişti.”

Yazar Zagreb'e taşındıktan sonra daha sakin bir hayat yaşayacağını umar.

“Evet, Zagreb'e taşınarak nihayet sakinleşeceğime, kısmen zorunluluktan, kısmen de kapristen sonsuza kadar seyahat etmeyi bırakacağıma, aynı yatakta arka arkaya üç gün uyumayı başaracağıma safça inandım, ama bunların hiçbiri olmadı.”³⁴²

Bekim Sejranović'in **Sandale** adlı romanı göçmen bir gezginin gezdiği, çocukluğu, gençlik anıları, yaşadığı deneyimlerini içerir. Aslen Boşnak olan yazar roman içerisinde daha önce göç etmiş olduğu Kristiansand şehrinden Oslo'ya taşınmasından bahseder. Ev bulmakta biraz zorlanan yazar en nihayetinde Lamberseter'in işçi sınıfı bölgesinde bir ev kiralar.

“Doksan beş yılının sonbaharında, bir kızım ve onun iki yaşındaki oğluyla birlikte yaşayacağım bir daire bulmak için Oslo'ya gittim. Sonbaharda yeni eğitim-öğretim yılının başlaması nedeniyle ev bulmak pek kolay olmuyor,ama bir şekilde şansım yaver gitti ve iki gün sonra Lamberseter'in işçi sınıfı bölgesinde dört katlı bir binada iki odalı bir daire kiralamayı başardım.”³⁴³

Yazar evi kiraladıktan sonra anahtarları almak için geldiğinde karşılaştığı ön yargı ve olumsuz tavırdan sonra evin kendisine verilmeyeceğini öğrenir. Ve yeniden

³⁴² Bekim Sejranović, *Dnevnik jednog...*, s.50.

³⁴³ Bekim Sejranović, *Dnevnik jednog...*, s.94.

kendine ev arar. Daha sonra Oslo'dan otuz kilometre uzaktaki bir adada ev kiralar. Burada yabancı olmasının dezavantajı yoktur. Önemli olan parasının olmasıdır.

“Daha sonra çoğunlukla yabancıların yaşadığı ve kötü niyetli getto olarak adlandırılabilir Gronland ve Toven bölgelerindeki birkaç apartman dairesini görmeye gittik.”³⁴⁴

“Böylece Oslo'dan otuz kilometre uzakta, Utoya Adası'ndan çok da uzak olmayan bir adaya taşındık; burada yeterli paranız olduğu sürece yabancı olmanızın hiçbir önemi yoktu. Ama bunun bize bir faydası olmadı, bir yıldan kısa bir süre sonra ayrıldık.”³⁴⁵

Yazar birlikte yaşadığı kız arkadaşından bir süre sonra ayrılıp başka bir şehirde yaşadığını romanda belirtir. Toyen isimli bir şehirde Nijeryalılarla birlikte yaşamaya başlar.

“Bugün Toyen'de dört Nijeryalıyla birlikte bir apartman dairesinde yaşıyorum.”³⁴⁶

Aleksandar Hemon tarafından kaleme alınan **Lazarus Projesi** adlı romanda, birden çok karakter göç eder. Olay örgüsünde göçmen bir adam başka bir göçmenin hayatını yazmak amacıyla ipuçlarından yola çıkarak birtakım araştırmalar yapmaya başlar. Ana karakterlerden biri olan Brik Bosna'dan savaş öncesi Amerika'ya giden bir göçmendir. Roman içerisinde göç etmeden önceki hayatına dair bilgilere sık sık yer verilirken göç ettikten sonraki yaşamından da bahsedilir. Aynı şekilde okul arkadaşı olan Rora'da göç eden karakterlerden biridir. Rora'nın Saraybosna'da yaşadığı hayat ile ilgili de bilgiler sıkça romanda verilmiştir. Brik ve Rora Bosna'dan arkadaşdır. Aynı liseden mezundurlar.

³⁴⁴ Bekim Sejranović, *Sandale*, s.94.

³⁴⁵ Bekim Sejranović, *Sandale*, s.94.

³⁴⁶ Bekim Sejranović, *Sandale*, s.94.

“Lisedeyken Rora’yı yakından tanırdım. Teneffüslerde üçüncü kattaki tuvaletlerde sigara içer, izmaritleri de ağzındaki ızgara çıkarılmış olan sıcak hava borusuna atar, isabet ettirip ettireyeceğimize dair bahse girerdik.”³⁴⁷

Brik Bosna’dan 1991 yılında, savaş başlamadan önce ayrılır. Fakat o ayrılmadan hemen önce savaşa dair bazı sinyaller vardır. Brik’in göç etmeden önce yaşadığı dönemdeki savaş korkusu roman içerisinde açıkça belirtilir. Yazar göç etmeden önce Başçarşı’da ikamet eder. Geceleri savaş korkusuyla uyanır. Ve uyandığında kendisinin aklına ilk gelen şey savaşın başlamış olabileceğidir. Büyük korular yaşayan yazar, duyduğu kamyon selerini bile savaşın başlamasına yorarak saklanır.

“1991 yılında, Saraybosna’dan ayrılmamdan önceki yaz, Kovaci’de, Başçarşı’nın yakınlarındaki tepede bir yerde oturuyordum. Herkes savaşın patlamasını bekliyordu ve hemen her gece şiddetli bir gürültüyle, zangır zangır titremelerle ve vites değiştirme sesleriyle irkilerek uykumdan uyanıyordum. Uyanınca, ilk düşüncem, işte başladı, olur, Sırp tanklarının üstümüze gelmekte olduğundan emin vaziyette yatakta otururdum, kalbim gümbür gümbür atardı. Bir-iki defa yatağın altına saklanmışım. Genellikle gürültünün kaynağının sadece tepeden aşağı inen bir kamyon olduğu anlaşılırdı, o aralar hemen her şey gibi, kamyon da yokuş aşağı gitmekteydi. Gecenin geri kalanı boyunca gece gürültülerini tek tek inceleyerek, gerçekleşmesi ihtimal dâhilindeki bütün felaketleri ayrıntılarıyla kafamda canlandırarak, sıcak mangal üstünde yatıyormuşum gibi bir sağa, bir sola döner dururdum.”³⁴⁸

Bosnalı olan Brik’in çocukluğuna dair annesi, babası, dedesi ve ninesi ile yaşadığı anılarına da yer verilmiştir. Babasının kendisine anlattığı masallar,

³⁴⁷Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.23.

³⁴⁸Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.76.

annesinin söylediği ninni ve şarkılar anılarında kalan detaylardır. Verilen satırlardan Brik'in mutlu bir çocuk olduğunu düşünebiliriz.

*“Ben çocukken annemle babam arasında işbölümü vardı. Babam bana çocukluğunun peri masa günlerinden akıllı evcil hayvanlarla dolu masallar anlatır, annem de şarkı ya da ninni söylerdi. Ninnilerinden biri, başının üzerinde bir mektup taşıyarak Sava Nehri'nin karşı kıyısına yüzen bir ördekle ilgiliydi.”*³⁴⁹

Yaz tatillerinde Brik dedesinin ve ninesinin yanına gider. Dede ve nine kırsal bölgede yaşar. Brik dedesi ve ninesine gittiğinde bir takım çiftçilik işlerine yardım etmek zorunda kalır. Onun dışında kiliseye gider.

*“Çünkü dedem ve ninemle kiliseye gitmek zorunda kaldığım günleri hatırlamıştım. Dedem ve ninem, Bosna'nın kırsal bölgesinde geleneksel Ukraynalı hayatlarını devam ettirmekte olan insanlardı, annemle babam da yaz mevsimini geçirmem için beni Saraybosna'dan onların yanına postalarlardı. Yapmak istediğim tek şey kitap okumaktı ama genellikle çiftlik işlerine yardım etmek, ineklere su vermek, tarladan eve dönüş yolunu bulamayan dedemi almaya gitmek zorunda kalırdım. Pazar sabahları gün ışıırken kalkmam gerekirdi, bana uzun pantolonumu, beyaz gömleğimi giydirir, klipsli kravatımı takmamı şart koşarlardı, sonra da dört yüksek tepenin ardındaki kiliseye kadar yürürdük.”*³⁵⁰

Çocukluk döneminde kiliseye gitmenin, orada geçirdiği vaktin ve kilisenin onda uyandırdığı duygu romanda açıkça belirtilir. Kiliseye gitmek istemese bile evde tehlikeli birşyler yapacağı düşüncesi ile dedesi ve ninesi kendisini de götürür. Kilisenin Brik'te uyandırdığı duygu ölümdür. Korku hisseder.

Romanda, Brik'in göç ettikten sonraki hayatından genelde eşi ile ilgili yaşadıklarından bahseder. Brik Amerika'ya göç ettikten sonra Mary isminde bir

³⁴⁹Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.44.

³⁵⁰Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.44.

doktor ile evlenir. Romanın hemen her bölümünde Mary ile evliliği göz önüne koyulmuştur. Ayrıca Brik'in Bosna vatandaşı olması dışından Amerikan vatandaşlığı aldığı bilgiside verilir.

“Ben iki ayrı ülkenin makul derecede sadık bir vatandaşıyım. Amerika’da, o ağırbaşlı ülkede, hiçbir işe yaramayan oyumu kullanıyor, vergilerimi homurdanarak ödüyor, hayatımı Amerikalı bir eşle paylaşıyor ve geri zekâlı başkanın acılar içinde ölüp gitmesini dilememek için büyük çaba sarfediyorum. Bir de nadiren kullandığım Bosna pasaportum var, yüreğimde ağırlara yol açan tatiller ve cenazeler için Bosna’ya gidiyorum. 1 Mart civarında da Bağımsızlık Günü’nü Chicago’da yaşayan öbür Bosnalılarla birlikte, uygun derecede törense bir ziyafetle, gururlu ve vazifeşinas bir biçimde kutluyorum.”³⁵¹

Brik, Amerika’da kutladıkları Bağımsızlık Günü için yaptıkları törenden bahseder. 29 Şubat’ta kutlanan Bağımsızlık Günü’ne Bosnalılar akın ederler.

“Tam tarih vermek gerekirse, Bağımsızlık Günü 29 Şubat – Bosna’nın tipik açmazlarından. Herhalde bu günü yalnızca artık yıllarda, dört senede bir kutlamak hem fazla acayip olur, hem de bağımsızlık ruhuna aykırı düşerdi, o nedenle her yıl banliyö otellerinden birinde karmakarışık bir tören düzenlenir. Bosnalılar akın akın, erkenden gelir. Arabalarını park ederler. Engelliler için ayrılmış park yerleri konusunda kavga çıkabilir, birkaç kişi koltuk değneklerini birbirine sallar, kimin daha engelli olduğunu anlamaya çalışır.”³⁵²

Brik Amerika’da eski hayatında yani Saraybosna’dan tanıdığı insanlarla karşılaştığından bahseder. Bu tarz karşılaşmalar sonucundan Brik etkilenir ve dolayısıyla hüznlenir. Bunun nedeni ise eski tanıdığı insanlarla ortak bağının kalmamış olmasıdır.

³⁵¹Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.13.

³⁵²Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.13.

“Her zaman başıma gelen şey: Eski hayatımda tanıdığım insanlarla karşılaşırım. Şaşkınlıkla bağırır, öpüşür veya birbirimizin sırtını yumruklar, belli başlı haberleri ve ortak tanıdıklar hakkında dedikoduları paylaşır, kısa süre sonra buluşmak, bağlantıyı koparmamak konusunda kesin sözler veririz. Böyle karşılaşmaların sonrasında, üstüme daima yıkıcı bir hüznün dalgası çöker, çünkü bizi bağlayan şeylerin artık neredeyse tamamen ortadan kalkmış olduğunu, tek yaptığımız belli jestleri gerçekleştirmek, tanıma ritüelinin gereklerini yerine getirmek ve birbirimizden ayrı düşmüş olmamızın tek sebebi ihmalkârlığımızmış gibi davranmak olduğunu anında fark ederim. Ortak geçmimizin filmi, yeni hayatın ışığına maruz kaldığında yanar.”³⁵³

Brik savaş başladığında Amerikada’dır. Çeşitli işlerde çalıştıktan sonra İngilizce öğretmeni olarak iş bulur. Amerikalı olan Mary ile evlidir.

“Ona hikâyemi anlattım, savaş başladığında buradaydım; sonunda İngilizce öğretmeni olarak bir iş bulana kadar acaip işlere girip çıkmıştım. Sonra bu köşe yazısı işini bulmuştum, öğrencilerimin başınan geçenleri yazıyordum, bunlar zaten benim tecrübelerimden pek farklı sayılmazdı. İş aramak, sosyal güvenlik numarası almak, başını sokacak bir yer bulmak, vatandaş olmak, Amerikalılarla tanışmak, geçmişe özlem duygusuyla baş etmek, buna benzer şeyler. Köşe çok okunmasına rağmen, çok az para kazanıyordu. İnsanlar, yazdıklarımın hoşlanıyordu çünkü hepsi de dürüst ve kişisel şeylerdi. Heem alışılmadık göçmen lisanını da sevimli buluyorlardı. Üç yıl önce Amerikalı bir kadınla evlenmişim, harika bir kadındı.”³⁵⁴

Bu evlilik Mary’nin istediği şekilde kilise de gerçekleşir. Brik bunu yapmak istemesede zorunda kalır.

³⁵³Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.21.

³⁵⁴Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.36.

“Çok dindardır ikisi de, dedim. Katolik kilisesinde evlenmek zorunda kaldım. Bunu yapmayı kabul etmedim ama Mary beni dinlemedi bile. Bir haçın altında diz çöktüm, rahip üstüme su serpti.”³⁵⁵

Romanda Brik’in Amerika’daki hayatı ile ilgili anıları genellikle Mary ile ilgilidir. Mary’e âşık olması, eşinin mesleği, birbirlerini kabullenişleri, Brik’in Mary’nin ailesinin içerisine girişi vurgulanır. Karısına âşık olan Brik eşini hayat tamircisi olarak tanımlar.

“Mary hayat kurtaran biriydi, insanların arabaları üstünden çalıştıkları gibi, o da hayat üstünde çalışıyordu – hayat tamircisiydi. Mesela varoluşun kaçınılmaz olarak sonlu oluşu hakkında tatsız bir monoloğa başlayacak olsam, Mary’nin gözleri bir uzaklık perdesiyle gölgelenirdi. Karımın içinde zerre kadar filozofluk yoktu, ben de onun canını sıkmaktan kaçınırdım.”³⁵⁶

“Buna rağmen, Mary ona bir şeyler okumamdan hoşlanırdı. Uykuya dalmadan önce, genellikle göğsümüzdeki kitaptan, ende olarak da göçmen sütunu yazılarımdan birinden yüksek sesle okurdum. Gün boyu kafataslarını açıp gri maddeyi karıştırmaktan yorgun düşmüş olan Mary uyuyakalırdı ama okumayı bırakmaya kalkıştığımda uyanıp biraz daha okumamı rica ederdi. Onun yüzündeki dinginlikten, tavanda dönen vantilatörden, uzaktaki trafiğin mırıltısından, komşumuzun köpeğinin ulumasından, bütün bunların berrak mantığının dünyamı bir an için bütün hale getirmesinden hoşlanırdım.”³⁵⁷

Brik, öğretmenlik işinden ayrıldığını vurdular. Evi maddi anlamda Mary’nin geçindirdiğini fakat bunu Mary’nin ailesine yansıtmadıkları romanda belirtilir. Mary, ailesine karşı da Brik’i övücü sözcükler kullanır. Her zaman Brik’in çok ünlü bir

³⁵⁵Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.87.

³⁵⁶Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.234.

³⁵⁷Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.234.

yazar olacağını savunur ve ailesine bundan bahseder. Brik eşini sever ve evlilik hayatında son derece mutludur.

“Onlara öğretmenlik işini kaybettiğimi, beni geçindirenin Mary olduğunu söyleyemezdim. Bu yörüngenin Mary’nin de hoşuna giderdi, çünkü onun tarihçesi de yerinden olma ve yeni bir yer bulma hikâyeleri olan insanlarla doluydu. Gerçi başarı aşamamın bu kadar gecikmesinin Mary’yi hayal kırıklığına uğratmış olduğundan emindim ya, o da başka. Yine de, karım gazeteden kestiği köşe yazılarını Pittsburgh’da yaşayan anne babasına gönderiyor, onlar da uysal yazıları buzdolaplarına asıyorlardı. Mary onlara çok yetenekli olduğumu ve günün birinde çok önemli bir kitap yazacağımı söylemişti. Bunu sabırsızlıkla bekliyorlardı kayınvalidemle kayınpederim. Galiba kitabımı bitirmeden çocuk sahibi olmayı istemediğimi düşünüyorlardı ve torunlarına kavuşmak için sabırsızlanıyorlardı. Ne olursa olsun, Mary harika bir kadındı, beni her yönden destekledi. Çok mutluydum.”³⁵⁸

Yazar olan Brik, yüzyıl önce yaşayan göç etmek zorunda kalan bir göçmenin nasıl yaşadıklarını, araştırmalar yaparak bir kitap yazmaya karar verir, çeşitli araştırmalar, seyahatler yapar.

“Yazacağım kitabın, Kişinev’deki pogromdan kaçarak geldiği Chicago’da, emniyet müdürü tarafından vurularak öldürülen göçmen hakkında olmasını planlıyordum. Dünyanın 1908 yılındaki haline gömülmek, o zamanlar göçmenlerin nasıl yaşadıklarını hayal etmek istiyordum. Araştırma yapmayı, eski gazeteleri, kitapları, fotoğrafları karıştırmayı, merakla anlatılan acayip gerçekleri severdim.”³⁵⁹

Kitap yazmaya karar veren Brik lise arkadaşı olan Rora ile yola çıkar. Rora Saraybosna’dan Amerika’da yaşayan bir göçmendir. Roman içerisinde Rora’nın göç etmeden önceki hayatı ile ilgili de pek çok bilgi mevcuttur. Rora’nın göçten önceki

³⁵⁸Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.37.

³⁵⁹Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.47.

hayatını incelediğimizde, lise döneminde haylaz bir öğrenci olduğunu düşünebiliriz. Kendisi okuldan kaçır fakat yine de ceza almayan bir öğrencidir. Dedikodulara göre annesini ve babasını çok küçük yaşta trafik kazasından kaybettiğini ve kız kardeşi ile birlikte yaşadığını satırlardan anlayabiliyoruz.

“Rora, tutarlı bir biçimde gerçek dışıydı. Ortadan kaybolurdu, belli ki okulu kaçırmayı umursamıyordu. Ne gariptir ki bu yüzden ne azar ıştır, ne de cezalandırılırdı. Dedikoduya göre, annesiyle babası bir trafik kazasında, o da kendisinden fazla büyük olmayan kız kardeşi ile birlikte yaşıyordu.”³⁶⁰

Lisede anlatınlar birer dedikodudan ibaret olsa da, Rora’nın annesini ve babasını on yaşında iken kaybettiği ve kız kardeşi ile beraber yaşadığı bir gerçektir. Rora’nın çocukluk hayatı Başçarşı’da geçer. Başçarşı onun büyüdüğü yerdir. Varlıklı bir aileye sahiptir. Teyzesi tarafından büyütülen Rora’nın eve sadece yemek yemek ve uyumak için geldiği belirtilir.

“Rora Başçarşı’daydı, eski şehirde büyümüşü. Ailesi, çeşitli dükkânlara sahip, her zaman Saraybosna’da yaşamış bir aileydi, aralarında Saraybosna dışında yaşayan birisiyle evlenen olmamaştı, o yüzden Rora’nın kırsal bölgelerde yaşayan kuzenleri yoktu.”³⁶¹

“Annesiyle babası o on yaşındayken ölmüşü, sonra kız kardeşi ve bir teyze büyütmüşü Rora’yı. Kızkardeşi Azra sakın, itaatkâr bir çocuktı, okula gider, ders çalışır, teyzesine ev işlerinde yardım ederdi, hâlbuki Rora eve sadece yemek yemek veya veya uyumak için girerdi. Onu Başçarşı büyütmüşü. Onbiryasında sigaraya başlamıştı, on ikisine geldiğinde kumardan para kazanıyordu.”³⁶²

³⁶⁰Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.23.

³⁶¹Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.41.

³⁶²Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.41.

Rora'nın ne zaman göç ettiğine dair romanda net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Bosna'da yaşanan kuşatma zamanında henüz göç etmediğini romanda verilenlerden anlayabiliyoruz. Rora, kuşatmanın şehirde yaşattığı durumdan bahsederken ölüme çok yakın olduklarını belirtilir. Saraybosna kuşatma altında olduğunda şehirde aylarca elektrik yoktur. Elektrik geldiğinde ise radyolar, televizyonlar susmaz, ışıklar sönmez. Birkaç dakika içerisinde yeniden giden elektrik ardından şehir tekrar karanlık olur.

*“Rora Saraybosna kuşatması sırasında şehirde aylarca elektrik olmadığını söyledi. Elektrik geldiğinde, haftalar önce söndürülmemiş bütün ışıklar yanıyor, bütün radyolar ve televizyonlar gümbürdemeye başlıyor, binalar uyanıyor, aydınlanıyordu.”*³⁶³

*“Kırılgan elektrik sistemi birkaç dakika sonra yeniden çöküyor, karanlık geri dönüyordu. Böylesi daha iyiydi, çünkü ışıklar açık kalsaydı tepelerdeki dostlarımız aydınlık hedefleri seçerek bizi geceleri topa tutabilir ve öldürebilirlerdi, dedi Rora. Işığın hayalini kurar ve karanlığı umut ederdik.”*³⁶⁴

Rora'nın ne zaman göç ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamasının haricinde göç ettikten sonraki hayatı ile ilgili olarak da sadece kendisinin yaşadığı şehirden bahsedilir. Brik ile karşılaştıktan sonra Brik'in yazacağı roman için brilikte Lazarus'un izini sürmek için birlikte yolculuk yaparlar. Daha sonra iki arkadaş Saraybosna'ya giderler. Ve Rora burada bir cinayete kurban gider. Brik ve Rora yıllar önce göçmen Lazarus için araştırma sürecine girer. Lazarus, göç ettikten sonra bir mülteci kampında kalır.

*“Sonra bizi Lazarus'un pogromdan sonra bir mülteci kampında kaldığı güneydeki Çernivitsi şehrine götürmesi için bir şoför tutacaktık.”*³⁶⁵

³⁶³Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.79.

³⁶⁴Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.80.

³⁶⁵Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.73.

Lazarus göç ettikten sonra ilk olarak Çernivtsi mülteci kampında yaşar. Burada kendisi gibi çok sayıda pogrom felaketzedelerle bir arada bulunur. Buradaki askerlerle Almanca konuşur. Yakın bir arkadaş edinir. Arkadaşı Isador’la ilk kez siyonist toplantıda bir araya gelirler.

“Burada Kişinev’den kaçıp Avusturya – Macaristan İmparatorluğu’nun güvenliğine sığınan başka pogrom felaketzedeleriyle birlikte bir barakada yaşamıştı.”³⁶⁶

Lazarus Chicago’ya göç ettikten sonra yaptığı işten dolayı kardeşine yakınmalarda bulunur. İçinde bulunduğu durumdan sıkılır. Kardeşi Olga ise sabırlı olmasını ister. Annelerini endişelendirmemek adına bu sıkıntılı durumunu gizlemesini ister. Gettoda yaşamak Lazarus’u bıktırır.

“Lazarus’un yumurta paketleme işinin anlamsızlığı hakkında Olga’ya yakındığını görebiliyordum, Olga kardeşine sabırlı olmasını söylüyor, sıkıntılarını annelerine yazıp hayal kırıklıklarıyla yaşlı kadını endişelendirmemesi için Lazarus’a yalvarıyordu. Ne var ki, Lazarus gettoda yaşamaktan bıkmış usanmış, Chicago’nun soğuğu onu tüketmişti”³⁶⁷

Kardeşi Olga ile birlikte göç eden Lazarus göçten sonra sürekli olarak yumurta yerler. Aslında bu onların işidir. Fakat kırılan her yumurtayı satın almak zorunda kaldıklarından dolayı yumurtanın her halini tüketiler.

“Paketleme sırasında kırdığı bütün yumurtaları Bay Eichgreen’den satın almak zorundaydı. İşteki ilk birkaç haftasında, Olga’yla ikisi yuurtadan başka bir şey

³⁶⁶Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.141.

³⁶⁷Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.83.

*yemememişlerdi. Yağda yumurta, haşlanmış yumurta, çiğ yumurta, çırpılmış şekerli yumurta.”*³⁶⁸

Lazarus daha sonra Chicago’da emniyet müdürü tarafından öldürülür.

İncelemeye aldığımız romanlardan biri olan Nura Bazdulj-Hubijar tarafından kaleme alınan **Ruža** adlı eserde göç eden karakter Tahir’dir. Tahir’in babası, Tahir dördüncü sınıfta iken vefat der. Babasının vefatının ardından ise annesi de felç geçirir. Zor bir çocukluk geçirir. Akrabaları tarafından hoş muamele görmez. Buda onun erken yaşta büyümesine sebep olur.

*“Tahir dördüncü sınıftayken babası aniden hastalandı. Tahir bir gün okuldan döner ve sağlık görevlilerinin babasıyla birlikte sedyeyi getirdiği ambulansın kapısının önüne gelir. Hastaneye giderken öldü.. Kalp krizi.”*³⁶⁹

*“Babanın ölümünden kısa bir süre sonra kendini tamamen ihmal eden, kocası ve oğlu için yaşayan anne muhtemelen büyük bir acıdan felç geçirdi. Ayrıca onu yarı ölü, baygın bir halde hastaneye kaldırdılar.”*³⁷⁰

Annesinin hastaneden eve dönmesinin ardından Tahir evin tüm sorumluluğunu üstüne alır. Annesine bir çocuk gibi bakar. Babasından kalma emekli maaşı ile geçinirler.

“Babasının emekli maaşıyla geçindiler ve bugün hâlâ öyle yaşıyorlar. Alışveriş yaptı, evi temizledi, yemek pişirdi, yıkadı. Ve annesiyle ilgilendi. Sanki kendisi onun annesi, kendisi de onun çocuğuydu. Ve nasıl çalıştı! Çoğu konuda hâlâ

³⁶⁸ Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.236.

³⁶⁹ Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e.*, s.28.

³⁷⁰ Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e.*, s.28.

*sınıfının en iyisi. Ama sevinci, neşesi ve iyimserliği yok oldu. İnsanlara olan inancını kaybetti ve bu en kötü şey.”*³⁷¹

Tahir’in en yakın arkadaşı Robi’dir. Ve Tahir en yakın arkadaşının kardeşi olan Minja’ja gönlünü kaptırır. Hergün penceresine bir gül bırakır. Birbirlerine âşık olurlar. Fakat birbirlerine aşklarını itiraf edemezler. 24 Ağustos günü Tahir’in annesi vefat eder.

*““Sevgili annem SelimovićRaza'nın 24 Ağustos günü 48 yaşında vefat ettiğini yakınlarıma ve dostlarıma üzüntü ve acıyla bildiririm. Cenazesi gasulhane önünde kılınacak ve 12.00'de Başbunar Mezarlığı'na defnedilecektir. Acılı oğul Tahir.””*³⁷²

Annesinin ölümünün ardından Tahir reşit olmaması sebebi ile teyzesinin yanına taşınır.

Mevluda Melajac’ın **Đurumlija** adını verdiği romanında birden fazla karakter göç eyleminde bulunur. Bu karakterlerden ilki Ömer’dir. Ömer karakteri Türkiye’ye savaşmak için gelen bir gönüllüdür. Göç öncesi hayatına dair bilgiler roman içerisinde okuyucuya sunulur.

Ömer yetim bir çocuktur. Çor-bey tarafından evlatlık olarak büyütülür. Gönüllü olarak Türkiye’ye savaşmaya gelmeyi düşünür. Cemile adında bir kıza âşıktır. En yakın arkadaşı Cafer’in eşi Caferi bırakıp Türkiye’ye göç eder. Bunun üzerine Cafer’in babası Cafer’i Cemile ile evlendirmeye karar verir. Bu durum üzerine Ömer kesin kararını verir ve gönüllü olarak Türkiye’ye gelmeye karar verir.

Ömer göç eyleminin ardından Türkiye’ye gönüllü kabile ile birlikte gelir. İlk olarak İstanbul’da kalır. Ömer savaşa katılmak için sabırsızlanır.

³⁷¹ Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e.*, s.28

³⁷² Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e.*, s.40.

“Özellikle askeri hazırlıklar uzun sürdü ama Ömer bir an bile şikâyet etmedi. Savaş alanına gitmeyi sabırsızlıkla bekliyordu.”³⁷³

Savaşta yaşanan arbeye de Ömer yaralanır, hiç kıpırdamadan ölü gibi yatar. Yaralılar tahliye edilir ve bu durum aylarca sürer. Cafer en yakın arkadaşı olan Ömer’in ölümünü kabullenir. Fakat Ömer ölmez. Az bir yaşam belirtisi olsada vefat etmez.

Ömer ile birlikte gönüllü olarak göç eden Cafer, Ömer’i kaybetmesinin ardından savaşmak istemez.

Abdurezak Hıvzi Bjelovac, **Minka** adını verdiği romanında, romanın ana karakteri olan Minka’nın göç etmeden önce yetim bir çocuk olduğunu, teyzesi tarafından sevgi ile büyütülerek, tüm isteklerinin yerine getirildiği bir çocukluk geçirdiğini açıkça belirtir.

“Minka, kendi çocuğu olmayan “Rifat beg Rehanić’in dul eşi olan teyzesi tarafından büyütüldü. Orada kafesteki bir kuş gibi büyüdü. Teyzesi onu kendi çocuğu gibi severdi. Teyzesinin evinde herkes Minka’ya bakıyor, o ne istiyorsa hemen olması gerekiyordu.”³⁷⁴

Minka ile Nadi Bey evlidir. Fakat Nadi Bey’in Minka’yı arkadaşı Lina ile aldatması üzerine ayrılık yaşanır. Bunun neticesinde de göçler yaşanır.

Aynı romanda göç eyleminde bulunan kahramanlardan biri olan Nadi Bey, Tuzla’ya yerleşmesinin ardından eskisinden sakın bir hayat yaşamaya başlamıştır. Travnik’te daha hızlı bir hayatı olan Nadi Bey, Tuzla’da daha sakın bir hayat yaşamaya başlamıştır.

³⁷³ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.77.

³⁷⁴ Abdurezak Hifzi Bjelevac, *a.g.e.* , s. 155.

“Gözlerden uzak ve ortalama bir hayat yaşadı. Dairesine giren çok az kişi o güzel Lina’nın resmini görme fırsatı buldu. Bazıları onu güzel bir kadın olarak görüyordu. Bazıları da onu zevk ve çekiciliği lüksle birleştiremeyi ve zengin bir beyfendinin gözlerini kamaştırmayı bilen bir kadın olarak görüyordu. Hizmetçi, bazı arkadaşlarına, Bey’in sık sık sehpanın önünde uzun süre oturup, sevdiği kadının resmine baktığını anlattı.”

Zaman ilerledikçe Nadi Bey’de değişmiştir. Sakinlik içerisinde yaşayan adam farklı bir kişi olarak tanınmaya başlamıştı.

“Düzenli ve sağlam Nadi Bey, artık birçok kişi tarafından tanınan ikinci Nadi Bey oldu... Yuvarlak masada kart oynamayı seven, sıradan ‘meyhane topluluğu’ tarafından biliniyordu.”³⁷⁵

Minka romanında, ana kahraman Minka’nın Travnik’ten İstanbul’a göçü sonrasında yaşadığı yer hakkında bilgiler de romanda verilmiştir. İstanbul’da bir paşanın oğlu ile evlenir. Hizmetkârların olduğu büyük bir evde yaşar.

“Minka, Sultan Ahmet Camii’nin yakınlarında yaşıyordu. Ev çok büyük olmasa da oldukça zengin bir şekilde tasarlanmış ve dekore edilmişti. Harem dört odadan oluşuyordu. Zemin katta geniş bir kabul odası, onun yanında da Yunanca öğretmenin odası vardı. Hizmetçiler avlunun karşısında, zemin katta yaşarken, yaşlı esmer adam Abdullah da girişin yanındaki “selamlık” adını verdiği odada yaşıyordu. “O en sadık hizmetkârdı.”³⁷⁶

Göç etmeden önce Travnik’te yaşayan Minka maddi durum olarak zengindir. Roman içerisinde verilen bilgiler ışığında göçten sonra da maddiyat olarak

³⁷⁵ Abdurezak Hifzi Bjelevac, a.g.e, s. 156.

³⁷⁶ Abdurezak Hifzi Bjelevac, a.g.e, s.179.

zorluk çekmediğini anlayabiliyoruz. Yaşadığı bu evlilikte hüsrarla sonuçlanır. Ayrılık yaşanır.

4.3.3. Göç Edenlere Karşı Göç Edilen Yerdeki İnsanların Yaklaşımı

Bu başlık altında Boşnak romanlarında göç eden bireylerin, aile veya toplulukların göç sonrası gittikleri yerdeki insanların bakış açıları, yaklaşımları incelenecektir. Romanlarda kişilerin göç sebebine göre veya gittikleri ortama göre, göç edilen yerdeki insanların bakış açıları ve davranışları farklılık göstermektedir. Norveç, Almanya, Amerika gibi ülkelere göç eden karakterlerin genel anlamda çok fazla kabul görmediği çıkarımını yapabiliriz. İncelediğimiz romanlarda aynı ülkeye gidip farklı görüşte bulunan karakterler de dikkatimizi çekmiştir. Bazı karakterler Amerika’da dışlanmadığını, insanların olumlu yaklaştığından bahsederken, başka bir romandaki karakter değişen dünya ile Amerika’daki insanların tavırlarının da değiştiğini, yabancılara karşı tahammüllerinin kalmadığını ima etmesi önemli bir ayrıntıdır.

İvo Andrić’in **Hanımefendi**, romanında Rayka ve annesi Saraybosna’dan ayrılıp göç eyleminde bulnurlar. Rayka’nın sosyal hayatında yaşadıkları, kendisine karşı gösterilen olumsuz tavırlar, dışlanmalar sonucu Belgrad’a göç ederler. Rayka annesi ile birlikte dayısının yanına gider. Evdeki karşılama son derece sıcaktır. Evin hanımı ve kızları kendilerine samimiyetle karşılar. Kahve su gibi ikramlarda bulunurlar. Akrabalar toplanıp görkemli bir akşam yemeği yerler.

“Bu evdeki karşılama, yolda karşılaştıkları şeylerle o kadar tutarsızdı ki iki kadın başta bir yığın eşyanın yanı başında şaşkınlıkla kalakalmıştı. Düzenli ve geniş evin her yanı tertemizdi. Evin her yanından bereket ve düzen akıyordu. Hem aile içinde hem de bölgede Seka adıyla tanınan evin hanımı Persa Hanım ile Danka ve Darinka isimli iki kızı, onları samimiyet ve sevgiyle karşılamıştı. Kendilerine tatlı, su

ve kahve ikram edilmişti. Bahçenin içinden pek de büyük sayılmayan ama oldukça sıcak bir odaya götürmüşlerdi, odada iki yatak, bembeyaz iki büyük yastık ve sarı ipek nevresimli iki yorgan vardı. Onlar yıkanıp hazırlanan kadar evin sahibi de gelmişti. Gözyaşları ve öpücüklerle bezenmiş, insanın günlük yaşantısından birkaç saatliğine uzaklaşıp daha farklı, daha zengin bir yaşam sürdüğü bir ana tanıklık etmişlerdi. Bu rahatlama ve kaygısızlık hissinden Hanımefendi bile kendini alıkoyamamıştı.”³⁷⁷

Semezdin Mehmedinoviç tarafından kaleme alınan **Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** adlı eserdeki karakterler Amerika’ya göç eder. Göç ettikleri ilk zamanlar, Amerika’da yaşayan insanların çeşitli mekânlarda yabancı dil duymaları heyecanlanmalarına sebep olur. Fakat geçen süre zarfında onlarında değiştiğini, yabancıları sevmeyişinden bahsedilir. Değişen dünya ile Amerikalıların yabancı dil konuşulmasından rahatsız olurmuşçasına bakışları olduğu ifade edilir.

“Yan masadaki adam konuşmamıza kulak misafiri olmuş, bana şüpheyile bıyor. Bu yeni bir şey değil, etrafımızdaki insanlar, bilmedikleri dilde yapılan sohbetlere gitgide daha çok tepki vermeye başladı. Burada geçirdiğim yirmi yıl boyunca, Amerika’nın içine kapanışını, dünyanın geri kalanıyla arasına duvar örüşünü yakından takip etme fırsatı buldum. Bir zamanlar farklıydı. Metroda, havalimanında veya şimdi olduğu gibi restoranda yabancı bir dil duymak, insanların içinde nefret ve korku değil, merak uyandırırdu. Yirmi yıl, uzun bir süre, insanlar tükeniyor, dünya değişiyor. Buranın insanları artık yabancıları sevmiyor. Yan masadaki adam da, dediğim gibi, yabancı dilde konuşmaktan rahatsız oluyormuş gibi bakıyor.”³⁷⁸

İvo Andriç’in **Lanetli Avlu** romanında, iş amacıyla İstanbul’a gelen Fra Peter’in hapse düşmesiyle yaşadığı tecrübeden bahsedilir. Girdiği hapisanede diğer mahkûmlar tarafından olumlu karşılanır. Bosna’dan gelen bu adamın oraya

³⁷⁷İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.130.

³⁷⁸Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.78.

yerleşmesinden dolayı mutluluk duydukları açıkça belirtilir. Diğer mahkûmlar kendisi hakkında çok fazla bir şey bilmez fakat kendileri gibi geçici bir süreliğine orada olduğunu sezerler.

Lanetli Avlu, romanında yer alan göç eyleminde bulunan karakterlerden Kâmindir. Tutuklanarak İstanbul’da bir hapishaneye gönderilir. Karagöz lakaplı müdür, siyasi suçlulardan genel olarak hoşlanmayan biridir. Kamil’in hapishaneye gönderilmesinin ardından hapishane müdürünün kendisine olan davranışları ve hisleri olumsuzdur.

“Karagöz siyasi tutukluları hiçbir zaman sevmeydi. Yer altı dünyasından yüzlerce sıradan suçluyla uğraşmayı bir siyasi tutukluyla herhangi bir alışverişi olmamasına tercih ederdi. Onları düşünmek bile tüylerini diken diken ediyordu. Bu kurum içinde “geçici” oldukları için tahammül gösterirdi onlara, buna mecburdu ama hiçbir şekilde muhatap olmak istemezdi. Vebalıarmış gibi yatacak geniş bir yer vermişti onlara ve “siyasi” olan, ya da ona o isim altında gelen her şeyden elinden geldiğince çabuk kurtulmaya gayret eder. Smyrna’dan getirdikleri bu mahkûmla ilgili her şey tuhaftı: saygın bir Türk aileden geliyordu, sandıklar dolusu kitap ve notla gelmişti ve kimse akıllı mı deli mi olduğunu tam bilmiyordu. (Deliller ve onlarla alakalı her şey, Karagöz’ün içini nedeni olmayan bir korku ve içgüdüsel bir tiksintiyle doldurdu). Fakat onu geri çevirmedi. Böylece Kamil, önceden hatırlayacağımız gibi, ilk iki gününü geçirdiği o ortak hücrelerden birine yerleştirildi.”³⁷⁹

Saşa Stanişiç’in **Köken**, romanında Bosna’dan Almanya’ya göç eden Saşa’nın hikâyesinde göçten sonra pek çok zorlukla karşılaşılır. Eğitim hayatına Almanya’da devam eden Saşa çevresinde bulunan pek çok Yugoslav’dan biridir. Okulunda çok sayıda göçmen vardır. Ayrımcılığın olmadığı bir okulda eğitim görür.

³⁷⁹Ivo Andrić, *Lanetli...*, s.61.

“Yugo’lardan biriydim, hem de çok sayıdaki. Sınıfta Yugo olmayanlar için benim öyle ya da böyle bir Yugo olmam hiç fark etmiyordu, çoğu kendi kökeniyle anca baş ediyordu. Fark eden olursa da zaten başı derde giderdi. Ayrımcılığa sıfır tolerans gösteriliyordu.”³⁸⁰

Saşa okul dışındaki gündelik hayatında daha uzun bir süre göçmen etiketi yemesi ve daha saldırılabilir bir durumda olma duygusu yaşar. Kendisini de rahatsız eden şey dilin yoksunluğudur.

“Bir kere bir basket maçında Sırp-Hırvatça sövdüm, bir sonraki hücumda bir tanesi beni zorbaca yere vurdu, zorbaca bir küfürle. İki serbest atışı da isabet ettirdim.”³⁸¹

Saşa ve ailesi göç ettikten sonra karşılaştıkları durumlar, gördükleri muamele oldukça can sıkıcıdır. Saşa’nın annesi Alman olmadığı için ve Balkanlardan geldiğinden dolayı istihdam ettiği yerin en alt basamağındadır ve bu ona hissettirilir. Kendilerine sürekli kurallara uymaları gerektiği hatırlatılır. Saşa’nın annesi ve babası çalıştıkları yerde, kendi anadillerinde genelde sessizce konuşurlar. Kurallara veya kural gibi görünüp de aslında kural olmayan şeylere uyan kişilerin göçmenliğinin kusuruna bakılmıyor gibi hissederler.

“Zamanla önyargıları tanıdık, öyle olmadığımız halde öyle kabul edilmeyi öğrendik: agresif, ilkel ve illegal. Soğan ve mikrop. İçeri sızıp burada kök salma amacıyla iltica etmek. Ona bakarsanız, her yerde davranacağımız şekilde davranmakla aslında bir nevi eğitim çalışması yapıyorduk: Olmak istedikleri yerde tesadüfen olmayan insanlar olarak. Numara yapmamıza gerek kalmıyordu.”³⁸²

³⁸⁰Saşa Stanišić, *Köken*, s.130.

³⁸¹Saşa Stanišić, *Köken*, s.131.

³⁸²Saşa Stanišić, *Köken*, s.132.

Şerif Şabanoviç'in **Muhacirler** romanında göç eden iki aile söz konusudur. Sancak Bölgesi'nde yaşayan bu aileler Adana ve İstanbul'da yaşayan akraba ve tanıdıklarının yolladıkları vesikalar sayesinde göç ederler. Farklı şehirlere giden bu iki ailenin yolları tren garında ayrılır.

Yolları ayrılan iki aile farklı şehirlerde yaşamaya başlar. Dedo Ahmo'nun oğulları İstanbul'daki akrabalarının yanında kalır. Zaim ve Hamid ise Adana'da yaşayan dayılarının yanına gider. Her iki aile de güzel bir şekilde karşılanır. Akrabalar göç eyleminde bulunanlar yaşadıkları ayrılık acısını unutturmak amacı ile çok içten davranırlar. Sabaha kadar muhabbet ederler.

“Her iki aile sıcacık muhabbetle karşılanmışlar, ayrılık acısını unutturmak için akrabaları en içten hoş gelmişliği sunuyorlar, sabahlara kadar hasbihal ediyorlardı. İlk sabah, kimlilerini oluşturan çoklu ezan sesleriyle yeni güne başlıyorlardı. Dedo Ahmo'nun oğulları bu mukaddes seslerden feyiz alıyorlar, öte yandan hüznün ve keder duyuyorlar, zira rahmetli babalarının bu seslere duyduğu tahassürü anımsıyorlar.”³⁸³

Zaim ve Hamid aileleri ile birlikte dayılarının yanına gittiklerinde çok güzel karşılanır. Dayıları Adana'da ailesinden birilerini görmenin mutluluğunu yaşar. Hasret içerisinde olan dayı, yeğenlerinin en ufak bir sıkıntı dahi yaşamalarını istemez.

Saşa Stanişiç'in **Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?** romanında Aleksandar ve ailesi Bosna'da yaşanan savaş nedeni ile göç ederler. Vişegrad'tan sonra ilk olarak gittikleri yer Belgrad'tır. Belgrad'taki tanıdıklarının yanında bir süre kalırlar fakat burada ne kadar kaldıklarına dair bir bilgi yoktur. Aleksandar tanıdıklarının onları ilk olarak meşe ağacıymışlar gibi karşıladıklarını, sonra da sanki en kırılğan camdan yapılmışlar gibi karşıladıklarını betimler. Romanda belirtilenler

³⁸³ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.110-111

üzerine; akrabalarının aksine komşuları ise Aleksanadar ve ailesine karşı nefret dolu oldukları söylenebilir.

*“Bu gece annemin uyurken içini çektiğini duydum. Burnunun altında kurumuş kanla uyandı. Komşularla sorunlarımız var; bizim yakınlarında olmamıdan hoşlanmıyorlar. Onlara da bir savaş verilseydi, hemen bize ateş ederlerdi.”*³⁸⁴

Daha sonra aile Almanya’ya göç eder. Aleksandar kendilerine burada Yugolar denildiğinden bahseder.

*“Nereden sorulursa, bunu zor bir soru olduğunu çünkü eskiden yaşadığım yerin artık var olmadığını söylüyorum. Burada bize Yugolar deniliyor. Yugolara ayrıca Macarlar ve Bulgarlar da deniliyor; Bu herkes için daha kolay.”*³⁸⁵

Husein Başıć’in **Tude Gnijezdo** romanında, İbrahim adlı karakter İstanbul’a göç eder. Göç ettiği yerde çalışan Durmuş tarafından hoş karşılanmaz Durmuş ve İbrahim anlaşamamaktadır. Durmuş sürekli olarak İbrahim’e zulmetmektedir. Aralarındaki anlaşmazlığın İbrahim de farkındadır. Aralarında adeta bir savaş vardır.

*“Söylediklerim, aramızdaki gizli savaşı birimizin yanarak yok olacağı bir ateşe dönüştürmeye yetti.”*³⁸⁶

Bekim Sejranović’in **Dnevnik Jednog Nomada** adlı eserinde yazar daha önceden göç ettiği Oslo’da yaşayan insanlar ile ilgili düşüncelerini ve kendi duygularını da okuyucuya verir. Göç ettiği ülkedeki insanların davranışlarından duyduğu rahatsızlık romanda açıkça belirtilir. Ev sahipleri, göçmenleri göç ettikleri toprakları kendilerininmiş gibi görmesine izin vermemesi sebebiyle gettolaşmaya

³⁸⁴Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...* s.123.

³⁸⁵Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s. 129.

³⁸⁶Husein Başıć, *a.g.e.*, s.23.

neden olur. Yazar göçmenlerin yerleştikleri ülkeyi benimsemeleri için sadece ülkeyi sevmek dışında eleştirilebilir olmasını savunur.

“Benzer bir sorun bugün, hayatımın yarısından fazlasını geçirdiğim Oslo da dâhil olmak üzere Avrupa'nın tüm büyük şehirlerinde mevcut. Göçmenler, kısmen isteyerek ama çoğunlukla, ev sahiplerinin geldikleri toprakları kendilerininmiş gibi görmelerine izin vermemesi nedeniyle gettolaşıyorlar. Çünkü insanın kendini evinde gibi hissetmesi için, yeni vatanını sevmesinin yanı sıra onu eleştirebilmesine, hatta kendisine herhangi bir nedenle bir şey yapıldığında küfretmesine, tükürmesine de izin verilmesi gerekir.”³⁸⁷

Bekim Sejranović'in **Sandale** adlı eserinde Oslo'ya taşınan romanın kahramanı karşılaştığı ev kiralama aşamasında iken yaşadığı ön yargı ve olumsuzluğu satırlarında dile getirmiştir.

“Doksan beş yılının sonbaharında, bir kızım ve onun iki yaşındaki oğluyla birlikte yaşayacağım bir daire bulmak için Oslo'ya gittim. Sonbaharda yeni eğitim-öğretim yılının başlaması nedeniyle ev bulmak pek kolay olmuyor,ama bir şekilde şansım yaver gitti ve iki gün sonra Lamberseter'in işçi sınıfı bölgesinde dört katlı bir binada iki odalı bir daire kiralamayı başardım.”³⁸⁸

“Ona üç aylık kira depozitosu ödedim ve birkaç gün sonra anahtarları almaya geldiğimde yüzünde üzgün bir ifadeyle beni karşıladı. Çok üzgün olduğunu ama ev konseyi başka bir yabancının A girişine taşınmasına şiddetle karşı çıktığını söyledi, çünkü zaten ikinci katta beş çocuklu Somalili bir aile yaşıyor ve eğer oraya taşınırsam... Kendisi ve rahmetli kocası yetmişli yılların başında bu binaya taşındığından beri bu insanları tanıyor ve onlara karşı çıkıyor.”³⁸⁹

³⁸⁷ Bekim Sejranović, *Dnevnik...*, s.22

³⁸⁸ Bekim Sejranović, *Sandale*, s.94.

³⁸⁹ Bekim Sejranović, *Sandale*, s.94.

AleksandarHemon'un **Lazarus Projesi**'nde, Bosna'dan Amerika'ya göç eden Brik'in Amerikalılar hakkında düşünceleri olumludur. Brik Amerikalıların iyi niyetli olduğunu, komşularının da nezaketli olduğundan bahseder.

*“Amerika sırf iyi niyetten ibaretti. Hem de nasıl, demişti George. Bir süre Mary'e inanmışım, etrafımdaki her şeyi, Chicago'yu, Amerikalı yaşamımı, komşularımızın nezaketini, Mary'nin inceliğini genel bir iyi niyetin sonucu olarak görmek hoş bir duyguydu.”*³⁹⁰

4.3.4.Göçten Önce ve Göçten Sonraki Meslekler

Çalışmamız dâhilinde olan Boşnak romanlarında, roman kahramanlarının göç etmeden önce ve göç ettikten sonra hangi işler ile meşgul oldukları bu başlık altında incelemeye alınacaktır. Göç eden karakterlerin genel anlamda kendi meslekleri dışında işlerde çalıştığı görülmüştür. Siyasetbilimci, tiyatrocı, yazar, çiftçi gibi mesleklere sahip olan karakterlerin göçten sonra fabrikalarda, çamaşırhanede, inşaatta, otelde v.b. yerlerde çalıştıkları gözlemlenmiştir. Göç eylemini gerçekleştirenler için istihdam büyük sorundur. Buldukları herhangi bir işte çalışmak zorunda kalan göçmenlerin itibar kaybına uğradığını söylemek mümkündür. Fakat kendi mesleğini sürdüren karakterlerin olduğuna da romanlarda rastlanmıştır.

Bu bağlamda ele aldığımız romanlardan **Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** romanında, göç eyleminde bulunan şahısların eğitimli insanlar olup meslek sahibi olduklarını söylemek mümkündür. Ana karakter olan Semezdin yazardır. Semezdin göçten sonra ilk olarak bir otelde çalışmıştır. Romanın ilerleyen sayfalarında verilen bilgilere göre, kendisinin Alman televizyonunda çalıştığını ifade edilir.

³⁹⁰AleksandarHemon, *a.g.e.*, s.

“1996 yılının şubat ayından haziran ayına kadar çalıştığım eski Safari Otel’in bulunduğu yer, artık içinde çeşitli restoranların ve mağazaların bulunduğu geniş bir caddeydi.”³⁹¹

“Alman televizyonunda (ARD) çalıştığımı itiraf ediyorum, tanışma faslından sonra saf bir sevinç hâkim oluyor!”³⁹²

Semezdin’in yazar olduğunu belirten cümleler de oğlu Harun’un girdiği mülakat sınavında verdiği cevaplardan anlaşılmaktadır.

“ ‘Babam bir yazar, onun mesleğinden uzaklaşmak istiyorum, aramızda bir fark istiyorum, edebiyata ilgi duymuyorum!’ ”³⁹³

Semezdin, Alman televizyonu dışında Reuters’te de çalıştığını roman içerisinde belirtir.

“Reuters’in Washington’daki ofisinde çalışıyordum, kendisi o dönemde çektiği öğrenci filmiyle büyük başarı elde etmişti; mülakata çağrılmış, erken gelip benim yanıma görüntü arşivine uğramıştı”³⁹⁴

Semezdin’in eşi Sanya ile ilgili olarak, göçten sonraki dönemde mültecileri koruma dairesinde görev yaptığı bilgisi verilmiştir.

“Sanja’nın 18 yıldır mültecileri koruma dairesinde görev yaptığı kurumun yetkilileri, beyin kanaması geçirdiğinden beri onu bir kez aramadılar, durumunu merak etmiyorlar.”³⁹⁵

³⁹¹Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.90.

³⁹²Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.70.

³⁹³Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.81.

³⁹⁴Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.81.

³⁹⁵Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.174.

İvo Andriç'in **Hanımefendi** romanında, Rayka ve annesi göç eyleminde bulunan karakterlerdir. Rayka'nın annesi ev hanımıdır. Göç ettikten sonra da çalışmaz. Rayka ise babasının vefatından sonra tüm sorumluluğu kendi üzerine alır. Rayka'nın bir dükkânı vardır.

*“Henüz ilk haftalarda Rayka hala hergün dükkâna uğramaya başlamıştı. Burada Veso ile tüm hesap ve kitaplara bakıyor, her konu hakkında konuşuyordu. Sessiz, kasvetli ve sakin bir halde, muhasebe işleriyle, ticari yazışmalarla ve işleyişin tamamıyla tanışmıştı. Bunun kadın işi ve hatta onun yaşındaki birinin işi olmadığını söyleyenler, boşuna söylüyordu.”*³⁹⁶

*“Sadece Mihailo Efendi değil Müdür Payer ile en eski ve tecrübeli tüccarlar da Rayka'nın sigortadan aldığı parayı çarşı yöneticiliğinin kutsal kurallarına göre nasıl hızlı, ustaca ve fark ettirmeden düzenlediğine hayret ediyorlardı. Hanımefendi ise hiç kimsenin aklını karıştıramayacağı, dalkavukluk ya da sitemle sinirlendiremeyeceği kendi yolundan gidiyordu ve onu hiçbir şey bu yolda durduramazdı. Parası çalışmaya başlamıştı”*³⁹⁷

Hanımefendi babasının ölümünden sonra ilk yıl babasının dükkânında krediye ihtiyacı olan kişileri kabul eder. Bir şekilde olaylar gelişir ve paraları çoğalır.

“Daha ilk yılda Hanımefendi babasının dükkânında çok acil krediye ihtiyacı olan kadınları ve diğer insanları kabul etmeye başlamıştı. İşler mütevazı ve masumane başlasa da hızlı ve tehlikeli bir şekilde gelişti, özellikle de sigortadan parasını alıp reşit olunca. Her ne kadar Veso, Hanımefendi'nin planlarını düşünmeden, küçük boyutta işleri sürdürüp, iki-üç tilki derisi için köylülerle pazarlıklar yapsa da Hanımefendi, kendiliğinden çoğalan paranın onun gibi insanlara verdiği tadı rutubetli dükkânlarındaki tefecilere güneşten daha iyi ve ilkbahardan daha güzel aydınlatıp ısıtan o soğuk sarhoşluğu hissetmeye başlamıştı. Borç para verme işi dallanıp budaklandıkça ve dükkâna gelenlerin sayısı arttıkça bu

³⁹⁶İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.33.

³⁹⁷İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.47.

insanları sadece dükkânda değil, evde de ağırlamaya başlamıştı. Tabii ki bu sadece seçilmiş ve önemli kişiler, muhteşem müşteriler için geçerliydi.”³⁹⁸

Ülkede yaşanan savaşın ardından Hanımefendi savaş esnasında yaptığı tutumlar neticesinde gazetelere düşüp, şehir halkı tarafından seilmeyen bir insan haline gelir. Bazı kişiler onun yaptığı iş hakkında yorumlar yapar. Tefecilik yaptığına dair bilgiler roman içerisinde verilmiştir.

“Şehirde insanlar arasında, Hanımefendi’nin hâlihazırda belli bir namı vardı. Bu, önce tuhaf ve biçimsiz bir canavar çocuğun, ardından adeta modern bir cadı, kadın dünyasında bir istisna, duygusuz ve onursuz bir yaratık olan tefeci Hanımefendi’nin hiç de güzel olmayan, son derece sıra dışı namıydı.”³⁹⁹

Hanımefendi lakaplı Rayka, Saraybosna’da yaşadığı olaylar neticesinde Sarabosna’dan Belgrad’a göç eder. Göçten sonra kendini küçük işlere ve büyük tasarruflara adar. Bir şeyler alıp satar ve bunları yaparken aşırıya kaçmadan dikkatli davranmaya dikkat eder.

“Kendini küçük işlere ve büyük tasarruflara adanmıştı. Londra Oteli’nden Kolorats’a hâlâdöviz bürolarını geziyor, dükkânların önündeki tabelalara yazılan döviz kurlarıyla, kulaktan kulağa aktarılan gizli dövizlerin değerlerini takip ediyor, birbirleriyle karşılaştırıyordu. Bir şeyler alıp satıyor, bunları yaparken aşırıya kaçmadan eskisinden daha dikkatli davranıyordu. İlişkisini koparmadığı iki üç bankaya gidip geliyordu. Parasını bir hesabından çekip başka bir bankaya aktarıyor yahut bir bankadan çekip aynı şartlar altında başka bir bankaya yatırıyor. Kedinin yavrularını koruduğu gibi oradan oraya taşıdığı parasını, şüpheli bulunduğu yerden çekip, yatırdığı anda gözüne güvensiz görünen başka bir yere yatırıyor. Bunu yaparken, veznede çalışanların yüzündeki şaşkınlık ve bıkkınlık ifadesini fark edemiyordu. Kendisini karşılayıp uğurlayan çalışanların yüzündeki o acıyan-alaycı

³⁹⁸Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.49.

³⁹⁹Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.66.

gölümsemeyi de görmüyordu. Hesap kitap işlerini yine Veso ile yapıyordu. O hep aynı kalmıştı. Dünya Savaşı'nda yılmadığı gibi kurtuluşun ardından gelen yıllarda hasıl olan görülmemiş konjoktür de onu huzurundan, alışkanlıklarından, ufak çaplı ticaretten, küçük ama kesin kazançtan ve bunlardan aldığı büyük zevkten mahrum bırakamıyordu."⁴⁰⁰

Minka romanında göç edenlerden biri olan Lina Travnik'te yaşayan bir öğretmendir. Göç etmeden önce öğretmenlik mesleği sayesinde romanın ana karakteri olan Minka ile tanışmışlardır. Roman içerisinde Lina'nın mesleğinden sıkça söz edilir.

İvo Andriç'in **Lanetli Avlu**, romanında, göç eyleminde bulunan Fra Petar aslında bir rahiptir. Kamil'in ise tam olarak ne iş yaptığı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Saşa Stanişiç'in **Köken** romanında, romanın ana kahramanı dışında birçok karakter göç etmiştir. Saşa'nın annesi, babası, dedesi, anneannesi, dayısı, kuzenleri, teyzesi ve ailesi göç eyleminde bulunur.

Saşa'nın babasının göç etmeden önce işletmeci olduğundan bahsedilir. Saşa'nın annesi içinde aynı şey geçerlidir. Bosna'da iken siyaset bilimcidir. Döneminde en yüksek notlarla üniversiteyi bitirir. Bir lisede Marksizm öğretmeni olur. Daha sonra kendi işini kurar.

*"Annem 1980'de döneminin en iyi mezuniyet notlarıyla Vişegrad'a geri dönmüş, liseye Marksizm öğretmeni olmuş, kalitesiz ama ateş pahası mallar için kuyruklara girmiş."*⁴⁰¹

⁴⁰⁰İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.194.

⁴⁰¹Saşa Stanişić, *Köken*, s.102.

“Hem kadın hem de akademik olmayan bir çevreye mensup birisi olarak üç çocuğun içinde bir tek o üniversiteyi okuyor. 1990’da henüz kadınlar için pek daha yaygın değilken kendi işini kuruyor.”

Almanya’ya göç ettikten sonra Saşa’nın babası ve annesi kendi mesleklerinin dışında işlerde çalışırlar. Roman içerisinde annesinin çamaşırvhanede çalıştığından bahsedilir. Baba ise 1993 yılının yazında iş bulur. Hafta içi Schwarzheide’de çalışmak zorundadır. Aslında adı Haris ama Amerikalılara heves eden bir Yugoslav’ın yanında, yeni bir üretim tesisinde çalışır. Bu iş Saşa’nın babasının ilk işidir. Borulara girer, boruların içindeverilen direktifleri yerine getirir. Çok büyük olan bu boruların içinde ayakta durup, kilometrelerce yürür.

Saşa’nın annesi ve babası sürekli ağır işlerde çalışırlar. Her ikisi de sevdikleri meslekleri yapmaktan vazgeçmek zorunda kalırlar. Almanya’da ne iş bulursa yaparlar. İşverenler zor durumda olan kişilerden yararlanmayı bilirler. Verdikleri ücretler düşük, mesailer zorunlu ve ücretsizdir.

Lula Teyze’nin Almanya’ya göç etmeden önce ne iş yaptıklarına dair bir bilgi yoktur. Fakat Almanya’ya misafir işçi olarak gitmiştir. Teyzenin büyük oğlu, Almanya’da oyuncu transferlerinde aracılık yapar. Küçük oğlu’nun ise çağrı merkezi kuruğu belirtilir.

Saşa’nın dayısı da göç eyleminde bulunan karakterlerden biridir. Göç etmeden önce oyuncudur. Göç ettikten sonra dil gerektirmeyen rollerde yer alarak oyunculuk yapar. Daha sonra kendine bir ortak bulup palyaçoluk yapar. Ortakla anlaşamayıp yollarını ayırır.

“Bir ortak bulup, kırmızı burnuyla yaş günlerinde tökezleyip düşmeye, işletme eğlencelerinde tek tekerlekli bisikletle dönüp durmaya başladı. Sonunda bir

saatlik, alçacık bir duvara tırmanma denemesinden oluşan bir programla Amerika'da bile küçük bir turnesi oldu.”⁴⁰²

“Ortağıyla anlaşılamayıp ayrıldıktan sonra kocaman ayakkabıları gardıroba kaldırdı ve bir poker masası çatı; iki kızıyla onların çocuk odasında poker turları başlattı. İlk komşularl oynadılar, sonra bütün şehirden insanlar geldi.”⁴⁰³

Şerif Şabanoviç' in **Muhacirler** romanında Sancak bölgesinden yaşanan göçlerden bahsedilir. Verilen bilgiler ışığında Sancak bölgesinden göç edenlerin daha önceden çiftçilik yaptığının çıkarımını yapılabilir. Yöredeki birçok ailenin gündelikçi olduğu belirtilir.

“Bu yörede birçok ailenin adı gündelikçidir, bir kuru ekmek için ömrünü bir mahkûm gibi, erken gençliğinden mezara kadar çalışarak ve o cefa içinde tüketen çok insan mevcut.”⁴⁰⁴

Yöre halkının ayrıca odun satarak geçindiği bilgisi de roman içerisinde verilmiştir.

“Bu yörede odun satmayan aile çok azdır. Birçok ailenin hayat idamesi için tek geçim kaynağıdır.”⁴⁰⁵

“Harman bitiminden sonra hiç kimse DedoAhmo'dan fazla mutlu değildir. Onun mülkü geniş ve boldur, lakin dik ve sarptır, işlenmesi zor ve meşakkatlidir. Özellikle biçmek, demet haline getirmek ve demetleri o sarp tarlanın en üstünde olan düzlükteki harman yerine taşımak, çok büyük kuvvet ve beceri ister. Eli boş olarak o tarlanın en üstünde olan düzlükteki harman yerine çıkana kadar insanın canı

⁴⁰²Saša Stanišić, *Köken*, s.60.

⁴⁰³Saša Stanišić, *Köken*, s.60.

⁴⁰⁴ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.41.

⁴⁰⁵ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.46.

*burnuna geliyor. Hasat zamanı bütün aile, komşular, dostlar, çağrılan ve çağrılmayanlar Dedo Ahmo'nun yardımına koşarlar.”*⁴⁰⁶

Göç ettikten sonra İbro ve ağabeyleri fabrikada iş bulurlar. Zorlu bir hayata başlarlar. Zaim ve Hamid aileleriyle birlikte dayılarının yanına göç ederler. Dayıları zaten onlar için bir iş düşünmüştür. Sanat öğrenene kadar dayılarının fabrikalarında işçi olarak daha sonra ise fabrikaya yakın kendilerine ait mobilya atölyelerini kurarlar. Dayılarının fabrikasına iş yaparlar bunun dışında dış müşterileri de mevcuttur.

Saša Stanišić' in **Asker Gramofonu Nasıl Tamir Eder?** adlı eserinde Aleksandar, annesi, babası ve ninesi Bosna'dan Almanya'ya göç ederler. Daha sonra Aleksandar Almanya'da kalırken annesi, babası ve ninesi Almanya'dan Amerika'ya göç ederler. Aleksandar küçük yaştadır ve öğrencidir. Annesi ise göç etmeden önce siyasetbilimcidir. Göç ettikten sonra Almanya'da, bir çamaşırhanede çalışır.

*“Sevgili Asija, annem bir çamaşırhanede çalışıyor ve artık hasta olmaya bile pek zamanı yok. Cehennem gibi bir salonda; buranın, insanın beynini pişirecek kadar sıcak olduğunu söylüyor.”*⁴⁰⁷

Anne, Essen'de yaşadığı dönemde son yıl işini değiştirir. Aldığı bir kararla Almanca öğrenmeye karar verir. Defalarca kez iş başvurusunda bulunur. Sonuncuda kasiyer olarak kabul edilir.

*“Essen'deki son yılımızda durumumuz biraz daha iyiydi. Annem bir sabah aniden çamaşırhanedeki işinden ayrıldı ve bir Almanca kursuna yazulup üç ay boyunca her gün Almanca öğrendi. Ondan sonra yetmiş adet iş başvurusu yazdı. Yetmiş birincisinde Bosnalı olduğuna değinmedi ve kasiyer olarak işe başladı.”*⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.42-43.

⁴⁰⁷ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.129.

⁴⁰⁸ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.145.

Aleksandar'ın babasının Almanya'ya göçünden sonraki işi ile ilgili olarak verilen bilgilere göre, Bora amca olarak belirtilen karakterle birlikte bir firmada çalışır. Fakat kaçak çalıştıkları bilgisi de romanda ifade edilir.

*“Babam Bora Amca ile aynı firmada çalışıyor. İkisi günlerce yolda oluyorlar ve kaçak çalışıyorlar. Kaçak çalışmak hem işin sırtını mahvetmesi hem de hırsızlık yapmadığın halde suçlu durumuna düşen anlamına geliyor.”*⁴⁰⁹

Aleksandar'ın annesi ve babası bir süre Almanya'da yaşadıkdan sonra Amerika'ya göç eder. Amerika'da annesinin bir avukatlık bürosunda çalıştığı belirtilir.

*“Annem bir avukatlık bürosunda çalışmaya başladı. İşin zor olmadığını, kanunların orada bizimkilerden çok daha açık olduğunu söylüyor.”*⁴¹⁰

Velibor Çoliç'in **Hıdırellez** romanındaki karakterlerden Aslan Çorelo, Aslan Bahtalo ve Aslan Çorelo göç öncesi ve sonrası da müzisyendir.

Husein Başıć'in **Tuđe Gnijezdo** romanında, göç eyleminde bulunan İbrahim'in göçten önce ne iş yaptığı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat zaten göç etmesinin altında yatan neden Başder Bey'in oğlunun yerine İstanbul'a hizmet etmek için gelmesidir. Arşiv yardımcısı olarak da hizmet eder. Romanda kendisi hakkında şunları söyler:

*“Ben Başder'in küçük oğlunun bedeli, ve imparatoruk arşivcisi Durmuş'un nankör yardımcısı İbrahim Zioc'um.”*⁴¹¹

⁴⁰⁹Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.129.

⁴¹⁰Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.144.

⁴¹¹Husein Başıć, *a.g.e.*, s. 138.

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** romanında göç eden karakterlerin meslekleri hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Çalışmak amacı ile köyünden ayrılan Kasım karakteri köyden şehire göç etmeden önce köy işleri ile uğraşır. Tarım ve hayvancılıkla ilgilenir. Göç ettikten sonra ise demiryollarında çalıştığı romandan anlaşılmaktadır.

Aynı romanda, göç eden bir diğer karakter Alija'da göç etmeden önce köydeki işlerle ilgilendiği belirtilir. Fakat daha sonra köyden ayrılıp maden ocağında çalışır.

Romanın anlatıcısı da göç eden en önemli karakterdir. Göç etmeden önce öğrencidir. Fakat göç ettikten sonra tercümanlık yaptığı romanda değinilir.

Bekim Sejranović'in **Dnevnik Jednom Nomada** romanında yazar Oslo'dan Zagreb'e göç etmiştir. Fakat Zagreb'e göç etmeden önce de Oslo'ya göç ettiğini romanda verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Yazarın Oslo'da tercümanlık yaptığını belirtilir.

*“O gün, Oslo Fjord'un diğer tarafında bulunan ve feribotla en hızlı ulaşabileceğiniz şehrin bir bölgesi olan Nesodden'e tercüme yapmaya gittim.”*⁴¹²

Tercümanlık dışında kendisi yazardır. Ve kitap yazmaya devam eder.

*“Bugün Oslo'daki Tronsmo kitabevinde romanımın tanıtımım var.”*⁴¹³

Yazar, tercümanlık ve yazarlık haricinde bir dil okulunda vekil olarak görev alır.

⁴¹² Bekim Sejranović, *Dnevnik...*, s.67.

⁴¹³ Bekim Sejranović, *Dnevnik...*, s.2.

“Telefon beni uyandırdı. Birisi hastalandığında vekil olarak çalıştığım okuldan beni arıyorlar. Yabancılarla yönelik bir Norveç dili okulu ve dürüst olmak gerekirse orada ders vermek fena değildi.”⁴¹⁴

Bekim Sejranović’in **Sandale** romanında verilen bilgiler ışığında göç eden karakterin göç ettikten sonra yazar olduğu anlaşılmaktadır.

“Romanım yayımlandığında, bir edebiyat akşamı için Umag Şehir Kütüphanesi’ne davet edildim.”⁴¹⁵

Aleksandar Hemon **Lazarus Projesi** romanında Brik, Olga, Lazarus ve Rora göç eden karakterlerdir. Bosna’dan göç eden Brik göç ettiğinde ilk zamanlar öğretmenlik yaptığı fakat daha sonrasında bir gazete de köşe yazarlığı yaptığı ifade edilmektedir.

“İkinci lisan olarak İngilizce öğrenenlere öğretmenlik yapıyordum, The Reader gazetesi patronuma yeni gelen göçmenlerin tecrübeleri hakkında bilgi sahibi birisini tavsiye edip edemeyeceğini sormuş, o da benim adımları vermiş. O zamandan beri de o köşede yazıyorum işte.”⁴¹⁶

Yine romanın ilerleyen sayfalarında Rora hakkında verilen bilgiler ışığında, Rora’nın göç etmeden önce fotoğrafçılık ve rehberlik yaptığına değinilmektedir.

“Savaştan önce, Rora hizmet kapsamını renkli Saraybosna tarihinin fon olarak fotoğraf çekirmek isteyen yabancılar kadar genişletmişti. Onları gezdirir, aslında ancak yüz yıl önce inşa edilmiş olan on dördüncü yüzyıldan kalma camilerin önünde fotoğraflarını çeker, hiç gerçekleşmemiş kanlı savaşları büyük bir canlılıkla

⁴¹⁴ Bekim Sejranović, *Dnevnik...*, s.2

⁴¹⁵ Bekim Sejranović, *Sandale*

⁴¹⁶ Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.17.

*resmeder, şehirde herkes tarafından bilindiğini iddia ettiği hikâyeler anlatarak turistlerin gözlerini yaşlarla doldururdu; ...*⁴¹⁷

Yine aynı romanda yer alan en önemli karakterlerden biri olan Lazarus'un göç ettikten roman içerisinde verilen bilgiler ışığında kendisinin işçi olarak çalıştığını düşünülebilir.

*“Lazarus pencere kenarındaki köşede, Greg Heller'in yanındaki yerde çalışır, bütün gün tek kelime bile etmeden yumurta paketlerdi.”*⁴¹⁸

Mevluda Melajac **Durumlja** adlı romanında birden fazla göç yaşanır. Bunlardan ilki ana karakter olan Ömer'dir. Ömer hakkında göç öncesinde hangi mesleği yaptığına dair bir bilgiye rastlanmaz. Gönüllü olarak Türkiye'ye savaşmaya gelir. Göç ettikten sonraki mesleği askerliktir.

*“Geceleri askeri okula gidiyor, gündüzleri ise orduda çalışıyordu.”*⁴¹⁹

4.3.5. Göç Sonrası Duygu Durumları

Kişinin yaşadığı şehirden, kasabadan, köyden isteyerek veya zoraki olarak, ekonomik, toplumsal veya kültürel amaçlı ayrılması sonrasında memleketine, yakınlarına, karşı özlem, kaygı, endişe gibi çeşitli duygular hissettiği göze çarpmaktadır. Bu durum kişinin doğduğu topraklarla ve geride bıraktıklarıyla arasındaki bağ ile ilişkilidir. İncelemeye alınan romanlarda genellikle geride kalanlar için kaygı, özlem duyguları ön plandadır.

⁴¹⁷Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.42.

⁴¹⁸Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.171.

⁴¹⁹Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.139.

Bu bağlamda ele alacağımız ilk roman Edhem Mulabdic'in **Zeleno Busenje** romanıdır. Yaşadığı yerden savaşmak için ayrılan Ahmet geride bıraktığı ailesini ve sevdiği kızı düşünüp endişelenmektedir. Avusturya-Macaristan ordusunun gerçekten Maglaj'a girip girmediğini merak eden Ahmet annesinin ve Ayşe'nin ne halde olduğunu, nasıl olduklarını merak edip kaygıya düşer.

Semezdin Mehmedinoviç'in **Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** romanında yazar geçmişe dair özlemini anılarını yazarak romana yansıtmıştır.

*“Modrac. En basit tabirle mutlu geçtiğini söyleyebileceğim çocukluğumla aramda derin bir ilişki var, ancak çocukluğum hakkında pek bir şey yazdığımı söyleyemem, zira neşe dolu günlerle ilgili günlerle ilgili yazı yazma motivasyonunu bulma becerisini bir türlü kazanmadım. Sorunlu olaylar, trajik ve karanlık günlerle ilgili yazı yazmak daha basittir.”*⁴²⁰

Semezdin göç eden mülteciler içinde bazı terimler kullanır. Bu cümlelerden de göç edenler hakkında yaptığı genelleme ile duygularını açığa vurur.

*“Mültecilerin iki dünyası vardır; biri içinden geldikleri dünya, diğeri ise içinde bulundukları dünya. İki dünya arasında antagonizm, sürgünün özünü oluşturur. Bu şeytani özellik dile de yansır: dillerin ilki anadil, ikincisi ise yeni çevrenin dilidir.”*⁴²¹

İvo Andriç'in **Hanımefendi** romanında, ana karakter olan Rayka ve annesi Saraybosna'dan Belgrad'a göç ederler. Rayka henüz Belgrad'a varmadan hissettiği duygular romanda belirtilir. Göç eyleminde bulunan Rayka ilk yola çıktığında Saraybosna'yı terk etmesinden dolayı pişmanlık duyar. Kendini sürgün edilmiş gibi hisseder.

⁴²⁰Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.63.

⁴²¹Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.175.

“Hanımefendi, neden olduğu yıkım ve silinmesi güç izlerle, gerçek anlamda, savaşla ilk kez karşılaşılıyordu. Çalışıp para biriktirerek, zor ve tehlikeli olan her şeyden kaçarak, herkesi etkisi altına alan vahşete dâhil olmadan, kendi evinde, kendi malında sulh zamanında olduğundan neredeyse farksız geçirdiği dört yıl boyunca, savaşla hiç tanışmadığının farkına varmıştı. Şimdi evini barkını bırakıp çıktığı bu sonu belirsiz, uzun ve zor yolculukta, son birkaç ayda yaşananların tahammül edilemeyecek gibi olmadığını düşünüyor, Saraybosna’yı terk ettiği için pişmanlık duyuyordu. Saraybosna’dan gitmesine neden olanları çok çabuk unutmuştu, gözünün önünde sürekli bu yolculuğun neden olduğu kayıplar canlanıyordu. Bu kalabalıktan, kendisinin her sözü ve her hareketinden rahatsız oluyor, duygusallaşıyordu, en çok da kendi içindeki acizlik ve zayıflığa üzüliyordu. Her şeyden rahatsız oluyor, olup biten her şeyi kabullenip asla sarsılmayan annesinin huzuru ve yüzündeki katılaşmış tebessümüne sinirleniyordu. Sürgün edilmiş hissediyordu yahut sürgünden kaçıp kendisinin de bilmediği bir yere gidiyormuş gibi.”⁴²²

Rayka yolda geçirdiği sürede karışık duygular içerisinde olmasına karşın göç ettikten sonra ilk zamanlar mutludur. Çok iyi karşılanmalarının yanında kimse eski yaşamından sorular da sormaz. Rayka ile beraber Belgrad’a göç eden annesi de halinden son derece memnudur. Yıllar sonra özgür bir birey olma duygusunu yaşar.

“Hanımefendi ile annesini büyük bir samimiyet ve akraba şefkatiyle evine kabul eden aile işte böyleydi. Radoyka Hanım son derece mutluydu. Bu sıcak aile ortamında, yıllar sonra ilk kez başını kaldırıp kendisinin de bağımsız ve özgür bir birey olarak var olduğunun farkına varan Radoyka Hanım, gün geçtikçe, karanlık ve boğucu bodrum katından gün ışığına çıkarılmış gibi canlanıyor, daha da mutlu oluyordu”⁴²³

⁴²²Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.129.

⁴²³Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.132.

“İlk zamanlar Hanımefendi de kendisini hafiflemiş ve iyi hissediyordu. Kimse Saraybosna’daki hayatı hakkında soru sormuyordu. Her şey uzaklarda bir yerde utulmuş görünüyordu. Belgrad büyük bir şehirdi. İçindeki her şey onun için isimsiz, kendisi ise herkes için bir yabancıydı. Ancak, bir süre sonra tatil havasını üzerinden atarak her zaman olduğu gibi o soğuk tavrını takınıp içine kapanmıştı. Gittikçe yabancılaşıyor herkesten uzaklaşıyordu. İçindeki iki genç kızın bulunduğu bu basit ama geniş ve neşeli aile evi, onun hiç de hoşuna gitmiyordu. Konuşmada, gülmede, parada, eşyalarda akla gelebilecek her konuda kendini gösteren rahatlık ve savurganlık, ona itici geliyordu.”⁴²⁴

Belgrad onun için büyük bir şehirdir. Romanda duygularından bahsederken aslında kendisinin yeni şehirden korku da duyduğu belirtir. Çünkü bu şehrin Saraybosna’da daha zengin fakat tehlikeli ve keskin olduğunun farkındadır.

“Sessiz ve dikkatli adımlar atıyor, önüne diktiği bakışlarını, yalnızca arada bir güvensizlikle doldurup etrafında gezdiriyordu. Kâh terk edilmiş bir evin duvarındaki şarapnel izinden, kâh karanlıkta, sırtında kaba kumaştan dikili rütbesiz kahverengi asker paltosuyla yürüyen eski bir askerden korkuyordu. Savaşın izlerinden korktuğu kadar, tüm bu yıkıntıların ve sakatlanan insanların arasında umursamadan kol gezen yeni hayatından korkuyordu. Attığı her adımda, hayatın burada Saraybosna’dakinden çok daha zengin ve düzenli, ancak keskin ve tehlikeli olduğunu anlıyordu.”⁴²⁵

Abdurezak Hifzi Bjelevac’ın **Minka** romanında, şehirde çıkan yangından dolayı göç etmek zorunda kalan romanın başkahramanı Minka geçmişe özlem duyar. Göçten sonra evlenen Minka’nın canı sıkılmaya başlar. En yakın arkadaşı, eski oturduğu mahalle aklına gelir.

⁴²⁴İvo Andrić, *Hanımefendi*, s.132-133.

⁴²⁵İvo Andrić, *Hanımefendi*, s. 146-147.

“Keşke Travnik’te olsaydı da Lina yanına gelip, hikâyelerini anlatsaydı, hissettiği her şeyi ona anlatsaydı!”⁴²⁶

Saşa Stanişiç’in **Köken** romanında, ailesi ile birlikte göç eden Saşa ve ailesi göçten sonra karmaşık duygular içerisinde olduğunu çıkarım yapabiliriz. Zaman zaman mutludurlar. Bazı zamanlar yabancı olmalarından kaynaklanan üzüntüler yaşayıp birtakım sıkıntılar çekselerde mutlulukları da romanda yansıtılır. Saraybosna’yı her zaman tatlı anılarla anacağı fakat Almanya’da kendilerini emniyette hissetmeleri Saşa’nın mutluluk duymasının sebebidir. Almanya’da yabancı olmalarına rağmen tehlikede olmama duygusunun verdiği sevinç romanda ifade edilir.

“Sarayı her zaman çikolata tadıyla birlikte anacağım. Almanya’daki ilk mutluluğum turistik atraksiyon olmuştu. Sonra sonra da bu sevincin, kaçtığımız dakikalardan beri kendimizi ilk kez emniyette hissetmemizden kaynaklandığının bilincine varacaktım. Yabancıydık burada ama yaban kadar tehlikeli değildi. Yağmur sadece havadan, güneş yalnız kendisinden ibaretti.”⁴²⁷

Annesinin geçmişe olan özlemi romanda açıkça verilir. Çünkü annesi geride iyi anılar biriktirdiği şehri, başarı ve kendi mutluluklarla dolu yaşamını kaybeder.

“Annem otuz beş yaşında Vişegrad’daki yaşamını terk edip gitmek zorunda kalmakla iyi anılar, başarı ve şahsi mutluluk dolu bir yaşamı kaybetmiş. Bugün anımsadıklarını benim yaptığım gibi fanteziyle tamamlıyor.”⁴²⁸

Aynı romanda göç eden karakterler arasında olan Muhamed dede ise Almanya’da olmaktan çok fazla mutlu değildir, fakat kendisi çok fazla yansıtmaz.

⁴²⁶ Abdurezak Hifzi Bjelevac, a.g.e., s.77.

⁴²⁷ Saşa Stanişić, a.g.e., s.107.

⁴²⁸ Saşa Stanişić, a.g.e., s103.

*“Bir ara Muhamed dedemden de söz ettim. “Aramızda en mutsuzo galiba, Almanya’da olmaktan, ama kibarlığından ve minnettarlığından sesini çıkartmıyor.” dedim.*⁴²⁹

Şerif Şabanoviç **Muhacirler** romanı, göç etmenin kişide yarattığı duyguyu tam olarak okuyucuya hissettirir. Romandaki kahramanların hissettiği acı ve hüzün tam olarak verilmiştir.

*“Göç etmek iki uçlu bir değnek, bir ucu vuslat bir ucu kopuş. DedoAhmo’nun ve Zaim’ in aileleri sarıldılar bu değneğe. Dönüşü olmayan yola koyuldular, kanlı gözyaşları, paramparça yürekleri arkalarında bırakarak...”*⁴³⁰

*“Büyük şehrin garında iki nefes mevcut, biri vuslat diğeri yabancı, hangisini teneffüs etmeli? Çare yok, seçim yok! Her ikisini ciğerlere göndermeli... “Ana Vatan” tabirini çocukluklarından beri duyuyorlardı, özendiriliyorlardı, bu ülke tozpembe bir dünya ve her yeri süt liman olarak lanse ediliyordu. Bu duygular, ata ocağından kopma acısını bir nebze unutturuyordu. Buraya ulaşanlar hicret ve vuslatı doya doya yaşayacak, yabancılığını ve geride bıraktığı acıları kısa zamanda unutacak, inancı teselli veriyordu.”*⁴³¹

Sancak’tan göç eden İbro mutlu değildir. Etrafındaki insanları tanımaz ve çevresindekilerin konuştuklarını anlamaz. Doğduğu yerde kendini hiç yalnız hissetmez. Doğduğu yer ile göç ettiği yeri karşılaştırır. Gözyaşlarını içinde saklar. Çocuklarını “Ana Vatan” ‘da büyütecek tesellisi onu ayakta tuttuğu söylenebilir.

“İbro yalnızlaştırıldığı bu yerde ilk defa Ay’ı görüyor: “Acaba bu hilal doğup büyüdüğüm yerde de aynı mı görünüyor?” Etrafındaki insanları tanımıyor, ne konuştuklarını anlamıyor. Doğduğu yerde kendini hiç yalnız hissetmiyordu... İbro,

⁴²⁹Saša Stanišić, a.g.e., s.149.

⁴³⁰ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.110.

⁴³¹ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s.110.

kanlı gözyaşlarını içine akıtıyor, burada insan tüm gücüyle adımlarını atıyor fakat “hiç”e varıyor. Şarkı söyleyen işçiyi hüznle seyrediyor İbro, kendisinin ne zamandan beri sevdalinka (sevda şarkıları) söylememiş olduğunu düşünüyor. Çocuklarını Ana Vatan’da büyütecek tesellisi olmasa, çıldıracak duygulara kapılıyor...”⁴³²

Zaim’in iki duygu birden yaşar. Bir yandan yaşadığı ortamı severken diğer yandan hasret doludur. Geride bıraktığı kardeşlerini çok özler. Onların hasreti adeta içini yakar. Gece gündüz geride bıraktığı kız kardeşleri için dua eder. Kendi doğup büyüdüğü toprakla, o topraklarda yetişen meyveleri, sevdiği dostları hiç gözünün önünden gitmez.

“Zaim şaşıyor ummadık nasiplerine, vaat edilen ülkeyi hayranlıkla temaşa ediyor: “Denizleri çok geniş, ovaları mümbit, dört mevsimi yaşıyor, ezan sesleri her yerinde göğe yükseliyor, en güzel yanı; ayırım kayırım yok, her yerde, ‘Selamünaleyküm,’ diyebiliyor insan. Enfes bir ülke; ezelden beri farklı kültür muhacirlerine kollarını açmış sıcacık kucaklıyor. Dünyada böyle bir ülke daha var mıdır acaba? Keşke, babamın ve annemin mezarları da burada olsalardı...” Bu ülkenin havası ve suyu aşk ve sevda kokuyor, toplumu farklı etniklerden müteşekkil bir ülkenin bir ülkenin farklı coğrafyalarda akrabalara sahiptir, böylesi bir ülkenin sırtı asla yere gelmez. Farklı kültür sentezini içselleştirmiş toplumlar dünyaya asalet örneği olurlar ve çarpıcı proje üretirler.”⁴³³

Zaim’in geldiği ülkeye karşı duyduğu hayranlık bambaşkadır. Fakat hasret ve özlem de hissettiği ağır duygulardır. Kardeşlerine olan özlemi onu fazlasıyla etkiler.

“Zaim’in mutluluğu muhacirliğin ilk yüzünde ziyadesiyle mevcut, ikinci yüzü; hasret tahassürle dolu, geride bıraktığı iki ız kardeşini hiç unutamıyor,

⁴³² Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.111.

⁴³³ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.112.

onların hasretiyle yanıp kül oluyor, gece gündüz onların saader ve afiyeti için Allah'a dua ediyor. Haslet ve şevkle işlediği toprağı, asırlık orman ağaçlarını, lezzetle yediği meyveleri ve edindiği ahretlik dostları gözünün önünden hiç gitmiyor”⁴³⁴

Saša Stanišić’ in **Asker Gramofonu Nasıl Tamir Eder?** romanında, Aleksandar’ın hissettiği duyguları arkadaşı Asija’ya yazdığı mektupta açıkça söyler. Aleksandar Drina’yı özler.

“Asija, huysuz Drina’yı özliyorum. Burada da sözüm ona bir nehir var, ismi Ruhr; ama her akan suya nehir denmemeli bence.”⁴³⁵

Aleksandar’ın Asija’ya yazdığı bir diğer mektupta Bosna’ya geri dönüş yapmak istemediğini söyler. Herkesin kovulduğu şehre geri dönmek istemez ve annesi ile babası da Aleksandar ile aynı fikirdedir.

“Sizlerin orada barışa daha da çok sevindiğinizi düşünüyorum. Dürüst olmama gerekirse, aslında ben de çok seviniyorum ama şimdi biz ne olacağız diye korkuyorum. Bosna’ya geri dönmemiz gerekecek galiba. Herkesin kovulduğu şehre geri dönmek istemiyorum. Geri dönmeyi istememek, annem ve babamla hemfikir olduğum tek konu.”⁴³⁶

Bekim Sejranović’in **Sandale** eserinde yazar farklı bir yerde doğup farklı yerde yaşamaktan dolayı yabancılık hissettiğini açıkça belirtir.

“Yabancı ülkelere seyahat ediyorum, o kadar da uzak değiller ama yine de yabancılar. Bütün ülkeler yabancı. Yabancı bir ülkede doğdum. Yabancı bir ülkede

⁴³⁴ Şerif Şabanović, *a.g.e.*, s.113.

⁴³⁵ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.130.

⁴³⁶ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.139.

*büyüdüm. Yabancı bir ülkeye kaçıyorum. Yabancı ülkelere ziyaret deçeğim. Ya da belki ben yabancıyım.”*⁴³⁷

Aleksandar Hemon'un **Lazarus Projesi** adlı romanındaki önemli karakterlerden biri olan Brik'in Amerika'ya göç ettikten sonra, Saraybosna'ya karşı duyduğu özlemi açıkça ifade ettiği görülür.

*“Eskiden Mary'e hikâyeler anlatırdım, çocukluğuma ve göçmenlik maceralarıma dair hikâyelerle başkalarından duyduğum hikâyeler. Sonra onları anlatmaktan bıkmıştım, inlemekten bıkmıştım. Chicago'da, hikâye konusunda Saraybosnalıların yaptıkları gibi davranmayı özlemeye başlamıştım.”*⁴³⁸

Aynı romanda yer alan Lazarus karakteri ilk olarak Çernivtsi mülteci kampında yaşar. Daha sonrasında Chicago'ya giden Lazarus mülteci kampında geçirdiği zamana özlem duyar.

*“Burada Lazarus ilk defa kumarda para kaybetmiş, rüyalarında Kişinev'deki pogromcular tarafından kırbaçlanmış, bakirliğini kaybetmişti; burada ilk defa yabancı bir yerde başıboş sürüklendiği hissetmiş insanlığın kötü niyetli ve sonsuz olduğunu öğrenmişti. Sonraları Chicago'da, Isador'la birlikte Çernivtsi'yi biraz şefakitle ve özlemle hatırlamışlardı; Çernivtsi, Lazarus'un daha iyi bir geleceğin heyecan verici ayrıntılarını hayal etmeyi başardığı son yerdi; Olga'yla birlikte yaşayacağı yer, okuyacağı kitaplar, gireceği iş, tanışacağı kadınlar.”*⁴³⁹

Mevluda Melajac'ın **Durumlija** romanında Sancak'tan Türkiye'ye göç söz konusudur. Ömer ve Cafer karakteri savaşmak amacı ile Türkiye'ye gelirler. Cafer göç ettikten sonra tedirginlik hisseder. Geri dönmeyi bile düşünür. Cepheye gitme korkusunun gün geçtikçe arttığını hisseder. Öldürme ve ölme korkusu artar.

⁴³⁷ Bekim Sejranović, *a.g.e.*, s.33.

⁴³⁸ Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.117.

⁴³⁹ Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.142.

4.4. Göç Edenlerin Çeşitli Açılardan İncelenmesi

Bu bölümde incelemeye aldığımız Boşnak romanlarında farklı nedenlerle göç eden kişilerin; medeni durumları, eğitimleri, yaş, cinsiyet ve göç etmeden önce yaşadıkları ve göç ettikten sonraki yerleşim alanları incelenecektir.

4.4.1. Medeni Durumu

Tezimiz dâhilinde incelemeye aldığımız roman kahramanlarının medeni durumları genel itibari ile birbirinden farklıdır. Göç eyleminde bulunanların bir kısmı evli ve çocuklu iken, bir diğer kısmı da bekârdır.

Edhem Mulabdiç'in **Zeleno Busenje** adlı romanında göç eden kişilerin medeni durumuna bakıldığında, bazılarının evli bazılarının ise bekâr olduğu görülmektedir. Romanı incelediğimizde bu durum açıkça belirtilmiştir. Romanın en önemli karakteri olan Ahmet Ayşe'ye âşıktır. Ayşe'de Ahmet'i sevmektedir.

“Ah Ayşe!. Sensiz yaşamamanın benim için nekadardır zor olduğunu biliyorsun !”

Birbirini seven iki genç Ahmet ve Ayşe kavuşmayı çok ister. Fakat Ahmet'in savaşmak için göç etmesiyle aralarına mesafe girer. Ahmet'in bekâr olduğu roman içerisinde göze çarpmaktadır. Annesinin söylemleri ile medeni durumu belirtilmektedir. Anne sık sık Ahmet'in evlenmesini istediğini söyler fakat Ahmet onu duymazdan gelir.

Aynı romanda Ahmet'in abisi Mehmet'in evli olduğu bilgisi roman içerisinde ifade edilir.

Romanda göç eden diğer karakterlerden biri olan Mustafa çocuk yaşta olmasından dolayı bekâr olduğu düşünülebilir.

Aynı romanda bahsedilen Ahmet'in annesi dâhil olmak üzere mahalle halkının göç ettiği belirtilir. Bu açıdan göç eden karakterlerin medeni durumlarının farklılık gösterebilmektedir.

Semezdin Mehmedinoviç'in **Me'med, Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** romanına bakıldığında okuyucu; yaşadığı topraklardan Amerika'ya göç eden Semezdin'in çekirdek bir aileye sahip olduğu ve evli olduğu bilgisine ulaşabilmektedir.

“ ‘Siz yakını mısınız ?’ diye soruyor hemşire. ‘O benim eşim’ diyorum. Fakat o benim eşim cümlesi biraz eksik kalıyor.; zira o bundan daha fazlası. Misal 1993 yılında Saraybosna kuşatma altındayken bir katil, kalaşnikoftüfeğinin namlusunu göğsüme doğrultmuştu. Kendisi o sırada aramıza girmişti. ”⁴⁴⁰

Harun'un kız arkadaşı olduğunu yazar roman içerisinde belirtir.

“Harun'u etkilemeye çalışıyordum. Yeni kız arkadaşıyla gelmişti. Daha sonra ev sahipleriyle şarap eşliğinde yaptığımız sohbet sırasında, bana ilk kez iltifat ettiğini duydum”⁴⁴¹

Skender Kulenović'in **Ponornica** romanında incelediğimiz Muhamed karakteri küçük yaşta olduğundan dolayı bekâr olduğu düşünülebilir.

İvo Andrić'in **Hanımefendi** romanında, medeni durum açısından incelediğinde, romanda yer alan ana karakter olan Hanımefendi lakaplı Rayka'nın bekâr olduğu romanda verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

⁴⁴⁰Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.116.

⁴⁴¹Semzdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.82.

“Yıllar hızla geçip gidiyordu. Hanımefendi ise her geçen gün sert ve evde kalmış huysuz bir kız görünümünü kazanıyordu. Hayatı ise evi ile dükkânı arasında geçiyordu. Sadece para ve para işleri ilgileniyor, eğlenceden ve insanlardan yoksun, onlara ihtiyaç duymadan yaşıyordu. Onun işle ilgili olmayan doğrudan tek dışarı çıkışı, babasının mezarını ziyaret etmesiydi. Her pazar günü öğleden önce, hava güzel de olsa kötü de o Kosevo’daki mezarlığa giderdi. Annesine ise beraberinde gelmesine izin vermezdi.”⁴⁴²

Hanımefendi tek başına değil annesi ile birlikte göç eder. Babasının vefatından sonra anneside birdaha evlenmez.

“İki gün sonra babası öldü. Son nefesini tam öğle vakti, duvara dönerek ve o zamana kadar olduğu gibi o gün de hiç kimseye hiçbir şey söylemeyerek ne insanlardan ne de kaderinden şikâyet eden bir kelime dahi etmeden verdi. Ölmekte olan bir insan ile hayatı henüz başlayan küçük bir kız çocuğu arasında nasıl bir oyun oynanadığını ve bir babanın kızına nasıl tehlikeli bir emanet bıraktığını hiç kimse tam olarak öğrenemedi.”⁴⁴³

İvo Andriç’in **Lanetli Avlu** romanında göç eyleminde bulunan Fra Tadija ve Fra Petar’ın rahip olmalarından dolayı medeni durum olarak hiç evlenmediklerini tahmin edebiliriz.

Aynı romanda önemli karakterlerden biri olan Kamil’in bekâr olduğu anlaşılmaktadır. Roman içerisinde verilen bilgiler ışığında Kamil genç ve yakışıklı bir delikanlıdır. Yunan bir kıza âşık olur. Kamil bu kızla evlenmeyi aklına koyar. Genç kız da Kamil ile evlenmek ister fakat ailesi kızlarının bir Türk ile evlenmesine son derece karşıdır. Yunan cemaati de aileyi destekler. Çünkü bu durum onlara Tahir paşa ölmesine rağmen, yine de onlardan bir yunan kızı daha almış gibi hissettirir.

⁴⁴²İvo Andriç, *Hanımefendi*, s., 69.

⁴⁴³İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.23.

Küçük bir tüccar olan babası kahramanlık duygularına kapılarak, kızını bir kâfire vermektense kendi hayatından vazgeçeceğini ve kızını denize atacağından bahsederek söylemlerde bulunur. Daha sonra ise bu kız Smyrna dışında bir yere evlendirilir ve kavuşamazlar.

“Yaşıtlarının aksine hiçbir zaman bir kadın uğruna kavga etmedi ya da bir kadının arkadaşlığına ihtiyaç duymadı. Fakat o yaz tesadüfen küçük, yemyeşil bir bahçenin çitleri arasından gözü bir Yunan kızına ilişti. İlk görüşte aşk tamamen değiştirdi onu. Küçük bir tüccarın kızıydı bu. Genç adam, Tahir Paşa’nın bir zaman annesiyle evlenmeye karar verdiği gibi bu kızla evlenmeyi aklına koydu. Hiçbir şart ileri sürmeden her şeyini önüne serdi.”⁴⁴⁴

“Bu genç adamı iki- üç defa gören kız elbette evlenmek istiyordu onunla; hatta onu bundan haberdar edecek bir yol buldu. Fakat ailesi kızlarının bir Türk’le evlenmesine kesin bir şekilde karşıydı, özellikle de annesi Yunan olan biriyle.”⁴⁴⁵

“Kızı zorla Smyrna dışından bir Yunan’la düğün yapmadan gizlice evlendirdiler, şehirden ayrılış tarihini ve gittiği yer sakladılar. Kamil’in onu kaçıracağını düşünüyorlardı fakat o, aldığı ilk darbeden sonra içine kapanmıştı zaten. Ancak o zaman, gençliğinin verdiği coşku nedeniyle daha önce asla tahmin edemeyeceği bir şeyi açıkça gördü; ne kadar çok şeyi bir erkeği sevdiği kadından ve genel olarak insanı insandan ayırabiliyordu.”⁴⁴⁶

Aynı romanda verilen bilgiler ışığında Cem sultanın evli olduğu bilgisine mevcuttur.

“Mısır sultanının desteğiyle bir kez daha şansını denedi fakat yine yenildi. Ordusunu kaybetmişti, kendini yanında yalnızca en sadık birkaç adamıyla birlikte Küçük Asya kıyısında buldu. (Annesi, karısı ve üç küçük çocuğu Mısır’da kaldı). Dört

⁴⁴⁴ İvo Andrić, *Lanetli...*, s.53.

⁴⁴⁵ İvo Andrić, *Lanetli...*, s.54.

⁴⁴⁶ İvo Andrić, *Lanetli...*, s.54.

bir yandan kuşatılmıştı, yakalanırsa knedisini neyin beklediğini bildiği için Rodos adasına kaçtı ve orada Hıristiyan yetkililere sığındı.”⁴⁴⁷

Abdurezak Hifzi Bjelevac **Minka** adlı romanında, ana kahraman olan Minka göç etmeden önce evlidir. Fakat eşinin onu aldatması üzere eşinden ayrılır. Göç esnasında medeni durum olarak bekârdır. İstanbul’a göç ettikten sonra hayatına bir başkası girer ve yeniden evlenir fakat ikinci evlilik de uzun sürmez ve ayrılık yaşanır. Aynı romanda göç eden ve Minka karakteri ile evli olan Nadi Bey için de durum aynıdır. Minka ile yollarını ayıran Nadi Bey’de bekârdır. Göç eden bir diğer karakter ise Lina’dır. Lina Nadi Bey’in yasak aşkıdır. Medeni durumu bekârdır.

Saşa Stanişiç’in **Köken** isimli romanında Saşa ve ailesinin savaş sonrası göç etmişlerdir. Romanda birden fazla karakter ülke değiştirmiştir. Ana karakter olan Saşa göç ettiğinde küçük yaşta olduğundan dolayı kendisinin bekâr olduğunu tahmin edebiliriz. Romanda verilen bilgiler ışığında ise Saşa’nın göç ettikten sonraki hayatından bahsederken oğlunun olduğu romanda ifade edilir.

“Oturduğumuz apartmanın yakınındaki bir bahçede oynuyor oğlum. Komşular, ev sahibinin bahçesinde çocuk görmekten hoşlanmadığını söylüyorlar. Bir kiraz ağacı var orada. Kirazlar olmuş Beraber topluyoruz. Oğlum Hamburg’da doğdu.”⁴⁴⁸

. Saşa’nın annesi ve babası da göç eden diğer karakterlerdir. Medeni durum olarak evlidirler. Saşa’nın anneanne ve dedesi de göç eden ve medeni durum olarak evli olan karakterlerdir. Saşa’nın dayısı, ailesiyle birlikte göç eden karakterler arasındadır. Dayının medeni durumunu incelediğimizde romanda ifade edilen bilgiler doğrultusunda kendisinin evli ve çocukları olduğu görülmektedir.

⁴⁴⁷ İvo Andrić, *Lanetli...*, s.71.

⁴⁴⁸Saşa Stanişić, *Köken*, 31.

“Dayımla ailesi karanlıktan kaçtı. Aylarca seferi yaşayıp sonunda Salzburg’da yeni bir yuva buldular.”⁴⁴⁹

Yine aynı romanda Saşa’nın teyzesi de göç eden karakterler arasındadır. Ana karakter Saşa ve annesi göç ettiklerinde ilk olarak teyzesinin yanına giderler. Romanda teyzenin medeni durumu incelendiğinde evli olduğunu bilgisine ulaşılabilir.

“Heidelberg’e taşınmamızla yaşamımızda bazı şeyler kolaylaştı. Annein kardeşi Lula teyze ile aynı müstemilatı paylaşıyorduk. Savaş patlak verdiğinde teyzemle kocası misafir işçi olarak Almanya’da bulunuyorlardı.”⁴⁵⁰

Şerif Şabanoviç’in **Muhacirler** romanı, Sancak’tan göç edenleri konu alan bir romandır. Romanda birden fazla karakterin göçü vardır. Dedo Ahmo’nun oğulları göç etmişlerdir. Kendilerinin evli olduğu eserde açıkça belirtilir. İbro’nun âşık olupta evlendiği ağabeylerinin ise aşk yaşamadan evlilik yaptığı belirtilmiştir.

“Ağabeyleri başka türlü evlenmişti, onlar aşk yaşamadan âşık olmadan evlendirilmişti. Baba ve annenin beğendikleriyle evlendirilmişlerdi. Baba ve annenin verdiği kararda itiraz söz konusu olmazdı. Gelin adayının namuslu, haysiyetli ve şerefli aileden olması aranan ayrıcalıktı. Yonga tomruktan uzağa düşmez, tomruk ne ise yongası da odur.”⁴⁵¹

Yine aynı romanda yer alan Zaim’in medeni durumu ile ilgili bir bilgi yoktur. Fakat göç edenlerden Hamid ve Hasna’nın karı koca olduğu romanda açıkça ifade edilir.

⁴⁴⁹Saşa Stanišić, *Köken*, 60.

⁴⁵⁰Saşa Stanišić, *Köken*, 58.

⁴⁵¹Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.55.

“Hasna kendini yenerek, nihai kararını vermiş, hayat yoluna beraber çıkacağı erkeği seçmiştir. Karanlık ve doğuk gecelerde duygularının sürek avı olmasından yorulmuş bitap düşmüş, Hamid’i dayanak bulmuştur.”

“Yorgun âşıklar, yalnız kaldıklarında Hamid, kendini toparlayarak titrek ve korkak bir sesle soruyor:

“Haydi Hasna, söyle bir şey? Ben duygularımı son geldiğimde söylemiştim. Bugün her şey senin vereceğin karar bağlı.”

“Ben kararımı verdim Hamid, seninle hayat yoluna çıkacağım Allah yolumuzu açık ve mutlu etsin, artık her şey senin vereceğin karara bağlı.”⁴⁵²

“Sayılı gün geçmiş, Hasna’nın doğup büyüdüğü aşiyanından ayrılma ve yeni yuvasına taşınma vakti gelmiştir. Hasna, evde kimsenin olmadığı bi anda, hazırladığı bohçayı sırtlandığı gibi Hamid’in evinin yoluna düşmüş yeni yuvasına kavuşmuştur.”⁴⁵³

Aynı romanı incelediğimizde İbro karakterinin âşık olduğu Emira ile göç etmeden önce evlendiği okuyucu ile paylaşılır.

“ “Bugüne kadar bir İbro’muz vardı, onun sayesinde bir kızımız daha oldu, ne mutlu bize, tüm ailemize hayırlara vesile olur inşallah. Allah mutlu ve bahtiyar etsin, çocuklarını ve torunlarını Ana Vatan’da mutluluk ve afiyet içinde büyütürler inşallah. Biz, bizim çocukları Ana Vatan’da büyütemedik, inşallah torunlarımız ezan sesiyle ve öz kardeşleriyle büyürler.””⁴⁵⁴

Saşa Stanişiç’ in **Asker Gramofonu Nasıl Tamir Eder?** Romanında yer alan Aleksandar ve ailesi göç eyleminde bulunup Bosna’dan Almanya’ya göç ederler. Anne, baba ve nine Fatima daha sonra Amerika’ya giderler. Anne ve baba

⁴⁵² Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.100

⁴⁵³ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.101

⁴⁵⁴ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.94

evlidir. Aleksandar göç ettiğinde küçük yaşta bir öğrencidir. Kendisinin medeni durumunun bekâr olduğunu söyleyebiliriz. Yine romanda yer alan, savaş esnasında göç eden karakterlerden biri de Asija'dır. Asija'nın medeni durumu ile ilgili herhangi bir bilgi romanda mevcut değildir.

Velibor Çolić'in **Hidirellez** eserinde yer alan en önemli karakterlerden biri olan, göçebe hayat yaşayan Aslan Bahtalo defalarca kez göç eylemini gerçekleştirir. Medeni durumu incelendiğinde kendisinin yedi kez evlendiği bilgisi romanda mevcuttur. Yedinci eşini çok sevdiği kendisini son aşkı olarak gördüğü ayrıntısı eserde verilmiştir. Saima ismindeki eşi vefat ettikten sonra Bahtalo yeniden yalnız kalır.

“Yedinci karısı Saima güzel bir kadındı. Haşarı ve kıvırcık simyallı saçlarıyla Toulouse-Lautrec tablolarından fırlamış gibiydi.”⁴⁵⁵

“ ‘SaimaLorca’nın güzel Ay’ı ve Çingenesiydi,’ diye anlatmaya devam etti o gece sarhoşluk yoldaşlarına, ‘ hayatımın tadı tuzuydu ve ihtiyarlık çağımın biberiyesiydi. Belki en büyük aşkım değildi, kesinlikle ilk aşkım değildi, ama son aşkımdı.’ ”⁴⁵⁶

Husein Bašić'in **Tude Gniježdo** romanında göç eden İbrahim'in medeni durumu hakkında verilen bilgiye göre, İbrahim Mejrama adında bir bayanla buluşmayı arzu eder. Bu doğrultuda İbrahim'in bekâr olduğunu düşünülebilir.

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** romanında birçok karakter göç eyleminde bulunmuştur. Bu karakterlerin medeni durumlarını incelemeye aldığımızda ilk olarak romanın başında bahsedilen Slavko karakterinin evli ve çocuklarının olduğu ifade edilir.

⁴⁵⁵Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.129.

⁴⁵⁶Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.135

*“Seksenli yılların sonunda Slavko amca Almanya’dan döndü ve 1992’de Bosna’da savaş başladığında bu kez mülteci olarak oraya tekrardan gitti. Eşi, büyük kızı Mira ve sağır dilsiz oğlunu da yanına aldı.”*⁴⁵⁷

Aynı romanda en önemli karakterlerden biri olan Kamil’in evli olduğu bilgisine açık olarak yer verildiğini görülmektedir. Anlatıcı olan ana karakter göç ettiğinde evli değildir. Daha sonra Norveç’te evlenip ayrıldığını romanda belirtilir. Aljoša karakterinin de göç etmeden önce iki kez evlendiği romanda ayrıntılı olarak verilmiştir. Romanda göç eden karakterlerden yazarın annesi de evlenip boşanmıştır. Yazarın babası da annesinden ayrıldıktan sonra sırp bir kadınla evlendiği romanda ifade edilir.

*“Sırp olan karısı, üvey annem onu ölümden kurtarır.”*⁴⁵⁸

Bekim Sejranović’in **Dnevnik Jednom Nomada** romanını medeni durum açısından ele aldığımızda, yazarın evlilik yapıp ayrıldığı, ayrıca farklı kişilerden iki kızı olduğunu anlaşılmaktadır. Yazarın kızları farklı şehirlerde yaşar. Bir kızı Ljubljana’ da yaşarken diğer kızı ise Oslo’da yaşamaktadır. Yazar romanda kızı için sürekli olarak aktarmalı bir şekilde Oslo’dan Ljubljana’ya yolculuk yaptığını belirtir.

*“Bugün yine yola çıkacağım. Kızımı ziyaret etmek için önce uçakla Oslo’dan Zagreb’e, ardından trenle Ljubljana’ya. Bir yıl önce Ljubljana’dan ayrıldığımdan beri, çocuk beni unutmasın diye her ay onu ziyarete gidiyorum, sanki ben de inanmıyormuşum gibi kendi kendime tekrarlıyorum. Bazen onun için beni unutmasının daha iyi olacağını düşünüyorum çünkü aynı şey benim ve ailemin de başına geldi.”*⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Bekim Sejranović, *Nigdje...*, s.7.

⁴⁵⁸ Bekim Sejranović, *Nigdje...*, s.72.

⁴⁵⁹ Bekim Sejranović, *Dnevnik jednog...* s.23

Bekim Sejranović'in **Sandale** romanında göç eden karakterin bekâr olduğunu ve sevgilisi ile beraber Oslo'da bir ev tutarak birlikte yaşadıklarını romanda belirtilir.

*“Doksan beş yılının sonbaharında, bir kızım ve onun iki yaşındaki oğluyla birlikte yaşayacağım bir daire bulmak için Oslo'ya gittim. Sonbaharda yeni eğitim-öğretim yılının başlaması nedeniyle ev bulmak pek kolay olmuyor, ama bir şekilde şansım yaver gitti ve iki gün sonra Lamberseter'in işçi sınıfı bölgesinde dört katlı bir binada iki odalı bir daire kiralamayı başardım.”*⁴⁶⁰

Aleksandar Hemon'un Lazarus Projesi romanında yer alan Bosna'dan Amerika'ya göç eden Brik'in göç eyleminin ardından Mary ile evlendiğini anlaşılr.

*“Hayır, eşim Bosnalı değil, Amerikalı. İsmi Mary.”*⁴⁶¹

Aynı romanda, göç eden karakterlerden Rora'nın medeni durumu ile ilgili olarak herhangi bir ayrıntı verilmezken, Lazarus'un bekâr olduğuna ulaşılabilir.

*““Lazarus on dokuz yaşında,” diye bağıyor Olga. “Hiç evlenmedi. Bir kızla ilişkisi olmadı.”*⁴⁶²

Nura Bazdulj-Hubijar **Ruža** romanında göç eden karakter Tahir'dir. Annesinin vefatından sonra teyzesinin yanına taşınan Tahir medeni durum olarak bekârdır. Sevdği kızı bırakıp göç etmek zorunda kalan Tahir göç ederken sevdiği kıza bıraktığı mektupla aşkını itiraf eder.

“Henüz birlikte olmasak da aşkımız çok güçlü. Uyandığımda ilk düşüncem ve uykuya dalarken gördüğüm son şey onun yüzüydü. Bana öyle geliyor ki bu aşk o

⁴⁶⁰ Bekim Sejranović, *Sandale*, s.93

⁴⁶¹ Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.17.

⁴⁶² Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.70.

*kadar güçlü ki, pişmanlık duymadan, iç çekmeden onun uğruna ölmeyi kabul ederim.”*⁴⁶³

*“İçinde biraz solmuş güzel bir kırmızı tomurcuk ve siyah keçeli kalemle hafif eğik el yazısıyla yazılmış bir not vardı. “LÜTFEN SEVGİYLE HATIRLA”. ”*⁴⁶⁴

Mevluda Melajac’ın **Đurumlja** romanında göç eden karakterlerden biri ana karakter olan Ömer’dir. Ömer göç ettiği dönemde bekâr olduğu romanda belirtilir.

*“Ömer Cemila ile arasındaki aşkın mümkün olabileceğini umuyordu.”*⁴⁶⁵

Aynı romanda göç eden bir diğer karakter ise Cafer’dir. Cafer’in eşi kendisini bırakıp Türkiye’ye göç eder. Bunun ardından babası Cafer’i yeniden evlendirmeye karar verir. Gelin olarak da Ömer’in sevdiği kız olan Cemile’yi seçer. Caferi’nin eşi de evli olup göç eden karakterlerden biridir.

4.4.2. Eğitim Durumu

Boşnak romanlarını incelediğimizde, genel anlamda göç eden bireylerin eğitim durumları ortaokul, üniversite gibi farklı seviyelerde olduğu görülmektedir. Savaşın dolayı göç edenlerin genelinin eğitim seviyelerinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Zeleno Busenje adlı romanda Mustafa’nın Rüştüyeye askeri eğitim almak amacıyla gider.

⁴⁶³ Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e.*, s.41.

⁴⁶⁴ Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e.*, s.42.

⁴⁶⁵ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.31.

Yine aynı romanda ana karakter olan Ahmet'te rüştiye mezunu olduğunu kardeşinin ise bilimde birincilikleri olduğunu annesinin kendisiyle gurur duyduğu açıkça belirtilmiştir.

Semezdin Mehmedinoviç'in **Me'med, Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** romanında Amerika'ya göç eden ailenin eğitimleri ile ilgili bilgilere sık sık rastlanmaktadır. Romanın ana karakterlerinde biri olan Semezdin ve eşi Sanja üniversite yıllarına dair anılarına eserde yer verilir. Her ikisinin de üniversite mezunu oldukları açıkça belirtilir. Oğulları Harun'un ise Amerika'da üniversite için mülakata gireceği bilgisi mevcuttur. Bunun sonrasında ise Los Angeles'ta üniversite okuduğu ifade edilir.

*“Üniversite yıllarımızın çok uzakta, kendi iyiliğimiz için unutmamız gereken bir geçmişte resmi olarak var olmayan bir ülke ve dünyada kaldığını söylemeye gönlüm el vermiyor.”*⁴⁶⁶

*“On yıl önce, üniversitedeyken, Harun Slav Dilleri Bölümü'ne gidip yabancı dil sınavına başvuru yapmıştı. Bu durumda yabancı dil, onun ana diliydi, fakat Amerikan perspektifinden bakınca durum netti; yerli dil İngilizce, onun dışındaki tüm diller ise yabancıydı.”*⁴⁶⁷

Ivo Andriç'in, **Hanımefendi** romanında göç eden karakterler Rayka ve annesidir. Annesinin eğitim durumu ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Ana karakter Rayka, babasını 15 yaşında iken kaybeder. Babasının ölümünün ardından duygu durumu değişir. Uzun bir süre yas sürecine girer. Ailenin tüm sorumluluğunu kendi üzerine alır. Annesinin hiçbirşeye çok fazla aklının ermeyeceğini düşünür. Daha sonrasında sömestr sonunda, beşinci sınıfı tamamladığı kız meslek lisesini terk eder.

⁴⁶⁶Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.113.

⁴⁶⁷Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.86.

*“O an yeni bir hayat başladı. 15 yaşını yeni dolduran ve o güne kadar hep çekingen olan kız çocuğu ciddileşerek tam anlamıyla içine kapandı. Sömestr sonunda, beşinci sınıfını tamamladığı kız meslek lisesini terk etti.”*⁴⁶⁸

Abdurezak Hıfzi Bjelevac'ın **Minka** romanında, ana kahraman olan Minka'nın dikiş öğretmenin yanına bir şeyler öğrenmeye gittiği detayı romanda belirtilir.

*“Öğretmeni Jagdiçeva ile hızlıca arkadaş oldular. Lina öğrencisinin güveninin hızlıca nasıl kazanacağını biliyordu. Sadece iğne işi değil, aynı zamanda Lina'nın bir kız için gerekli olduğunu düşündüğü her şeyi de öğretti. Ve böylece Minka, Lina'dan Rehanička teyzenin düşündüğünden daha fazlasını kazandı.”*⁴⁶⁹

İvo Andriç'in **Lanetli Avlu** adını verdiği romanında göç edenlerden Fra Petar ve Fra Ostojiç'in eğitim durumları ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat diğer önemli karakter Kamil'in eğitilmiş ve donanımlı bir genç olduğu şu satırlardan anlaşılmaktadır.

*“Çocuğun adı Kamil'di, yakışıklı (annesinin güzelliğinin erkeksi biçimi), zeki ve güçlüydü, arkadaşları arasında en iyi yüzücü ve bütün güreş müsabakalarının kazananı oydu. Fakat yaşlılarının oyunlarına ve eğlencelerine ilgisini çok erken yaşta yitirmeye başladı. Kendini giderek daha fazla kitaplara ve öğrenmeye adadı ve babası da onu bu konuda destekledi, ona kitaplar aldı, öğretmenler tuttu, seyahat etmesi için imkân sağladı. Smyrna'da eski bir Sefarad Yahudi'si olan bir hahamdan İspanyolca bile öğrendi.”*⁴⁷⁰

Saşa Stanişiç'in **Köken** adlı eserinde eğitim durumları ile de bilgiler vermiştir. Göç ettiği dönemde Saşa'nın lise öğrencisi olduğu belirtilir.

⁴⁶⁸İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.23

⁴⁶⁹Abdurezak Hıfzi Bjelevac, *a.g.e.*, s.28.

⁴⁷⁰İvo Andriç, *Lanetli Avlu*, s.53.

“Uluslararası Heidelberg Lisesi (IGH) uluslararası bir yönelimi olan, öğrencilerin çeşitliliği ilkesini temel alan bir okuldu. Yabancılar ne hemen tanınırlar diye okul fotoğraflarında ortaya geçirilen yabancıları, ne de sayımızın fazla oluşu hafıfseniyordu.”⁴⁷¹

“Anadilli olmadığım için ağırlığın dil öğrenimi ve bütünleyici konular olduğu teşvik sınıfına gönderildim. Normal sınıfa geçişte zorluk çekmeyelim diye bir yandan da azar azar müfredat dersleri gösteriliyordu. Etüt eğitimi ve – birçoğunun evinde pek mümkün olmayan – dinlenme saatleri vardı.”⁴⁷²

Saşa lise eğitimi hakkında verdiği bilgiler de öğretmenlerin yabancı dil olarak Almanca diye bir ek sertifikaları olduğundan bahseder.

“Öğretmenlerin Yabancı dil olarak Almanca diye bir ek sertifikaları oluyordu, yani ne yaptıklarını üç aşağı beş yukarı biliyorlardı, bilmiyorlarsa da gerekli motivasyona sahiptirler, bu da sonuçta aynı kapıya çıkıyordu. Yeni gelenlere çoğunlukla davranıyorlardı. Yalnızca sorulması gereken soruları soruyorlardı, hangimizin hangi travmayla karşı karşıya olduğunu ya da evde bizi nelerin beklediğini bilmedikleri için tedbiren fazla bir şey sormuyorlardı da.”⁴⁷³

“IGH barınaktı, dil öğrenme yeri, günlük hayat, üstünde fazla yumuşak kantin kızarmış patatesi bulunan plastik tepsiydi. Sigara içmediğim halde sigara içilen köşede takılıyor, diğerleriyle grunge müziği hakkında sohbet ediyordum. Basketbol da oynadım serserilik de yaptım. Bazen yer yer göçmen genç olarak tamamen normal bir şehirde, tamamen normal bir zamanda, tamamen normal bir genç olduğun oluyordu. Derken özgüvenim büyüdü. İyi notlar aldım.”⁴⁷⁴

⁴⁷¹Saşa Stanišić, *Köken*., s.129.

⁴⁷²Saşa Stanišić, *Köken*, s.130.

⁴⁷³Saşa Stanišić, *Köken*., s.130.

⁴⁷⁴Saşa Stanišić, *Köken*., s.131.

Saša'nın lise eğitiminin ardında üniversite ve yükseköğrenim de gördüğü romanda ifade edilir.

*“Almanlar çizelgeyi sever. Bir tane çizelge hazırladım. İlköğretim: Vişegrad, Yükseköğretim: Heiderbeg’de Slav Dilleri Edebiyatları gibi birkaç veri ve bilgiyi çizelgeye yerleştirdim. Sonra bütün bunların benimle alakası olmadığı hissine kapıldım Tamam veriler doğrudur ama imkânsız bu şekilde bırakamazdım.”*⁴⁷⁵

Yine aynı romanda Saša'nın annesinin de üniversite mezunu olduğunu açıkça belirtilir. Eserde verilen karakterlerin eğitim seviyesinin yüksek olduğu açıktır.

*“Annem Sarajevo’da siyasal bilgilere yazılmış, ana dal Marksizm. Pek iddialı değilmiş ama meraklıymış”*⁴⁷⁶

Saša Stanišić’ in **Asker Gramofonu Nasıl Tamir Eder?** romanında Almanya’ya göç eden Aleksandar ve ailesinin eğitim durumlarını incelediğimizde ailenin genel anlamda eğitim seviyesinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Aleksandar annesinin siyasetbilimci olduğundan bahseder. Bu ayrıntıdan annesinin üniversite mezunu olduğu tahmin edilebilir. Aleksandar ise lise çağlarında bir öğrencidir. Annesi ve babası Amerika’ya göç ederken kendisinin Almanya’da kalma sebebinin liseyi Almanya’da tamamlaması olarak verilmiştir. Aleksandar’ın eğitimi ile ilgili romanda verilen satırlar şu şekildedir.

*“Yarıdan itibaren bir Alman okuluna gideceğim. Nena Fatima gibi sağır ve dilsiz olmamak için, sözlüğün ilk on sayfasını ezberledim. Bora Amca benim matematikte Almanlardan üç yıl önde olduğumu söylüyor.”*⁴⁷⁷

⁴⁷⁵Saša Stanišić, *Köken*, s.7.

⁴⁷⁶Saša Stanišić, *Köken*, s.102.

⁴⁷⁷Saša Stanišić, *Asker Gramafonu*..., s.125.

Bekim Sejranović'in, **Nigdje, Niotkuda** adlı romanında birden fazla karakter göç etmiştir. Fakat sadece anlatıcının ve annesinin eğitimi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Anne ve baba ayrıldıktan sonra anne Rijeka'da matematik ve fizik okur.

*“Babamdan ayrıldıktan sonra onu pek sık göremiyordum. Çünkü matematik ve fizik okumak için Rijeka'ya gitti.”*⁴⁷⁸

Yazar ise göç ettiğinde üniversite de olduğunun sinyalini verir. Üniversite 3. Sınıf kayıt yaptırmak için dekan ile görüşmeler yapar. Bu diyalogtan yazarın eğitimi ile ilgili tahmin edilebilir.

“Üniversite de ise eğer üçüncü sınıfı okumak istersem ya ikamet kartımı göstermem ya da yılda beş bin mark ödemem gerektiğini söylediler. Bende ne biri ne de diğeri yoktu.”

*“... dekanın yanına gittim. Beni kibarca karşıladı, her zaman güler yüzlüydü en azından yüzündeki kibar ifadeyle yardıma hazırdı. Bana yabancı bir vatandaş olarak öğrenimim için para ödemem gerektiğini bunun dünyanın her yerinde normal olduğunu açıkladı.”*⁴⁷⁹

Aleksandar Hemon **Lazarus Projesi** adlı eserinde göç eden karakterlerin sadece Brik ve yakın arkadaşı Rora'nın eğitimi ile bilgiler mevcuttur. Brik kendisinin üniversite mezunu olduğunu dile getirir.

*“Evet, buraya gelmeden önce de İngilizce biliyordum. Saraybosna Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı okudum.”*⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Bekim Sejranović, *Nigdje*...,s.41.

⁴⁷⁹ Bekim Sejranović, *Nigdje*...,s.71.

⁴⁸⁰ Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.17.

Aynı romanda önemli karakterlerden biri olan Rora'nın lisede Brik ile birlikte okudukları belirtilir.

*“Lisedeyken Rora’yı tanırdım. Teneffüslerde üçüncü kattaki tuvaletlerde sigara içer, izmaritleri deağzındaki ızgara çıkarılmış olan sıcak hava borusuna atar, isabet ettirip ettiremeyeceğimize dair bahse girerdik.”*⁴⁸¹

Nura Bazdulj-Hubijar tarafından kaleme alınan **Ruža** adlı eserde göç eden Tahir'in eğitimi ile ilgili olarak sadece dördüncü sınıfta okuduğu günlerden bahsedilir.

4.4.3. Yaşları ve Karakteristik Özellikleri

Göç eylemini gerçekleştiren kişilerin yaş grupları açısından incelemeye aldığımız Boşnak romanlarında hemen hemen her yaş grubundan karakter olduğu göze çarpmaktadır.

Skender Kulenović **Ponornica** romanında kasabadan Kahire'ye göç eden Muhammed'in yaşı ile ilgili net bir bilgi verilmemiştir. Fakat romanda verilen bilgilerden yola çıktığımızda 17-18 yaşlarında olduğu tahmininde bulunabiliriz. Liseyi bitirdikten sonra üniversite okumak amaçlı Kahire'ye gitmesinden dolayı bunu söyleyebiliriz.

Zeleno Busenje adlı eserde, okumak amacıyla şehirden ayrılıp rüştiyeye giden Mustafa'nın ortaokul çağında olduğu verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Ana karakterlerden biri olan Ahmet, rüştiyeyi bitirmiş genç bir delikanlıdır. Mehmet ise en büyükleri Ahmet'ten birkaç yaş büyüktür.

⁴⁸¹Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.23.

Semezdin Mehmedinoviç'in **Me'med, Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** adlı romanında, ailesi ile birlikte Amerika'ya göç eden Semezdin'in 50, oğlu Harun'un 28 yaşında olduğu romanda açıkça belirtilmiştir. Fakat Sanja'nın yaşı ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Bunun dışında yazılan romanda göç ettiği zamanda ise yaşının 35 oğlunun ise 13 yaşında olduğu ayrıca belirtilmiştir.

*"Kendisi ozamanlar 13 yaşındaydı. Bense 35. O şimdi 28 yaşında"*⁴⁸²

İvo Andriç'in **Hanımefendi** romanında, göç eden Rayka ve annesinin göç ettikleri dönemde kaç yaşında olduklarına dair bir bilgi yoktur. Fakat karakter olarak Rayka'nın sert, içine kapanık ve cimri biri olduğu çıkarımını yapabiliriz. Annesinin ise masum, hem ruhen hem de beden olarak zayıf ve yumuşak bir kadın olduğu belirtilir.

*"Annesi Radoyka Hanım, sarışın, masum hem ruhen hem de beden olarak yumuşak ve zayıf bir kadındı. Hiçbir şeyi ona açıklamayı bilmiyor ve açıklayamıyordu."*⁴⁸³

İvo Andriç'in **Lanetli Avlu** romanında, Fra Petar ile İstanbul'a gelen FraTadijaOstajiç için herhangi bir yaş belirtilmemiştir. Fakat kendisi için eski yardımcı ve eski muhafız tabirleri kullanılmıştır. FraPetar ile ilgili de yaş belirtilmemiştir. Karakteristik özellik olarak kendisinin sessiz biri olduğu ve şehirli gibi giyindiği romanın içerisinde okuyucuya verilmiştir.

Romanın bir diğer karakteri olan Kamil hakkında verilen bilgiler ışığında kendisinin melez olduğunu görebiliyoruz. Babası Türk annesi ise Yunan'dır. Annesi yunan güzeli olan Kamil'in babası annesinde yaşça büyük, gençliğinde devletin yüksek mertebelerinde görev almış, zengin, itibarlı eğitilmiş bir adam olan Tahir Paşa idi. Kamil yakışıklı, zeki ve güçlüydü. Kamil'in yaşı ile ilgili olarak; sevdiği kız

⁴⁸²Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.21

⁴⁸³İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.19.

başkası ile evlendirmelerinin sonucunda İstanbul'a çalışmaya giden Kamil Smyrna'ya döndükten sonra 24 yaşında olduğu bilgisi verilir. Fakat sürgün edildiği dönemde kaç yaşında olduğu ile ilgili bilgi mevcut değildir.

Lanetli Avlu romanında verilen karakterlerden biri olan Cem Sultan'ın da 23 yaşında olduğu bilgisine yer verilir. Cem iri yarı, açık tenli ve kuvvetli aynı zamanda fevri ve huzursuz bir karakterdir. Genç yaşına rağmen Konya sarayında âlim, şair ve müzisyenlerden bir çevre oluşturup kendisi de şiir yazar.

Saşa Stanišić'in **Köken** romanında göç eden birden fazla karakter vardır. Bunlardan ilki ana karakter Saşa, göç ettiği 14 yaşındadır. Romanda 7 Mart 1978 doğumlu olup, 1992 yılında göç ettiği bilgisi verilmiştir.

*“Heidelberg benim için tesadüfî bir şehir olarak başladı. On dört yaşındaydım, o güne kadar adını bile duymadığım gibi, günün birinde felsefe öğrencisi bir kızla Neckar kıyısında yürümenin ne kadar güzel bir şey olacağından haberim yoktu.”*⁴⁸⁴

Saşa'nın dışında göç edenlerden birisi de dayısıdır. Romanda 34 yaşında olduğu bilgisi verilmiştir.

*“Dayım otuz dört yaşındayken, yabancı dilini bilmediği bir yerde nasıl oyunculuk yapacağına kafa yorup durmuştu”*⁴⁸⁵

Saşa'nın annesi ise 35 yaşında Vişegrad'tan ayrılıp göç eder.

*“Annem otuz beş yaşında Vişegrad'daki yaşamını terk edip gitmek zorunda kalmakla iyi anılar, başarı ve şahsi mutluluk dolu bir yeri kayetmiş.”*⁴⁸⁶

⁴⁸⁴Saşa Stanišić, *Köken*, s.105.

⁴⁸⁵Saşa Stanišić, *Köken*, s.60.

⁴⁸⁶Saşa Stanišić, *Köken*, s.103.

Roman içerisinde göç eden karakterden biri olan Muhamed dedenin yaşı hakkında bir bilgiye ulaşılamaz fakat dedenin karakteri ile ilgili bilgiler okuyucuya sunulur. Muhamed dedenin kibar, mütevazı ve iyiliksever bir insan olduğu söylenebilir.

“... Almanya’da olmaktan, ama kibarlığından ve minnettarlığından sesini çıkarmıyor,” dedim.”⁴⁸⁷

Saša Stanišić’in **Asker Gramofonu Nasıl Tamir Eder?** romanında Aleksandar ailesi ile birlikte göç eyemini gerçekleştirir. Ailesinin yaşları hakkında bir bilgiye rastlanmazken, Aleksandar’ın lise çağlarında bir delikanlı olduğunu söylenebilir. Göç eylemini gerçekleştiren karakterlerden birisi de Asija’dır. Asija’nın göç ettiğinde kaç yaşlarında olduğu tam olarak verilmemiştir. Fakat Aleksandar, göç eden arkadaşını bulmak için, Asija hakkında araştırma yaparken kendisinin şu anda yirmili yaşlarda olduğu bilgisini verir. Asija’nın göç ettiği tarih 17 Temmuz 1993. Aleksandar’ın onu aradığı yıllar ise 2002 yılıdır.

Şerif Şabanoviç’in **Muhacirler** adını verdiği eserinde göç edenlerin yaşları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat göç eyleminde bulunan bazı kahramanların karakteristik özelliklerinden bahsedilir. Sancak Bölgesi’nden göç eden Zaim’in onurlu, saygılı kişiliği dikkat çeker. Onun dışında kardeşi olan Hamid için ise suskun ve içe kapanık olduğu ifade edilir.

“Yardıma gelenlerin içinde Zaim de vardı. Küçük yaşta dört kardeşi ile yetim kalmışlardı, aileinin en büyük çocuğu olarak tüm yük onun omuzlarına kalmıştı. Hamid, Emira, Kada(Kadriye), Saniya ona baba gözüyle bakıyırlardı. Anneleri Aykuna(Ayça) hayatını çocuklarına adanmış, onları haysiyetli, onurlu ve gururlu yetiştiriyordu. Hamid ağabeyine çok büyük sevgi ve saygı duyuyordu, her

⁴⁸⁷ Saša Stanišić, *Köken*, s149.

vesileyle “Ağabeyim için hiç düşünmeden canımı verebilirim!” ifadesini kullanır. Hamid suskun, içine kapanık, az konuşur ve az gülen bir karakterdir, bu yörede herkes onlarla övünür. Zaim bu yörenin en yakışıklısı, en kuvvetlisi, en alçak gönüllüsü ve edeplisi, Dedo Ahmo ona hayır duaları ve methiyeler sunarken yüzü kızarıyor.”⁴⁸⁸

Velibor Çolić tarafından kaleme alınan **Hıdırellez** romanında yer alan karakterlerin büyük çoğunluğunun yaşları ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Romanda sadece Aslan Çovaro Bayramoviç’in 104 yaşında olduğu bilgisi mevcuttur.

“ “Adım Aslan Çovaro Bayramoviç” dedi, “104 yaşındayım ve buraya ne zaman nasıl geldiğimi bilmiyorum.”⁴⁸⁹

Husein Bašić’in **Tuđe Gniježdo** romanında Plav’dan İstanbul’a göç eden İbrahim’in yaşının 17 olduğu bilgisi romanda verilmiştir.

– İbrahim, Kaç yaşındasın? diye sakince tekrarladı
 – On yedi – Söylediklerime inanmayan bir sesle cevap verdim.
 – Kaç? – Onaylamamı istedi.
 – On yedi”⁴⁹⁰

Aleksandar Hemon’un Lazarus Projesi romanında birden fazla karakterin göç ettiği görülür. En önemli karakterlerden biri olan Lazarus Amerika’ya göç ettiğinde emniyet müdürü tarafından öldürülür. Romanda öldürüldüğündeki yaşı verilir. Göç ettiğinde tam olarak kaç yaşında olduğu bilinmeyen Lazarus, öldürüldüğünde on dokuz yaşında olduğu belirtilir.

““Lazarus on dokuz yaşında,” diye bağırtıyor Olga.”⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.44.

⁴⁸⁹ Velibor Çolić, a.g.e., s.148.

⁴⁹⁰ Husein Bašić, a.g.e., s.33-34

Lazarus öldürüldükten sonra kız kardeşi Olga, annesine yazdığı mektupta kardeşinin cenazesinden bahseder. Cenazesi sırasında haham'ın Lazarus'un karakterine dair yaptığı yorumları da ekler. Lazarus'un iyi kalpli olduğunu ifade eder.

“Sevgili Anneciğim

*Lazarus'un cenaze töreni çok güzel oldu. Haham onun iyi yürekliliğinden bahsetti. Yüzlerce arkadaşı gelmişti, Çiçekler de dağ gibi yığılmıştı.”*⁴⁹²

Aynı romanda Bosna'dan ayrıldıktan sonra Amerika'ya yerleşen Brik'in yaşı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmazken karakteri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Brik kendisini yetenekli ve gelecek vaat eden biri olarak ifade eder. Aynı zamanda irade olarak güçlü olmayan Brik herhangi bir şeye kısa sürede karar verebilen bir insan olmadığı da belirtilir.

*“Bu sayede ben, Mary'ye işe yaramaz, haylaz, tembel bir Doğu Avrupalı değil, yetenekli ve gelecek vaat eden bir insan olduğumu gösterebilecektim.”*⁴⁹³

*“Açık konuşayım. Ben iradesi güçlü bir adam değilim. Kısa sürede karar verebilen bir adam da değilim.”*⁴⁹⁴

Lazarus Projesi'nde göç eden bir diğer önemli karakter Rora'dır. Rora'nın da yaşı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Rora'nın karakteri hakkında yorumlara az rastlanır. Rora'nın gençlik zamanında son derece hareketli, yaramaz bir insan olarak yorumlanabilir.

⁴⁹¹Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.70.

⁴⁹²Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.168.

⁴⁹³Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.20.

⁴⁹⁴Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.20.

*“Bazen kız kardeşini de yaramazlık yapması için kandırırdı. Bir defasında, namaz kılanların cami kapısında bıraktığı ayakkabıları suyla doldurmuş, sonra da adamların ayaklarından sular fışkırtarak cami avlusunda gezinmelerini seyretmişlerdi.”*⁴⁹⁵

Nura Bazdulj-Hubijar’ın **Ruža**’sında göç eden Tahir, reşit olmadığından dolayı teyzesinin yanına taşınır. Tahir’in on altı yaşında olduğu romanda belirtilir. Roman içerisinde Tahir’in karakteri hakkında da bilgi verilir. Tahir’in somurtkan ve yalnız bir kişi olduğundan bahsedilir.

Mevluda Melajac’ın **Durumlija** adlı romanında göç eden birden fazla karakter vardır. Fakat her karakter hakkında karakteristik özellik ve yaş bilgileri mevcut değildir. Ömer adlı ana karakterin 17 yaşında olduğu bilgisi romanda belirtilir. Ömer’in karakteri hakkında ise cesur, sorumluluk sahibi, onurlu, adil ve korkusuz olduğundan bahsedilir.

*“Herkes onun cesur, korkusuz ve adil olduğunu tekrarladı.”*⁴⁹⁶

Aynı romanda göç eden bir diğer karakter Cafer’dir. Cafer’in ağanın oğlu olmasından dolayı şımarık olduğu romanda ifade edilir.

4.3.4. Cinsiyeti

İncelemeye dâhil edilen romanlar cinsiyet açısından ele alınmıştır. Romanlarda göç eyleminde bulunan karakterlerin cinsiyetleri bu başlık altında sınıflandırılmıştır.

Skender Kuleneoviç.-**Ponornica**

⁴⁹⁵Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.41.

⁴⁹⁶Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.124.

Muhammed- Erkek

Edhem Mulabdiç- **ZelenoBusenje**

Ahmet- Erkek

Mehmet- Erkek

Mustafa- Erkek

Alija- Erkek

Ajiša- Kadın

Ahmet'in annesi – Kadın

Semezdin Mehmedinoviç- **Me'med, Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**

Semezdin- Erkek

Sanja- Kadın

Harun-Erkek

İvo Andriç- **Hanımefendi**

Rayka- Kadın

Radoyka- Kadın

İvo Andriç- **Lanetli Avlu:**

FraTadijaOstayiç- Erkek

FraPetar- Erkek

Kamil- Erkek

Cem Sultan- Erkek

Saşa Stanişiç- **Köken**

Saşa- Erkek

Anne- Kadın

Baba - Erkek

Mejrema nine -Kadın

Muhamed dede-Erkek

Lula Teyze- Kadın

Lula Teyze'nin eşi- Erkek

Dayı- Erkek

Şerif Şabanoviç - **Muhacirler**

İsmet- Erkek

İbro- Erkek

Murat - Erkek

Hamid - Erkek

Emira - Kadın

Zaim - Erkek

Hasna- Kadın

Saşa Stanişiç - **Asker Gramofonu Nasıl Tamir Eder?**

Aleksandar – Erkek

Anne – Kadın

Baba – Erkek

Nene Fatima – Kadın

Asija- Kadın

Velibor Çoliç- **Hıdırellez**

Aslan Çorelo Bayramoviç – Erkek

Sırp Kerem – Erkek

Aslan BahtaloBayramoviç - Erkek

Abaz Giovanni – Erkek

Aleksandar Petroviç – Erkek

Aslan Çovaro Bayramoviç – Erkek

Husein Başiç- **Tude Gniježdo**

İbrahim – Erkek

Bekim Sejranović - **Nigdje, Niotkuda**

Anlatıcı – Erkek

Anne – Kadın

Baba – Erkek

Kasım – Erkek

Slavko – Erkek

Aljoša – Erkek

Alija - Erkek

Bekim Sejranović – **Dnevnik Jednog Nomada**

Anlatıcı – Erkek

Bekim Sejranović - **Sandale**

Anlatıcı – Erkek

Aleksandar Hemon - **Lazarus Projesi**

Lazarus – Erkek

Brik – Erkek

Rora – Erkek

Olga – Kadın

Nura Bazduluj Hubijar – **Ruža**

Tahir –Erkek

Mevluda Melajac - **Durumlja**

Ömer – Erkek

Cafer –Erkek

Cafer'in eşi - Kadın

4.3.5. Göç Öncesi ve Sonrası Yaşam Alanları

İncelediğimiz romanlarda göç öncesi ve göç sonrasında karakterlerin yaşadıkları ülke ve şehirler bu başlık altında sınıflandırılacaktır. Göç eden karakterlerin büyük çoğunluğu dış göç eyleminde bulunurlar. Çalışmaya dâhil edilen romanlarda az sayıda olsa da iç göç gerçekleştiren karakterler de tespit edilmiştir. Romanlardaki aynı karakterin birden fazla göç gerçekleştirdiği de dikkat çekicidir.

Skender Kulenovic'in **Ponornica** adını verdiği romanı değerlendirildiğinde Muhammed'in göç etmeden önce bir kasabada yaşar. El Ezher Üniversitesi'nde öğrenim görmek amaçlı kasabadan Kahire'ye göç eder.

Edhem Mulabdic'in **Zeleno Busenje** adlı romanı incelendiğinde birden fazla karakterin göç ettiği görülmüştür. Bunlardan biri olan Mustafa, babası tarafından Rüştüye'ye gönderilir. Rüştüye'ye gitmeden önce Maglaj'da yaşadığı belirtilir.

Aynı romanın kahramanlarından olan Ahmet'in göç etmeden önce yaşadığı yeri Maglaj olduğu ve sonrasında Zepçe'ye gittiği ifade edilir.

Yine Zeleno Busenje adlı eserde göç edenlerin büyük çoğunluğunun Maglaj'dan Trnine'ye göç eder.

Semezdin Mehmedinović'in **Me'med, Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** romanını incelediğimizde Semezdin, eşi Sanja ve oğlu Harun'un göç eyleminden önce Saraybosna'da ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Harun ve Sanja adlı karakterlerin Saraybosna'dan ayrıldıktan sonra Zagreb'e yerleştikleri ifade edilir. Daha sonra verdikleri karar doğrultusunda ailece Amerika'ya göç ederler.

“Savaşta Saraybosna'da yaşadığımız mahallenin adını hatırlamadığında ona “Sed...” diyorum, o ise “Srednik!”, diye devamın getiriyor. Unutmadı, yalnızca

hatırlamakta zorluk çekiyor. Önündeki fotoğrafları doğru şekilde sıralamak içinnasılığraştığını izliyorum. İlk sıraya, tanımadığı bir adamın, yüzünü yıkadıktan sonra yeşil bir havluyla kurulandığı fotoğrafı koyup koymamak konusunda kararsız."⁴⁹⁷

"Mesela Zagreb'de birkaç ay yaşadığımızı hatırlıyor. Saraybosna'yı Harunla birlikte Eylül 1995'te terk etmişti. Şehir hala kuşatma altındaydı, Soroh'unşöförü onları havalimanı pisti üzerinden Konjic' ulaştırmıştı. Oradan bir kamyonu binip Split'e varmışlardı. Onlardan haber almayalı iki gün olmuştu. Konuştuğumuzda, Zagrebli arkadaşlarım Nenad ve Mariya'nın evine yerleşmişlerdi, bu Sanya'nın onlarla ilk karşılaşmasıydı."⁴⁹⁸

"1996 yılının 31 Ocak gecesi Amerika'ya gitmek üzere Zagreb'den göç edip Arizona eyaletinde bulunan Phoneix'e doğru giderken, St. Louis'deki havalimanında aktarma yapmak üzere bekliyorduk."⁴⁹⁹

Hanımefendi romanında Rayka ve annesi Radoyka Saraybosna'dan ayrılıp Belgrad'a göç eden karakterlerdir.

"Hem o gece hem de ertesi gün bu garip benzerliği düşünüp durmuştu. Ancak Saraybosna'dan ayrılıp Belgrad'a geldiğinden beri başına sık sık sürizler ve ilginç olaylar geliyordu."⁵⁰⁰

İvo Andriç'in **Lanetli Avlu**, romanında Fra Peter ve Tadija Ostojić Bosna'dan İstanbul'a gelmişlerdir. Aynı romanda sürgün edilerek, zorunlu göç eyleminde bulunan Kamil'in, Smryna'dan İstanbul'a gönderildiği belirtilir.

⁴⁹⁷Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.135.

⁴⁹⁸Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.180.

⁴⁹⁹Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e*, s.20.

⁵⁰⁰İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.155.

Lanetli Avlu'da göç eyleminde bulunan Cem sultan hayatını kurtarmak amacı ile önce Mısır'a gider. Sonrasında Rodos Adası'na, ve oradan 'da Fransaya'ya gittiği romanda ifade edilir.

*“Cem Mağlup oldu, hayatını kurtarmak için Mısır'a kaçtı. Mısır'a gitti, orada kardeşler arasındaki bu çatışmadan hoşnut olan Mısır sultanı onu memnuniyetle kabul etti.”*⁵⁰¹

*“Dört bir yandan kuşatılmıştı, yakalanırsa kendisini neyin beklediğini bilmediği için Rodos adasına kaçtı ve orada Hristiyan yetkililere sığındı.”*⁵⁰²

*“Cem beraberindekilerle birlikte Fransa'ya gönderildi. Ve d'Aubusson bu talihsiz prensin durumunu tarikatına, tüm Hristiyan dünyasına ve kendi çıkarlarına en faydalı olacak şekilde kullanmak için etraflıca çalışmaya başladı. Elinde ne kadar önemli bir rehine tuttuğunun pekâlâ farkındaydı. Fransa'ya vardıktan sonra Cem özgürlüğüne kavuşamadı. Tersine, kendinse verilen teminatlara rağmen Hospitalier Şövalyelerine ait müstahkem şehirlerde esir tutuldu.”*⁵⁰³

Saşa Stanişiç'in **Köken**, romanında, romanın ana kahramanı Saşa ve ailesi Vişegrad'ta yaşarken savaş nedeniyle Almanya'ya göç ederler. Almanya'da ise Heidelberg şehrinde yaşarlar. Daha sonra Saşa'nın dedesi ve ninesi de Almanya'ya göç ederler.

*“Köken savaş. Bizim için öyle: Annemle ben Sırbistan, Macaristan ve Hırvatistan üzerinden Almanya'ya geldik.”*⁵⁰⁴

⁵⁰¹ İvo Andrić, *Lanetli...*, s.71.

⁵⁰² İvo Andrić, *Lanetli...*, s.71.

⁵⁰³ İvo Andrić, *Lanetli...*, s.72.

⁵⁰⁴ Saşa Stanişić, *Köken*, s.57.

Saša'nın teyzesi Lula Almanya'da yaşar. Fakat savaşın sona ermesinin ardından Zavidovići'ye taşındığı romanda ifade edilir.

Saša'nın dayısı da göçten önce Vişegrad'ta yaşayan karakterlerden biridir. Savaş esnasında ülkesinden ayrılan dayı, aylarca seferi yaşamalarının ardından Salzburg'a yerleşir.

Saša'nın annesi, babası, dedesi ve ninesi Almanya'ya göç ettikten bir süre sonra sınır dışı edilirler. Bundan dolayı anne ve baba Almanya'dan Amerika'ya, Florida'ya göç ederler. Florida da bir süre yaşamlarının ardından ise Amerika'dan Hırvatistan'a göç ederek yaşamlarını sürdürürler. Mejrema nine ve Muhamed dede de sınır dışı edilen karakterlerdir. Almanya'dan ayrılan çift Zavidovići'ye kızlarının yakınına bir eve taşınırlar.

*“Mejrema ninem ve Muhamed dedem de sınır dışı edildiler. Memleketlerinin yeniden inşası için insana ihtiyaç var, deniştii kendilerine. Vişegrad'a dönemezlerdi. Zavidovići'de kızlarının, yani Lula teyzemin ailesiyle oturduğu eve yakın küçük bir eve taşınıdılar.”*⁵⁰⁵

Şerif Şabanoviç'in **Muhacirler** romanında, romanın tüm kahramanları Sancak bölgesinden göç ederler. Zaim ile Hamid aileleri ile birlikte Adana'ya yerleşirken, Dedo Ahmo'nun oğulları ise İstanbul'da yaşamlarını sürdürürler.

*“Dedo Ahmo'nun oğulları İstanbul'daki akrabalarının yanında kalacaklar, Zaim ve Hamid uzaktaki Adana şehrinde olan dayılarının yanına gidecekler.”*⁵⁰⁶

⁵⁰⁵ Saša Stanišić, *Köken*, s.208.

⁵⁰⁶ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.110

Saša Stanišić'in **Asker Gramofonu Nasıl Tamir Eder?** romanında, birden fazla karakter göç eyleminde bulunduğu gözlemlenmiştir. Aleksanadar, annesi, babası ve ninesi Vişegrad'tan Almanya'nın Essen şehrine göç ederler.

*“Dün Almanya'ya kabul edildik. Yüz kapılı büyük bir büronun içinde, K harfinin önünde üç saat bekledik.”*⁵⁰⁷

*“İki haftadan beri Essen isimli bir şehirde, Bora amca ve Rüzgâr teyzenin hemen otoyolun yanındaki evlerinde kalıyoruz.”*⁵⁰⁸

Aynı romanda Aleksandar'ın annesi, babası ve ninesi bir süre Almanya'da yaşadktan sonra buradan da ayrılıp Amerika'nın Florida şehrine göç ederler.

*“Annemle babam bir yıldan beri Amerika'da yaşıyor. Florida'da. Şimdilik sürekli olarak.”*⁵⁰⁹

Aleksandar'ın sürekli mektup yazdığı arkadaşı Asija Vişegrad'tan Saraybosna'ya göç eder.

*“İyi akşamlar. Benim adım AleksandarKrsmanović. İç savaş sırasında Vişegrad'tan Saraybosna'ya kaçan bir çocukluk arkadaşım hakkında bir şeyler öğrenebilmek için sizi arıyorum. Adı Asija”*⁵¹⁰

Velibor Çolić'in **Hıdırellez** romanında, birden fazla karakterin göçü söz konusudur. Bu karakterlerden birçoğu göçebe olarak yaşar. Bundan dolayı sürekli yer değiştirirler. Romanın ana karakterleri her bölümde ayrı karakter olarak karşımıza çıkar ve her biri aynı köyden göç ederler. Aslan Çorelo Bayramović ve

⁵⁰⁷Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.126.

⁵⁰⁸Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.124.

⁵⁰⁹Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.144.

⁵¹⁰Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.216.

orkestra arkadaşlarının Strehaiha Köyü'nden ayrılıp önce Avrupa'da göründükleri bilgisi verilir. Daha sonra ise Slavonski Brod denen şehirde olduklarından bahsedilir.

*“İzlerine kuzeyde, Sava Nehri yakınında, Slavonski Brod denen şehirde, sonra bir köyde, yabancı askerlerden oluşan bir devriyenin önünde rastlıyoruz.”*⁵¹¹

Romanın ana kahramanlarından Aslan Bahtalo'da aynı köyden göç eder. Köyünden ayrıldıktan sonra ilk olarak Belgrad'a yerleşir.

*“1961 yılının ilkbaharında Aslan ve orkestrası köyden ayrılarak Belgrad'a yerleştiler. Sonraki dönemde düzenli olarak profesyonel poker oyuncularıyla, (Yugoslav siyasi polisi UDBA raporlarına göre) ahlaken tartışmalı kadınlarla ve yükselişte olan “Show business'in ilk menajerleriyle” beraber görüldüler. Köklerinden uzaklaşan solist Aslan kendine Belgrad'ın lüks semtinde ev yaptırdı ve annesi Esma ölünce Streaia kabristanından onun için mezar taşı yerine başmelek Mikail'in bir heykelini dikti.”*⁵¹²

Bahtalo adlı karakter bir süre sonra tutuklanır. Serbest bırakıldıktan sonra Önce Makedonya, sonra Avusturya ve Doğu Almanya ve sonrasında Paris'in işçi sınıfı mahallerinde görülür. Aslan Bahtalo'nın ilerleyen zamanlarda Üsküp'e yerleştiği romanda belirtilir.

*“Çaresiz durumdaki Aslan Bahtalo Bayramoviç altıncı karısından da boşandı ve yurtdışına gitti. Önce Makedonya'da, sonra Avusturya ve Doğu Almanya'da en sonunda ise Paris'in işçi sınıfı mahallelerinde görüldü.”*⁵¹³

*“Kimi rivayetlere göre Bahtalo yeniden zengin oldu, kimileriye hasta, derbeder ve yoksul bir halde Üsküp'e yerleştiğini söylüyordu.”*⁵¹⁴

⁵¹¹Velibor Çoliç, a.g.e., s.72.

⁵¹² Velibor Çoliç, a.g.e., s.102.

⁵¹³ Velibor Çoliç, a.g.e., s.119.

Aynı romanda yan karakterlerden biri olan Abaz'da Strehaiia Köyü'ndedir. İtalya'ya göç eder oradan da sınır dışı edilir.

Romanda bahsedilen yan karakterlerden biri olan Aleksandar Petroviç, Paris'in bir semti olan Menilomontant'tan Belgrad'a göç eder.

“Uluslararası üne sahip yönetmen Aleksandar Petroviç'in şaşırtıcı hikâyesi Menilmotant'da başlamış ve bitmişti. Paris'in bu küçük semti, genç Aleksandar'ın 14 Ocak 1929 günü bu alçak dünyaya geldiği yerd. Ailesi Yugoslav asıllıydı. Hikâyesiz bir çocukluğun ve Prag'daki ünlü sinema okulunda aldığı eğitimin ardından Sinema Akademisi'nde profesör olarak Belgrad'a yerleşti.”⁵¹⁵

Aslan Çavaro adlı karakter, Fransa'dan sınır dışı edilir. Sınır dışı edildikten sonra Bükreş'e gönderilir.

“Fransız makamları tarafından sınır dışı edilen Aslan Çovaro cebine üç yüz Avro konup bir charter uçağıyla Bükreş'e gönderildi.”⁵¹⁶

Husein Başıć'in **Tude Gniježdo** romnında, ana karakter İbrahim, memleketi Plav'dan İstanbul'a göç eder.

Bekim Sejranović **Nigdje, Niotkuda** romanında göç eden karakterler oldukça fazladır. Bunlardan ilki olan Slavko ailesidir. Ailece Brčko'dan Almanya'ya göç ederler. Bir diğer karakter Kasım ilk olarak köyden şehire göç eylemini gerçekleştirir. Daha sonra ise 1991 yılındaki savaş patlak verdikten sonra ailesi ile birlikte Brčko'dan Hırvatistan'a göç ederler. Romanda göç eylemini gerçekleştiren karakterlerden biri Alija'dır. Alija karakteri köyden göç ettikten sonra Trbovlje'de

⁵¹⁴ Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.129.

⁵¹⁵ Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.109.

⁵¹⁶ Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.165.

olduğu söylenir. Romanın anlatıcısı olan ana karakter ilk olarak Brčko'da sonra Rijeka'da yaşar. Daha sonra Norveç'e göç eder. Bir başka karakter olan Aljoša ise Saraybosna'dan ayrılıp ilk olarak İsveç'e yerleşir. Fakat burada yaşadığı bir takım sıkıntılı durumlardan dolayı Norveç'e göç eder.

Bekim Sejranović'in **Dnevnik Jednog Nomada**'sı göçmen olan yazarın günlüğünden meydana getirdiği bir romandır. Göç eden yazar aslında Brčko doğumludur fakat Oslo'ya göç etmiştir. Romanda Oslo'dan Zagreb'e göç ettiği ayrıntılı olarak ifade edilir.

“Yazın başlangıcı ve sonunda Oslo'dan Zagreb'e taşınyorum. Kalıcı bir taşınma olmasını içten içe umuyorum, ama gerçek şu ki ne kadar kalacağımı, ne yapacağımı, ne yaşayacağımı bile bilmiyorum. Ama her zaman olduğu gibi, pek çok fikrim, planım, hayalim var, doğruyu söylemek gerekirse, yeni bir deneyim, ülke, şehir ya da kadından önce iyimserlik dalgasına kapılmak.”⁵¹⁷

Bekim Sejranović'in **Sandale** eserinde yazarın Brčko'da büyüdüğünü fakat daha sonrasında Norveç'e göç ettiği anlaşılmaktadır. Romanın içerisinde bu göç ayrıntılı olarak verilmememiştir. Daha sonrasında Kristiansand'ta Oslo'ya taşınma kararı alır.

“Kristiansand'dan Oslo'ya taşınmak üzereyken benimki de dâhil olmak üzere pek çok önyargıyla karşılaştım. Çünkü eğer önyargının kurbanıysanız, bu sizin de önyargıya sahip olmadığınız anlamına gelmez.”⁵¹⁸

Aleksandar Hemon'un Lazarus Projesi'nde birden fazla göç görülür. Bunlardan ilki Brik adlı karakterin göçüdür. Brik Bosna'dan Amerika'ya göç eder. Göç etmeden önce Bosna'nın Saraybosna şehrinde yaşar. Göç sonrası Amerika'da yaşamaya devam eder.

⁵¹⁷ Bekim Sejranović, *Dnevnik...*, s.44.

⁵¹⁸ Bekim Sejranović, *Sandale...*, s.93.

*“Her zaman başıma gelen şey: Eski hayatımda, Saraybosna’daki hayatımda tanıdığım insanlarla karşılaşırım. Şaşkınlıkla bağırır, öpüşür veya birbirimizin sırtını yumruklar, belli başlı haberleri ve ortak tanıdıklar hakkında dedikoduları paylaşır, kısa süre sonra buluşmak, bağlantıyı koparmamak konusunda kesin sözler veririz.”*⁵¹⁹

*“1991 yılında, Saraybosna’dan ayrılmamdan önceki yaz, Kovaci’deBaşçarşı’nınyakınlarındaki tepede bir yerde oturuyordum.”*⁵²⁰

*“Ben iki ayrı ülkenin makul derecede sadık bir vatandaşıyım. Amerika’da, o ağırbaşlı ülkede, hiçbir işe yaramayan oyumu kullanıyor, vergilerimi homurdanarak ödüyor, hayatımı Amerikalı bir eşle paylaşıyor ve geri zekâlı başkanın acılar içinde ölüp gitmesini dilememek için büyük çaba sarf ediyorum.”*⁵²¹

Aynı romanda göç eden karakterlerden bir diğeri Rora’dır. Rora’da Brik gibi Bosna’dan Amerika’ya göç eden biridir. Saraybosna’da yetiştiğini romanda belirtilir.

*“Rora Başçarşı’dandı, eski şehirde büyümüştü. Ailesi, çeşitli dükkânlara sahip, her zaman Saraybosna’da yaşamış bir aileydi, aralarında Saraybosna dışında yaşayan birisiyle evlenen kimse olmamıştı, o yüzden Rora’nın kırsal bölgelerde yaşayan kuzenleri yoktu.”*⁵²²

*“Rora uzun yıllar Edgewater’da yaşamıştı, Mary’yle evlendiğinden beri benim yaşam alanım da şehrin yukarı kısımlarıydı.”*⁵²³

⁵¹⁹Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.21.

⁵²⁰Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.76.

⁵²¹Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.13.

⁵²²Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.41.

⁵²³Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.35.

Lazarus karakteri Kişinev'den ilk olarak Çernivtsi şehrine göç eder. Çernivtsi'de mülteci kampında bir süre kalır. Daha sonra Chicago'ya gider.

*“Yazacağım kitabın, Kişinev'deki pogromdan kaçarak geldiği Chicago'da, emniyet müdürü tarafından vurularak öldürülen göçmen hakkında olmasını olanlıyordum.”*⁵²⁴

*“Sık sık Ukraynaca sözlüğümün yardımına başvurarak, Hayim'le Lazarus cinayeti, projem, Lazarus'un 1907 yılında Amerika'ya gidişi, pogromdan sonra Çernivtsi'yekaçışı ve buradaki mülteci kampında geçirdiği günler hakkında konuştum.”*⁵²⁵

Nura Bazdulj-Hubijar **Ruža**, romanında göç eyleminde bulunan Tahir Vişegrad'a teyzesinin yanına taşınır.

*“-Biliyorsun bir sosyal hizmet uzmanı geldi ve kanunen reşit olmayan biri olarak yalnız yaşayamayacağını söyledi. Bu yüzden bugün Vişegrad'daki teyzesinin yanına taşındı.”*⁵²⁶

Mevluda Melajac **Durumlija**, romanında Sancak'ta yaşayan Ömer ve arkadaşı Sancak'tan Gelibolu'ya savaşa katılmak amacıyla göç ederler. Aynı romanda bir diğer göç eyleminde bulunan Cafer'in eşi ve eşinin ailesidir. Kendileri Sancak'tan Türkiye'ye göç ederler.

⁵²⁴Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.47.

⁵²⁵Aleksandar Hemon, *a.g.e*, s.176.

⁵²⁶Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e*, s.95.

5. BÖLÜM: ROMANLARDA MEKÂN ve ZAMAN İNCELEMESİ

Romanlarda göç eyleminin gerçekleştirdiği mekân ve zamanlar bu bölümde incelenmiştir. İncelemeye göç eylemi ile doğrudan bağlantılı olmayan ve yalnızca olay örgüsü içerisinde yardımcı unsur olarak yer alan mekân ve zamanlar dâhil edilmemiştir.

5.1. Romanlarda Mekân

5.1.1. Açık-Geniş- Dış Mekânlar

Çalışma dâhilinde ele aldığımız romanlarda, mekân incelemesi yaptığımızda açık mekânların kapalı mekânlara oranla çok daha fazla olduğu dikkatimizi çekmektedir.

Açık mekânlar başlığı altında birçok şehir ve ülkenin romanlarda yer aldığı görülmüştür. Romanların birçoğunda şehir veya ülke isimleri yoğunlukta olup mahalle veya sokak isimlerine nadiren de olsa rastlanmıştır. Olayların geneli şehirlerde geçmektedir. Göçten önce ve göçten sonraki hedef mekân olarak şehirler veya ülkeler belirtilmiştir.

5.1.1.1. Şehirler, Ülkeler

İstanbul:

İvo Andrić'in "Lanetli Avlu" romanında İstanbul göç edilen yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Vali muhtelif dillerdeki bu kitap yığnını, sayısız el yazması ve notu gördüğünde öyle hayret edip öfkeleni ki bunların sahibini kendi yetkisine dayanarak tutuklayıp tüm kitapları ve notlarıyla İstanbul’a yollamaya karar verdi.”

527

Şerif Şabanoviç’in “Muhacirler” adını verdiği eserde, göç eden karakterlerden bazıları İstanbul’a giderler.

*“Dedo Ahmo’nun oğulları İstanbul’daki akrabalarının yanında kalacaklar, Zaim ve Hamid uzaktaki Adana şehrinde olan dayılarının yanına gidecekler.”*⁵²⁸

Abdurezak Hifzi Bjelevac’ın “Minka” eserinde göç mekânı olarak İstanbul seçilmiştir.

Mevluda Melajac’ın “Durumlija” adlı romanında ana karakterlerden Ömer ve Cafer’in ülkelerinden ayrılıp ilk olarak geldikleri yer İstanbul’dur.

*“Hava kararmadan raylara ulaşp, İstanbul yönüne doğru ilerlemek gerekiyordu.”*⁵²⁹

Gelibolu:

Mevluda Melajac “Durumlija” romanında Gelibolu roman kahramanlarının savaşa gidecekleri yerdir.

*“Ve tüm düşüncelerimiz İstanbul’a dönük, tüm umutlarımızı Gelibolu’ya ve tüm dualarımız doğuya yönelik.”*⁵³⁰

⁵²⁷İvo Andriç, *Lanetli...*, s.58.

⁵²⁸ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.110.

⁵²⁹ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.72.

⁵³⁰ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.42.

Smrnya

“Lanetli Avlu” romanında kahramanlardan biri olan Kamil’in göç etmeden önceki yaşadığı yer olarak Smrnya karşımıza çıkmaktadır. Açık mekân olarak incelemeye aldığımız Smrnya, romanda şu şekilde geçmektedir.

*“Nasıl bir yerdir Smyrna? Aşağıdan, Kadifekale düzlüğünden baktığında sanki ucu bucağı yok gibidir. Büyüktür. Bir sürü ev, bir sürü insan görürsün. Fakat gerçekten bakarsan, elleisi Türk, gerisi Yunan yaklaşık yüz kadar aile vardır ve valiyle liman reisinin yanındaki birkaç yüksek rütbeli memur, topla bin kişi ya da iki kişi.”*⁵³¹

Aynı eserde verilen göç eden karakterler arasında Cem Sultan’ın **Mısır’a** gittiği belirtilmiştir. Daha sonra da **Rodos Adası’na** kaçıp en nihayetinde **Fransa’ya** gönderildiğine romanda yer verilmiştir.

“Cem mağlup oldu, hayatını kurtarmak için kaçtı. Mısır’a gitti, orada kardeşler arasındaki bu çatışmadan hoşnut Mısır sultanı onu memnuniyetle kabul etti.”

*“Dört bir yandan kuşatılmıştı, yakalanırsa kendisini neyin beklediğini bilmediği için Rodos adasına kaçtı ve orada Hristiyan yetkililere sığındı.”*⁵³²

*“Cem beraberindekilerle birilkte Fransa’ya gönderildi. Ve d’Aubusson bu talihsiz prensin durumunu tarikatına, tüm Hristiyan dünyasına ve kendi çıkarlarına en faydalı olacak şekilde kullanmak için etraflıca çalışmaya başladı.”*⁵³³

⁵³¹İvo Andriç, *Lanetli...*, s.55.

⁵³²İvo Andriç,, *Lanetli...* , s.71

⁵³³İvoAndriç, , *Lanetli...* ,s.72

Saraybosna:

“Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi” romanında yazarın göç etmeden önce yaşadığı şehir olarak belirtilen Saraybosna açık mekânlar başlığı altında incelediğimiz şehirlerden birdir.

“Gökyüzünde bundan fazla yıldızı yalnızca bir kez görmüştüm. Bir kış gecesi idi. Ocak 1993, Saraybosna’nın göbeğinde bulunan bir evden çıkmıştık, şehir karanlığa gömülmüştü, soğuk hava iliklerimize kadar işliyordu, gökyüzü açık ve donmuş yıldızlarla bezeliydi.”

İvo Andrić’in “Hanımefendi” romanında Saraybosna göç etmeden önce yaşanılan şehir olarak karşımıza çıkmıştır.

“Hanımefendi ile annesi, 1919 yılının sonlarında Saraybosna’yı terk etmişti. Yanlarında birkaç sandıkve valiz götürmüş, en değerli mobilyalarını ise vardıklarını haber edince demiryolu vasıtasıyla Belgrad’a göndermesi için Veso’ya emanet etmişlerdi.” ⁵³⁴

Saša Stanišić’in “Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?” adlı romanında Asija’nın Sarabosna’ya göç ettiği bilgisinin romanda ifade edilir.

“Sevgili Asija büyükanne Katarina’dan geçen kış Saraybosna’ya kaçtığını öğrendim. Bu adresi de o verdi. İlk iki mektubumu alıp almadığını söyleyemedi. Neredeyse hiç posta gelmiyormuş. Paket zaten hiç gelmiyormuş; mektuplar da kaybolmuş.” ⁵³⁵

Aleksandar Hemon’un “Lazarus Projesi” romanında, romanın kahramanları Saraybosna’dan göç ederler.

⁵³⁴İvo Andrić, *a.g.e*, s.128.

⁵³⁵Saša Stanišić, *a.g.e*, s.128.

*“Geçen sefer Saraybosna’ya yanımda Mary olmadan gittim, diye devam ettim hiç istifimi bozmadan. Böylece hayatımın düzgün biçimde bölünmüş olduğuna dair çılgınca, özgürleştirii bir düşünceye kapıldım. Şu anda Amerika’da sürürdüğüm hayat ve Saraybosna’daki geçmişim. Çünkü Saraybosna’da şimdi yok, McDonalds’da yok.”*⁵³⁶

Phoenix:

Phoenix “Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi” adlı romanında Harun’un yaşadığı yerdir.

*“Phoenix bugün gelecekte gelen bir şehir gibi görünüyor. Geçtiğimiz yirmi sene boyunca her yerde yeni inşaatlar yapılmış, bizim mahallemiz ise yıkılmış. Ama Harun öyle düşünmüyor. Mahallenin hala eskisi gibi, bir kenar mahalle olduğunu söylüyor. Tek fark, bizimozamanlar savaştan çıkıp gelmiş olmamızdı, o zamanlar burası bizim için lüks bir yerdı.”*⁵³⁷

Travnik:

“Minka” romanında Travnik göç etmeden önce yaşanan şehirdir.

*“Travnikten başka bir yere gitmek istedi ama teyzesi ona izin vermedi.”*⁵³⁸

⁵³⁶ Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.237.

⁵³⁷ Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.43.

⁵³⁸ Abdurezak Hifzi Bjelevac, *a.g.e.*, s.123.

Arizona:

Arizona eyaleti, “Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi” adlı romanda göç edenlerin ilk gittikleri eyalettir. Arizona, romanda önem teşkil eden mekânlardan biridir.

“1996 yılında Arizona’ya taşındıktan sonra, birincil konsepti mimari ile ekoloji (arkoloji) arasındaki bağı temel alan bu yeri ziyaret etmiştik.”

Amerika:

Amerika, “Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi” romanında, kahramanlarının göç ettiği ülke olarak eserde belirtmiştir.

“Ivica... Kendisi Amerika’ya geldiğimden beri peşimden gelip arkamı toplayan ağabeyim’dir.”⁵³⁹

Aleksandar Hemon’nun “Lazarus Projesi” romanında Amerika göç edilen mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Kanundan kaçmak için sınırları geçiyor, sahte isimlerle ülke ülke geziyor, sonunda Amerika’ya giden bir gemiye biniyor. El yazması, adam Amerika kıyılarına ulaşmadan önce soran eriyor.”⁵⁴⁰

Saşa Stanişiç’in “Köken” romanında Amerika göç edilen mekânlardan biridir.

⁵³⁹Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.129

⁵⁴⁰Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.69.

*“Annemle babam ABD’de yeni bir başlangıçla yüzyüze gelmek üzereydi, ninemle dedem her an geldi gelecek korkusuyla kendilerinin de sınır dışı edilecekleri haberlerini bekliyordu, yaşı benden büyük kuzenimin okul sorunları vardı.”*⁵⁴¹

Saša Stanišić’in “Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?” Adlı eserinde ana karakter Aleksandar ile ailesinin göçünden bahsedilir. Roman içerisinde Aleksandar’ın annesi babası ve ninesinin Amerika’ya göç ettiği söylenir. Amerika roman içerisindeki önemi mekânlardan biri olarak karşımıza çıkar.

*“Annemle babam bir yıldan beri Amerika’da yaşıyor.”*⁵⁴²

Chicago:

Aleksandar Hemon’un “Lazarus Projesi” adını verdiği romanında Chicago Lazarus’un öldürüldüğü yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Shippy, Averbuch’u vurduktan sonra Chicago isteriye kapılmıştı çünkü insanlar hâlâ HaymarketKatliamı’nı , dökülen kanların sözde sorumlusu sözde anarşistlerin yargılanıp infaz edilmelerini hatırlıyordu.”*⁵⁴³

Edgewater:

Edgewater, Aleksandar Hemon’un Lazarus Projesi romanında karşımıza çıkar. Göç eyleminde bulunan Rora’nın yaşadığı yer olarak önemlidir.

*“Rora uzun yıllar Edgewater’da yaşamıştı, Mary’yle evlendiğinden beri benim yaşam alanım da şehrin yukarı kısımlarıydı.”*⁵⁴⁴

⁵⁴¹Saša Stanišić, *a.g.e.* s.207.

⁵⁴²Saša Stanišić, *a.g.e.*, s.144.

⁵⁴³Aleksandar Hemon, *a.g.e.* s.48.

⁵⁴⁴Aleksandar Hemon, *a.g.e.* s.35.

Washington:

Washington Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi romanında verilen şehirlerden biridir.

*“Akıllı Aleš! 1996 yılında bizi Amerika’da ziyaret eden tek Avrupalı tanıdığımızdı. Ozamanlar Washington’a geleli çok olmuştu, henüz otuz beş yaşında gencecik insanlardık.”*⁵⁴⁵

Sancak Bölgesi:

İncelemeye aldığımız romanlardan bir diğeri Şerif Şabanoviç tarafından kaleme alınan Muhacirler adlı eserdir. Bu romanda birçok karakter göç eylemi gerçekleştirir. Sancak Bölgesi göç etmeden önce karakterlerin yaşadığı yerdir.

*“Sancak bölgesi, fundamentalizmin ve şovenizmin sirkine yem ediliyor, zorunlu göçü tetikleyen yegâne müsebbibidirler. Cetbecet bu topraklarda gömülü onların miras bıraktığı toprağı ve sevdiklerini terk etmek, çocuğı anadan ayırmakla eş değerdedir.”*⁵⁴⁶

Sancak Bölgesi Mevluda Melajac’ın romanında göç edilen yer olarak belirlenmiştir.

*“Tren tekdüze bir şekilde takırdayarak gençleri Sancak’tan İstanbul yönüne götürdü.”*⁵⁴⁷

⁵⁴⁵Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.55.

⁵⁴⁶Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.108.

⁵⁴⁷Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.61.

Gelibolu:

Gelibolu, Mevluda Melajac'ın “Durumlija” romanında göç eyleminde bulunan Ömeri'in gideceği yer olarak karşımıza çıkar.

“Henüz on yedi yaşındayken, Gelibolu yolculuğuna hazırlanmak için şehre geengönüllülerininsani büyüklüğünü uzaktan bile kavrayamıyordu.”⁵⁴⁸

İzmir:

İzmir, Mevluda Melajac'ın “Durumlija” romanında yer alan önemli mekânlardan biridir.

“Ömer'in bir hafta izni vardı ve tam da bugün İzmir'de olması gerekiyordu.”⁵⁴⁹

Adana:

Şerif Şabanoviç'in “Muhacirler” adını verdiği eserinde göç eden karakterlerden bazılarının Adana şehrine göç ettikleri bilgisi verilmiştir.

““Dedo Ahmo'nun oğulları İstanbul'daki akrabalarının yanında kalacaklar, Zaim ve Hamid uzaktaki Adana şehrinde olan dayılarının yanına gidecekler.”

Almanya:

Almanya Şerif Şabanoviç'in “Muhacirler” romanında İbro ve ağabeylerinin iş amaçlı göç ettikleri bir diğer yerdir.

⁵⁴⁸Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.42.

⁵⁴⁹Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.132.

“İbro ve ağabeyleri, meşakkatli ve çok zor inşaat işlerinde Almanya’nın farklı bölgelerinde üç sene, her kuruşunu tasarruf ederek, aile özlemi çekerek çalışıp her zorluğa direndiler.”⁵⁵⁰

Saşa Stanişiç’in “Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?” romanında da göç eyleminde bulunan karakterlerin Almanya’ya göç ettiği görülür.

“Dün Almanya’ya kabul edildik. Yüz kapılı büyük bir büronun içinde, K harfinin önünde üç saat bekledik. Bekleyenler bizim lisanımızı konuşuyordu- Buna artık Sırp Hırvatçası denilmeyecekmişve kül tablasının etrafında sıkışaeak yerlere ve duvarlara çamur izleri bırakıyordu.”⁵⁵¹

Saşa Stanişiç’in “Köken” romanında göç eden karakterler Almanya’ya giderler. Almanya romanda karşımıza çıkan mekânlardan biridir.

“Babanem tek büyük seyahatini, oğluyla gelinini –yani annemle babamı- Almanya’da kalamadıkaları için göç ettikleri Abd’ye yaptı 2000 yılında.”⁵⁵²

Türkiye:

Türkiye, Şerif Şabanoviç’in yazdığı “Muhacirler” adını verdiği eserde, göç edenlerin gittiği ülke olarak belirtilir.

“ “Doğu Avrupa vatandaşı iken neden Batı’yı değilde Türkiye’yi seçtiniz? Batı Avrupa, Doğu Avrupa’dan iltica eden kimselere her türlü sosyal, ekonomik

⁵⁵⁰ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.119.

⁵⁵¹ Saşa Stanişić, *a.g.e.* s.126.

⁵⁵² Saşa Stanişić, *a.g.e.* s.46.

*yardımları ve güvencesini sağlıyordu, siz bu ülkede hiçbir sosyal ve ekonomik destek görmeden burayı seçtiniz.”*⁵⁵³

Mevluda Melajac’ın “Đurumlja” adlı eserinde Ömer’in anavatanı olarak gördüğü Türkiye mekân olarak değerlendirilmiştir.

*“Yuvası olarak dönmek istediği tek yer Türkiye’ydi.”*⁵⁵⁴

Husein Bašić’in “Tuđe Gnijezdo” romanında ana karakter olan İbrahim Türkiye’ye göç eder.

*“Türkiye herkesin ülkesidir.”*⁵⁵⁵

Ayrıca aynı romanda Türkiye’ye göç eden muhacirlerin Türkiye’yi **Ana Vatan** olarak adlandırırken Sancak Bölgesini’de **Küçük Vatan** olarak adlandırmış olması dikkatimizi çekmiştir.

*“Muhacirlerin hayatı, Ana Vatan’da yalnızlaşmaya yol açmıştır. Zira burada doğan nesil buranın lisanını ediniyor, atalarının dilini çok az öğreniyorlar.”*⁵⁵⁶

*“Emira’nın cenazesi, Ana Vatan ve Küçük Vatan’daki akrabaların tanışıp kaynaşmalarına, büyük bir sevgi deryasına ve kopmaz bağlara vesile olmuştur.”*⁵⁵⁷

⁵⁵³ Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s.125.

⁵⁵⁴ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.182

⁵⁵⁵ Husein Bašić, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁵⁶ Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s.127.

⁵⁵⁷ Şerif Şabanoviç, *a.g.e*, s. 132.

Belgrad:

İvo Andrić “Hanımefendi” adını verdiği eserinde göç ettiği yer olarak Belgrad verilmiştir.

*“Yaz devam ederken, annesi ile birlikte Belgrad’a taşınmaya karar verdi. Burada dayısı CorceHaciVaşiç yaşıyordu. Annesi her şeyi kabul ettiği gibi bunu da yaşlı gözleri titreyerek kabul etmişti.”*⁵⁵⁸

Saša Stanišić’in “Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?” adını verdiği eserinde göç eden Aleksandar ve ailesinin ilk olarak Belgrad’a gittiklerini romanda görebiliyoruz.

*“Asija, biz kaçıp kurtulduk ve Belgrad’daki tanıdıklarımız bizi ilk önce sanki biz birer meşe ağacıymışız gibi, sonra da sanki en kırılgan camdan yapılmışız gibi kucakladı. Vişegrad’taki hepinize kaçıp kurtulma ve kucaklanma diliyorum”*⁵⁵⁹

Velibor Çolić’in “Hıdırellez” romanında Aslan Bahtalo ve orkestra arkadaşları köyden ayrıldıktan sonra Belgrad’a yerleşirler.

*“1961 yılının ilkbaharında Aslan ve orkestrası köyden ayrılarak Belgrad’a yerleştiler.”*⁵⁶⁰

Essen:

Saša Stanišić’in “Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?” adlı eserinde roman kahramanının Essen şehrinde yaşadığı yerdir.

⁵⁵⁸Semezdin Mehmedinoviç, a.g.e., s. 128.

⁵⁵⁹Saša Stanišić, Asker Gramafonu..., 122.

⁵⁶⁰Velibor Çolić, a.g.e, s.102.

*“Essen’deki son yılımızda durumumuz biraz daha iyiydi. Annem bir sabah aniden çamaşırhanedeki işinden ayrıldı ve bir Almanca kursuna yazılıp üç ay boyunca hergün Almanca öğrendi.”*⁵⁶¹

Vişegrad:

Saşa Stanišić’in *Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?* romanında Vişegrad Aleksandar’ın memleketi olarak karşımıza çıkmaktadır.

*“Vişegrad’ımızdaki en harikulade şey işte budur; yollarımız ve hikâyelerimiz hiç tükenmez... küçük, büyük, komik, kedrlı hikâyelerimiz”*⁵⁶²

Saşa Stanišić tarafından kaleme alınan “Köken”de Vişegrad Saşa ve ailesinin göç ettiği yer olarak romanda yer alır.

*“Vişegrad’da eskiden yaşananlara, ilk başta yabancılık çektiğim Heidelberg’de zamanla elde ettiklerime, yani kökenle ilgili ne varsa hepsine başka bir gözle bakmaya başladım.”*⁵⁶³

Nura Bazdulj-Hubijar’ın “Ruža” romanında da Vişegrad en önemli mekânlardan biridir. Ana karakter teyzesinin yanına Vişegrad’a göç eder.

*“Biliyorsunuz bir sosyal hizmet uzmanı geldi ve kanunen reşit olmayan biri olarak yalnız yaşayamayacağını söyledi. Bu yüzden bugün Vişegrad’daki teyzesinin yanına taşındı.”*⁵⁶⁴

Florida:

⁵⁶¹Saşa Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.145.

⁵⁶²Saşa Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.25.

⁵⁶³ Saşa Stanišić, *Köken*, s.54.

⁵⁶⁴ Nura Bazdulj-Hubijar, a.g.e., s.95.

Saša Stanišić'in "Köken" romanında Florida'ya ikinci göç yaşanmıştır.

*"Annemle babam bir yıldan beri Amerika'da yaşıyor. Florida'da"*⁵⁶⁵

Saša Stanišić'in "Köken" romanında Florida şehri yer almaktadır.

*"Etnik temizliğe uğramış Vişegrad'a geri gönderilmemek için Florida'ya göç ettiler."*⁵⁶⁶

Bosna:

Bosna'da Saša Stanišić'in "Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?" adlı göç etmeden önce yaşanılan ülkedir.

*"Göç etmeselerdi, Bosna'ya geri gönderileceklerdi. Bunun adı gönüllü dönüş oluyor."*⁵⁶⁷

Aleksandar Hemon'un "Lazarus Projesi" romanında göç eden karkaterlerin Bosna'dan göç ettiği görülür.

*"Bir de nadiren kullandığım Bosna pasaportum var, yüreğimde ağırlara yol açan tatiller ve cenazeler için Bosna'ya gidiyorum."*⁵⁶⁸

⁵⁶⁵Saša Stanišić, *Köken*, s.144

⁵⁶⁶Saša Stanišić, *Köken*, s.57.

⁵⁶⁷ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu*..., s.145.

⁵⁶⁸Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.13.

Çernivitsi:

Çernivitsi, Aleksandar Hemon'un "Lazarus Projesi" romanında, kahramanlardan birinin göç ettiği yerdir.

*"Sık sık Ukrayna sözlüğümün yardımına başvurarak, Hayim'le Lazarus cinayeti, projem, Lazarus'un 1907 yılında Amerika'ya gidişi, pogromdan sonra Çernivitsi'ye kaçıışı ve buradaki mülteci kampında geçirdiği günler hakkında konuştum"*⁵⁶⁹

Kişinev:

Kişinev, Aleksandar Hemon'un "Lazarus Projesi" romanında mekân olarak karşımıza çıkar.

"Ninemin bana Kişinev'den gelen Yahudilerle ilgili bir şeyler anlattığını hatırlıyorum. Bazıları zenginmiş Mandelbaum diye bir adam da varmış aralarında," dedi Hayim."⁵⁷⁰

Viyana:

Aleksandar Hemon'un "Lazarus Projesi" incelendiğinde Viyana'nın da mekân olarak kullanıldığı görülür.

*"Mary beni 11 Eylül'den sadece birkaç hafta önce ikinci evlilik yıldönümümüz için Viyana'ya götürdüğünde ona karşı hissettiğim şey aşktı"*⁵⁷¹

⁵⁶⁹Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.176.

⁵⁷⁰Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.177.

⁵⁷¹Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.146.

Lviv:

Lviv, Aleksandar Hemon'un "Lazarus Projesi" adlı romanında yer verilen mekânlardan biridir.

*"Onun çocukluğunda Lviv'e yapmış olduğumuz ziyaretlerden bazı hikâyeler hatırlıyor ve o şehirde birkaç gün geçirmek istiyordum."*⁵⁷²

Ukrayna:

Ukrayna, "Lazarus Projesi" adlı romanda mekân olarak görülür.

"Sevgili Mary,

*Ukrayna çok büyük, uçsuz bucaksız. Bozkır, bu kadar uzaklara kadar yayılmaktan yorulmuş gibi görünüyor. İnsan kendini burada o kadar küçük hissediyor ki. İlk yerleşimciler, geniş otlakları gördüklerinde böyle hissetmişlerdir herhalde."*⁵⁷³

Brčko:

Minka adlı romanda ana kahramanlardan biri olan Nadi Bey Brčko'ya göç eder.

*"Ertesi yıl Nadi Bey Tuzla'dan ayrılarak Brčko'ya taşındı."*⁵⁷⁴

⁵⁷²Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.73.

⁵⁷³Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.126.

⁵⁷⁴ Abdrurezak Hıfzi Bjelevac, *a.g.e.*, s. 159.

Viyana:

Viyana, Aleksandar Hemon “Lazarus Projesi” romanında yer alan mekânlardan biridir.

“Lazarus, Viyana’dan Trieste’ye giden trende: Üçüncü mevki, göçmenlerle ağzına kadar doluydu, aileler, akıl ermez bir geleceği hayal ederek valizlerinin üstünde oturuyor, yalnız erkekler bagaj raflarında uyuyorlardı.”⁵⁷⁵

Tuzla:

Minka romanında Nadi Bey adlı karakter Tuzla’ya yerleşir.

“Nadi Bey, onun döneceğini boş yere umarak Tuzla’ya giderve Lina ile evlenmek için ayarladığı eve yerleşir.”⁵⁷⁶

Mostar:

“Bez Nade” adlı romanda Mostar sıkça rastalanılan mekânlardan biridir.

“Akşam Mostar’a döndüklerinde yolda bir kayanın altında oturup gün içinde kazandıklarını sayarlardı.”⁵⁷⁷

Heidelberg:

Heidelberg SašaStaniš’in “Köken” romanındaki önemli mekânlardan biridir. Saša ve ailesi göç ettikten sonra Heidelberg’de yaşarlar.

⁵⁷⁵ Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.200.

⁵⁷⁶ Abdurezak Hifzi Bjelevac, *a.g.e.*, s.155.

⁵⁷⁷ Osman Aziz, *a.g.e.*, s. 8.

“Heidelberg’e taşınmamızla yaşamımızda bazı şeyler kolaylaştı.”⁵⁷⁸

Emmertsgrund:

Emmertsgrund, Saša Staniš’in “Köken” romanında karakterlerin göç ettikten sonra yaşadıkları şehirlerden biridir.

“Annemle babam Emmertsgrund’u ve Almanya’yı terk etmek zorunda kaldıktan sonra orası beni bir daha çekmedi.”⁵⁷⁹

Plav:

Tuđe Gniježdo romanında Plav öne çıkanyerlerden biridi.

“Ve Plav’a aç döndü.”⁵⁸⁰

Hırvatistan:

Hırvatistan, “Köken” romanında karşımıza çıkan önemli mekânlardan biridir. Saša’nın annesinin ve babasının emeklilik yaşamlarını geçirdiği yerdir.

“Hırvatistan’dan 2017’de yaklaşık 47.000 kişi göç etti. Hırvatistan, göçmenler ülkeye sokmayan Avrupa ülkelerinden biri.”⁵⁸¹

Norveç:

Bekim Sejranoviç’in “Sandale” adlı romanında Norveç göç edilen yerdir.

⁵⁷⁸Saša Stanišić, *a.g.e.* s.58.

⁵⁷⁹Saša Stanišić, *Köken.* s.109.

⁵⁸⁰Husein Bašić, *a.g.e.*, s.47.

⁵⁸¹Saša Stanišić, *Köken.* s.57.

*“Bir yıl onun yanında kaldım ve sonra aniden ve plansız bir şekilde Norveç'e gittim.”*⁵⁸²

Oslo:

Bekim Sejranović'in “Dnevnik Jednog Nomada” romanında göç etmeden önce yaşadığı yer belirtilir.

Üsküp:

Velibor Çolić'in “Hıdırellez” romanında Üsküp göç edilen mekânlardan biridir.

*“Kimi rivayetlere göre Bahtalo yeniden zengin oldu, kimileriye hasta, derbeder ve yoksul bir halde Üsküp'e yerleştiğini söylüyordu.”*⁵⁸³

Gusinje:

Husein Bašić'in “Tuđe Gniježdo” adlı romanında Gusinje belirtilen mekânlardan biridir.

*“Gusinjeli müezzinden bahsetmiştim zaten”*⁵⁸⁴

Žepče:

Edhem Mulabdić'in “Zeleno Busenje” adlı eserinde Žepče mekân olarak kullanılmıştır.

⁵⁸²Bekim Sejranović, *Sandale*, s.70.

⁵⁸³Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.129.

⁵⁸⁴ Husein Bašić, *a.g.e.*, s.197.

“Onları bu kadar nezaketle karşılamak, Žepče’ye gitmelerine izin vermek ve sonra onları beklemek korkunç bir şey!”⁵⁸⁵

5.1.1.2. Köyler, göller, nehirler, mahalle, çarşı

Çalışmamız dâhilinde ele aldığımız romanlarda köy, mahalle gibi mekânlara da rastlanmıştır. Köy, mahalle, göl, çarşı gibi yerler açık geniş mekânlar başlığı altında incelenmiştir.

Oskoruša:

Oskoruša Köyü Saša Staniš’in “Köken” romanında yer alır.

“Oskoruša’da, yarım yüzyıl önce genç bir kadınen kocasıyla birlikte gezdiği yolları tespit etti.”⁵⁸⁶

Başçarşı:

Başçarşı, Aleksandar Hemon’un “Lazarus Projesi” adını verdiği eserinde karşımıza mekân olarak çıkmaktadır.

“Rora Başçarşı’ dandı, eski şehirde büyümüştü.”⁵⁸⁷

⁵⁸⁵Edhem Mulabdić, *a.g.e.*, s.117.

⁵⁸⁶Saša Stanišić, *Köken*, s.17.

⁵⁸⁷Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.41

Sedrenik Mahallesi:

Saraybosna’da bulunan Sedrenik Mahallesi göç etmeden önce Sanja ve Semezdin’in yaşadıkları yer olarak belirtilmiştir. Mahalleler açık mekânlar olarak değerlendirmeye alınmıştır.

*“Savaşta Saraybosna’da yaşadığımız mahallenin adını hatırlamadığında ona “Sed..” diyorum, o ise “ Sedrenik!” diye devamını getiriyor.”*⁵⁸⁸

Modrac:

Semezdin Mehmedinoviç’in “Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi” adlı eserinde yazarın çocukluk döneminde Modrac gölünün önemli bir yer teşkil ettiği görülmüştür. İncelediğimiz romanlarda Modrac’a açık mekânlar başlığı altında yer verilmiştir.

*“Ne de olsa yapay bir göl olan Modrac’ın kıyısında büyüdüm. Rüzgarlı havalarda sahilde uzun ve kuru çimenlerin hışırtısı duyulurdu, içinden huzursu sülünler çıkar, önümüzden uçup giderdi. Melankolim bu gölün yapaylığı üzerine kuruldu.”*⁵⁸⁹

*“Modrac. En basit tabirle mutlu geçtiğini söyleyebileceğim çocukluğumla aramda derin bir ilişki var, ancak çocukluğum hakkında pek bir şey yazdığımı söylemem, zira neşe dolu günlerle ilgili yazı yazma motivasyonunu bulma becerisini bir türlü kazanamadım.”*⁵⁹⁰

⁵⁸⁸Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.134-135

⁵⁸⁹Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.62

⁵⁹⁰Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.63.

Donja Mahala:

“Bez Nade” romanında karakterlerin yaşadığı köy olarak belirtilir.

*“Ertesi gün erkenden, güneş doğar doğmaz Donya Mahala’dan ayrıldı.”*⁵⁹¹

Podvelež:

“Bez Nade” romanında yer alan köydür.

*“Podvelež’e doğru giden yol dik olduğundan dolayı kıvrımlı ve virajlıdır.”*⁵⁹²

Strehaia Köyü:

Strehaia Köyü, Velibor Çoliç’in “Hıdırellez” romanında, roman kahramanın göç etmeden önce yaşadığı köydür.

*“Strehaia’da çok sayıda başıboş köpek, uzun kulaklı oldukları için tavşan diye anılan birkaç inek, üç dört kara horoz, leylek yavrusubüyükliğünde sivrisinekler, evcil kirpiller ve bir vampir-korkunç Dişi kelebek en azından yüz yıldır terk edilmiş olan eski değirmeni işgal etmişti-yaşardı.”*⁵⁹³

Neretva:

“Bez Nade” romanında Neretva nehri sık sık karşılaşılan mekânlardan biridir.

⁵⁹¹ Osman Aziz, *Bez Nade*, Matice Hrvatske, 1895, s.13.

⁵⁹² Osman Aziz, *a.g.e.*, s.7.

⁵⁹³ Velibor Çoliç, *a.g.e.*, .27.

*“Avdo’nun Neretva üzerinden birkaç kez Mostar’a gitmesi gerekiyordu ve bu onun için kazançlı bir işti çünkü nasıl su alacağını biliyordur.”*⁵⁹⁴

5.1.1.3. Muhtelif Açık Mekânlar

İncelemeye aldığımız romanlarda mezarlık, sokak, gar, avlu gibi mekânlar, muhtelif açık mekânlar başlığı altında değerlendirilmiştir.

Sokak:

Romanlarda karşımıza çıkan sokaklar da açık mekânlar başlığı altında değerlendirmeye aldığımız yerlerdir.

“Hanımefendi” romanın da dükkânının bulunduğu sokak, Belgrad’taki evinin bulunduğu sokak, göç ettiklerinde gittikleri dayılarının evinin bulunduğu sokak romanda ayrıntılı olarak verilmiştir.

“Stiška Sokağı’ndaki bu metruk, rutubetli ve merkezden uzakta bulunan ev, Saraybosna’dan gelen eski mobilyalarla, Hanımefendi’nin kendini bulduğu, yaşam ve düşünce biçimine tekrar kavuştuğu bir yuvaydı.”

Bekim Sejranović’in “Sandale” romanında, yazar çocukluğunda Bosanska Gradiška’da okula gittiği mekân olarak belirtir.

“1985 yılı yazı başlıyordu ve ilkokul sekizinci sınıfı bitiriyordum. Bosanska Gradiška’da “Balıkçı Kardeşler”.⁵⁹⁵

⁵⁹⁴ Osman Aziz, *a.g.e.*, s.8.

⁵⁹⁵ Bekim Sejranović, *Sandale*, s.10.

Mezarlık:

İncelemeye aldığımız romanlarda karşımıza çıkan mezarlıkta açık mekânlar başlığı altında verilmiştir.

İvo Andriç'in "Hanımefendi" romanında, Hanımefendi lakaplı Rayka'nın babasının vefatından ardından sık sık mezarlık ziyaretinde bulunduğu eserde gözlenmiştir. Roman içerisinde sıkça mezarlıktan bahsedilir.

*"Geriye sadece Koşevo'dakio mezar kalıyordu. Ancak mezarın da dili tutulmuştu, zaten Hanımefendi de onun için ne eskisi gibi sözcükler ne de tutkulu fısıldamalar bulabiliyordu."*⁵⁹⁶

Nura Bazdulj-Hubijar'ın "Ruža"sında mezarlık karşımıza çıkan mekânlardan biridir.

*"Cenaze gasulhane önünden kaldırılarak Başbunar mezarlığına defnedilecek."*⁵⁹⁷

Cami:

Abdurezak Hifzi Bjelavac'ın "Minka" romanında göç eden Minka'nın Sultan Ahmet Camii yakınlarında oturduğu belirtilir.

*"Minka, Sultan Ahmet Camii'sinin yakınında yaşıyordu."*⁵⁹⁸

⁵⁹⁶İvo Andriç, *a.g.e.*, s.111.

⁵⁹⁷Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e.*, s.40.

⁵⁹⁸Abdurezak Hifzi Bjelevac, *a.g.e.*, s.178.

Gar:

“Muhacirler” romanında göç eden aile tren yolculuğu yaparlar ve tren garında iki aile birbirinden ayrılır. Roman içerisinde karşımıza çıkan gar, tren istasyonu açık mekânlar başlığı altında sınıflandırılmıştır.

*“Büyük şehrin garında iki nefes mevcut, biri vuslat diğeri yabancı, hangisine teneffüs etmeli? Çare yok, seçim yok! Her ikisini ciğerlere göndermeli...”*⁵⁹⁹

Mevluda Melajac “Durumlija” romanında karşılaştığımız mekânlardan biri tren istasyonudur.

*“Tren İstanbul ve Sirkeci Tren istasyonuna yaklaşırken Ömer hala uzak ve anlaşılmaz bir halde pencereden dışarı baktı.”*⁶⁰⁰

Avlu:

“Lanetli Avlu” romanında yer alan, romana ismini veren **avlu** açık mekânlar adı altında incelenmiştir.

*“Oldukça sıcak bir yaz havası hâkimdi hâlâ. Avlu’da her şey aynıydı. Birkaç kişi serbest bırakılmış, yerlerine yenileri gelmişti fakat fark edilmiyordu bu. Hepsi geçici ve önemsizdi. Avlu kendisi için vardı, yüzlere değişiklik yaşansa da hep aynı kalıyordu.”*⁶⁰¹

⁵⁹⁹ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.110.

⁶⁰⁰ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.182.

⁶⁰¹ İvo Andriç, *a.g.e.*, s.95.

Üniversite:

Skender Kulenović'in "Ponornica" romanında, ana karakter olan Muhamed, El- Ezher Üniversitesi'ne okumak amacı ile gider.

*"Bunu iman ve hikmet güneşi El-Ezher'e götüreceğiz"*⁶⁰²

5.1.2.Kapalı Mekânlar

İncelemeye aldığımız romanlarda kapalı mekânların da karşımıza sıklıkla çıktığını söyleyebiliriz. Kapalı mekânlar, evler başta olmak üzere iş yerleri, hapishaneler, fabrikalar, okullar gibi yerlerdir. Okuduğumuz romanlardan yola çıkarak göç eden karakterlerin genellikle çalıştığı veya okuduğu okulların kapalı mekân olarak kullanıldığı görülmektedir.

Havalimanı:

Semezdin Mehmedinović'in "Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi" adını verdiği romanında göç eden kahramanların bulunduğu havalimanında mekân olarak romanda geçmektedir.

*"1996 yılının 31 Ocak gecesi Amerika'ya gitmek üzere, Zagreb'den göç edip Arizona eyaletinde bulunan Phoenix'e doğru giderken, St. Lois'deki havalimanında aktarma yapmak üzere bekliyorduk."*⁶⁰³

Semezdin Mehmedinović'in "Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi" romanında göç olayının yaşandığı tarih tam olarak verilmiştir. Bosna'da yaşanan

⁶⁰² Skender Kulenović, *a.g.e.*,s. 1.

⁶⁰³Semezdin Mehmedinović, *a.g.e.*, s.20.

savaşın ardından 1996 yılında romanın kahramanları Amerika'ya göç etmişlerdir. Gittikten sonra bulundukları havalimanı kapalı mekânlar olarak değerlendirilmiştir.

*“1996 yılının 31 Ocak gecesi Amerika'ya gitmek üzere Zagreb'den göç edip Arizona eyaletinde bulunan Phoenix'e doğru giderken, St. Louis'deki havalimanında aktarma yapmak üzere bekliyorduk.”*⁶⁰⁴

*“1 Şubat 1996 da, bu havalimanına ilk gelişimizde, bavullarımız biiizmlle beraber gelmemişti. Yolda kaybolmuştu. Havalimanı çalışanı bunu dert etmememizi, bagajımızı bulur bulmaz adresimize teslim edeceklerini söylemişti. Ancak o zamanlar bir adresimiz yoktu. Bagajımız kayıptı ve bu, benim içimde tarifsiz bir sıkıntıya sebebiyet vermişti. Daha sonra anlaycaktık ki bavulumuzun içindekiler arasında hepten lüzumsuz şeylerdi.”*⁶⁰⁵

Saşa Stanišić'in “Köken” romanında Saşa ve annesi göç ettikleri sırada verilen bilgiler ışığında havalimanı karşımıza mekân olarak çıkar.

*“Annemle beni Münih havalimanında gerisin geri göndermek istediklerinde bu ikisi bir garanti mektubuyla en kötü durumda bize bakacaklarını taahhüt etmişti.”*⁶⁰⁶

Müştemilat

“Köken” romanında göç ettikten sonra karakterlerin barındığı yer olarak belirtilir.

*“Heidelberg'e taşınmamızla yaşamımızda bazı şeyler kolaylaştı. Annemin kardeşi Lula teyzenin ailesiyle aynı müştemilatı paylaşıyorduk”*⁶⁰⁷

⁶⁰⁴Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.20.

⁶⁰⁵Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.42.

⁶⁰⁶Saşa Stanišić, *Köken*, s.58.

Ofis:

Romanlarda kahramanların çalıştıkları iş yerleri, ofis, kurum v.b. kapalı mekânlar başlığı altında incelenmiştir. Bu doğrultuda “Memed Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi” adlı romanda yazarın göç ettikten sonraki dönemlerde Washington’da bulunan Reuters adında bir ofiste çalıştığı eserde belirtilmiştir. Onun haricinde Sanja’nında bir kurumda çalıştığı söylenmiştir.

“Reuters’ın Washington’daki ofisinde çalışıyordum, kendisi o dönemde çektiği öğrenci filmi ile büyük bir başarı elde etmişti; mülakata çağrılmış, erken gelip benim yanıma görüntü arşivine uğramıştı.”⁶⁰⁸

“Sanja’nın 18 yıldır mültecileri koruma dairesinde görev yaptığı kurumun yetkilileri, beyin kanması geçirdiğinden berionu bir kez bile aramadılar, durumunu merak etmiyorlar.”⁶⁰⁹

Hastane:

Semezdin Mehmedinoviç’in Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi” romanının başında, ana karakter olan Semezdin kalp krizi geçirmesi sonucunda hastanede kalır. Daha sonraki bölümlerde ise Sanja karakterinin hastalanması sonucu bir süre hastanede kaldığı ifade edilir. Romanda verilen kapalı mekânlar başlığı altında çalışmaya dâhil edilmiştir.

“Bu akşam hastane odasında, geleneksel Çin tıbbının gücüne inanan doktor Asim ile birlikte Qigong yapıyoruz. Odaya uğrayan hemşire bizi, bir kabilenin dini ritüellerinden birini anımsatan egzersizlerin ortasında yakalıyor, bizi rahatsız

⁶⁰⁷ Saša Stanišić, *Köken*, s.58.

⁶⁰⁸ Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.81

⁶⁰⁹ Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.174.

etmemek için geriye doğru yürüyerek çıkıyor. Sanja'nın nabzını ölçmek için odaya döndüğünde ise, "Are you a NativeAmerica?" sorusuyla günümü aydınlatıyor."*⁶¹⁰

Nura Bazdulj Hubijar, "Ruža" adını verdiği romanında Minja'nın hastalığından ve Tahir'in annesini hastalığından dolayı romanda sıkça bahsedilen mekânlardan biri hastanedir.

*"Onu yarı ölü halde baygın bir halde hastaneye kaldırdılar."*⁶¹¹

Ev:

Şerif Şabanoviç'in "Muhacirler" romanında "posjedak" adı verilen toplantının evde gerçekleştiğinden bahsetmiştir. Yaptığımız çalışmada **evler** kapalı mekânlar başlığı altında değerlendirilmiştir.

*"Bu yörenin kış mevsiminde "posjedak" lar tertiplenir, toplanılacak ev belirlenir ve o evde toplanılır, akşam sohbetleri ve eğlenceleri vazgeçilmez adettir, bu ziyaretler renkli ve ahenkli etkinliklerle süslenir, böylece yazın yorgunluğu giderilir ve sosyal hayat paylaşımı sezonu başlar."*⁶¹²

İvo Andriç'in "Hanımefendi" romanında Rayka'nın göç ettikten sonra yaşadığı ev betimlenerek romanda verilmiştir.

"16 a numaralı evde bu ikinci kategoriye giriyordu. Onun, sokağa bakan sadece iki penceresi vardı. Pencereelerde tüme ve karanlık ve hapishane görünümü veren güçlü demirden kirişler göze çarpıyordu. Görünüşüne bakılırsa bu evin terk edilmiş olduğu ya da içinde yaşamak için değil de onu yıkarak sağında ve solunda bulunan iki eve benzer, yeni ve daha büyüğünü yapmak için onu satın alacak kişiyi

⁶¹⁰Semezdin Mehmedinoviç, a.g.e., s.116

⁶¹¹ Nura Bazdulj Hubijar, a.g.e., s.28.

⁶¹² Şerif Şabanoviç, a.g.e., s.49.

*beklediği düşünülebilirdi. Ama eğer iyice bakarsanız, perdesiz ve çiçeksiz pencerelerin birinin ardında hareketsiz ve eğik duran el işi yaparken eğilmiş kadınların yüzündeki o var olmayan ve odaklanmış ifade ile yaşlıca bir kadının oturduğunu göreceksiniz. İşte o Rayka Radakoviç Hanımefendi'dir.*⁶¹³.”

“Kendisi buraya 1919 yılında şehrin kurtuluşunun hemen akabinde Saraybosna'dan göç etmiş, bu evi satın alarak sadece iki yıl sonra ölecek annesi ile beraber burada yaşamıştı. Annesinin ölümünden bu yana yalnız yaşıyordu. Neredeyse dostları dahi onu ziyaret etmiyordu.”

Aleksandar Hemon'un “Lazarus Projesi”nde Lazarus'un öldürüldüğü yer bir evdir. Bu sebeple ev kapalı mekân olarak romanda önemli bir yer teşkil eder.

*“Emniyet müdür yardımcısı schuettler, soruşturmanın idaresini hemen ele alıyor. Adamlarını çabucak ipuçlarının ve gördü tanıklarının peşine düşmeleri için görevlendiriyor, kendisi de Müdür Shippy'nin evine doğru yola çıkıyor.”*⁶¹⁴

“Minka” romanında Nadi Bey'in Tuzla'da dekore ettirdiği evde yaşadığı ifade edilir.

*“Nadi Bey, onun döneceğini boş yere umarak Tuzla'ya giderve Lina ile evlenmek için ayarladığı eve yerleşir.”*⁶¹⁵

Fabrika:

İncelediğimiz romanlarda fabrikalar da kapalı mekânlar alt başlığında incelenmiştir. Bu bağlamda ele aldığımız romanlardan, Şerif Şabanoviç'in

⁶¹³ Şerif Şabanoviç, a.g.e, s.10.

⁶¹⁴ Aleksandar Hemon, a.g.e, s.29.

⁶¹⁵ Abdurezak Hifzi Bjelevac, a.g.e., s.155.

“Muhacirler” eserinde karşımıza çıkmıştır. İbro ve ağabeylerinin çalıştığı yerin fabrika olduğu ifade edilir.

*“İbro ve ağabeyleri birer gözlü ev kiralamışlar, fabrikalarda iş bulmuşlar, hiç tahayyül etmedikleri zorlu ve yalnızlaştırılmış hayata başlamışlar.”*⁶¹⁶

Atölye:

Romanlarda karşımıza çıkan diğer bir kapalı mekân atölyedir. Şerif Şabanoviç’in “Muhacirler” romanında roman karakterlerinin çalıştığı iş yeri atölye olarak karşımıza çıkmaktadır.

*“Zaim, Hamid’le kısa müddet sonra fabrikaya yakın kendilerine ait mobilya atölyelerini kuruyorlar.”*⁶¹⁷

Dükkân:

İncelediğimiz romanlarda, İvo Andriç’in “Hanımefendi” adlı eserinde Rayka’ya babası tarafında bırakılan dükkân, kendisinin iş yeri olmuştur. Mekânlar kapsamında inceleme yaptığımızda dükkânlara kapalı alanlar içerisinde yer verilmiştir.

*“Henüz ilk haftalarda Rayka her gün dükkâna uğramaya başlamıştı. Burada Veso ile tüm hesap ve kitaplara bakıyor, her konuda konuşuyordu.”*⁶¹⁸

⁶¹⁶ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.111.

⁶¹⁷ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.112.

⁶¹⁸ İvo Andriç, *a.g.e.*, s.33.

Çamaşırhane:

Saša Stanišić'in "Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?" adlı romanında çamaşırhane olarak kapalı mekân karşımıza çıkar.

"Sevgili Asija, annem bir çamaşırhanede çalışıyor ve artık hasta olmaya bile pek zamanı yok."⁶¹⁹

Mülteciler Kampı:

Aleksandar Hemon, "Lazarus Projesi" romanında, Lazarus karateri göç ettikten sonra mülteciler kampında kalır. Bu doğrultuda mülteciler kampı da mekân kapsamında incelemeye alınmıştır.

"Sonra, bizi Lazarus'un pogromdan sonra mülteci kampında kaldığı güneydeki Çernivitsi şehrine götürmesi için bir şöför tutacaktık. Oraya giderken, Krotkiy'e de uğrayabileceğimizi düşünüyordum."⁶²⁰

Yine Velibor Çolić'in "Hıdırellez" romanında mülteciler kampı karşımıza çıkan mekânlardan biridir.

"Önce birkaç hafta Paris'te kaldı, sonra Rennes'de sığınmacılara özel bir yurttan, son olarak ise üzücü bir şekilde "Calais Cangılı" olarak ünlenen tuhaf mülteci kampında görüldü."⁶²¹

⁶¹⁹Saša Stanišić, *Asker Gramafonu*..., s.129

⁶²⁰Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.73.

⁶²¹Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.165.

Hapishane:

Hapishane kapalı mekânlar başlığı altında sınıflandırmaya dâhil edilmiştir. Velibor Çoliç'in "Hıdırellez" adlı eserinde Bahtalo adlı karakter tutuklanarak hapishaneye gönderilir.

*“Üç ay sonra onu Çorak Ada’da, yani Adriyatik Denii üzerindeki siyasi mahkûmlara özel korkunç hapishanede buldular”.*⁶²²

Toplama kampı, kapalı mekânlar başlığı altında sınıflamaya dâhil edilmiştir. Velibor Çoliç'in "Hıdırellez" romanında Sırp Kerim adlı karakter tutuklanarak toplama kampına gönderilir.

*“Kerim iki ay içinde tutuklanıp Bergen-Belsen toplama kampına gönderildi, kardeşiyse Macaristan’da bir yerlerde bilinmeyen bir sebeple öldürüldü.”*⁶²³

Muaynehane, doktora bekleme odası

Bekim Sejranović'in "Sandale" adlı romanında, göç etmeden önceki hayatında dair anılarında dişçi muaynehanesi ve doktor bekleme odası mekân olarak belirtilir.

*“Çocukluğumun yarısı doktorların bekleme odalarında geçti. Dişçi muayenelerini saymıyorum.”*⁶²⁴

⁶²² Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.115.

⁶²³ Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.91.

⁶²⁴ Bekim Seyranović, *Sandale.*, s.12.

5.2.Romanlarda Zaman

5.2.1. Nesnel Zaman

Romanlarda, aktüel zaman, takvime bağlı zaman, kozmik zaman gerçek zaman, gibi ifadeler nesnel zaman olarak değerlendirilmektedir. Roman dışında herkesin kullandığı genel bir zaman dilimidir.⁶²⁵

Boşnak romanları incelemesinde 1878 yılında yapılan Avusturya-Macaristan işgalinin, 1992-1995 yılları arasında Bosna’da yaşanan savaşın ön planda olduğu dikkatimizi çekmiştir. Bunun dışında 1. Dünya Savaşı gibi önemli zamanlara da romanlarda rastlanmıştır. Çalışmaya göç unsuru barındıran zamanlar dâhil edilmiştir.

Semezdin Mehmedinoviç’in “Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi” romanında, göç eden karakterlerden biri olan Semezdin’in **1996** yılında göç ettiği belirtilir.

*“1996 yılının 31 Ocak gecesi Amerika’ya göç etmek üzere Zagreb’den göç edip Arizona eyaletinde bulunan Phoenix’e doğru giderken, St.Louis’deki havalimanında aktarma yapmak üzere bekliyorduk.”*⁶²⁶

Aynı romanda, karakterlerin göç etmesine sebep olan savaşın **1992** yılında yaşandığı ifade edilir.

⁶²⁵Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s.127.

⁶²⁶SemezdinMehmedinoviç, *a.g.e.*, s.20.

*“Kasım 1992, Saraybosna karanlığa gömülmüş halde: Gaz lambasının altında gece boyunca yazı yazdım. Kendi şehrimizde mülteciydik, savaştan kaçıp Mısır’a giden tanıdıklarımızın boş kalan evlerinin zemin katında yaşıyorduk.”*⁶²⁷

Semezdin’in savaş yıllarındaki zamandan bahsederken, ayları da özel olarak belirttiği görülür.

*“Savaşın başlarında, 1992 yılının mayıs veya haziran ayında, ressam Sead Čizmić, fotoğrafçı Kemal Hadžić ve eşlerimizle birlikte Zvono görsel ekibinin atölyesinde kalıyorduk.”*⁶²⁸

Aleksandar Hemon’un “Lazarus Projesi”nde yine **1992** yılındaki yaşanan savaştan önce göç ettiği bilgisine ulaşılır. Brik göç zamanının savaş öncesi olduğunu belirtir.

*“Ben buraya 1992’nin bahar aylarında geldim, dedim sorulmadan.”*⁶²⁹

*“Tecrübelerimden biliyorum ki, -savaş başlamadan hemen önce ükeyi terk etmiş ve herkesi, her şeyi ardında bırakmış biri olarak – bir Bosnalıya savaşla ilgili bir şey soracak olursam, bu soru kolaylıkla savaşın dehşetleri ve benim olan bitenler hakkında gerçek bir fikir sahibi olmanın imkânsızlığına dair uzun bir nutuk atılmasına yol açabilir.”*⁶³⁰

Aynı romanda yer alan bir diğer önemli zaman dilimi Lazarus karakterinin öldürüldüğü tarihtir.

⁶²⁷Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.71.

⁶²⁸Semezdin Mehmedinoviç, *a.g.e.*, s.76.

⁶²⁹Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.22.

⁶³⁰Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.22.

*“Sadece tarih ve yer konusunda eminim. 2 Mart 1908, Chicago. Bundan ötesi, tarihin ve ıstırabın bulanıklığına gömülmüş durumda ve şimdi dalışımı yapıyorum.”*⁶³¹

Saša Stanišić’in “Köken” romanında, romanın ana karakterinin göç zamanının **1992** yılı savaş dönemi olduğu belirtilir.

*“24 Ağustos 1992’de Heidelberg’e vardık.”*⁶³²

Yine aynı romanda yer alan karakterlerden bazılarının **1995** yılında göç ettikleri verilen bilgiler arasındadır.

*“1995’te ninemle olnu Heidelberg’e getirmeyi başardık.”*⁶³³

“Köken” adlı romanda ana karakter olan Saša’nın annesi ve babası ikinci kez göç ederler. Almanya’dan Amerika’ya göç eden çiftin **1998** yılında taşındıkları ifade edilir.

*“1998’de Almanya’yı terk etmek zorunda kaldılar. Etnik temizliğe uğramış Vişegrad’a geri gönderilmemek için Florida’ya göç ettiler.”*⁶³⁴

Ivo Andrić’in “Hanımefendi” adlı romanında romanın ana karakteri Rayka ve annesinin **1919** yılında Belgrad’a göç ettikleri açıkça belirtilir.

*“Kendisi buraya 1919 yılında şehrin kurtuluşunun hemen akabinde Saraybosna’dan göç etmiş, bu evi satın alarak sadece iki yıl sonra ölecek annesi il beraber burada yaşamıştı.”*⁶³⁵

⁶³¹Aleksandar Hemon, *a.g.e.*, s.1.

⁶³²Saša Stanišić, *Köken.*, s.57.

⁶³³Saša Stanišić, *Köken.*, s.64.

⁶³⁴Saša Stanišić, *Köken.*, s.57.

⁶³⁵Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.10.

Mevluda Melajac'ın “Đurumlja” romanında ana kahraman Ömer ve arkadaşı **Birinci Dünya Savaşı**'na katılmak amacı ile Türkiye'ye gelir.

*“Birinci Dünya Savaşı sona eriyordu.”*⁶³⁶

“Hanımefendi” adlı romanda göç eyleminde bulunan Rayka ve annesini göç etmeden önce yaşadığı sıkıntıların **Birinci Dünya Savaşı** zamanında yaşandığı verilen tarihten anlaşılabilir.

*“1918 yılı tamamen berbattı. Dünya uzun geçen kış ve az yiyecek nedeniyle yorgun ve tükenmiş bir vaziyetteydi. Savaş aynı zamanda hem kaybedilmiş hem de sonu yokmuş gibi görünüyordu.”*⁶³⁷

Rayka ve annesinin taşınmaya karar verdiği zaman yaz mevsimi olarak belirtilir.

*“Yaz devam ederken, annesi ile birlikte Belgrad'a taşınmaya karar verdi.”*⁶³⁸

“Hanımefendi” adlı romanda vefat eden Rayka'nın ölüm zamanı ay ve yıl olarak belirtilir. Rayka romanda **1935** yılında vefat eder.

*“Tüm Belgrad gazeteleri 1935 yılı Şubat ayının son günlerinin birinde, Stiška Sokağı'ndaki 16a numaralı evde, evin sahibinin ölü bulunduğu haberini verdi.”*⁶³⁹

⁶³⁶ Mevluda Melajac, *a.g.e.*, s.96.

⁶³⁷ Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.107.

⁶³⁸ Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.128.

⁶³⁹ Ivo Andrić, *Hanımefendi*, s.7.

Nura Bazdulj-Hubijar'ın “Ruža” romanında Tahir'in annesinin ölüm tarihi belirtilir.

*“Sevgili annem Selimović Raza'nın kırk sekiz yaşında, 24 Ağustos'ta vefat ettiğini yakınlarıma ve dostlarıma üzüntü ve acıyla bildiriyorum.”*⁶⁴⁰

Velibor Çoliç tarafından kaleme alınan “Hıdırellez” romanında Aslan ve orkestrası **1961** yılında göç eder.

*“1961 yılının ilkbaharında Aslan ve orkestrası köyden ayrılarak Belgrad'a yerleştiler.”*⁶⁴¹

“Hıdırellez” romanında Aslan Çorelo ve orkestra arkadaşları **1943** yılının baharında göç ederler.

*“Ertesi bahar, o hüzünlü 1943 senesinde, Aya Yorgi'nin ertesi günü, Plosko Orkestrası'nın müzisyenleri enstrümanlarını alıp uğursuz bir yıldızın rehberliğinde kuzeye doğru yola çıktılar.”*⁶⁴²

Velibor Çoliç'in “Hıdırellez” romanında göç eden kahramanlardan biri olan Abaz Giovanni **1964 Katolik Noeli**'nde sınır dışı edilir.

*“Abaz Giovanni, İtalyan polisi tarafından birkaç kez tutuklandıktan sonra 1964 Katolik Noelinde İtalya'dan kesin olarak sınır dışı edildi.”*⁶⁴³

⁶⁴⁰ Nura Bazdulj-Hubijar, *a.g.e.*, s.40.

⁶⁴¹ Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.102.

⁶⁴² Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.69.

⁶⁴³ Velibor Çoliç, *a.g.e.*, s.105.

Saša Stanišić'in "Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?" romanında verilen zaman kavramlarından Aleksandar ve ailesinin tam tarih verilerek ülkenden ayrılış zamanı belirtilir. Aleksandar'ın arkadaşı Asija'ya yazdığı her mektupta tarih belirtir.

"26 Nisan 1992

Seni o gün bulamadım; o yüzden sana yazıyorum. Belgrad'a giderken, karşıımızdan gelen tankları üstünde taşıdığı için toprak adına utandım."⁶⁴⁴

5.2.2. Nesnel Zamanı Belli Olmayan Romanlar

İncelenen romanlarda nesnel zaman tam olarak belirtilmeyen romanlara da rastlanmıştır. Bu zaman dilimini kapsayan romanlar bu başlık altında sınıflandırılacaktır.

5.2.2.1. Vak'a Zamanı

Çalışma yer alan romanlarda göç eyleminin gerçekleşmesi bakımından farklılıklar gösterdiği göze çarpmaktadır. Mevsimlerin göç zamanı olarak belirtildiği romanlara da rastlanmıştır.

Velibor Çolić'in "Hıdırellez" romanında karakterlerin ilkbaharda dönemlik göç yapmak üzere yola çıktıkları belirtilir.

*"Ploska Orkestrası'nın beş erkeği her yıl ilkbaharda, Hıdırellez'den hemen sonra yollara düşüyor ve ilk karlarla birlikte köye dönüyordu."*⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ Saša Stanišić, *Asker Gramafonu...*, s.121.

⁶⁴⁵ Velibor Çolić, *a.g.e.*, s.56.

5.2.2.2. Muhtelif Vak’a Zamanları

Boşnak romanlarında vak’a zamanı olarak mevsimler dışında farklı unsurlarında vak’a zamanı olduğu göze çarpmaktadır. İncelediğimiz “Muhacirler” romanı bu duruma örnek olarak verilebilir. Şerif Şabanoviç tarafından kaleme alınan bu romanda göç edenlerin **gece vaktinde** göç ettikleri belirtilir.

“Bilinmeyene giden Tren gece karanlığını yararlanak yoluna devam ediyor, yüklediği acılardan o da bitap düşüyor. Gökteki ay ve yıldızlar artık tanıdık değiller, yabancı çehrelerini gösteriyorlar. Günah ve sevaptan müteşekkil bu tren, vuslat noktasına nihayet varıyor.”⁶⁴⁶

İvo Andriç tarafından kaleme alınan “Hanımefendi” romanında göç zamanının **tan vakti** olduğu romanda ifade edilir.

““Tan vaktinde Hacı Vasiç Smilyaniç Sokağı’ndaki evinin önüne varmışlardı.”⁶⁴⁷

Abdurezak Hifzi Bjelevac’ın “Minka” romanında göç eden Nadi bey göç zamanı **ertesi yıl** olarak belirtilir.

“Ertesi yıl Nadi Bey Tuzla’dan ayrılarak Brčko’ya taşındı.”⁶⁴⁸

⁶⁴⁶ Şerif Şabanoviç, *a.g.e.*, s.110.

⁶⁴⁷ İvo Andriç, *Hanımefendi*, s.130.

⁶⁴⁸ Abdurezak Hifzi Bjelevac, *a.g.e.*, s. 159.

SONUÇ

“19. Yüzyılın Son Çeyreğinden 21. Yüzyılın Başlarına Kadar Boşnak Romanında Göç” başlıklı bu çalışmada yapılan çıkarımlar maddeler halinde sıralanacaktır.

Çalışmanın “**Giriş**” kısmında Bosna Hersek coğrafyasına değinilerek, Bosna Hersek’in genel tarihsel süreci üzerine bilgiler verilmiştir. Giriş kısmının ardından “**Boşnak Edebiyatı**” başlıklı **1. Bölümde** Boşnak edebiyatının dönemleri ve gelişim süreçleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Dört ayrı dönemde incelenen Boşnak edebiyatında var olan sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerine değinilmiştir. **2. Bölümde** göç kavramının anlaşılması açısından çeşitli tanımlara yer verilmiştir. Ardından ise göç kuramları incelenerek özetlenmiştir. “**Boşnak Edebiyatında Roman ve Göç**” başlıklı **3. Bölümde**, incelemeye aldığımız romanlar ve yazarları hakkında bilgiler verilmiştir. **4. Bölümde** romanlardaki göç unsurları çeşitli açılardan ele alınarak incelenmiştir. Çalışmamızın son bölümü olan **5. Bölümde** ise romanlar mekân ve zaman açısından incelenmiştir.

Boşnak edebiyatında 19. yüzyılın son çeyreğinden 21. yüzyılın başlangıcına kadar olan dönemde yazılmış olan yaklaşık 500 roman taranmıştır. Bu romanlar arasından sadece göç unsuru barındıran ve yeterli veri elde edilebilen 17 roman çalışmaya dâhil edilmiştir. Boşnakça yazılmış olan “Zeleno Busenje”, “Ponornica”, “Minka”, “Sandale”, “Dnevnik Jednog Nomada”, “Nigdje Niotkuda”, “Đurumlja”, “Bez Nade”, “Tuđe Gniježdo” adlı romanların çevirileri tarafımızca yapılmıştır. Bunların yanı sıra Türkçe çevirileri bulunan “Köken”, “Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?”, “Lazarus Projesi”, “Hıdırellez”, “Lanetli Avlu”, “Hanımefendi”, “Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi” ile “Muhacirler” de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Romanların içerikleri tespit edildikten sonra ilk olarak göç unsurunun oluşum nedenleri belirlenmiştir. Daha sonra göç vasıtaları, göçün kiminle yapıldığı, göçten önceki ve sonraki hayat, göç edenlerin yaşları, meslekleri, medeni durumları, göç ettikten sonraki duygu durumları, göç etmeyip geride kalanların durumları gibi farklı açılardan incelenerek sınıflandırma yapılmıştır.

Boşnak edebiyatı içinde, roman türünde göçün ana malzeme olarak kullanılması dikkate değerdir. Boşnak edebiyatında roman türünde eserler verilmeye başladığı dönemden beri göç konusunun işlenmiş olması dikkat çekicidir. Göç gibi önemli bir malzemenin hem duyguyu hem de yaşanan gerçekliği göz önüne sermesi roman türü için elverişli olduğunun göstergesidir.

Çalışmanın 4. Bölümünde incelemeye alınan romanlarda ilk olarak göç nedenlerine değinilmiştir. İncelenen bu romanlarda savaş, eğitim, iş, kişiler arasındaki anlaşmazlıktan doğan ikili ilişkiler, sürgün, sınır dışı edilme, doğal afet ve nedeni belirtilmeyen sebeplerden dolayı gerçekleşen göçlerin olduğu tespit edilmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinden 21. yüzyılın ilk yarısına kadar ortaya çıkan eserlerde göç sebeplerinin büyük ölçüde “savaş” olduğu belirlenmiştir. Bosna Hersek’in yıllar içerisinde yaşadığı savaşlar her alanda olduğu gibi edebiyat sahasında da kendini göstermiştir. Savaş yıllarında yaşanan tüm gelişmelere yazarların romanlarında da sıkça rastlanmaktadır. Savaş esnasında yaşanan trajik durum, göç esnasında ve sonrasında yaşanan sıkıntıların tarihî gerçekliği romanlarda ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Yazarların romanlardaki betimlemeleri okuyucuda yaşanmışlık hissi uyandırmaktadır.

Tablo 1: Göç Etme Kararında Etkili Olan Faktörler ve Roman Sayısı

Göç Etme Kararında Etkili Faktörler	Roman Sayısı
Eğitim	2
İş	4
Savaş	8
Doğal Afet	1
İkili İlişkiler	5
Tutuklanma, Sürgün, Baskı	5
Nedeni Belirtilmeyen	4

Tablo 1 e göre, romanlarda göçe sebebiyet veren faktörler içerisinde eğitim amacı ile yapılan göçe 2 romanda (Ponornica, Zeleno Busenje), iş amacı ile yapılan göçlere 4 romanda rastlanılmıştır. (Köken, Hıdırellez, Nigdje, Niotkuda), savaş dolayısıyla yapılan göçlere 8 (Zeleno Busenje, Bez Nade, Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi, Hanımefendi, Köken, Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?, Nigdje, Niotkuda), doğal afet sonucu ile 1 (Minka), ikili ilişkilerden dolayı yapılan göçlere 5 (Minka, Tuđe Gniježdo, Nigdje, Niotkuda, Ruza), tutuklanma, sürgün, baskıdan dolayı 5 (Lanetli Avlu, Hıdırellez, Lazarus Projesi, Muhacirler, Köken) nedeni belirtilmeyerek gerçekleşen göçlere 4 romanda (Lazarus Projesi, Dnevnik Jednog Nomada, Sandale, Nigdje, Niotkuda) rastlanmıştır. Bazı romanlarda birden fazla göç eyleminin gerçekleştiği belirlenmiştir. Faktör sınıflandırılması bu durum göz önünde bulundurularak tablolastırılmıştır.

Yapılan çalışma doğrultusunda Boşnak edebiyatı romanlarında zorunlu ve gönüllü göçlerin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Zorunlu göçler kapsamında ilk göze çarpan neden savaş ve işgaldir. Edhem Mulabdić’in “**Zeleno Busenje**” adlı romanında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından yapılan işgal nedeni ile şehirde toplu göç yaşandığı gözlemlenmiştir. 1992 yılında yaşanan Bosna Savaşı

nedeni ile yapılan göçler de romanlara yansımıştır. Semezdin Mehmedinoviç “**Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**”, Saša Stanišić’in “**Köken**” ve **Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?**” adlı romanları yine savaş dolayısıyla göçün yaşandığı romanlar arasındadır. Savaş dışında Abdurezak Hıfzi Bjelevac’ın “**Minka**” adlı romanında şehirde çıkan yangından dolayı zorunlu göç yapan karakterler vardır. İvo Andrić’in “**Lanetli Avlu**” romanı da incelediğimiz romanlardan biridir. Roman içerisindeki Kamil adlı karakterin sürgün edilerek göç etmek zorunda kaldığı görülmüştür. Aleksandar Hemon tarafından kaleme alınan “**Lazarus Projesi**” adlı eserde roman kahramanının ülkesinde yaşanan işkence ve zulüm nedeniyle zorunlu olarak göç ettiği tespit edilmiştir. Şerif Şabanoviç’in “**Muhacirler**” romanında ülkede yaşanan baskı yöre halkının zorunlu olarak göç etmesine sebep olmuştur.

İncelediğimiz romanlarda gönüllü göçlere de rastlanmıştır. Skender Kulenoviç “**Ponornica**” adlı romanında eğitim görmek amacıyla, Velibor Çolić “**Hıdırellez**” romanında ise iş amaçlı göç yaşanmıştır. Ayrıca Mevluda Melajac’ın “**Đurumlja**” romanında da asker olmak için gönüllü olarak göç eden karakterlerden bahsedilmektedir. Abdurezak Hıfzi Bjelevac’ın “**Minka**” romanında ise evli olan karakterlerin ayrılması sonucunda yaşanan gönüllü göç eylemine rastlanmıştır.

Çalışmaya dâhil ettiğimiz romanlar da geçici ve kalıcı göçlerin de yaşandığı görülmektedir. Velibor Çolić’in “**Hıdırellez**” romanında, roman karakterleri iş amacı ile ilkbaharda köyden ayrılıp, ilk kar yağmasının ardından köye geri dönerler. Bu kapsamda geçici göç ettikleri söylenebilir. Skender Kulenović tarafından yazılan “**Ponornica**” romanında da eğitim amacı ile göç eden ana karakterin daha sonra geri döndüğü belirlenmiştir. Bunun aksine savaş dolayısıyla, ülkede yaşanan baskılar nedeniyle göç eden karakterlerin ise geri dönmeyip kalıcı göç eyleminde bulundukları saptanmıştır. Saša Stanišić’in “**Köken**”, **Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder**” adlı romanları ile İvo Andrić’in “**Hanımefendi**”, Semezdin

Mehmedinoviç'in "**Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**", Şerif Şabanoviç'in "**Muhacirler**" romanı kalıcı göçe örnek gösterebileceğimiz romanlardandır. Velibor Çoliç'in "**Hıdırellez**" romanında köyden dönemlik olarak göç eden karakterlerin olduğu fakat bu karakterlerin daha sonra köylerinden tamamen göç ettikleri farklı bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Buradan hareketle adı geçen romanda hem geçici hem de kalıcı göçün olduğunu söylemek mümkündür.

İncelenen romanlarda, belirlenen bir diğer husus ise; karakterlerin bazılarının bir defa göç ederken bazılarının ise birden fazla göç eyleminde bulunmasıdır. İvo Andriç'in "**Hanımefendi**", Nura Bazdulj-Hubijar "**Ruža**" romanında göç eden ana karakterler sadece bir kez göç eyleminde bulunurken, Saşa Stanişiç'in "**Köken**" romanında bazı karakterlerin önce Almanya sonrasında, Amerika ve Hırvatistan'a giderek birden fazla göç eylemi gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. "**Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?**" ve "**Minka**" adlı eserler de karakterlerin birden fazla göç eyleminde bulunduğu romanlara örnek gösterebileceğimiz diğer romanlar arasındadır. Velibor Çoliç'in "**Hıdırellez**" romanında göçebe hayatı yaşayan karakterler yine birden fazla yere göç etmiştir. Şerif Şabanoviç'in "**Muhacirler**" romanında ülkerinde yaşanan baskı nedeni ile Türkiye'ye göç eden *İbro ve ağabeylerinin* daha sonra geçim sıkıntısı sebebiyle geçici bir süreliğine Almanya'ya çalışmak amaçlı gidip sonrasında ise yeniden Türkiye'ye dönmeleri dikkat çekicidir.

Göç unsuru tespit edilen romanlarda iç ve dış göç söz konusudur. "**Minka**" adlı romanda roman karakterlerinin iç göç ve dış göç eyleminde bulundukları görülmüştür. Roman karakterlerinden *Nadi Bey*, Travnik'ten Tuzla'ya giderek iç göç eyleminde bulunmuştur. Yine Bekim Sejranoviç'in "**Nigdje, Niotkuda**" adlı eserinde *Kasım* adlı roman karakteri iş amaçlı köyden şehire göç etmiştir. Dış göç unsuru barındıran Saşa Stanişiç'in "**Köken**", "**Asker Gramafonu Nasıl Tamir**

Eder” romanlarında Almanya’ya yapılan göç eylemi söz konusudur. Bunun yanında İvo Andrić’in “**Hanımefendi**” romanındaki ana karakterler *Rayka ve annesi* Saraybosna’dan Belgrad’a giderek dış göç eyleminde bulunurlar. Bu romanlarda dile getirilen ülkerin dışında, Amerika, Norveç, İsveç gibi ülkelerin de dış göç mekânı olarak tercih edildiği gözlemlenmiştir. İncelenen romanlarda Türkiye’ye yapılan göçler de dikkat çekicidir. Hüsein Bašić’in “**Tude Gnjezdo**”, Abdurezak Hıfzi Bjelevac “**Minka**”, Şerif Şabanović “**Muhacirler**”, Mevluda Melajac’ın “**Đurumlja**” adlı eserinde Türkiye’ye göç edildiği gözlemlenmiştir. Şerif Şabanović’in “**Muhacirler**” romanında Türkiye’yi “Ana Vatan” olarak adlandırması ülkeye olan aidiyet duygusunun açıkça belirtilmesi bakımından son derece önemlidir. Ayrıca, Mevluda Melajac’ın “**Đurumlja**” adlı romanında Türkiye’ye gönüllü asker olarak gelen *Ömer ve Cafer*’in Türklere olan bağlılık ve sadakatinden dolayı bu davranışta bulundukları düşünülebilir. 1992 yılında yaşanan savaş nedeniyle yapılan göçlerin ele alındığı romanlarda, göç eyleminde bulunan karakterlerin ise Almanya, Norveç ve Amerika gibi ülkeleri tercih ettikleri görülmektedir.

İncelenen romanlarda karakterlerden bir kısmı göç eylemini tek başına gerçekleştirirken, bir kısmının ise yanında biriyle göç ettiği görülmektedir. Edhem Mulabdić’in “**Zeleno Busenje**” adlı eserinde halk birlikte göç etmiştir. Yine Şerif Şabanović’in “**Muhacirler**” adlı eserinde ülkede yaşanan sosyal ve siyasi baskı nedeni ile yöreden toplu göç yaşanmıştır. Semezdin Mehmedinović’in “**Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**” romanındaki karakterler ailece göç etmiştir. Bu roman dışında Saša Stanišić’in “**Köken**” ve “**Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?**” adlı eserlerinde ailece göç konusunun işlendiği diğer romanlardır. Mevluda Melajac’ın “**Đurumlja**” romanında gönüllü olarak Türkiye’ye gelen *Ömer ve Cafer* karakteri diğer gönüllüler ile birlikte göç eyleminde bulunurlar. İncelenen romanlarda tek başına göç eylemini gerçekleştiren karakterlerden biri olan *Lazarus Aleksandar Hemon*’un “**Lazarus Projesi**” adını verdiği eserde yer almaktadır. Yine

Bekim Sejranović'in “**Sandale**” romanında yer alan bir karakter olan anlatıcı da tek başına göç eylemini gerçekleştiren karakterlerden biridir.

Çalışmaya dâhil edilen romanlarda karakterlerin hangi vasıta ile göç ettiklerine de değinilmiştir. İncelenen romanlarda göç eden karakterlerin vasıtaları farklılık göstermektedir. Romanlardaki bu vasıtaların hava yolu, kara yolu, deniz yolu ve demir yolu gibi vasıtalar olduğu dikkati çekmiştir. Ayrıca bunların dışında karakterlerin yürüyerek veya bir hayvan eşliğinde göç ettiği romanlar da vardır. Bunun yanında romanlarda kullanılan taşıtlar, uçak, tren, araba, karavan, sandal, gemi vb. ulaşım araçlarıdır. Bunların dışında Hüsein Bašić'in “**Tuđe Gniježdo**” romanında *İbrahim* karakterinin kervan ile yolculuğu, Velibor Čolić'in “**Hıdırellez**” romanında yer alan *Sırp Kerim* adlı karakterin de eşek sırtında yolculuğu dikkate değerdir. Yine aynı romanda yer alan karakterlerden *Aslan Čorelo* ve arkadaşlarının köyden dönemlik olarak göç ettiklerinde hem yürüyerek hem de tren ile yolculuk yaptıkları tespit edilmiştir. İvo Andrić'in “**Hanımefendi**” romanında karakterlerin aktarma yaparak önce trenle daha sonrasında ise sandal ile yolculuk yapması dikkat çekicidir. Mevluda Melajac'ın “**Durumlja**” romanında göç eden karakterlerin önce yürüyerek daha sonrasında ise tren yolculuğu yaptığı görülmüştür. “**Lazarus Projesi**” adlı romanda da aynı durum söz konusudur. Roman karakteri önce tren sonrasında ise gemi yolculuğu yapmıştır. Romanlardaki vasıtaların zamana göre değişkenlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Ayrıca roman karakterlerinin 1992 yılından sonra yaşanan göçlerde genellikle uçak ve otomobil ile göç ettikleri gözlemlenmiştir.

Tablo 2: Romanlardaki Göç Vasıtaları ve Kullanım Sıklıkları

Taşıt	Roman Sayısı
Uçak	5
Tren	6
Sandal	1
Kamyon	1
Araba	1
Yürüyerek	2
Karavan	1
Eşek ile	1
Kervan	1
Gemi	1

Tablo 2’de, incelenen romanlarda karakterlerin göç esnasında kullandıkları vasıtalar ve kullanım sıklıkları verilmiştir. Uçak ile ulaşım sağlayan karakterlere 5 romanda, tren ile 6, sandal ile 1, kamyon ile 1, araba ile 1, karavan ile 1, eşek ile 1, kervan ile 1, yürüyerek 2, gemi ile ulaşım sağlayan karakterlere ise 1 romanda rastlanmıştır.

Çalışmamızda ele alınan romanlarda göç etmeyip geride kalanların durumları da incelenmiştir. Özellikle savaştan kaçıp başka bir ülkeye gidenlerin geride bıraktıkları kişilerin zor durumda olduğu ve gidenlere karşı özlem içerisinde oldukları görülmüştür. Romanlarda geride kalan ülke ve şehirlerin eskisinden çok farklı bir durumda oldukları, tahrip edildikleri, bitik durumda oldukları, şehirlerin yıkıldığı, mülteciler tarafından doldurulduğu, geride kalan insanların son derece zor günler geçirdiği dile getirilmiştir. Ayrıca romanlarda dikkati çeken bir diğer husus, geride kalan insanların işsiz kalması, ülkede genel olarak bir işsizliğin yaşanması, halkın umutsuz oluşudur (**Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?**). Göç etmeyip geride kalanların yaşadığı bir diğer duyguda üzüntüdür. Şerif Şabanoviç’in

“**Muhacirler**” romanında vesika alamadığı için göç edemeyen ve ailesinden uzak kalanların yaşadığı üzüntü ve özlem dikkat çekicidir.

Romanlarda göç eylemi gerçekleştiren karakterlerin, göç öncesi hayatlarının ve yaşadıklarının birbiri ile benzeşmesi de dikkat çekicidir. Örneğin; Semezdin Mehmedinoviç’in “**Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**” romanında savaşın gerçekliği okuyucuya son derece net bir şekilde aktarılmıştır. Aynı şekilde Saşa Stanişiç tarafından ele alınan “**Köken**” ve “**Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?**” adlı romanda da savaşın gerçekliği, savaş esnasında yaşanan korku, karakterlerin yaşadığı zor günler, kahramanların ölümle yaşam arasında bir çizgide kalmaları genel olarak romanlar arasında benzerlik gösteren durumlardır.

Göç eylemi gerçekleştikten sonra ise dikkat çeken en önemli sorun dil sorunudur. Dil bilmemenin yaratmış olduğu sıkıntı, göç eden karakterlerin günlük yaşamını olumsuz etkileyecek seviyededir. Karakterler dertlerini ve sıkıntılarını anlatmada zorluk çekmekte, hastanede veya alışverişte kendilerini ifade edememekte ve iş bulma konusunda problem yaşamaktadır. Göç ettikten sonra karakterlerin karşılaştığı bir diğer sorun ise yaşanan konut ve barınma problemidir. İncelenen romanlarda göç eden karakterlerin ev bulmakta zorlandıkları veya aynı evi tanımadıkları mülteciler ile paylaşmaları söz konusudur. Ele alınan romanlarda özellikle savaş sonrası yaşanan göçlerde bu tarz sorunların yaygın olduğu görülmüştür. Bu durum yazarlar tarafından okuyucuya başarılı bir şekilde aktarılmıştır. Bekim Sejranoviç’in “**Dnevnik Jednog Nomada**”, “**Sandale**”, Saşa Stanişiç’in “**Köken**” romanları bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatan eserlerden bazılarıdır.

Romanlarda göç eden karakterlerin birçoğunda geri dönme düşüncesi vardır. Fakat özellikle savaştan dolayı göç eden karakterlerin bir daha doğdukları topraklara dönmedikleri görülmüştür. Göç eylemi gerçekleştiren karakterlerin bir kısmı geçim sıkıntısı yaşarken bir kısmının ise rahat bir yaşam sürdüğünü söyleyebiliriz. Şerif Şabanoviç'in "**Muhacirler**" romanında göç eden iki aileden biri oldukça rahat bir yaşam sürerken, diğer ailenin ise geçim sıkıntısı içerisinde olması bu durumu açıklayan güzel bir örnektir.

Bunun yanı sıra romanlarda göç eden kahramanların, göç sonrası gittikleri ülkedeki halkın onlara karşı olan tutum ve davranışları da ele alınmıştır. İncelediğimiz romanlarda, göç edilen yerdeki insanların göç edenlere karşı bakış açıları ve davranışları farklılık göstermektedir. Örneğin, "**Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**" ve "**Lazarus Projesi**" adlı romanlarda yer alan karakterlerin aynı ülkeye gidip o ülkedeki halkın tutumlarıyla alakalı farklı görüşler sundukları dikkatimizi çekmiştir. "**Lazarus Projesi**" adlı romanda ana kahramanlardan biri olan *Brik*, Amerika'da dışlanmadığını, insanların ona olumlu yaklaştığından bahsederken, **Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi** adlı romandaki *Semezdin* adlı karakterin ise değişen dünya ile Amerika'daki insanların tavırlarının da değiştiğini, yabancılara karşı tahammüllerinin kalmadığını belirtmesi bu konuya örnek teşkil eden önemli bir ayrıntıdır. Bekim Sejranović'in "**Sandale**" adlı romanında da Oslo'ya göç eden yazarın önyargıya maruz kalması dikkat çekicidir. Türkiye'ye göç eden karakterlerin genel itibarı ile mutlu oldukları fakat tek sorunlarının özlem olduğunu söylemek mümkündür. Almanya'ya göç eden karakterlerin ise sürekli olarak ülkedeki kurallara uymaları konusunda uyarıldıkları ve bu durumun karakterler üzerinde olumsuz etki yarattığı söylenebilir.

Romanlarda göç eyleminde bulunan karakterlerin, göç etmeden önce yaptıkları meslekler ile göç ettikten sonraki meslekleri karşılaştırıldığında çok büyük farklılıklara rastlanmıştır. Öncelikle göç eylemi sonrasındaki en önemli sorunlardan

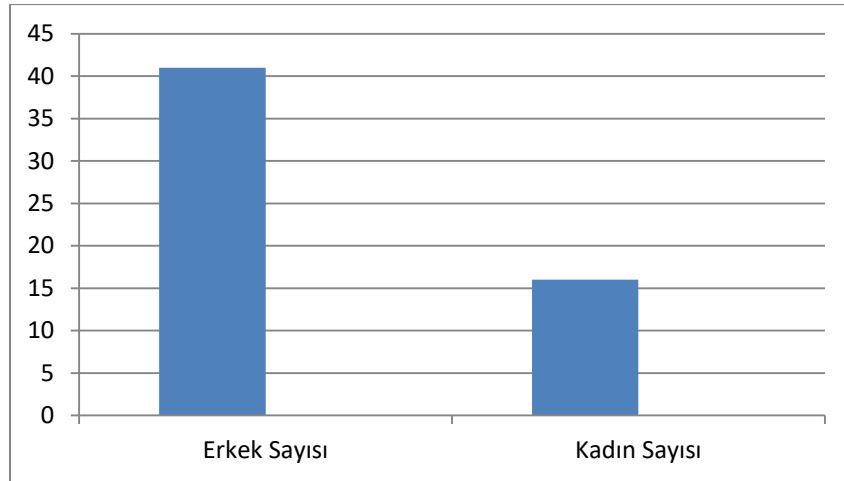
biri iş konusundaki istihdamdır. Ele alınan romanlarda göç etmeden önce siyaset bilimci, yazar, çiftçi, tiyatrocu, gibi mesleklerle uğraşan karakterler oldukça yaygınken göçten sonra karakterlerin çamaşırhanede, fabrikada, inşaatta, özel şirketlerde, avukatlık bürosunda çalıştıkları gözlemlenmiştir. Roman karakterlerinin sevdikleri işi yapmaktan vazgeçmek zorunda kalıp ne iş bulurlarsa orada çalıştıkları karşımıza çıkan diğer bir durumdur. “**Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**”, “**Köken**”, “**Muhacirler**” romanları bu duruma örnek gösterebileceğimiz romanlardan bazılarıdır. **Köken** romanında göç eyleminde bulunan karakterlerden biri tiyatrocudur. Fakat roman kahramanı göç ettikten sonra iş bulamadığından dolayı palyaçoluk yapmak zorunda kalır. Genellikle romanlardaki kahramanların mezun ve uzman oldukları alanların dışında çalıştıkları için itibar kaybına uğradıklarını söyleyebiliriz. İş amaçlı yapılan göçlerde “**Nigdje, Niotkuda**” romanında yer alan karakterlerden biri olan *Kasım*’ın göç öncesi çiftçilik ve hayvancılık yaparken göçten sonra demiryollarında çalıştığı, yine aynı romandaki *Alija* karakterinin göç etmeden önce hayvanlarla ilgilendiği fakat göçten sonra ise maden ocağında çalıştığı gözlemlenmiştir. Göç eyleminden sonra kendi işine devam eden ve yeni bir iş kuran az sayıda karakter vardır. “**Hidirellez**” romanında karakterler göçebe bir hayat süren müzisyenlerdir. “**Dnevnik Jednog Nomada**” adlı romanda ise göç eyleminde bulunan yazar, göç etmeden önce de yazardır, göç ettikten sonra da kitap yazmaya devam eder. Bunun dışında karakterin tercümanlık ve dil okulunda çalıştığı da gözlemlenmiştir. Hüsein Bašić “**Tuđe Gniježdo**” ve Mevluda Melajac’ın “**Đurumlja**” romanında yer alan karakterlerin Türkiye’de asker olmaları da dikkate değerdir.

İncelenen romanlarda yapılan sınıflamalara göç eden karakterlerin duygu durumları da dâhil edilmiştir. Göç eylemi gösteren karakterlerin geride kalanlar için özlem ve endişe duyduklarını söylemek mümkündür. Göç edilen yerde yalnızlık hisseden karakterler de vardır. Bekim Sejranović’in “**Sandale**” romanı bunun güzel bir örneğidir. Yine “**Köken**” adlı romanda yer alan karakterlerin göçten dolayı duygu durumlarının karışık olduğu belirlenmiştir. Romanlardaki karakterlerin hayatta olmanın verdiği mutluluğun yanı sıra göçmen olmanın getirdiği sorunlardan dolayı

da üzüntü duydukları görülmüştür. Şerif Şabanoviç'in “**Muhacirler**” romanında ise yaşanan duygular üst seviyededir. Muhacir olmanın getirmiş olduğu zorluklar ve karakterlere verdiği acı eserde okuyucuya hissettirilir. Karakterlerin yaşadıkları duygularda özlem ön plandadır. Aynı romanda hem mutlu olup hem mutsuz olan karakterler mevcuttur. Fakat hepsinin ortak hissettiği duygu özlemdir.

Çalışmaya dâhil edilen roman kahramanlarının medeni durumları da göz önüne alınarak incelenmiştir. Roman kahramanlarının bazıları evliyken göç etmiş, bazıları ise göç ettikten sonra evlenmiş ya da daha sonra evlenip ayrılmıştır. Aleksandar Hemon'un “**Lazarus Projesi**” adlı eserinde göç eden *Brik*, Amerika'da evlenip mutlu olan karakterlerden biridir. Bunun dışında romanlarda göçten önce ve sonra hiç evlenmeyen karakterler de mevcuttur.

Grafik 1: Göç Eden Karakterlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Çalışmadaki romanlarda, göç eden karakterler cinsiyetlerine göre de sınıflandırılmıştır. Grafik 1'den anlaşılabacağı üzere romanlarda göç eden karakterlerden 41'i erkek 16'sı ise kadındır. Toplu yapılan göçler grafiğe dâhil edilmemiştir.

İncelemeye alınan romanlardaki karakterlerin eğitim durumları da tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle roman karakterlerinin ortaokul, üniversite gibi farklı eğitim seviyelerinde olduğunu söylemek mümkündür. 1992 yılında yaşanan savaş neticesinde göç eden karakterlerin genel olarak eğitim seviyelerinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. (**Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**), (**Köken**). Romanlarda eğitimleri hakkında bilgi verilmeyen karakterler de mevcuttur. Velibor Çoliç’in “**Hıdırellez**” romanı buna örnektir.

İncelemenin beşinci bölümünde göç unusuru barındıran mekânlar çalışmaya dâhil edilmiştir. Romanlarda mekânlar, açık ve kapalı mekânlar olarak sınıflandırılmıştır. Yapılan çalışmada açık mekânların kapalı mekânlara oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir. *Vişegrad* (**Hanımefendi**), *Saraybosna* (**Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**), *Belgrad* (**Hanımefendi**), *İstanbul* (**Minka**), *Sancak* (**Muhacirler**) sıklıkla rastlanan açık mekânlar arasındadır. Bunun dışında mahalle isimleri de romanlarda belirtilen açık mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapalı mekânlar olarak tercih edilen yerler hapishane, mülteciler kampı, ev ve hastanedir gibi mekânlardır.

Romanlarda zaman; nesnel ve vak’a zamanı alt başlıklarında sınıflandırılmıştır. Romanlarda çoğunlukla nesnel zaman bellidir. Romanlarda göç zamanı tam tarih olarak belirtilmiştir. 1998 yılı, 1992 yılı, 1996 yılı (**Me’med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi**), Birinci Dünya Savaşı (**Đurumlja**) belirtilen zamanlardır. İncelenen romanlarda göç eyleminin gerçekleştiği vak’a zamanının da gece vakti, sabaha karşı, sonbahar, ilkbahar (**Hıdırellez**) gibi unsurlarla belirtildiği gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak Boşnak edebiyatında roman türünde göç unsurlarının yoğun bir şekilde işlendiği açıkça görülmektedir. Bu durum, edebiyat ve gerçek yaşamın birbiri ile iç içe olduğunu kanıtlamaktadır. Yazarlar ülkelerinde yaşanan göç eylemine kayıtsız kalmayıp aksine son derece önemli olan bu konuyu ele almış ve ayrıntılı olarak okuyucuya sunmuşlardır. Yazarların göçe sebebiyet veren durumları, göç sonrasında yaşanan duyguları, kendilerine karşı olan tutum ve davranışları başarılı bir şekilde okuyucuya yansıttıklarını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Yusuf, *Göç Sosyolojisi*, Nobel, Ankara 2016.

Ak Uslu, Büşra “Göç Kavramları ve Kuramları”, *Humanities Sciences research*, Ankara 2021.

Akkayan, Taylan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınevi, İstanbul 1979.

Aksoy, Ömer, “Bosna Hersek ve Boşnak Folkloru ile İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cil5, Sayı 10, 2015.

Aksoy, Ömer, *Boşnak Alhamijado Edebiyatı*, Bengü Yayınları, Ankara 2018.

Alparslan, Şenol, *Bosna’da Türk Kültürü’nün İzleri*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Aydın, Yaşar, *Uluslararası Göç ve Entegrasyon Süreçlerine İlişkin Sosyolojik Teoriler, Sosyoloji’de Kuram-Yöntem-Günce Yaklaşımlar*, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2014.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2. Baskı, Kubbealtı Lugatı, 2006.

Biçer, Ramazan, *Saraybosna*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2019.

Bosna Hersek’le İlgili Arşiv Belgeleri (1519-1919) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:7, Ankara 1992.

Branislav, Đjurdev, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992.

Büyük Kültür Ansiklopedisi, Başkent Yayınları, C.5., Ankara 1984.

Büyük Lugat ve Ansiklopedi, C.5, Meydan Yayınevi, 1971.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C.2, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007,

Çağlar, Türken, Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı. 8.,2018.

Çağlayan, Savaş, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı 17, Güz 2006.

Çetin, Nurullah, *Roman Çözümleme Yöntemi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

Daşlı, Yılmaz, Harmandaoğlu, Nihat, “İlk Çağdan Günümüze Göç ve Göçü Açıklamaya Yönelik Kuramlar”, *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, Cilt 10, Sayı 3, Kahramanmaraş 2024.

Gezer, İlkay, Ömer Selçuk Emsen, “Türkiye’ye Yönelik Dış Göç: Erzurum İli Merkezi Üzerine Bir İnceleme”, *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt 19, sayı 2, 2023

Gülensoy, Tuncer, *Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N)*, 1.Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, C.1.,Ankara, 2007.

Hançerlioğlu, Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 2.Basım, İstanbul 1996.

İbrahimović, Omer, *Državno Razvitak Bosne i Hercegovine*, Štampa GIK “OKO”, Sarajevo 1998.

Idrizović, Muris, *Bošnjačka Književnost U 100 Knjiga*, Mladinska Knjiga Tiskarnad.d., Ljubljana

İmamović, Enver, *Porijeklo i Pripadnost Stanovništva Bosne i Hercegovine*, Art 7, 1998.

İmamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Bošnjakça Zajednica Kulture Preporod, Sarajevo 1997.

İnce, Celal, “Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, Haziran 2019.

Fatih, İyiyol, Alena, Čatović, “Sevdalinkalarda Türk-Boşnak Halk Kültürünün Ortak Unsurları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.1/1, 2012.

Jahić, Dževad, *Narodno Blago Bošnjaka*, Trešnjev Bunar, Moskva, 1995.

Jahić, Dževad, Halillović, Senahid, Palić, Ismail, *Gramatika Bosanskoga Jezika*, Dom Štampe, Zenica, 2004.

Karacan, Sami, Karacan, Esin, Güngör, Yüksel, “Osmanlı Dönemine Ait Kültürel Zenginliğin Bosna Hersek Cumhuriyetinde Turizm Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, Vol.1No.2, 2017.

Karaman M. Lutfullah, Bosna Hersek ve Bosna Hersekliler, *Bosna Hersek*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.

Karpat, Kemal H., Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Kaya, Fahri, “Boşnak Edebiyatı”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:1,1996.

Kaya, Fahri, *Çağdaş Boşnak Edebiyatı Antolojisi*, YKY, İstanbul, 1997.

Kentleşme Şûrası (2009) *Kent, Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar*, Ankara: T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı., 2009.

Kolcu, Abdurrahman, “İvoAndrić ve Drina Köprüsü”, *Türklük Blimi Araştırmaları*, Sayı 14, 2003.

Kondo, Saida, Bosna Hersek Coğrafyası, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

Ljubić, Damir, *Ko Je Ko u Bh. Dijaspore*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2012.

Maksudoğlu, Mehmet, *Osmanlı Tarihi 1289- 1922*, 5. Basım, Salon Yayınları, Konya 2018.

Malcolm, Noel, *Bosna*, çev: Aşkın Karadağlı, Om Yayınları, İstanbul, 1999.

Morina, İrfan, Latifi (Xhanari) Lindita, “Bosna’da Osmanlı Dönemine Ait Osmanlı Araştırmaları ve Namık Kemal’in Boşnakça’ya Tercüme Edilen Eserleri”, *Dede Korkut Türk Dili ve Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Cilt 2, 2013.

Özyakışır, Deniz, Göç Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama, 1.Baskı, Nobel Yayın, Ankara 2013.

Pars, Melahat, “Bosna Hersek’te gelişen Boşnak, Sırp, Hırvat, Yahudi Edebiyatları”, *Balkanlar El Kitabı*, 3. Cilt, Karam & Vadi, Ankara 2007.

Püsküllüoğlu, Ali, *Türkçe Sözlük*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

Sami, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010.

Sancaktar, Caner, “1945 Sonrası Sancak Sorunu: Sosyalist Yugoslavya, Sırbistan, Karadağ ve Boşnaklar”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020

Sarıcaoğlu, Mehmet Esat, Özensoy, Ahmet, “Sancak Bölgesi Osmanlı Vakıfları”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 13, sayı:2, 2023

Sel, Polat, Cumhuriyet Dönemi Romanlarında İç Göç, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, 2018

Skaljić, Abdulah, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Svjetlost, Izdavačko Preduzeće, Sarajevo, 1996.

Sungur, Haluk, Sırtkaya, Fatma, *21.Yüzyılda Uluslararası Göç ve Mülteciler: Bir Türkiye Perspektifi*, Nobel, Ankara 2018.

Şimşek, Dicle, *Göç Oranı- Enflasyon –Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: En Fazla Göç Alan Sekiz Ülkenin Araştırılması*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2018.

Türk Ansiklopedisi, C. 17, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969.

Yılmaz, Eren Alper, “İtme Çekme Kuramım Bağlamında Türkiye’deki Suriyelilere Yönelik Bir Alan Araştırması: Aydın İli Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt13, Sayı 1, 2022.

Core, Rachel Aleksandar Hemon, <https://www.britannica.com/biography/Aleksandar-Hemon> (Erişim Tarihi 27.04.2024)

Edvin Kalić, Semezdin Mehmedinović, <https://fraktura.hr/autori/semezdin-mehmedinovic> (Erişim Tarihi: 1.12.2023)

<https://www.avlija.me/portreti/edhem-mulabdic> (Erişim Tarihi 16.06.2023)

Husein Bašić - Tuđegnjezdo, http://www.lektire.me/prepricano/husein-basic-tudje-gnjezdo_1618 (Erişim Tarihi: 3.12.2023)

Hamza Riždal, <https://akos.ba/roman-bez-nade-djelo-osman-aziza-spajalo-je-razdvojene-obale-neretve/>, (Erişim Tarihi: 22.05.2024)

Eserler:

Andrić, İvo, *Lanetli Avlu*, Çev: Müge Günay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

Andrić, İvo, *Hanımefendi*, çev: Kayhan Gül, Ketebe, İstanbul, 2019.

Aleksandar, Hemon, *Lazarus Projesi*, çev: Seda Çıngay, Everest Yayınları, 2013.

Aziz, Osman, *Bez Nade*, Matice Hrvatske, 1895.

Bašić, Husein, *Tuđe Gnijezdo*, Podgorica, 2000.

Bazdulj-Hubijar, Nura, *Ruža*, Veselin Mesleša, Novi Sad, 1990.

Bjelevac, Abdurezak Hifzi, Minka, Preprod, Sarajevo, 1996.

Çoliç, Velibor, *Hıdırellez*, Çev: Suat Başar Çağlan, Livera Yayınevi, İzmir, 2022.

Kulenović, Skender, Ponornica, (PDF)

Mehmedinović, Semezdin, *Me'med Kırmızı Bandana ve Kar Tanesi*, Ketebe, İstanbul, 2023.

Melajac, Mevluda, *Đurumlja*, Narodna Biblioteka, Novi Pazar, 2018.

Mulabdić, Edhem, *Zeleno Busenje*, Svejetlost, Sarajevo, 1991.

Stanišić, Saša, *Asker Gramafonu Nasıl Tamir Eder?* Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009.

Stanišić, Saša, *Köken*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021.

Šabanović, Šerif, *Muhacirler*, İkinci Adam Matbaacılık, İstanbul, 2016.

Sejranović, Bekim, *Nigdje, Niotkuda*, (PDF)

Sejranović, Bekim, *Sandale*, (PDF)

Sejranović, Bekim, *Dnevnik Jednog Nomada*, (PDF)